

Alföldi Ágnes Dóra^[1]

Gondolatok a büntetőeljárásbeli bizonyítás jelentőségéről és fogalmának elméleti megközelítéséről

A büntetőjog és büntetőeljárásjog a társadalmakban való megjelenésüktől kezdve komoly hatásokat fejtenek ki az emberi közösségekben kialakult magatartási normákra. A bűnösség kérdésének vizsgálata már az ókori civilizációkban is gyakran felmerülő jelenség volt. A bűnösség megállapításához - legyen szó primitív vagy modern társadalmakról - mindig szükségesnek mutatkozik egy olyan tényező, jelenség külvilágban való megnyilvánulása, amely alkalmas lehet arra, hogy alapot adjon a „társadalomellenes” magatartást tanúsító személy bűnösségének megállapítására. Amióta létezik az állam büntetőmonopóliuma, azóta talán a legsarkalatosabb pontja „a bűnössé nyilvánítás folyamatának” a *bizonyítás*, hiszen ha valakit bűnösnek találnak, akkor az általa elkövetett bűncselekmény súlyához mérten komoly hátrányokat szenved el, akár hosszú időre el is szigetelik a társadalomtól. A modern jogrendszerek büntetőeljárás kódexei komoly garanciákat építettek szabályaik közé annak elkerülése érdekében, hogy akár egy ember is ártatlanul bűnhődjön, vagy a kelletténél szigorúbb büntetést kapjon. Ennek megfelelően a büntetőeljárásnak az a feladata, hogy a büntetőigény szempontjából jelentős tényállást felderítse, megállapítsa, és a tényt a büntetőjogi szabályok alapján elbírálja. A ténykérdések tisztázása bizonyítás útján, a bizonyítás eszközeiből származó bizonyítékok alapján történik. A bizonyítás tehát nem csak általában véve a büntetőeljárás kulcsfontosságú eleme, hanem kulcsfontosságú momentuma a bírósági eljárásnak is^[2]. A bizonyítás nem pusztán a jog területén játszik szerepet. Mindenütt találkozhatunk vele, ahol szükséges, hogy valamely tény, állítás, jelenség valóságának megfelelő mivoltát kimutassuk. A bizonyítás tehát az emberi megismerésnek is nélkülözhetetlen általános módszere.

1. A bizonyításról, mint megismerési folyamatról általában

A bizonyítás szó hallatán sokan, laikusként a bírósági tárgyaláson lezajlott eseményekre gondolnak, holott a helyzet nem ennyire egyszerű. Ahhoz, hogy egy büntetőügy bírósági szakaszba eljusson elkerülhetetlen az, hogy egy meglehetősen sokrétű és a terhelt bűnösségének kiderítésére irányuló cselekmények összekapcsolódó sorozata tárja fel az ügy szempontjából relevanciával bíró összes körülményt. A büntetőeljárás keretében folytatott

bizonyítás tehát tartalmilag nem más, mint az igazság megállapítására irányuló megismerés. Ennek a vizsgálódási folyamatnak az eredményeképpen feltárt büntetőjogilag releváns tények értékelése során alakul ki a bírói meggyőződés a terhelt bűnössége, vagy éppen ártatlansága tárgyában. Mielőtt azonban rátérnénk a bizonyítás általános tudományos, valamint a büntetőeljárás jog tudománya által kialakított nézeteinek vizsgálatára, néhány alapvető definíció egymástól való elhatárolása szükséges a bizonyítással összefüggő és a bizonyítás részeként megjelenő tényezők vonatkozásában.

Megalapozottan fogalmazódik meg mindenki az a kérdés, hogy valójában mi is az a *megismerés*, valamint hogy egyáltalán *megismerhető* - *e a valóság* vagy *a múlt egyes eseményei*? Erre a kérdésre az 1960 – as években a dialektikus materializmus ismeretelméleti megközelítése alapján igennel válaszolhattunk^[31]. A közel 40 évvel ezelőtt megalkotott nézet szerint az ismeretelméletben éppúgy, mint a tudomány minden más területén dialektikusan^[41] kell elmélkedni, vagyis nem szabad feltételezni, hogy a megismerésünk kész és változatlan, hanem meg kell vizsgálni, hogy milyen módon keletkezik a nem tudásból a tudás, és hogy milyen módon lesz a nem teljes, nem pontos tudásból teljesebb és pontosabb tudás. Az ember nem ismer ma minden történeti, a múltban lejátszódó eseményt, azonban az ismeretek gyarapodnak, és új összefüggéseket fedeznek fel új módszerek által. Habár nem tudunk a múlttól mindent, képesek vagyunk megismerni a múlt eseményeit, és ez a képesség a megismerhetőség tételét igazolja. A megismerés fogalmának kortárs megközelítése már némileg másképpen közelíti meg a kérdést. Ezen álláspont szerint a tények csakis a megismerésben, a megismerés által, az ember kognitív tevékenysége vonatkozásában tárhatók fel. Az adott – feltárássra váró – történés kapcsán a ténymegállapítás önmagában végtelen változatosságú lehetőségeket hordoz, amelyek közül az ember kizárólag olyanokat tár fel, amelyeknek a konkrét megismerése a célrendszerbe beleilleszkedik. Bármennyire is behatárolt és befolyásolt legyen valamely történés érzékelésének, tudatosításának és fogalmiasításának iránya, módja és kapcsolódási rendszere - mint maga a problémaérzékelés központja –, a megismerés elviekben és saját körében is nyitott. Nyitott térben és időben és az eltérő elméletek és módszerek vonatkozásában. A jogi folyamatokban bizonyosan nem a tényeket szülő helyzet monografikus leírása, mint valamiféle tőlünk teljességgel független objektivitásnak az emberi intellektusban történő reprodukáltatása jön létre^[51].

A büntetőeljárásban teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy a megismerés tárgya a múlt valamelyik eseménye. A bíróság, de előtte a nyomozóhatóság és az ügyész is, a középpontba helyezett eseményt közvetett módon ismerheti meg. Ennek a közvetett megismerésnek az alapja más személyek (elkövető, tanú, szakértő stb.) észlelései, valamint az esemény következtében megmaradt nyomok^[61]. Ezek a nyomok azonban nem valószínű, hogy felderítésükkor a keletkezésük idején fennálló formában megmaradnak. A változás és átalakulás törvényszerűségeinek az ember alá van vetve, és a nyom,

amit őriz az emlékezete, vele együtt változik vagy tűnik el. A tanú felejt vagy meghal, a nyomként értékelhető lábnyomot széttapossák, vagy az eső elmossa, az ujjlenyomatot elkenik, vagy a fémen lévő nyomok a korrodálódás miatt eltűnnek. Ezek a változások magukba foglalnak minden mozgást és kölcsönhatást. Ennek megfelelően a büntetőeljáráásban az említett változásokat anyagmozgásként kell figyelembe venni, ezért kialakultak olyan módszerek és mechanizmusok, amelyek képesek előidézni az események változását, valamint nyomkeltő hatásuknak köszönhetően lehetővé teszik a múlt eseményeire való visszakövetkeztetést és azok rekonstruálását.

Felmerül a kérdés, hogy mennyire azonosítható egymással a „*megismerés*” és az azzal szoros kapcsolatban álló „*megállapítás*”. Azt kell mondani, hogy egyáltalán nem azonosíthatóak egymással, ugyanis a bizonyítás színterén ezek a folyamatok más – más szinten helyezkednek el. Ennek az a magyarázata, hogy a megismerés révén a megismerő alany tudatilag ragadja meg, adekvát módon tükrözi a megismerés alá vont tárgyat. Ezzel szemben a megállapítás pedig azt jelenti, hogy ezt az ismeretet mások számára is hozzáférhetővé teszi, más néven megfogalmazza és kinyilvánítja. Emellett megállapítható az is, hogy a *bizonyítás* sem azonosítható a *bizonyítékok alapján történő megismeréssel*. A bizonyítékok alapján történő megismerés ugyanis egy közvetett megismerést jelent, vagyis a megismerés alanya nem közvetlenül érzékeli, észleli a megismerés tárgyát, hanem a vele valamilyen összefüggésben (nagyreszt ok - okozati összefüggés) lévő más jelenségek tükrében, és e jelenségek léte, állapota alapján, valamint az összefüggések jellegének ismeretében a gondolkodás segítségével, logikai műveletek útján jut el a megismerendő jelenség tudati megragadásához. A bizonyítás ezzel ellentétben viszont egy tevékenység, amely révén a már megszerzett és közölt ismeret igaz volta felől a közlés címzettjében igyekszik meggyőződést kelteni a közlő^[7].

A bizonyítás folyamatában a bizonyíték meghatározásánál megkerülhetetlen és központi fogalom a „*tény*”. Ténynek tekintendő az anyagi világ bármilyen konkrét, külvilágban is érzékelhető megjelenési formája, jelensége. A tény tehát az anyagi világ értelmezésére szolgáló kategória. Ténynek tekintendő bármilyen objektíve létező vagy létezett olyan egyedi, térben, időben és okozati kapcsolatban meghatározható (körülírható) jelenség, amely attól független, hogy ismerjük - e, sőt, attól is, hogy érdeklődünk - e iránta.

A ténytől meg kell különböztetni az *adatot*, ugyanis az adat nem tény, hanem tényre vonatkozó ismeret, a tény tudati képe, amely szerencsésebb esetben a tényt – vagy legalább annak lényeges elemeit – híven adja vissza. A *bizonyíték* pedig nem más, mint a jogalkalmazási eljárásban olyan jogszerűen szerzett és előírt formában megjelenő adat, amely a tény alakszerű bizonyítására alkalmas^[8]. A büntetőeljáráásban a bizonyítás tárgyának a megállapítandó és bizonyítandó tényeket tekintjük, azokat pedig, amelyek segítségével a bizonyítandó tényre következtetések alkothatók bizonyító ténynek minősülnek^[9]. A tény létezése vagy nem létezése egy objektív fogalom, amely független az azt

érzékelő személytől. Azonban joggal merül fel a kérdés, hogy mi is számíthat jogilag releváns ténynek. A jogi relevancia olyan viszony, mely a jogi (anyagi és eljárási jogi) szabály tartalmának elemei és az objektív valóság bizonyos jelenségei között áll fenn.^[10] Ez azt jelenti, hogy a valóság elemeihez a jog jogkövetkezményeket kapcsol, így a „tény” generális jogi értékelést nyer a jogalkotó részéről, aminek következtében konkrét jogvitákban és eljárási jogviszonyokban is jogi értékelést nyerhetnek. Ezzel párhuzamosan - a jogilag releváns tények körét leszűkítve - *Erdei Árpád* megalkotta a ténymegállapítási, azaz a bizonyítási relevancia fogalmát, amely nem más, mint a jogi probléma megoldásában szerepet játszó jelenségek és az ezek létezésének megállapítására, vagy cáfolására szolgáló elemek között fennálló kapcsolat^[11].

A bizonyítás tehát egy átfogó és az eljárás más szakaszában is megjelenő cselekménysorozat. A büntetőeljárásban a bizonyítás egy emberi megismerő tevékenység, melynek elsődleges célja a múltban történt – jogilag releváns - tények megismerése, majd ezeknek megfelelően a helyes jogi minősítés megállapítása, és a büntetés kiszabása, vagy a vádlott felmentése. Ehhez kapcsolódóan a Legfelsőbb Bíróság is kimondta, hogy a bűnösséget megalapozó tényállás megállapítására csak akkor kerülhet sor, ha a bizonyítékok olyan bizonyosságerejűek, amelyek a bűncselekmény más által való elkövetésének lehetőségét kizárják^[12].

Eljárásjogi értelemben a bizonyítás a jog által szabályozott tevékenység, amelyben meghatározott alanyok, konkrét bizonyítási eszközökkel vehetnek részt, és tevékenységük a törvényileg meghatározott kérdések eldöntésére irányul. Vannak esetek, azonban amikor ez a megismerés akadályba ütközik, melynek számtalan oka lehet. Előfordulhat, hogy az események szerencsétlen egybeesése miatt hiúsul meg a bizonyítás, például meghal a tanú, az eső elmosza a nyomokat, de sajnos az is előfordul, hogy emberi mulasztás okán vesznek el, vagy válnak felhasználhatatlanná a bizonyítékok^[13]. Ahhoz, hogy a bizonyítás eszközeként ténybeli adatokat lehessen felhasználni, nem elég anyagi megnyilvánulási formát nyerniük, hanem bizonyos eljárásjogi követelményeknek is meg kell felelniük. Itt jutnak szerephez az olyan alapelvek, mint a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban Be.) 4. §-ában lévő *in dubio pro reo* szabály, melynek értelmében a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére. Az eljárási garanciákkal párhuzamosan a törvény bizonyítási tilalmakat is felállít, és követelményként fogalmazza meg a bizonyítás törvényességét, valamint a személyiségi jogok tiszteletben tartását. Mindezen túl a Be. értékelési tilalmat is megállapít, ami magában foglalja a bizonyítékok törvényellenes megszerzésének tilalmát^[14].

2. A bizonyítás meghatározása általános elméleti és jogtudományi nézőpontból

2.1. Általános elméletek a bizonyítás definiálására

A bizonyítás elméleti megközelítései a tudományterületeken belül elsősorban a természettudományokban jelennek meg^[15]. Itt a bizonyítás tipikusan és kizárólag az empirikus megismerésen alapul, amelynek központi kérdése az ok és okozat közötti összefüggés feltárása. Emellett a társadalomtudományokban is igen erősen – természetesen más nézőpontból vizsgálódva – jelen van a bizonyítás elméleti meghatározása.

A társadalomtudományokban a bizonyítás nem az empirikus észlelésen alapul, nem jellemzi az okozatosság kizárólagos vizsgálata. Ezen a területen elsősorban a már lefektetett szabályokban (jogszabályokban) megtestesülő normák értelmezése során felmerült kérdések és kételyek várnak megoldásra, vagyis alapvető kérdésként általában az merül fel, hogy az egyedi esetre a rendelkezésre álló absztrakt jogi norma alkalmazhatóvá válhat - e. Ebben a megközelítésben a normaszöveg az a kiindulópont, amely meghatározza a bizonyítás lehetséges és szükséges irányait az adott ügyben. A bizonyítás során megjelenő, összekapcsolódó cselekmények láncolata alapvetően a történeti tényállás tisztázása érdekében kerül alkalmazásra, melynek az lesz a célkitűzése, hogy eldönthetővé váljon, hogy egy tény bizonyításához mennyire elegendők a bizonyítás folyamán előkerülő adatok, információk, vélelmezett jelenségek vagy a valószínűleg elfogadható tények. A filozófia tudományban a bizonyítás egy logikai műveletnek felel meg, ami azt jelenti, hogy szükséges és elégséges tételekből kiindulva mutatja ki valaminek az igaz voltát^[16].

A bizonyítás az alaki jog egy olyan szerves része, amely minden jogterületen jelentőséggel bír. A bizonyítás, mint tevékenység nem szűkíthető le csupán a büntető és polgári perre, hiszen minden olyan eljárás szükségképpen velejárója, amely tények megállapítását vagy állítások igazolását tűzte ki célul^[17]. Függetlenül attól, hogy polgári, közigazgatási, szabálysértési vagy büntetőeljárásról van szó, a bizonyítás – mint összefüggő eljárási cselekmények láncolata – minden eljárás esetében arra irányul, hogy az eljárás tárgyává tett kérdés vonatkozásában valamilyen jogilag releváns ténynek, állításnak, adatnak vagy feltevésnek a valósággal egyezősége, azaz igazságtartalma kerüljön feltárára olyan tények alapján, amelyek már igazoltan valószínűleg bizonyultak.

A jogtudományban kialakult bizonyításelméleti nézetekre jelentős mértékben hatással voltak a jogelméleti gondolkodók eredményei. A jogtudományi bizonyításelmélet azonban gyökeresen különbözik a bizonyítás jogfilozófiai megközelítésétől, ugyanis nem a bizonyításra vonatkozó gondolkodásmódot, hanem a konkrét eljárási cselekmények, a valóság megismerésének és egyben teljes körű felderítésének kérdéseivel foglalkozik. A jogtudomány folyamatos fejlődése során számtalan jogirodalmi álláspont alakult ki a bizonyítás általános és büntetőeljárásbeli meghatározása érdekében.

Mielőtt azonban rátérnénk a bizonyításra vonatkozó különböző álláspontok ismertetésére, érdemes tisztázni, hogy mit is jelent tág értelemben véve, általánosságban a bizonyítás. A Révai Nagylexikon^[18] definiálása szerint a

bizonyítás nem más, mint „logikai értelemben valamely ítélet valóságának vagy valótlanának kimutatása egyes okokból^[19].” Kétféle úton érhetünk célt a fogalom kialakítása érdekében. Az első esetben a bizonyítás alanyának tartalmát egy általánosabb fogalom alá helyezzük, és ennek valamely lényeges elemét vonatkoztatjuk az alanyra, vagyis az általánosból következtetünk a különösre. Ekkor a bizonyítás deduktív. A második esetben kimutatjuk, hogy az alanyfogalom körébe tartozó minden egyes fajtát külön – külön össze lehet egyeztetni az adott állítással, tehát az egész alanyt is. Tehát ekkor a különösből következtetünk az általánosra, így a bizonyítás ez esetben induktív lesz^[20]. Ha az ítélet igazolására részben dedukciót, részben pedig indukciót használunk a bizonyítás vegyes. Mindkét esetben szükséges kiindulnunk egy olyan tételből, amely bizonyításra nem szorul, különben a bizonyítás^[21] a végtelenségbe húzódná. Az ilyen, önmagukban is bizonyos tételeket (axióma) egy elvből kiinduló ítélet és következtetéseket - melyek szükségképpen a bizonyítandó ítéletre vezetnek - érveknek, okadatoknak nevezzük (argumentum). Az érvekben rejlik a bizonyító erő (vis probandi), melyek forrása maga az érvek tartalma, tehát a bizonyítás anyaga, vagy azoknak elrendezése és csoportosítása, mint a bizonyítás alakja. Ennek megfelelően a bizonyítási eljárás (modus probandi) is kétféle lehet. Egyenes (direkt), ha a bizonyítandó tétel igazságát közvetlenül az érvekből vezetjük le, közvetett (indirekt, apagógikus) pedig, ha a bizonyítandó tételnek az igazságát az ellenkezőnek lehetetlenségéből következtetjük (deductio ad absurdum). Az indirekt és induktív bizonyításnak kisebb a bizonyító ereje, mint a deduktív bizonyításnak. A deduktív bizonyítás ugyanis kimutatja, hogy miért is helyes az állítás, míg az induktív bizonyítás kimutatja ugyan hogy helyes, de nem mondja meg, hogy miért helyes az állítás, az indirekt pedig csak azt határozza meg, hogy az ellenkezője lehetetlen.

2.2. A bizonyítás meghatározása a büntetőeljárás talaján

A bizonyítás a büntetőeljárás legfontosabb és legsarkalatosabb része, amely annak célja és egyben eszköze is. A bizonyítás célja ugyanis az adott ügyre vonatkozó objektív igazság megismerése annak érdekében, hogy a hatóságok megalapozottan tudjanak állást foglalni a bűncselekmény megtörténése, illetve a terhelt büntetőjogi felelőssége kérdésében. A bizonyítás e cél szolgálatában eszköze is a büntetőeljárásnak, mivel a bizonyítás, mint folyamat a bizonyítékok felkutatását, összegyűjtését, rendszerezését és értékelését is jelenti^[22].

A büntetőeljárás tudományában több álláspont is kialakult a büntetőeljárásbeli bizonyítás kérdéskörében. A jogtudományban a bizonyítás elméleti kérdései általában akkor kerülnek a figyelem középpontjába, amikor a múlt megismerhetőségével kapcsolatosan kétségeink támadnak, amikor bizonytalanok vagyunk abban, hogy a filozófiai ismeretelmélet törvényei kiterjeszthetőek – e a jog területeire, amikor nem tudjuk eldönteni, hogy kimunkálhatóak – e a jogi bizonyítás általános elvei. Ebbe a körbe tartozik az is,

mikor a polgári és büntetőjogi megismerés folyamatai között olyan minőségi különbségek vannak, amelyek miatt a kétféle igazságszolgáltatás elméleti megalapozása sem hozható közös nevezőre, vagy amikor még az is vitathatóvá válik, hogy egyetlen jogágon belül az eljárás különböző szakaszaiban folyó megismerő tevékenység bizonyításnak tekinthető – e egyáltalán.

A bizonyítás fogalmát tanulmányozhatjuk általános ismeretelméleti síkon, mint a világ megismerhetőségét és a megszerzett ismeretek ellenőrizhetőségét. Ide tartozik az is, amikor a múltbeli eseményeknek a jogi formához között megismerése van folyamatban, melyhez joghatás is fűződik. Leszűkítve a megismerést büntetőeljárásjogi nézőpontra^[23], nagyon leegyszerűsítve nem jelent mást, mint a büntetőeljárásban megvalósuló büntetőeljárás jog által szabályozott megismerést^[24].

A büntetőeljárás keretében lefolytatott bizonyítás tartalmilag az igazság megállapítására irányuló megismerés. A megismerés valamely tárgyra vonatkozóan a kutató elmében (megismerés alanyában) végbemenő folyamat a nem – tudástól a tudás felé, melyek tanulmányozása a filozófiai ismeretelmélet feladata. Az ismeretelmélet általános érvényű tételeit azonban nem lehet mechanikusan átvinni a jogalkalmazás területére, mert a büntetőeljárásban a megismerés a múltban lejátszódott eseményekre (történetekre), azaz korábban bekövetkezett egyedi tényekre vonatkozik. Ezzel függ össze, hogy a büntetőeljárásban folytatott bizonyítás és a logikai bizonyítás tárgyai között különbség mutatkozik. *Kornis Gyula* szerint logikában valamit bebizonyítani annyit tesz, mint egy ítélet igazságát (érvényességét) más kétségbevonhatatlanul bizonyos ítéletek igazságából kimutatni. Ezzel szemben a büntetőeljárásban a bizonyítás az ismeretlen és múltbeli tények megismerésére irányul. A megismerés tárgya tehát nem egy általános tétel, hanem egyedi tény (illetve több tényből álló „tényállás”), jellege ezért ún. *ténybizonyítás*, a bizonyítandó tények köre pedig jogszabályok által meghatározott. A kérdés azonban továbbra is fennáll. Vajon mit fogadunk el igazságnak? A büntetőügyben a bíróság az anyagi igazság megragadására törekszik, hogy következtetései és ítélete – a ténybizonyításon alapuló megismerés eredményeként – ne a maga szubjektivitásának legyenek kifejezői, hanem annak a tárgynak, ami az egyedi tényállítás -, amely a megismerés célja volt^[25]. Emellett *Tremmel Flórián* bizonyítás fogalma törekszik kiemelni a bizonyítás lényegéként annak ismeretelméleti jellegét, valamint azt a tulajdonságát, hogy a büntetőeljárás túlmutató kategória. Szerinte a bizonyítás a büntetőeljárásban annak részét alkotó közvetett és összetett megismerési folyamat. A bizonyítás a büntetőeljárásban olyan megismerési folyamat, amely az egyedi ügyben, a büntetőjogilag releváns, túlnyomórészt múltbeli tényállásra irányul, és a bizonyítékok összegyűjtésével, vizsgálatával és mérlegelésével kapcsolatos tevékenységben realizálódik^[26]. Ugyancsak helyesen hangsúlyozza a bizonyítás „szolgáló” szerepét, amely lényegét tekintve a bűnügyben releváns ténykérdések eldöntéséhez kapcsolódik.

A magyar jogtudományban többféle klasszikus nézet alakult ki a bizonyítás fogalmi megállapítása érdekében. A két legmeghatározóbb és egyben egymással szemben álló irányzat – a logikai és processzuális - ma is sok szerző által elfogadott álláspontokat fogalmaz meg. Emellett természetesen léteznek „kisebb” elméleti megközelítések is, mint például az ismeretelméleti nézőpont, kriminalisztikai bizonyításelmélet, a bizonyítás perrendszerű felfogása vagy a pszichikai irányzat.

2.2.1. A bizonyítás logikai megközelítése büntetőügyekben

A büntetőeljárásban – mint minden emberi megismerő tevékenységben – a megismerés szempontjából az érzékelésnek és a racionalitásnak is kiemelkedő szerepe van. A tanú, a szakértő ismereteket érzékelés útján szerez, és azokat fogalmak, ítéletek, következtetések által gondolatokká formálja.

A logika tudományának tárgykörébe tartozik a bizonyítás, amelynek különféle módszereit – dedukció, indukció, hipotézis, analógia – meghatározza. A logika értelmében a bizonyítás egy olyan gondolati művelet, amelyben valamely kijelentés igazságát más igaz kijelentésekkel igazolunk, illetve egyes kijelentésekből új, igaz kijelentéseket vezetünk le. A büntetőeljárás minden szakaszában találkozhatunk a logika szabályainak megfelelően lefolytatott bizonyítással. A büntetőeljárásban minden eljárásban részt vevő szervnek egy ún. „problémát” kell megoldania és a probléma megoldásához eljárási cselekmények – különböző műveletek, nyomok felkutatása, vizsgálat, bizonyítási kísérlet, a terhelt és tanú vallomásának értelmezése – és logikai műveletek elvégzése szükséges^[27]. A bizonyítás^[28] a formális logika szerint egy olyan eljárás, amelynek célja valamely állítás igaz vagy hamis voltának kimutatása tisztán gondolati tevékenység útján, vagyis a dialektikus jellegű és az objektív igazság megállapítására irányuló eljárás^[29].

A büntetőjogi felelősség megállapításának fő színtere a bírósági tárgyalás, azaz egy ún. „törvényszéki helyzet”, ahol az állítások tartalma és a hozzájuk rendelt igazságérték összekapcsolhatóságának a végső megítélése folyik. Ugyanazon állításról a vádló azt próbálja bizonyítani, hogy igaz, a védő pedig azt, hogy hamis, és fordítva. A helyzet teljességéhez hozzátartozik az, hogy szükségszerű kapcsolatot teremteni a résztvevők által állított tételek között. A kapcsolat megteremtése pedig nem más, mint a bizonyítás. A bizonyítás tárgya minden esetben a bűncselekmény maga. Emiatt a vádló a bűnösséget, a védő pedig az ártatlanságot akarja bizonyítani. A kérdés az, hogy van - e ennek az eljárásnak olyan sajátossága, amit logikailag meg lehet ragadni. A válasz az, hogy igen. A bűn ténye mindig egy általános állítás. Eszerint például a lopás bűncselekménynek minősül és elkövetése – a körülmények függvényében – bizonyos ítélet meghozatalát vonja maga után. Másrészt pedig ott van a büntény - ami a cselekedet maga -, amit valaki elkövetett. Azonban az elkövetett cselekedet nem feltétlenül bűncselekmény, csak abban az esetben, ha valaki

felfigyel a törvénybe ütköző voltára és jelzi az illetések hatóságoknak. Az elkövetett cselekmény pedig bizonyos formában beletartozik a törvény lopást meghatározó fogalmának extenziójába. Ha ez minden további nélkül illeszkedik a törvény előírásaiba, akkor az ítélet meghozatala is valamennyire leegyszerűsödik. Tehát formailag az eljárás a törvénnyel „kezdődik”, és az eseten át – a bizonyítás segítségével - vezet el a bíróság döntéséig^[30].

Angyal Pál szerint a bizonyítás az a logikai művelet, amelynek útján eszközökön keresztül a bizonyító okok bizonyító erejükkel meggyőződést ébresztenek^[31]. *Finkey Ferenc* által megalkotott fogalom szerint a bizonyítás a büntetőper elintézésénél fontossággal bíró tények valóságának vagy valótlanságának megállapítására irányuló logikai művelet. A bizonyítás a legáltalánosabb meghatározás szerint részben a felek, részben a bíróság által végzett szellemi munka^[32]. *Irk Albert* a bizonyítás alatt azt a logikai műveletet érti, amelynek célja valamely tény vagy állítás valótlanága vagy valósága iránt a bíróság lelkében meggyőződés ébreszten^[33]. Az irányzat további képviselő közé tartozik *Vámbéry Rusztem*, aki szerint a bizonyítás azt a logikai műveletet jelenti, amelynek célja, hogy a bíróságban valamely tény vagy állítás bizonyosságának meggyőződését keltse^[34].

Mint láthatjuk a logikai felfogás^[35] képviselői a bizonyítás logikai fogalmából indulnak ki, amely szerint a bizonyítás lényegében az igaz – már igazolt tételekből – premisszákból levont igazi zárókövetkeztetésben (konklúzió) és a logikai tevékenységben gyökerezik. A legújabb irodalmakban a logikai iskola legjelentősebb képviselője *Nagy Lajos* volt, aki egyenesen „szillogisztikus következtetéssorozatnak” tekinti a bizonyítást. Szerinte a megismerés tárgyának összetettsége következtében a bíróság megismerési tevékenysége, a megismerés teljességét és helyességét alátámasztó bizonyítás igen sokoldalú, sokszor bonyolult és szintén több összefüggés által meghatározott összetételekben jelentkező, szillogisztikus következtetéssorozat. Ez esetben szükségszerű, hogy a bíróság a megismerési folyamat következtében minden vonatkozásban és minden kétséget kizáróan feltárja a bizonyító tények és a bizonyítandó releváns történés közötti oksági kapcsolatot^[36]. Ez az ún. szillogizmus – elmélet nem felel meg a büntetőeljárásban folyó bizonyítás valóságos jellegének, mivel azt kizárólag a szillogisztikus összefüggésében nem lehet értelmezni. A bizonyítás lényege nem ragadható meg a formális logika egyetlen elemével^[37]. Kifejezetten tévesen fogja fel a bűnügyi bizonyításban megmutatkozó lényeges következtetések jellegét, azok ugyanis sokkal inkább induktív jellegűek és a legkevésbé általánosról egyedire vont szillogisztikus következtetések.

A logikai bizonyításelméletek körébe tartozik *Móra Mihály* bizonyításfogalma is. Álláspontja szerint a bizonyítás fogalmában külön kiemelkedő szerepe van a következtetésnek. A logikai és a jogi bizonyítás közös elemét abban látja, hogy mindkettőben következtetés útján mutatható ki a bizonyítékok jelenségének igaz, valóságnak megfelelő mivolta^[38].

Az ismertetett logikai felfogást sokan nem tartják kielégítőnek, mert a büntetőügyekben folyó bizonyítás túl szűk, egyoldalú meghatározásához vezet. Teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a bizonyítást jogi normák is szabályozzák, hogy nem tisztán logikai gondolati folyamat, hanem tapasztalati – gyakorlati tevékenységet igényel^[39].

2.2.2. A büntetőeljárásbeli bizonyítás processzuális felfogása

A bizonyítás processzuális értelemben nem azonos a bizonyítás logikai felfogásával, mivel ugyan a processzuális bizonyításnak eleme a logika, de mégis különböznek egymástól. A bizonyítás logikai felfogása a bizonyítás belső oldalát, addig a processzuális felfogás kifejezetten a külső oldalát ragadja ki és konkretizálja. A processzuális irányzat híveinek nézetei szöges ellentétben állnak a logikai megközelítés által megfogalmazott bizonyításfogalommal.

A bizonyítás büntetőeljárásbeli (processzuális) fogalma felöleli a büntetőjogilag – anyagi és eljárásjogi szempontból – jelentős tényeknek a törvényes bizonyítási eszközök és módszerek útján való megismerését (azaz tények felderítését), továbbá e tények megtörténtének a bizonyítási eszközökkel való igazolását^[40]. A processzuális irányzat képviselői abból indulnak ki, hogy a bizonyítás egy jogilag szabályozott cselekménysorozat. A felfogás híveinek álláspontja csupán abban különbözik, hogy a bizonyítást a felek vagy csak a bíróság vagy pedig a felek és a bíróság együttesen végzik egy törvényileg szabályozott tevékenységként. Ez azt jelenti, hogy lényegében a bizonyítást a bizonyításindítványozás, a bizonyításfelvétel és a bizonyítás eredményének megállapítása mozzanataira tagolják. Ez az álláspont elsősorban a polgári eljárásjog irodalmában terjedt el^[41], azonban a büntetőeljárásjog irodalmában nem jelentkezik kifejezetten.

A processzuális felfogás bizonyításfogalma szerint a bizonyítás nem más, mint a jog által szabályozott tevékenység, amelyben csak meghatározott alanyok meghatározott bizonyítási eszközökkel vehetnek részt, és a tevékenység csak a törvényben megjelölt kérdések eldöntésére irányul. A bizonyítás eljárásjogi értelmezése szerint a bizonyítás tehát nem más, mint a törvényben meghatározott alanyok tevékenysége, amelyek az ott meghatározott bizonyítási eszközökkel és formában a bűncselekmények elkövetésének vagy meg nem történtének megállapítására és a büntetőjogi felelősség eldöntésére irányulnak^[42].

Tremmel Flórián kifejezetten elutasítja a bizonyítás processzuális felfogását. Szerinte ugyanis a bűnügyi bizonyítás nem csupán a bizonyítási jog „alkalmazása” illetőleg érvényesülése. Az összes törvényi rendelkezése betartása sem fog sikeres bizonyítást eredményezni, hogyha az eljáró hatóság „csak annyi” tevékenységet fejt ki, amennyit a Be. előír számára. A tapasztalati tények egyértelműen azt mutatják, hogy a büntetőeljárásban folyó bizonyítás nem csupán jogilag szabályozott tevékenység, hanem olyan tartalmi oldallal rendelkező folyamat, amelynek a jog csak bizonyos keretet és garanciákat tud biztosítani. A

logikai és processzuális felfogás véleménye szerint abban a közös fogyatékoságban szenved, hogy metafizikus módon próbálja feltárni a bizonyítás lényegét, mivel az egyik a bizonyítás belső, a másik a külső oldalát ragadja meg^[43].

2.2.3. Bizonyítás a büntetőeljáráásban ismeretelméleti nézőpontból

Az ismeretelméleti megközelítés képviselői szerint a büntetőügyekben lefolytatott bizonyítás az emberi megismerés sajátos része, amely a feltárás és az igazolás főbb mozzanatcsoportjaira tagolható.

Az ismeretelmélet^[44] a bizonyítás lényegét tehát abban látja, hogy az speciális része az emberi megismerésnek, vagyis nem mást, mint egy – mind a bizonyítás tárgyára, mind alanyára, mind eszközeire és módszereire tekintettel – közvetett és összetett megismerési folyamat. A bizonyítás közvetett megismerés jellege a büntetőügyekben szükségszerűen adódó időbeli – a múltbeli történés jelenbeli megállapításában – és térben (máshol folyik a bizonyítás, mint ahol történt az esemény) közvetettségből és ezzel együtt a közvetlen, tapasztalati megismerés kizártságából fakad, tehát abból, hogy érdemben nincs lehetőség a bűncselekmény reprodukálására, hanem csak rekonstrukciójára. Ezen túlmenően a megismerés folyamatának a nehézségét fokozza a bizonyítás összetett és bonyolult jellege. Ugyanis nem csak a történeti esemény (mint a megismerés tárgya) lehet szerteágazó, hanem a rendelkezésre álló megismerési eszközök és módszerek is^[45].

A megismerési folyamat vonatkozásban igazolt állítás az, mely szerint a büntetőeljárás „főtárgyalást” megelőző szakaszában a megismerés egy szelektív tevékenységen alapul, amit nagyban befolyásol a megismerés alanyainak (nyomozóhatóság, szakértő, ügyész stb.) szervezeti hovatartozása és célja. A legelterjedtebb az a nézőpont, hogy a személyes készítés az, amely a megismerés tárgyat számukra megközelíthetővé teszi. Ez a sajátos módszer az analízis, amellyel például a helyszíni tapasztalatokat, a tanúvallomásokban állított tényeket, az okirati és tárgyi bizonyítékokat elemeire bontják, tartalmilag elemzik, formailag meghatározzák és rögzítik. A módszer sajátos irányból való megközelítéssel is párosul. Ez az irány a cselekményt, vagy az elkövetőhöz vezető nyomokat, illetve magát az elkövetőt úgy helyezi a problémamegoldás középpontjában, ahogy a felmerült gyanú megalapozásához szükséges, vagy a tett bizonyításához elegendő és alkalmas bizonyíték beszerzésére, egyúttal egy ún. válogatásra kényszeríti a megismerő alanyt. A bizonyítékok válogatása az ismeretlen problémahalmaz elemző megközelítésének felel meg. Ez a válogatás a bizonyítandó tények relevanciájából eredő objektív követelmény, másrészt azonban a bizonyítékok felkutatásának szóba jöhető területét leszűkítő szubjektív tényező. A szelektivitás a keresést a problématerület ígéretesnek látszó régiói felé tereli, és így a megoldások fölfedezéséhez többnyire csupán a teljes tér elenyésző hányadának átkutatására van szükség. Ennek eredményeképpen, ha sikerül a

megelégedésre okot adó kritériumoknak megfelelő megoldást megtalálni, akkor a keresés befejeződik^[46]. A bizonyítás e műveletei és „munkafolyamata” nagyrészt a nyomozás szakaszára jellemző. Ez a tevékenység ciklikusan ismétlődő munkamozzanatokból tevődik össze (felfedezés, felismerés, megtalálás, megvizsgálás, mérés, elemzés, válogatás, optimalizálás, megfigyelés, vázlatolás, fényképezés, jegyzőkönyvezés stb.). Amikor bizonyítás során történő bizonyíték beszerzésről van szó, nem szerencsés elkülöníteni a rögzítés műveletétől, ugyanis annak elmulasztása a bizonyíték megsemmisülését vagy hitelességének kétségessé válását okozhatja.

A megismerés tehát a büntetőeljárás során valamennyi perszakaszban megtalálható jelenség, mivel a megismerés eredményei – mint a bizonyítás eredményei – egymásra épülnek. A megismerés szintézise a bírósági tárgyalás kontradiktórius keretei között teljesül be. Az ítélethozatal előtt a bíróság meghallgatja mind a vád, mind a védelem álláspontját, bizonyítékértékelését és érvelését. A bíró így az egész eljárás összes ismert bizonyítékát felülvizsgálva értékeli a megállapítható tényeket. A bizonyítási eljárás eredményeként megismerni nemcsak az egyes tényeket, cselekményeket, azok kiváltó okait lehet, hanem a korábban rejtve maradt összefüggéseket is. Ezért lehet a fő tárgyalást funkcionálisan a megismerés folyamat alatt „előkerült” tények közötti szintézis színterének nevezni^[47].

2.2.4. Egyéb bizonyításméleti megközelítések

A fent ismertetett jogirodalmi álláspontokon kívül kialakultak más nézőpontok is a bizonyítás elméleti meghatározása céljából. Ezek között vannak olyan elméletek, melyek nem teljesen kifejezett álláspontot fogalmaznak meg, más néven egyáltalán nem adnak fogalmi meghatározást a büntetőeljárásbeli bizonyításra. Emellett megjelentek teljes mértékben határozottan megfogalmazott koncepciók is.

Az egyik ilyen elméleti megközelítés az *ún. meggyőződés elmélet*, amely nem más, mint a bizonyítás *pszichikai irányzata*. A büntetőeljárásjog tudományában^[48] Kocsis Mihály az irányzat fő képviselője, aki szerint a büntetőeljárás szerveinek, a feleknek és az eljárásban szereplő más személyeknek azt a tevékenységét, amely azt célozza, hogy az eljáró hatóságok és szervek meggyőződést szerezzenek a büntetőjogi főkérdésben meghozandó döntés vagy teendő intézkedés szempontjából lényeges tények valósága vagy valótlanága felől, és a meggyőződés útján a jelentős objektív tényeket megállapítsák, bizonyításnak nevezzük. Móra a magyarázatában kiemeli azt, hogy a bizonyítás fogalmának súlyponti eleme a meggyőződés, tehát azt a tudati és akarati állapotot, amely szerint a bíróság mindenféle aggályoktól mentesen biztosnak, a külső világgal egyezőnek tartja tudatának tartalmát^[49]. Ez a pszichikai megközelítés túlzottan a bizonyítás eredményére utal, és a bizonyítás tartalmi elemeit, fogalmi ismérveit nem domborítja ki. Az viszont igaz, hogy a Farkas József által

megfogalmazott pszichikai nézőpont igen közel áll a köznapi felfogáshoz. Az élet minden területén szükség van a bizonyításra, mint meggyőződést szerző tevékenységre. Azonban mivel az életviszonyok különféle területeiről van szó, ezért az is szükséges, hogy az egyes területeken más és más eszközökkel, módszerekkel és technikákkal fogatosítsák a bizonyításhoz tartozó és egymással összefüggő műveleteket, amelyeknek a legsajátosabb fogalmi jegyei a bizonyítás meghatározásában kerülnek kiemelésre.

Ha már az elméleti megközelítésekről van, mindenképpen szót kell ejteni a **kriminalisztikai bizonyításelméletről**. Viski László fejtette ki talán elsőként, hogy a kriminalisztika elméletének a tételeit, módszereit nem csak a büntetőnyomozásban, hanem az eljárás későbbi szakaszában is, sőt a polgári, szabálysértési és fegyelmi eljárásban is felhasználhatják. A kriminalisztikai tevékenység nem más, mint a múltban lejátszódó események rekonstruálására irányuló sokoldalú szellemi és gyakorlati tevékenység, amely a vizsgált eseményekre vonatkozó eljárási céloknak és szabályoknak megfelelően a szükséges és lehetséges cselekvések tervszerű és tudatos végrehajtásával az objektív igazság megállapítására irányul^[50]. A kriminalisztika tehát a bizonyítékok keletkezésének és tükröződéseinek törvényszerűségeit, azok megszerzésének és felhasználásának legcélravezetőbb módszereit és eszközeit kutatja, valamint bocsátja a jogalkalmazás rendelkezésére^[51]. A kriminalisztikai és processzuális bizonyításelmélet a tárgyát tekintve nem különíthető el egymástól élesen. Mindkét bizonyításelmélet – igaz eltérő szemléletmóddal – ugyanarról a büntetőeljárásban zajló megismerési folyamatról fejt ki álláspontját. A processzuális nézőpont tudatosan számol azzal, hogy csak az igazság megismerése töltheti ki a jogi formákat, amíg a kriminalisztikai felfogás az egész tevékenységet a tételes jog keretei közé helyezi. A processzuális elmélet azt ragadja meg az eljárási folyamatban, ami szabályozható, ezért fő kifejezési eszköze a jogi norma. A kriminalisztika tárgyai viszont a megismerésnek azok a mozzanatait, amelyek a tapasztalatokon, a hipotéziseken, a tervezhetőségen és az elemző – értékelő készségen alapuló szabad választással jellemezhetőek. Az eljárási felfogás szintetizálja a lehetséges megismerési formákat, és mindig a jövőre tekintve határozza meg a büntetőigény érvényesítésének rendjét. Ezzel szemben a kriminalisztika analitikus módon jár el, és a múltat helyezi a középpontba. A kriminalisztika számára az a kérdés, hogy hogyan lehetséges a büntetőjogi jelentőséggel bíró múltbeli eseményt az igazságszolgáltatás érvényesítése során meghozandó döntés érdekében rekonstruálni. Az eljárási célok fókuszában a végeredmény áll, ami lehet a valóság megismerése, vagy olyan megállapítás, amely szerint a releváns múlt a büntetőeljárás számára a bizonyosság erejével nem ismerhető meg. A nyomozás legfontosabb irányjelzői a kiinduló adatok, ezért középponti kategóriája a gyanú, valamint az a folyamat, amely a valószínűség különböző fokozatán keresztül a bizonyosságig vezet. A processzus végső célja maga az igazságszolgáltatás, a belső meggyőződésre alapított teljes tényállás megállapítása és annak jogi értékelése az eljárást lezáró

döntésben. A nyomozás végcélja az igazságszolgáltatás előkészítése, a bizonyítandó tények azonosítása a bizonyító tények segítségével. Az eljárás vonatkozásában az igazságszolgáltatás rendjét és menetét az eljárási törvény határozza meg, ezzel szemben a nyomozás menetét és rendjét a nyomozási terv foglalja magában. A büntetőigény érvényesítésére csak a múltban már lezáródott bűncselekménygyanús magatartásokkal kapcsolatban kerülhet sor, a nyomozás azonban alkalmazható a jelenben éppen zajló bűnös folyamatok felderítésére, amelynek elsődleges célja a súlyosabb bűncselekmények megakadályozását szolgáló sürgősségi beavatkozás és a tettenérés^[52].

A bizonyítás folyamatának értelmezésekor találkozhatunk olyan meghatározással, amely a **bizonyítás perrendszerűségének** követelményét emeli ki. De mi is az a perrendszerű bizonyítás? A legegyszerűbben úgy lehetne megmagyarázni, hogy a perrendszerű bizonyításon a jogilag szabályozott bizonyítási eljárások láncolatát értjük, amelynek a célja az, hogy az állami büntetőigény elbírálásához szükséges határozatok belső meggyőződésre alapozott meghozatala a Be - ben meghatározott normáknak megfelelően történjen. Az anyagi igazság érvényre juttatása érdekében a perrendszerű bizonyítás keretei között a nyomozóhatóság nemcsak felderíti a büntetőjogi szempontból jelentős tényeket, hanem perrendszerűen – az eljárási törvényben konkrétan megfogalmazott szabályok szerint - rögzíti is azokat, mint vádemeléshez szükséges bizonyítékokat. Ezért rejt magában veszélyeket az a megoldás, amikor a bíróság a bizonyítékokat nem a perrendszerűen lefolytatott – vagyis közokiratokban dokumentált – nyomozás iratanyagából, hanem csak az ügyész és a védő előterjesztésében és „keresztkérdézősködése” következtében a tárgyaláson ismerhetné meg, illetve csak az akkor felvett bizonyítékokra alapozhatná döntését^[53]. Ez a gyakorlat főleg az Amerikai Egyesült Államokban bevett, amit az ottani jogászok azzal magyaráznak, hogy az esküdtek elfogulatlanságát akarják megóvni azzal, hogy azok nem ismerhetik meg a nyomozás anyagait a tárgyalás előtt. Sőt ideális megoldásnak azt tartanák, hogy a bíró sem ismerhetné meg az előzetes eljárás anyagait, és ítéletét csak a tárgyaláson felvett bizonyítás alapján hozhatná meg. Ez mégis lehetetlen, ugyanis így nem tudna a bíró a tárgyalásra felkészülni. A hivatásos bíróról azonban vélelmezhető, hogy függetleníteni tudja magát a nyomozás anyagától, a laikusoktól azonban ez nem várható el^[54].

A törvényesség és jogállamiság alkotmányos követelménye miatt igenis szükség van a bizonyítás perrendszerű lefolytatására, különben az eljárási törvényben megfogalmazott normák értelmüket vesztenék. A jogszabály betartása egy ún. garanciát is biztosít a büntetőeljárásban lefolytatott különféle bizonyítási cselekmények szabályszerűségének és törvényességének megítélése során. Egyetértek azonban azzal a felvetéssel, hogy a nyomozás során perrendszerűen rögzített bizonyítékok nagy terjedelmű aktamennyiségét csökkenteni kellene, ugyanis a bíróság a tárgyaláson az ott elhangzottak és a nyomozási iratok összevetése alapján hozza meg döntését. A nyomozás leegyszerűsítése az „okirat gyártás” szempontjából egy hasznos lépés lenne az eljárás gyors és eredményes

lefolytatása érdekében. A nagy mennyiségű iratokat, a részletes jegyzőkönyveket tartalmazó vaskos aktákat helyettesíteni lehetne tömör, de a lényegét tartalmazó jelentésekkel a megismételhető eljárási cselekmények esetében (pl. tanúkihallgatás)^[55].

2.3. Mennyire korszerűek a bizonyításelméletek?

Ezek az elméletek szemléletesen és konkrétan próbálják meghatározni a büntetőeljárásbeli bizonyítás lényegét az eddig megszerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatok fényében. Azonban a bizonyításelméleti alapfogalmakat nem lehet „bebetonozni” az évtizedekkel ezelőtt megszületett szemléletmódok alapján.

A társadalmi fejlődésnek a jogfejlődésre gyakorolt hatása a büntetőeljárásjog tudományának területén a legélesebben a bizonyítási mechanizmusok fejlődésével kapcsolatban jelentkezik. Ennek az a legfőbb indoka, hogy a kriminalisztika tudománya^[56] és a kriminalisztikai módszerek rendkívül gyorsan és látványosan fejlődnek, új technikák és taktikák kerülnek kidolgozásra a bűncselekmények minél eredményesebb felderítése érdekében. A modern társadalmi életviszonyokban bekövetkezett traszformációk hatására újabb és újabb típusú bűncselekmények jelennek meg a mindennapokban, ezért feltétlenül szükségessé válik a bűncselekmények hatékony felderítésére irányuló korszerű módszerek kidolgozása és alkalmazása.

A bizonyítási eljárás és az erre vonatkozó elméletek megalkotásakor a korszerűség igényét is figyelembe kell venni, amely elsősorban a tudományos – technikai fejlődéssel függ össze. Ezek az újszerű igények több szempontból új lehetőséget adnak a jogalkotónak és a tudomány művelőinek arra, hogy az új követelményeknek megfelelő normákat és tudományos álláspontokat alakítsanak ki. A fejlődés elsősorban az anyagi büntetőjog továbbfejlesztését határozza meg, ugyanis a műszaki és társadalmi fejlődés következtében egyre több olyan jellegű bűncselekmény elbírálás szükséges, amelyek összetettségükben fogva sokszor egészen sajátos, legtöbbször komplex felderítési, megismerési és bizonyítási módszerek alkalmazását teszik indokolttá. Az új felderítési, rögzítési és bizonyítási eljárások (műszaki, ballisztikai, vegytani, orvostani stb.) legáltalánosabb jellemzője, hogy objektív jellegűek, tehát nem személyektől (tanú, terhelt vallomása stb.) függenek, hanem szubjektív elemektől nagyrészt függetlenek, a szaktudományok által értékelt, és a tudományos gyakorlat által elfogadott rögzítési és értékelési módszerekkel, adatokkal dolgoznak. Különös jelentősége van ezzel kapcsolatban annak, hogy azoknak a tudományos tételeknek a helyességét, amelyek ezeknek a bizonyítási módszereknek a talaján állnak, a gyakorlat már bebizonyította^[57]. Ezek a dinamikusan bekövetkezett változások megkövetelik azt, hogy maga a büntetőeljárás, a büntetőeljárásbeli bizonyítás és az ezeket meghatározó diszciplínák továbbfejlesztése és korszerűsítése folyamatos legyen. Elmondható tehát az, hogy kívánatos lenne a kor

követelményeihez és változásaihoz igazítani a már kialakított bizonyításelméleti alapfogalmakat.

Talán hihetetlennek tűnik, de a fejlett nyugati jogállamok dogmatikájában nem található bizonyításelméleti meghatározások. Ennek a jelenségnek az az oka, hogy a büntetőügyekben folyó bizonyítás lényegében egy sajátos – közvetett és összetett – megismerési folyamat, és mint ilyen, jellegénél fogva szükségszerűen érdemben jogilag nem szabályozható. A legjobbnak látszó jogi szabályozás és annak maradéktalan alkalmazása sem elégséges biztosítéka annak, hogy az adott bűnügyben az igazságot elérjék, a való tényállást megállapítsák. A bizonyításelméleti alapfogalmak kimunkálásának elhanyagolása a nyugati jogállamokban egy sajátos jogintézménynek, nevezetesen a laikus bíráskodásnak^[58] – az esküdtbíráskodás intézményesülése – is köszönhető. Ha ugyanis az esküdteknek – részletes indokolás nélkül – az ún. belső meggyőződésüket követve csupán szavazniuk kell a ténykérdésről, a hivatásos bíró pedig lényegében csak jogot alkalmaz és büntetést szab ki, akkor nem mondható szükségesnek egy tudományosan megalapozott elméleti háttér (elméleti fogalom-meghatározás)^[59].

A bizonyítás fogalmának meghatározásakor tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni a megismerő alany szubjektivitását^[60], továbbá a megismerési folyamatokat befolyásoló tényezőket, a megismerési folyamat érzéki – gyakorlati és gondolati – logikai oldalának összefüggéseit. A bizonyítás fogalmának, tudományos meghatározásának – vagyis a bizonyításelméletnek – a bizonyítékok elvi és gyakorlati kérdéseivel^[61] kell foglalkoznia.

3. Záró gondolatok

A bűnügyekben folytatott bizonyítás tehát egy sajátos része az emberi megfigyelésnek, amelynek során egyedi és a múltba lejátszódó történéseket, emberi magatartásokat és az ezekhez kapcsolódó külső és belső körülményeket kell bizonyítani. A büntetőeljárás során lefolytatott bizonyítás egyedisége folytán közel áll a hétköznapi megismeréshez, azonban különbözik az elméleti és tudományos igényű bizonyítástól, amely alapvetően az általános törvényszerűségek feltárására, nem pedig az ún. ténybizonyításra törekszik^[62].

A bizonyítás tehát nem más, mint valamely ítélet (tétel, hipotézis, elmélet) igazságának, helyességének kimutatása olyan „ítéletek”, tételek segítségével, amelyeknek igazságát már kimutatták, igazolták, bebizonyították. A büntetőeljárásjogi értelemben vett bizonyítás jogilag jelentős, eldöntendő tényekre vonatkozik, ezért „ténymegállapítási” bizonyításnak is nevezik, és ezért szükségszerű előfeltétele a jogalkalmazásnak^[63].

A tények valóságának megállapításában és e megállapítások ellenőrzésében bizonyításelméleti és módszertani ismeretekre szokás támaszkodni. A bűnügyi bizonyításelméletek és a módszertan a kriminalisztikánál jelentősen

bővebb területet ölel fel, amennyiben a kutatás iránya nem csak a nyomozás perszakaszára korlátozódik. A bizonyításelmélet mindig az igazság, a megismerés, a bizonyítás, valamint a bizonyítási rendszerek processzuális összefüggéseit magyarázza igazolható tézisekkel.

A büntetőeljárás folyamatának vizsgálata során mindig a bizonyítás az a momentum, amelyre a fő hangsúly helyeződik évszázadok óta. Ez valószínűleg azért van, mert a büntetőeljárás elsődleges célja az igazság kiderítése és annak megállapítása. Azonban az igazság feltáráshoz vezető út a bizonyítás keretén belül elvégzett eljárási cselekmények törvényben meghatározott elvégzése során vezethet el minket a büntetőjogi főkérdés megoldásához.

4. Felhasznált források jegyzéke:

- Angyal Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve I – II., Budapest, 1916
- Balla Lajos: Részbizonyítás a másodfokú eljárásban, in: A büntető ítélet igazságtartalma (Szerk.: Erdei Árpád), Budapest, Magyar Közlöny Lap – és Könyvkiadó, 2010
- Bíró Gyula: Kriminológia, Debrecen, Lícium – ART Könyvkiadó Kft., 2007
- Bodor Tibor – Csák Zsolt – Somogyi Gábor – Szepesi Erzsébet – Szokolai Gábor – Varga Zoltán: A büntetőeljárás törvény magyarázata 1., Budapest, Complex, 2008
- Bócz Endre: A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése, Magyar Jog, LV. évf., 2. szám, 2008
- Bócz Endre: Elgondolások a büntetőeljárás újrakodifikálásához, Belügyi Szemle, XXVIII. évf., 1. szám, 1990
- Bócz Endre: Kriminológia 1., Budapest, BM. Duna Palota és Kiadó, 2004
- Búzás Huba – Nagy Sándor: A büntetőeljárás új kodifikációja bizonyításelméleti nézőpontból, Magyar Jog, XLIII. évf., 7. szám, 1996
- Cséka Ervin – Nagy Lajos: A bizonyítás általános kérdései a büntetőeljárás törvényben, Jogtudományi Közlöny, XXVII. évf., 9. szám, 1972
- Cséka Ervin – Fantoly Zsanett – Károlyi Judit – Lőrinczy György – Vida Mihály: A büntetőeljárás jog alapvonalai I., Szeged, Bába Kiadó, 2006

- Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása avagy a bizonyításelmélet szent tehene, Magyar Jog, XXXVIII. évf., 4. szám, 1991
- Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben, Budapest, KJK, 1987 (Erdei I.)
- Farkas József: A bizonyítás a polgári perben, Budapest, 1956
- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2004
- Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve, Budapest, 1916
- Finszter Géza: Bizonyításelméletek a jog világában, Rendészeti Szemle, LIV. évf., 7 – 8. szám, 2006
- Garamvölgyi Miklós: Kriminálisztika. Általános rész, Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1961
- Gál László: A jogi érvelés logikája, in: *Pro Iuvenibus Iuratis* és a *Pro Philosophia Alapítvány* által 2000 nyarán közösen szervezett Csíkszépvízi II. Jogász Nyári Egyetemen tartott előadás szerkesztett változata
- Hautzinger Zoltán – Herke Csongor: Új magyar büntetőeljárás dióhéjban, Pécs, EDU – LEX. Bt. Kiadó, 2003
- Herbert A. Simon: Korlátozott racionalitás, Budapest, KJK, 1982
- Irk Albert: A magyar büntető perjog vezérfonala, Pécs, 1931
- Kertész Imre – Pusztai László: Quo vadis büntetőeljárás?, Jogtudományi Közlöny, XLVII. évf., 3 - 4.szám, 1992
- Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog, Budapest, Osiris, 2008
- Király Tibor: A bírói megismerés határai a büntető eljárásban, Jogtudományi Közlöny, XXIV. évf., 11. szám, 1969
- Király Tibor: Büntetőeljárás jog, Budapest, Osiris, 2008 (Király I.)
- Kovács Gyula: Nyomozási alapismeretek, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004

- Molnár József: A kriminalisztika tudományának története, Budapest, BM. Kiadó, 2004

- Móra Mihály: A bizonyítás fogalma, tárgya, és a bizonyítékok mérlegelése a büntető eljárásban, Jogtudományi Közlöny, XV. évf., 12. szám, 1960

- Móra Mihály – Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog, Budapest, 1961

- Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben, Budapest, 1985

- Pethő Erzsébet Margit: A modern kriminalisztikai eszközök bizonyítékként történő értékelése a büntetőeljárásban, Budapest, 2004

- Révai (Hypertextes) Nagy Lexikona (Woodstone Interactive CD-ROM Fejlesztő és Kiadó Kft., Budapest, 1998).

- Tremmel Flórián: A bizonyítás és a bizonyíték fogalma a büntetőeljárásban, Pécs, Studia Iuridica Auctoritatis Universitatis Pécs Publicata, 71. szám

- Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2006 (Tremmel I.)

- Tremmel Flórián: Továbbfejleszthetők – e a bizonyításelmélet alapfogalmai?, in: Tanulmányok Erdősy Emil Professzor tiszteletére (Szerk.: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor), Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar, 2002

- Varga Csaba: A bírói ténymegállapítási folyamat természete, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003

- Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve, Budapest, 1916

^[1]A Debreceni Városi Ügyészség fogalmazója, valamint a Debreceni Egyetem Állam – és Jogtudományi Karának Büntető Eljárási Jogi Tanszékén levelező tagozatos, II. évfolyamos doktorandusz. (Témavezető: Dr. habil. Kardos Sándor).

^[2]Balla Lajos: Részbizonyítás a másodfokú eljárásban, in: A büntető ítélet igazságtartalma (Szerk.: Erdei Árpád), Budapest, Magyar Közlöny Lap – és Könyvkiadó, 2010, 106.

^[3]Ugyan megcáfolhatatlan tény az, hogy az ember nem ismeri még a világ összes jelenségét, azonban ez nem jelenti azt, hogy ezt a megismerés akadályaként kell értelmezni. Az ember az érzékszervei, az agya által képes a világ megismerésére. Az objektív létezőt ismeri meg, és amit megismerhet, az a valóság, nem pedig egy idea. Nemcsak jelenségeket ismer meg, hanem képes behatolni a felszín mögé, és a dolgok mélyére tekintve megismerni a lényegét. Ha az embernek megvannak a megfelelő eszközei és módszerei, hogy feltárja és kibogozza a legszövevényesebb összefüggéseket, akkor nincsen semmi titkos és rejtőzködő a világ jelenségeiben. (Forrás: Király Tibor: A bírói megismerés határai a büntetőeljárásban, Jogtudományi Közlöny, XXIV. évf., 11. szám, 1969, 549 – 550.)

^[4]A dialektikus módszer jellemző vonása, hogy minden fogalom ellentéteket foglal magában, minden fogalom fejlődésen megy keresztül, és e fejlődés közben ellentétekre bomlik, de csak azért, hogy azután új, magasabb egységbe összefoglalódjék.

^[5]Varga Csaba: A bírói ténymegállapítási folyamat természete, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 61 – 62.

^[6]Nyomoknak lehet tekinteni az emlékezetben megjelent és megmaradt képeket, a dolgokon megmaradt tárgyi nyomokat. Ezek azonban alá vannak vetve a folyamatos változásoknak, amely egy egyetemes természeti törvényszerűség.

^[7]Bócz Endre: Elgondolások a büntetőeljárás újrakodifikálásához, Belügyi Szemle, XXVIII. évf., 1. szám, 1990, 55.

^[8]Bócz Endre: A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése, Magyar Jog, LV. évf., 2. szám, 2008, 78.

^[9]Bócz Endre: Kriminálisztika 1., Budapest, BM. Duna Palota és Kiadó, 2004, 141.

^[10]Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben, Budapest, KJK, 1987, 171 - 172. (Erdei I.)

^[11]Erdei I. i.m. 171 – 172.

^[12]BJD. 7648. szám

^[13]Erre példa a nem megfelelően lefolytatott helyszíni szemle, vagy az eljárási szabályok megsértésével megszerzett bizonyíték.

^[14]Pethő Erzsébet Margit: A modern kriminálisztikai eszközök bizonyítékként történő értékelése a büntetőeljárásban, Budapest, 2004, 3.

^[15]A természettudományokban is meglehetősen szegmentált a bizonyítás. Legnagyobb jelentőséggel a matematika, a fizika és a biológia területén rendelkezik.

^[16]Valamely állítás igazságának elégséges indokolása más ítéletek (bizonyított tételek) segítségével.

^[17]Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog, Budapest, Osiris, 2008, 281.

^[18]Révai (Hypertextes) Nagy Lexikona (Woodstone Interactive CD-ROM Fejlesztő és Kiadó Kft., Budapest, 1998).

^[19]A kérdés tehát mindig az, hogy vajon a bizonyítandó ítélet alanya összeegyeztethető – e annak állítmányával.

^[20]Ez esetben a bizonyítás teljes lesz, ha az alanyfogalom egész köre ismeretes, ellenkező esetben az indukció nem teljes.

^[21]A bizonyításnak az anyagában is éppen úgy lehetnek hibák, mint az alakjában. Ide tartozik a „hfysteron – proteron”, ha a bizonyításra nem szoruló tételt még be nem bizonyított érvekkel támogatjuk. A körbe való bizonyítás (petitio principii), ha a még csak bizonyítandó tétel magának az érvnek bizonyítására szolgál (circulus in demonstrando). A ugrás a bizonyításban (saltus in probando), ha a következtetési láncolat nem folyamatos és összefüggő. A bizonyítás akkor is hibás, ha többet vagy kevesebbet bizonyít, mint amit a tétel tartalmaz. Ezt a hibát, fogalomzavarnak (ignoratio elenchi) is nevezzük.

^[22]Bodor Tibor – Csák Zsolt – Somogyi Gábor – Szepesi Erzsébet – Szokolai Gábor – Varga Zoltán: A büntetőeljárás törvény magyarázata 1., Budapest, Complex, 2008, 261.

^[23]Kriminálisztikai megközelítésben a bizonyítás a múltban történt bűncselekménygyanús esemény rekonstrukciója abból a célból, hogy az igazságszolgáltatás dönthessen az állam büntetőigényéről.

^[24]Finszter Géza: Bizonyításelméletek a jog világában, Rendészeti Szemle, LIV. évf., 7 – 8. szám, 2006, 70 – 71.

^[25]Búzás Huba – Nagy Sándor: A büntetőeljárás új kodifikációja bizonyításelméleti nézőpontból, Magyar Jog, XLIII. évf., 7. szám, 1996, 398 – 399.

- ^[26]Tremmel Flórián: A bizonyítás és a bizonyíték fogalma a büntetőeljárásban, Pécs, *Studia Iuridica Auctoritata Universitatis Pécs Publicata*, 71. szám, 18 – 19.
- ^[27]Király Tibor: Büntetőeljárás jog, Budapest, Osiris, 2008, 241 – 242. (Király I.)
- ^[28]A jogi és a kriminalisztikai bizonyítás mind a formális, mind a dialektikus logikai bizonyítást is alkalmazza.
- ^[29]Kovács Gyula: Nyomozási alapismeretek, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004, 44.
- ^[30]Gál László: A jogi érvelés logikája, in: *Pro Iuvenibus Iuratis* és a *Pro Philosophia Alapítvány* által 2000 nyarán közösen szervezett Csíkszépvízi II. Jogász Nyári Egyetemen tartott előadás szerkesztett változata, 255 – 256.
- ^[31]Angyal Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve I – II., Budapest, 1916, 314.
- ^[32]Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve, Budapest, 1916, 277.
- ^[33]Irk Albert: A magyar büntető perjog vezérfonala, Pécs, 1931, 78.
- ^[34]Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve, Budapest, 1916, 128.
- ^[35]A logikai iskola legmeghatározóbb képviselője *Magyary Géza* polgári perjogász volt, aki szerint a bizonyítás lényege a bíróság következtetése és a bizonyító tényekről bizonyítandó tényekre, minden egyéb, a bizonyító eszközök megjelölése és megszemlélése csak a bizonyítás előkészítése.
- ^[36]Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben, Budapest, 1985, 42.
- ^[37]Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2006, 54. (Tremmel I.)
- ^[38]Móra Mihály – Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog, Budapest, 1961, 252.
- ^[39]Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2004, 212.
- ^[40]Cséka Ervin – Fantoly Zsanett – Károlyi Judit – Lőrinczy György – Vida Mihály: A büntetőeljárás jog alapvonalai I., Szeged, Bába Kiadó, 2006, 189.
- ^[41]*Plósz Sándor, Kengyel Miklós és Farkas József* a processzuális irányzat fő képviselői a polgári eljárásjog területén. *Farkas* szerint a bizonyítás egy ún. fejlődési folyamatnak a szintézise, aminek megfelelően „a bizonyítás a bíróság, a felek és a per egyéb résztvevői azon perbeli cselekményeinek az összessége, amelyek arra irányulnak, hogy a per eldöntéséhez szükséges tények fenn – vagy fenn nem állása tekintetében a bíróság meggyőződést szerezzen.” (Forrás: Kengyel i.m. 282.)
- ^[42]Király I. i.m. 243.
- ^[43]Tremmel I. i.m. 56.
- ^[44]Ezt az álláspontot képviseli Király Tibor és Erdei Árpád is.
- ^[45]Tremmel I. i.m. 58.
- ^[46]Herbert A. Simon: Korlátozott racionalitás, Budapest, KJK, 1982, 47.
- ^[47]Búzás – Nagy i.m. 401 – 405.
- ^[48]A polgári eljárásjog területén *Farkas József* képviseli ezt a nézetet. A már fentebb ismertetett bizonyításfogalma kapcsán (12. oldal) külön kiemeli, hogy „a bizonyítás fogalmának egyik leglényegesebb fogalmi eleme, hogy a bíróság meggyőződésének kialakulására irányul.” Álláspontja védelme érdekében kifejti azt is, hogy meghatározása ugyan nem azonos a bizonyítás logikai fogalmával, viszont nem is ellentétes azzal, majd egyes, felfogásokhoz közel álló irodalmi álláspontok bemutatása után a közfelfogásra is hivatkozik. (Forrás: Farkas József, A bizonyítás a polgári perben, Budapest, 1956, 29 – 41.)
- ^[49]Móra – Kocsis i.m. 251.
- ^[50]Bíró Gyula: Kriminalisztika, Debrecen, Lícium – ART Könyvkiadó Kft., 2007, 22.
- ^[51]Garamvölgyi Miklós: Kriminalisztika. Általános rész, Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1961, 13.
- ^[52]Finszter i.m. 101 – 102.
- ^[53]Búzás – Nagy i.m. 389.
- ^[54]Kertész Imre – Pusztai László: Quo vadis büntetőeljárás?, Jogtudományi Közlöny, XLVII. évf., 3 - 4.szám, 1992, 181.
- ^[55]Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása avagy a bizonyításelmélet szent tehene, Magyar Jog, XXXVIII. évf., 4. szám, 1991, 214.

^[56]A kriminalisztika „a bűnügyi tudományok mellett elhelyezkedő, a büntetőjogi tudományoktól és a tételes jogtól elszakíthatatlan tudományos diszciplína, a bűnözés kérdéseit nem dogmatikai alapon, hanem ténylegesen jelentkezésükben tanulmányozó bűnügyi tudományok egyike.” (Molnár József: A kriminalisztika tudományának története, Budapest, BM. Kiadó, 2004, 13.)

^[57]Cséka Ervin – Nagy Lajos: A bizonyítás általános kérdései a büntetőeljárás törvényben, Jogtudományi Közlöny, XXVII. évf., 9. szám, 1972, 416.

^[58]Az már más kérdés, hogy a bizonyításelméleti dogmatika háttérbe szorulását az a pozitív folyamat ellensúlyozza, hogy ezekben a fejlett jogállamokban hosszú évszázadokon át bontakozott ki a jogellenes bizonyítékok intézménye és az összes rendelkezésre álló bizonyíték alapos megvizsgálását szolgáló keresztkérdéses tárgyalási rendszer, s ezzel együtt az ún. tisztességes eljárás követelménye.

^[59]Tremmel Flórián: Továbbfejleszthetők – e a bizonyításelmélet alapfogalmai?, in: Tanulmányok Erdősy Emil Professzor tiszteletére (Szerk.: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor), Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar, 2002, 32 – 33.

^[60]Az eljáró hatóságok (rendszerint) közvetett megismerésén túl a bizonyításban közreműködő tanúk, szakértők megismerését is ide kell érteni.

^[61]Ide tartozik még különösen a közvetett és jogellenesen beszerzett bizonyítékok keletkezésének és értékelésének vizsgálata is.

^[62]Hautzinger Zoltán – Herke Csongor: Új magyar büntetőeljárás dióhéjban, Pécs, EDU – LEX. Bt. Kiadó, 2003, 35.

^[63]Móra Mihály: A bizonyítás fogalma, tárgya, és a bizonyítékok mérlegelése a büntető eljárásban, Jogtudományi Közlöny, XV. évf., 12. szám, 1960, 662 – 663.

Szilvia Bató
**Ausländische Nachrichten und das ungarische Gewohnheitsrecht
in der Pesti Hírlap (1841)^[1]**

Die Forschung der ungarischen Strafrechtsgeschichte kann sich mit der westeuropäischen Forschung aus mehreren Gründen nicht messen. Ein wichtiger Grund dafür ist, dass vor dem Inkrafttreten des Csemegi-Kodex (Gesetzartikel Nr. V von 1878) kein Strafgesetzbuch vorhanden war. Bis zum Jahr 1880 herrschte, von vereinzelt Regeln abgesehen, das Gewohnheitsrecht.^[2] Infolgedessen hat sich die reiche Kommentarliteratur, die im deutschen Sprachraum in Zusammenhang mit der Carolina und Partikularstrafgesetze beobachtbar ist, in Ungarn nicht herausgebildet. Deshalb kann man das ungarische Strafrecht vor 1848 außer einigen zur Verfügung stehenden Handbüchern nur durch die Gerichtsbarkeit und die dieselbe beeinflussenden Faktoren (z.B. die Presse) erschließen und analysieren.^[3]

Auf Grund der bisherigen Kenntnisse kann man im Zusammenhang mit dem ungarischen Strafrecht über keine kontinuierliche und organische Entwicklung sprechen. Wir haben ausführlichere Informationen nur über die Kodifikationsversuche des 18. und des 19. Jahrhunderts. Gegen das relative unentwickelte Rechtssystem wurde ein bedeutender und moderner Strafgesetzentwurf 1843 ausgearbeitet.^[4] Parallel zu diesem wurde die Strafrechtskodifikation am Anfang der vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts zur öffentlichen Angelegenheit. Bisher sind die Komponenten, aus denen diese sprunghafte Änderung stammte, nicht ganz bekannt. Es ist üblich, die politische Presse als eine Quelle zu erwähnen, ohne sie sorgfältig zu untersuchen.^[5]

Die politisierende Gesellschaft in Ungarn veränderte sich am Anfang der dreißiger Jahre des 19. Jahrhunderts grundlegend, die liberale Auffassungen wurden allbekannt, und eine moderne politische Opposition trat auf.^[6] Damit sind die Voraussetzungen für die Herausbildung der politischen Zeitungen und eines neuartigen Journalismus gegeben. Natürlich haben die Verfechter der liberalen Auffassungen die sich anbietende Gelegenheit ergriffen. Sie haben die nachgiebigere Politik des Hofes und die Milderung der Zensur ausgenutzt, denn die erste ungarische politische Zeitung, „Pesti Hírlap“ erschien am 2. Januar 1841.^[7] Bald reagierten die Konservativen auch in ihrer eigenen Zeitung auf die aufgeworfenen Fragen, aber sie waren wegen der ständigen Verteidigung bei weitem nicht so populär, als die liberale Zeitung.^[8]

Was die Tätigkeit des Herausgebers, Lajos Kossuth betrifft, so fallen vier Punkte auf: Er wollte dem Leserkreis einen Spiegel vorhalten,^[9] die Gewalt und die Verwaltung kontrollieren,^[10] über die Fragen der Zukunft, insbesondere über

die Strafrechtskodifikation diskutieren^[11] und der öffentlichen Meinung die modernsten politischen und rechtswissenschaftlichen Auffassungen populär bekannt machen.^[12] Nach den Meinungen der zeitgenössischen und späteren Autoren erfüllte er diese Aufgaben unter den gegebenen Verhältnissen erfolgreich. Das beste Beispiel ist, wie das Schwurgericht bekannt und populär gemacht wurde.^[13] Der Kodifikationsausschuss, der durch das Gesetzartikel Nr. V von 1840 aufgestellt wurde, begann die Arbeit im Dezember von 1841. Dann verbat der Hof, über die laufenden Arbeiten zu berichten.^[14] Doch konnte der erste Jahrgang von Pesti Hírlap die Informationen und Kenntnissen enthalten, die den Entwurf von 1843 für die öffentliche Meinung annehmbar machten.

Die Rubriken

Kossuths Zeitung erschien zweimal pro Woche, sie bestand aus 5 ständigen Teilen: Vezércikk (Leitartikel), Fővárosi újdonságok (Nachrichten aus der Hauptstadt), Megyei dolgok, Vidéki levéltárca, Királyi városok köréből (Berichten aus den Komitaten und Städten), Külföldi napló (Auslandsnachrichten), Értekező (Abhandlung) und 5 nicht ständigen Rubriken (z. B. Berichtigung, Aus dem Leben der Gesellschaft, Inseraten).^[15]

Die meisten Leitartikel schrieb der Herausgeber selbst, aber er zog stufenweise andere liberale Oppositionelle zur Arbeit hin. Im Allgemeinen legte Kossuth seine Meinung ausgehend von einem konkreten Ereignis dar, unter denen er sich in 16 Leitartikeln mit einem strafrechtlichen Thema beschäftigte.^[16] 15 Leitartikel erschienen im ersten Halbjahr, aber der Zensor verbot im November, einen von ihnen zu veröffentlichen. Kossuth stützte sich bei der Darlegung seines Standpunktes auf ein weit verzweigtes Korrespondenznetz, wodurch er eine große Wirkung auf die Gefühle des Leserkreises ausübte.^[17] Am meisten betonte er die Notwendigkeit der Strafrechtskodifikation, daneben beschäftigte er sich mit der Züchtigung und der misslichen Lage des Strafverfahrens. Er berief sich auf ausländische Beispiele, schrieb über die Vorbeugung des Kindesmords und über die Gefängnisse.^[18] Die Leitartikel gaben das Thema der ganzen Nummer des Blattes, und die Artikel in den anderen Teilen belegten und ergänzten die Aussage des Herausgebers. Später übernahmen die anderen Autoren die Parolen aus den Leitartikeln, und darauf bauten ihre Berichte aus den Komitaten auf.^[19]

Im gesellschaftlichen Teil beschäftigten sich 11 Berichte mit strafrechtlichen Themen, z.B. schrieb die Wissenschaftliche Akademie einen Preis über das moderne Sanktionssystem aus. Man kann an dieser Stelle nicht nur über strafrechtliche Vorlesungen und die erste Sitzung des Kodifikationsausschusses lesen, sondern auch zwei Berichtigungen über Gefängnis und Statistik der beiden Obersten Gerichtshöfe (Tabula septemviralis und Tabula regis) waren hier abgedruckt.^[20]

Die Nachrichten aus der Hauptstadt bildeten den ungezwungensten Teil des Blattes. 42 Berichte berührten das Strafrecht, unter ihnen viele klassische

Kriminalberichte, einige Artikel über die Gefängnisse, Gerichtsstatistik, Rezensionen und eine Geschichte über die ungebildeten Rechtsanwälte.^[121]

Die Nachrichten aus den Komitaten und Städte füllten drei umfangreiche Teile (Megyei dolgok, Vidéki levéltárca, Királyi városok köréből). Die einlaufenden Briefe redigierte ein Mitarbeiter, aber Kossuth gab den Korrespondenten die Weisungen, und oft bestellte er die Berichte selbst. Die Pesti Hírlap beschäftigte sich im großen Umfang mit dem öffentlichen Leben in den Komitaten, deshalb wurde sie sehr schnell allgemein beliebt. Mit diesen Berichten gestaltete und vereinheitlichte der Herausgeber die politischen und rechtswissenschaftlichen Auffassungen der Amtsträger.^[122] Hier erschienen 203 Artikel – sie sind fast gleichmäßig verteilt.^[123] Das meistbetroffene Thema war der Vollzug der Freiheitsstrafe.^[124] Die Korrespondenten berichteten gern über die Gefängnisstatistik und Gerichtsstatistik,^[125] auch die Strafrechtskodifikation kam oft vor.^[126] Die Strafe der Züchtigung, für die sich die Öffentlichkeit besonders interessierte, sollte nach dem Wunsch vieler Schriftsteller abgeschafft werden.^[127] Großen Raum erhielt die missliche Lage des Strafprozesses z. B. die langen Verfahren,^[128] die Zwangsanwendung beim Verhör, die sogenannte sanfte Folter.^[129] Man beschäftigte sich mit dem Zweck der Strafe,^[130] der Öffentlichkeit und Mündlichkeit bei der Strafrechtspflege,^[131] dem Standgericht,^[132] der Musterung,^[133] den Geisteskranken im Gefängnis^[134] und vielen anderen kleineren Fragen.^[135] Zu einigen Kriminalfällen, die beim Leserkreis größeren Widerhall fanden, kehrte man mehrmals zurück.^[136] Unter den Stadtberichten erwähnte der Korrespondent, dass ein Rechtslehrer in Eperjes die Wechselrechts- und Strafrechtsvorlesung im nächsten Semester auf Ungarisch halten wolle. Und auch im Bericht des siebenbürgischen Landtages wurde die Notwendigkeit der Strafrechtskodifikation erwähnt.^[137]

Obwohl die Pesti Hírlap eine innenpolitische Zeitung war, brachte man immer wieder auch Auslandsnachrichten, aber nur solche, die eine Bedeutung für Ungarn hatten. Die Nachrichten aus dem Ausland waren vor allem Beispiele zum aktuellen Thema; fast zu allen heimischen Problemen fand man ein ausländisches Ereignis.^[138] Die meisten Berichte handelten über die Kodifikation, nicht nur die kurzen Nachrichten, sondern auch die langen Artikel. Von den 27 Kodifikationsberichten stammten 20 aus dem deutschen Sprachraum, aber es befanden sich auch Nachrichten aus den Vereinigten Staaten, aus England und sogar aus Jamaica darunter.^[139] Unter den verschiedenen Kriminalberichten befand sich eine Reihe über die Attentate auf die französische Dynastie.^[140] In 18 Nachrichten wurde die Todesstrafe berührt. Die Hinrichtung des Mörders des preußischen Bischof von Hatten durch das Rad fand negative Kritik nicht nur in der deutschen Presse, sondern auch in der Pesti Hírlap.^[141] Zehnmal berichtete man über Züchtigung und Ehrenstrafe, die immer verurteilt wurde.^[142] Man beschäftigte sich mit Fragen des Strafprozessrechts, Gefängnisssystemen, Vorbeugung, Zweikämpfe und Abtreibung der Leibesfrucht. In diesem Teil befanden sich wichtige Strafrechtsprinzipien und Abgrenzungsproblemen.^[143]

Manche der Artikel waren wissenschaftlicher Natur (die Rubrik *Értekező*). Sie standen im engen Zusammenhang mit dem Leitartikel, und immer gab einen theoretischen Bezug zu dem auf der Tagesordnung stehenden Thema.^[44] Hier berührten 14 Veröffentlichungen strafrechtliche Fragen, aber nicht die Kodifikation war das häufigste Problem, sondern die Züchtigung. Mehrmals berief man sich auf ausländische Fachliteratur, wie etwa die Werke von Jeremy Bentham und Cesare Beccaria. Die Autoren setzten Erwartungen im Zusammenhang mit einem auszuarbeitenden Strafgesetzbuch, sie erwähnten den Zweck der Strafe, analysierten Gerichtsstatistik und Gefängnisstatistik, gaben Vorschläge für die Prävention des Kindesmordes. Ein Schriftsteller beschrieb das ungarischen Strafsystem neben der Darlegung der ungarischen Gefängnisverhältnissen.^[45]

Auch im Inseratenteil kann man strafrechtliche Informationen finden. Den Leserkreis macht man fünfmal auf ein ungarisches Buch über die Strafen und Beccarias Werk aufmerksam, weil es geradezu sträflich sei, es im Laufe der Kodifikation nicht zu beachten. Hier warb man für ein strafprozessrechtliches Werk von László Szalay, der ein Theoretiker des Strafgesetzentwurfes von 1843 war, und auch für ein modernes juristisches Handwörterbuch, und suchte man auch Zeugen im Zusammenhang mit bedeutenden Straftaten.^[46]

Probleme aus dem allgemeinen Teil

Obwohl die erwähnten Artikel nicht in einer wissenschaftlichen Zeitschrift erschienen,^[47] berührten die Autoren viele Fragen aus dem allgemeinen Teil des Strafrechts. Der Herausgeber definierte das Strafrecht in einem weiten Sinn, zu dem nicht nur materielles Recht, sondern auch Strafverfahrensrecht und Vorschriften des Strafvollzuges gehörten. Nach Kossuths Meinung ist der Hauptzweck des Strafrechtes den Täter zu bestrafen.^[48] Auf den Inhalt des Prinzips *nullum crimen sine lege certa* wies ein Korrespondent hin, als er über einen Strafprozess wegen einer Reise ohne Pass berichtete. Nach Ansicht der Zeitgenossen handelte es sich um keine Straftat.^[49] In einem Bericht aus Frankreich befand sich das Prinzip *nulla poena sine lege scripta*, als man über einen Protest gegen die gesetzwidrigen Strafsarten berichtete.^[50] Diese Prinzipien wurden auch im Entwurf von 1843 geregelt.^[51]

Da das ungarische Strafrecht nicht in einem Gesetzbuch kodifiziert war, ist es schwierig, Aussagen über den räumlichen Wirkungsbereich zu machen. Jedenfalls wollten zwei ungarische Komitate ein in Wien, also im Ausland ergangenes Urteil nicht vollziehen.^[52] Eine ähnliche Vorschrift gibt im Entwurf von 1843.^[53]

Unter den Strafausschließungsgründen^[54] wurde die Geisteskrankheit mehrmals und in mehreren Teilen genannt. Mit der Bewusstseinsstörung der Mutter nach der Geburt beschäftigte sich eine zweiteilige Abhandlung. In mehreren Kriminalberichten gab es einen geisteskranken Täter, in einigen

Komitaten wurden die Geisteskranken sogar ins Gefängnis gebracht. Natürlich protestierten die Korrespondenten gegen einen solchen Usus, da sie in ein Krankenhaus gehörten.^[55] Einmal kam auch das jugendliche Alter als Ausschlussgrund vor.^[56]

Die Ungewissheit war wegen der Verjährung in der Debatte des Entwurfes von 1843 beobachtbar. Aber es ist nicht überraschend, weil die öffentliche Meinung die Verjährung wahrscheinlich nicht gerecht betrachtete.^[57] Über die Begnadigung hielten die Redaktoren des Entwurfes und die Mitglieder des Reichstages heftige Debatten, dennoch kam diese Frage nur als Auslandsnachricht in der Pesti Hírlap vor.^[58] Die Ursache des Mangels war wahrscheinlich die Zensur. Diese Frage berührte so unmittelbar die Majestät, dass unmöglich war, darüber zu publizieren.

Nach Kossuths Meinung war es keine gute Lösung, die Straftaten wie in Frankreich in 3, oder wie in Österreich in 2 Arten (Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen) zu teilen. Stattdessen schrieb er positiv über die badische peinliche und bürgerliche Strafe. Diese Meinung war konträr zum Entwurf von 1843, der das bichotomische System akzeptierte.^[59]

Zum Problem der Täterschaft findet sich nur ein Bericht. Im Zusammenhang mit dem Attentat auf die französische Dynastie lief eine Untersuchung gegen einen Redakteur wegen indirekten Teilnehmens. Da nach der Meinung des französischen Autors dieser Ausdruck nicht im Gesetzbuch stehe, dürfe man von keinem indirekten Teilnehmen sprechen.^[60]

Sanktionssystem

Mit der Ausnahme des Inseratenteils berührte man überall die Strafzwecke. Die absoluten Straftheorien kamen nur in 5 Berichten vor, die Autoren lehnten im Allgemeinen diese Theorien ab.^[61] Die meisten Artikel erwähnten die Zwecke relativer Straftheorien. Die Generalprävention sah die Leibesstrafe als Abschreckung, hier war der Gedanke eines warnenden Beispiels dominierend. Von den Zwecken der Spezialprävention war der wichtigste der der Besserung.^[62] In der Pesti Hírlap waren nur zwei Schriftsteller für die Vereinigungstheorien, obwohl sie in der reformzeitlichen Fachliteratur dominierte.^[63] Dies ist auf zwei Ursachen zurückzuführen. Erstens war das ungarische Begriffssystem nicht ausgebildet war, weshalb die Autoren diese Ausdrücke nicht einheitlich benutzten. Zweitens wollten die Liberalen mit menschenfreundlichen Parolen mehr Anhänger erwerben,^[64] deshalb betonten sie wahrscheinlich die Besserung.

Die größte Neuheit des ungarischen Strafgesetzentwurfes war die Verwandlung des Sanktionssystems, im Laufe der Kodifikation sollten die Todesstrafe und Züchtigung abgeschafft werden.^[65] Die Diskussion über die Todesstrafe begann im Anfang der dreißiger Jahre in der wissenschaftlichen Literatur, aber sie spielte in der politischen Presse eine kleinere Rolle als in der Ausarbeitung des Entwurfes.^[66] Die Pesti Hírlap beschäftigte sich weniger mit

dieser Frage, als mit der Leibesstrafe. Der Akzent lag nicht auf den Berichten aus den Komitaten, sondern auf den Auslandsnachrichten. Unter den ausländischen Berichten kamen solche Artikel vor. Die Autoren verurteilten die öffentliche und qualifizierte Hinrichtung, aber es gab keine Anmerkung zu den Berichten über die Aufhebung. Aus den Auffassungen kommt hervor, dass die Korrespondenten nicht für die Todesstrafe waren.^[67] Warum schrieben sie nicht? Wegen der Zensur? Es ist vorstellbar, aber ist es nur die eine Ursache. Wahrscheinlich sind die Standpunkten nicht herausbildet. Noch nach Szalays Meinung hat ein Staat das Recht Todesstrafe zu anwenden.^[68]

Die Leibesstrafe kam meistens unter den Berichten aus den Komitaten vor. Die Autoren und der Herausgeber lehnten die Züchtigung als eine Strafe ab, weil sie es für unmenschlich und unzweckmäßig hielten.^[69] Ein Korrespondent schlug vor diese Strafe durch Gewohnheitsrecht aufzuheben, weil nur einige Gesetze für Anwendung waren. Lajos Kossuth legte die ausländische Gesetzgebung im Zusammenhang der Leibesstrafe dar.^[70] Die Korrespondenten berichteten oft über geschlossene Strafvollzüge. Diese Tendenz begann 10 Jahren früher, aber sie drang jetzt an die Öffentlichkeit.^[71]

Zu jener Zeit wendete man die Ehrenstrafe in Ungarn nicht mehr an, deshalb protestierten die Autoren gegen die Brandmarkung aus Holland und den Pranger aus Frankreich. Zum Bericht über eine Vorschrift des russischen Innenministers, in dem er den richtigen und sorgfältigen Vollzug einer Brandmarkung befahl, erfolgte keine Anmerkung.^[72]

Im letzten Drittel des 18. Jahrhunderts war die Musterung eine eigenartige Strafe gegen renitente Männer.^[73] Im Jahr 1841 fand eine große Musterung statt, über die die Pesti Hírlap regelmäßig berichtete. Die Korrespondenten deckten auf, dass die Verhafteten und Sträflingen statt der Strafe zu Soldaten wurden. Nach der Meinung des Autors dieser Usus ist nicht zweckmäßig und ist unrechtlich.^[74]

Über die Freiheitsstrafe schrieb man nur aus dem Gesichtspunkt des Strafvollzugs es, trotzdem, dass sie die beste Strafe nach der Meinung des Schriftstellers ist. Öfters berichteten die Korrespondenten über die gesundheitsschädliche und schlechte Gefängnisse, öffentliche Arbeit in Eisen und Fasten. Sie diskutierten über die Erfahrungen in den modernsten Gefängnisssystemen.^[75] Die Gerichte wendeten auch als Strafe die Ausweisung, die Ermahnung und selten die Geldstrafe an.^[76] Einmal kam die Strafzumessung vor, nach der Autors Meinung müssten die Gebildeten eine härtere Strafe bekommen. Einmal beschäftigte man sich mit der Gesamtstrafe und zweimal mit der Vorstrafe.^[77]

Zusammenfassung

Zusammenfassend kann man feststellen, dass das Strafrecht im ersten Jahrgang der Pesti Hírlap oft behandelt wurde. In jeden Teil und in fast jeder Nummer berührten die Schriftsteller strafrechtliche Probleme. Unter diesen Artikeln

erwähnten nur wenige ausschließlich das materielle Recht, im Allgemeinen mischte es sich mit Strafprozessrecht und Strafvollzug. Innerhalb des materiellen Rechtes beschäftigte man sich oftmals mit Fragen aus dem allgemeinen Teil. Die Sanktionslehre war für die Korrespondenten das Wichtigste und Interessanteste. Beständig drängten sie auf die Umwandlung des Sanktionssystems.

Ungeachtet dessen, dass die politische Presse für wissenschaftliche Diskussionen untauglich ist, wurden zahlreiche moderne strafrechtliche Prinzipien im ersten Jahrgang in Kossuths Zeitung thematisiert. Die vielen Berichte aus Städten und Komitate geben einen Einblick in die damalige Gerichtspraxis und in das strafrechtliche Denken. Die Parolen und Prinzipien, die in politischen Blättern erschienen, eroberten bald die öffentliche Meinung. Die hier nur vorsichtig erwähnten Fragen bekamen zwei Jahre später eine präzise Abfassung im Entwurf von 1843. Die Pesti Hírlap bereitete daher die Strafrechtskodifikation für einen großen Lesekreis vor. Sie entwickelte eine Möglichkeit für die Vereinheitlichung der Gerichtsbarkeit und relative schnelle Umwandlung des Sanktionssystems. In diesem Vorgang spielten die ausländischen Nachrichten eine große Rolle.

^[1] Dieser Beitrag ist die redigierte Version meines Vortrags am IX. Forum Junger RechtshistorikerInnen 2003 in Budapest (<http://www.aylh.org/annualforums/media/ix>) (2011.06.08.). Da der Tagungsband bisher nicht erschienen ist, und sowohl der Inhalt als auch die wissenschaftliche Ergebnisse auch heutzutage aktuell sind, ist seine Veröffentlichung sinnvoll. Der Text zeigt den Forschungsstand aus dem Jahre 2003. Relevante Veröffentlichung auf Ungarisch: BATÓ, SZILVIA, A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841-1844) [Die Erscheinung der Umgestaltung des „Strafsystems” in der Pesti Hírlap von Lajos Kossuth (1841-1844)]. Szeged.2010.

^[2] Innerhalb kurze Zeit wurden verschiedene Strafgesetze in Kraft gesetzt: 1707–1711 Edictum Universale MEZEY, BARNA, A magyar feudális büntetőjogi felelősség a XVIII. század első évtizedeiben [Die ungarische feudalistische strafrechtliche Verantwortlichkeit in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts], in: Felelősség és szankció a jogban, Hrsg.: ASZTALOS, LÁSZLÓ – GÖNCZÖL, KATALIN, Budapest, 1980, 241-262. 1787–1790 Josephina HAJDU, LAJOS, Das Strafgesetzbuch Josephs II in Ungarn, Annales Univ. Sci., Sectio iuridica Tom. XV, 1973, 29-48. 1852–1860 das österreichische Strafgesetzbuch von 1852 PAULER, TIVADAR, Büntetőjogtan [Strafrechtslehre], Pest 1869, 15; HOEGEL, HUGO, Geschichte des österreichischen Strafrechtes in Verbindung mit einer Erläuterung seiner grundsätzlichen Bestimmungen I, Wien 1904, 97. Tatsächlich war die lateinische Übersetzung der Ferdinandea auch in Gebrauch: BÉLI, GÁBOR –KAJTÁR, ISTVÁN, Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis“ von 1687, ZNR 16 (1994) 325-334.

^[3] Nach der Meinung von LAJOS HAJDU sind sowohl die kräftigen Regeln, die Handbücher, als auch die Möglichkeit der Erkenntnis der strafrechtlichen Vorschriften die Aufgaben der strafrechtshistorischen Forschungen. HAJDU, LAJOS, Jogtörténeti kutatómunkánk hiányosságairól és követelményeiről (Töprengések Kállay István „Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században” című monográfiája kapcsán) [Über die Mängel und Anforderungen unserer rechtshistorischen Forschungsarbeit (Nachdenken über die Monografie “Herrschaftsgerichtsbarkeit im 18-19. Jahrhundert“ von István Kállay)], Századok 120 (1986) 1095-1120, 1095; HAJDU, LAJOS, A büntetőjogtörténet kutatásának kihasználatlan lehetőségeiről (Rabtabellák és büntető-perkivonatok történeti forrásértéke) [Über die ungenutzten Möglichkeiten in der Erforschung der Strafrechtsgeschichte (Historischer Quellenwert der Sträflingstabellen und der Strafprozessauszüge)], Levéltári Közlemények 55 (1984/1) 3-30, 3; HAJDU, LAJOS, Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon [Kriminalität und Strafgerichtsbarkeit in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts in Ungarn], Budapest 1996, 10.

^[4] Die Kodifikationsversuche: Der erste Entwurf stammt aus dem Jahr 1712, aber er war nicht vollständig. BÓNIS, GYÖRGY, A magyar büntető törvénykönyv első javaslat 1712-ben, [Der erste Entwurf zu einem

ungarischen Strafgesetzbuch im Jahre 1712.], Budapest 1934. Die Kodifikationskommission (sog. Deputatio juridica), der das Gesetz Nr. LXVII von 1791 aufgestellt wurde, ausarbeitet 1795 einen vollständigen Entwurf (materielles Recht und Prozessrecht). HAJDU, LAJOS, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet [Der erste (von 1795) ungarische Strafkodexentwurf], Budapest 1971. Diesen Entwurf bearbeitet eine neue Kommission 1828 bis 1830, aber der ungarische Reichstag nahm nicht auf seine Tagesordnung. Ein ganz neuer, sehr moderner Entwurf wurde von der strafrechtlichen Kodifikationskommission ausgearbeitet, der am Reichstag von 1843/44 sorgfältig diskutiert wurde. FAYER, LÁSZLÓ Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I, III [Materialsammlung der strafrechtlichen Vorschläge von 1843, I, III], Budapest 1896, 1900. Zusammenfassend über die ungarischen Strafrechtskodifikation: BALOGH, ELEMÉR, Die Dogmatik des materiellen Strafrechts (Entwicklungsgeschichtlicher Überblick mit besonderer Hinsicht auf den Gesetzesvorschlag 1843/44), in: Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert, Hrsg.: MÁTHÉ, GÁBOR – OGRIS, WERNER Budapest-Wien 1996, 181-201.

^[5] MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, EDIT, Bevezetés, in: Megbíráltak és bírálók: a cenzúrahivatal aktáiból 1780-1867 [Einleitung, in: Die Kritisierten und die Kritiker: Aus den Akten der Zensurbehörde 1780-1867], Hrsg.: MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, EDIT Budapest 1985, 5-57, 21; PAJKOSSY, GÁBOR, Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban, [Bürgerliche Umgestaltung und Öffentlichkeit in der ungarischen Reformzeit], Budapest 1991, 10; SCHRIDDE, ÉVA, A magyar vezércikk első évei [Die ersten Jahre des ungarischen Leitartikels], Pécs 1938, 13. FERENC SÍK beschäftigte sich mit strafrechtlichen Aspekten von Kossuths Leitartikeln, aber die anderen Rubriken wurden noch nicht untersucht. Kossuth Lajos, az ügyvéd [Lajos Kossuth, der Rechtsanwalt], Hrsg.: SÍK, FERENC 1978; SÍK, FERENC, Kossuth Lajos zempléni táblabírói tevékenysége [Die Tätigkeit von Lajos Kossuth als „Assessor Tabulare“ im Komitat Zemplén], Acta Fac. Pol.-Jur. Univ. Sci. Budapest, Tom. XXII (1979) 165-190; SÍK, FERENC, Kossuth Lajos jogi reformtervei [Juristische Reformpläne von Lajos Kossuth] in: Degré Alajos Emlékkönyv, Hrsg.: MÁTHÉ, GÁBOR – ZLINSZKY, JÁNOS Budapest 1995, 291-299.

^[6] Über die Herausbildung der ungarischen Opposition BARTA, ISTVÁN, A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái [Problèmes concernant l'étape initiale du mouvement des réformes bourgeoises en Hongrie], Történelmi Szemle 6 (1963) 305-343; BARTA, ISTVÁN, A fiatal Kossuth [Der junge Kossuth], Budapest 1966; GERGELY, ANDRÁS, A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában [Rolle der „systematischen Kommissionsarbeiten“ in der Entfaltung der ungarischen bürgerlichen Reformbewegung], Tiszatáj 28 (1974/6) 37-41.

^[7] GERGELY, ANDRÁS – VELIKY, JÁNOS, A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén [Der Begriff der öffentlichen Meinung in Ungarn in der Mitte des 19. Jahrhunderts], Acta Univ. Debr. Ser. Hist. XVIII, Magyar Történelmi Tanulmányok VII, Debrecen 1974, 5-42; PAJKOSSY, Polgári átalakulás 3-4, 15; KOSÁRY, DOMOKOS, Az új politikai sajtó, in: A magyar sajtó története I, 1705-1848 [Die neue politische Presse, in: Die Geschichte der ungarischen Presse I, 1705-1848], Hrsg. KÓKAY, GYÖRGY, Budapest, 1979, 660-664, 660-661; BOTH, ÖDÖN, Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte (A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban) [Die Herausbildung des Pressgesetzes von 1848 (Problem der Pressefreiheit in Ungarn in der Reformzeit)], Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. I, Fasc. 4, 1956, 15. Die meisten Korrespondenten sind unbekannt, deshalb wird nur die Ort des Berichtes zeichnet. Eine Anmerkung von KOSSUTH: PH 1841/61, 512; VARGA, JÁNOS, Keresztútzben a Pesti Hírlap (Az ellenzéki és középútas liberalizmus elválása 1841-42) [Die Pesti Hírlap im Kreuzfeuer (Die Trennung des oppositionellen Liberalismus von Mittelwegliberalismus 1841-42)], Budapest 1983, 11; VISZOTA, GYULA, Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap [Lajos Kossuth und die Pesti Hírlap], Századok 63 (1929) 5-32, 18; VISZOTA, GYULA, Bevezetés [Einleitung], in: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal I, 1841-1843, Hrsg. VISZOTA, GYULA, Budapest, 1927, III-CLXXVIII, LXVI; BALLA, ANTAL, Kossuth Lajos, mint újságíró [Lajos Kossuth als Journalist], A Sajtó 1 (1927/1) 1-6, 1; DEZSÉNYI, BÉLA, Kossuth a forradalmi publicista [Kossuth der revolutionäre Publizist], Irodalomtörténet 42 (1953) 5-63, 21; ERDMANN, GYULA, Zemplén vármegye reformellenzéke 1830-1836 [Reformopposition im Komitat Zemplén 1830-36], Miskolc 1989, 105; PAJKOSSY, GÁBOR, Kossuth és a kormányzati „terrorizmus” politikája 1835-1839 [Kossuth und die „terroristische“ Regierungspolitik 1835-1839], Századok 128 (1994) 809-817, 812; PAJKOSSY, GÁBOR, „...cserébe nyertem egész későbbi életemet” Kossuth és fogsága [“...dafür erhielt ich mein späteres Leben“ Kossuth und seine Gefangenschaft], in: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon, Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára, Hrsg.: OROSZ, ISTVÁN – PÖLÖSKEI, FERENC Budapest, 1994, 157-174, 157; KOSSUTH, LAJOS, Visszapillantás [Rückblick], PH 1841/104, 869; ZÁBORSZKY, ALAJOS, Szabadság és rend [Freiheit und Ordnung], PH 1841/27, 217.

^[8] DÉNES, IVÁN ZOLTÁN, A kiváltságörzés „hamis realista” logikája (Dessewffy Aurél politikai publicisztikájának ideológiai konstrukciói) [Die „falsche realistische“ Logik der Wahrung der Vorrechte (Ideologische Konstruktionen der politischen Publizistik von Aurel Dessewffy)], in: Tanulmányok Kossuth Lajos politikai pályájáról, Acta Univ. Debr. Ser. Hist. XXVI, Magyar Történelmi Tanulmányok XI, Hrsg.: FEHÉR, ANDRÁS – VELIKY, JÁNOS Debrecen 1979, 43-65, 52.

^[19] Vorrede des Herausgebers: PH 1841/1, 1; BALLA, Kossuth 2; SZABAD, GYÖRGY, Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében [Kossuths politische Laufbahn im Spiegel seiner unbekannt und bekannten Äußerungen], Budapest 1977, 50; BAJKAY, ENDRE, Néhány vonás 'a szabad Jász-Kun kerületekről, világos és árnyék-oldalban [Einige Züge über den freien Jászkunckerület im Licht und Schatten], PH 1841/36, 298.

^[10] Eine Anmerkung des Herausgebers: PH 1841/37, 308; KOSSUTH, LAJOS, Jámor ohajtás [Frommer Wunsch], PH 1841/41, 337-338; KOSSUTH, LAJOS, Válasz Zemplényinek [Antwort an Zemplényi], PH 1841/42, 352.

^[11] Vorrede des Herausgebers: PH 1841/1, 1; DEZSÉNYI, Kossuth 34; KOSSUTH, LAJOS, Büntetőjog [Strafrecht], PH 1841/45, 374; KOSSUTH, LAJOS, Névtelenség [Namenlosigkeit], PH 1841/52, 433; KOSSUTH, LAJOS, Adalék büntetőjogi eszmékhez [Angabe zu strafrechtlichen Theorien], PH 1841/53, 443; KOSSUTH, LAJOS, Védelem és nyilvánosság [Verteidigung und Öffentlichkeit], PH 1841/54, 451; FÁY, ANDRÁS, Kelet' népe, nyugaton [Volk des Ostens im Westen], Buda 1841. 5, 7, 10-11; KOSSUTH, LAJOS, Hírlapkör [Zeitungskreis], PH 1841/66, 552-553; VISZOTA, Bevezetés LXXIII; URBÁN, ALADÁR, Reformtörekvések és történelmi tanulságok, Az alkotmányos fejlődés korabeli eredményei és a politikai publicisztika kezdetei Magyarországon 1841-1842 [Tendances reformistes et enseignements historiques, Acquis de l'évolution constitutionnelle et débuts du journalisme politique dans la Hongrie féodale, en 1841-1842], Századok 114 (1980) 26-51, 33, Anm. 26; DESSEWFFY, AURÉL, Időszaki sajtó hivatása [Aufgabe der periodischen Presse], in: DESSEWFFY, AURÉL, X. Y. Z. könyv [XYZ-Buch], Pest 1841, 120-128, 121-122; KENESSEY, KÁLMÁN, Pillanat fenytékünkre [Blick auf unsere Züchtigung], PH 1841/25, 208; SZALAY, LÁSZLÓ, Büntető törvénykönyv I [Strafgesetzbuch I], in: SZALAY, LÁSZLÓ, Publicistai dolgozatok II, Pest, 1847, 15-20, 19-20.

^[12] KOSSUTH, Visszapillantás 869; SÍK, Jogi reformtervei 291; KOSSUTH, LAJOS, Felelet gróf Széchenyi Istvánnak [Antwort an Graf István Széchenyi], Pest 1841, 66, 163-174; FAYER, Anyaggyűjtemény I/1, 78; KOSSUTH, LAJOS, Bot, vessző, korbács [Stock, Stab, Peitsche], PH 1841/26, 210; DESSEWFFY, Időszaki 122.

^[13] Drei Korrespondent schrieben über die Wirkung der Pesti Hírlap: PH 1841/80, 674; Nr. 86, 722; Nr. 33, 270. SZALAY, Büntető törvénykönyv 19-20; VAS, GYÖRGY, Kossuth Lajos hírlapi cikkei [Zeitungsartikel von Lajos Kossuth], Történelmi Szemle 2 (1913) 415-421, 415; SCHRIDDE, A magyar 16; ERDÉSZ, ÁDÁM, Békés vármegye és Kossuth Pesti Hírlapja, in: Körösök Vidéke [Das Komitat Békés und die Pesti Hírlap von Kossuth, in: Gebiet der Körös], Hrsg.: ERDMANN, Gyula, Gyula 1991, 42-73, 45, 51-55; HORVÁTH, TIBOR, Szemere Bertalan és a reformkor büntetőjogi gondolkodása [Bertalan Szemere und das strafrechtliche Denken der Reformzeit], in: Szemere Bertalan és kora 1, Hrsg.: RUSZOLY, JÓZSEF, Miskolc 1991, 137-148, 139; FAYER, Anyaggyűjtemény I/1, 36; FINKEY, FERENC, Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok száz év távlatából [Strafrechtliche Vorschläge des Jahres 1843 aus der Ferne eines Jahrhunderts], Budapest 1942, 9; KOSÁRY, DOMOKOS, Kossuth Lajos a reformkorban [Lajos Kossuth in der Reformzeit], Budapest 1946, 202; KOSÁRY, DOMOKOS, Kossuth és a Pesti Hírlap, in: A magyar sajtó története I, 1705-1848 [Kossuth und die Pesti Hírlap, in: Die Geschichte der ungarischen Presse I, 1705-1848], Hrsg.: KÓKAY, GYÖRGY, Budapest 1979, 665-713, 679; SZABAD, Kossuth 52; SÍK, Ügyvéd 233; SÍK, Zempléni 188; SÍK, Jogi reformtervei 297-298; MEZEY, BARNA, Eine Gesetzvorlage über Gefängniswesen im Jahr 1843 in Ungarn, in: Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX-XX. Jahrhundert, Hrsg.: MÁTHÉ, GÁBOR – OGRIS, WERNER Budapest-Wien 1996, 203-219, 204.

^[14] VARGA, JÁNOS, Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete [Deák und der Entwurf des ersten ungarischen bürgerlichen Strafsystems], Zalaegerszeg 1980, 15-19; VARGA, JÁNOS, Kormányzervek előkészületei az 1843. évi diétára [Préparatifs des organes gouvernementaux a la diete de 1843], Századok 114 (1980) 727-751, 732.

^[15] KOSÁRY, Pesti Hírlap 671; PH 1841/15, 116.

^[16] KOSÁRY, Kossuth 196, 200-201; DEZSÉNYI, Kossuth 24; VARGA, Deák 25; KOSSUTH, LAJOS, Szelid tortura [Sanfte Folter], PH 1841/7, 49-50; KOSSUTH, LAJOS, Nyilvánosság [Öffentlichkeit], PH 1841/8, 57-58; KOSSUTH, LAJOS, Gyermekgyilkolás [Kindesmord], PH 1841/10, 73; KOSSUTH, LAJOS, Bünper [Strafprozess], PH 1841/20, 157-158; KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, LAJOS, Aprócska kényurak [Winzige Zwingherren], PH 1841/28, 225-226; KOSSUTH, LAJOS, Ismét egy ütlevirtuóz 's az ő kényura [Nochmals ein Prügelvirtuose und sein Zwingherr], PH 1841/35, 285-286; KOSSUTH, LAJOS, Bot for ever [Stock for ever], PH 1841/39, 321-322; KOSSUTH, LAJOS, Nyomozás a' május 7-kei esetről [Ermittlung des Falles von dem 7. Mai], PH 1841/40, 329; KOSSUTH, Jámor 337-338; KOSSUTH, Büntetőjog 373-374; KOSSUTH, Névtelenség 433-434; KOSSUTH, Adalék 443; KOSSUTH, Védelem 451; KOSSUTH, LAJOS, Védelem mód [Die Art der Verteidigung], PH 1841/55, 459-460.

^[17] Statt der Leitartikel ist nur ein kurzer Satz: PH 1841/95, 797. KOVÁCS, MAGDA, A Pesti Hírlap cenzúrázása 1841-1844 [Die Zensur der Zeitung "Pesti Hírlap" (1841-1844)], Magyar Könyvszemle 85 (1969) 339-351, 345; KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, Ismét 285-286. DEZSÉNYI, Kossuth 22; Sík,

Zempéni 184, 215; SÍK, Ügyvéd 181; BALLA, Kossuth 3-4; KOSÁRY, Kossuth 202; KOSÁRY, Pesti Hírlap 679; ERDÉSZ, Békés vármegye 45; SÍK, Jogi reformtervei 291; KOSSUTH, Felelet 168-169; FAYER, Anyaggyűjtemény I/1, 79; PH 1841/30, 243; KOSSUTH, Bot for ever 321; KOSSUTH, Büntetőjog 373.

¹¹⁸¹ Notwendigkeit der Strafrechtskodifikation: KOSSUTH, Szelid 49-50; KOSSUTH, Bünper 157-158; KOSSUTH, Büntetőjog 373-374; KOSSUTH, Névtelenség 433-434; KOSSUTH, Adalék 443; KOSSUTH, Védelem 451; KOSSUTH, Védelemmód 459-460. Leibesstrafe: KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, Ismét 285-286; KOSSUTH, Bot for ever 321-322; KOSSUTH, Jámbor 337-338. Misslichen Lage der Strafverfahren: KOSSUTH, Szelid 49-50; KOSSUTH, Nyilvánosság 57-58; KOSSUTH, Bünper 157-158; KOSSUTH, Aprócska 225-226; KOSSUTH, Ismét 285-286; KOSSUTH, Bot for ever 321-322; KOSSUTH, Jámbor 337-338; KOSSUTH, Büntetőjog 373-374; KOSSUTH, Védelem 451; KOSSUTH, Védelemmód 459-460. Ausländische Beispiel: KOSSUTH, Bot for ever 321-322; KOSSUTH, Névtelenség 433-434. Über das System des Strafrechtes: KOSSUTH, Adalék 443. Schlägerei zwischen Soldaten und Bevölkerung in Pest: KOSSUTH, Nyomozás 329. Vorbeugung des Kindesmords: KOSSUTH, Gyermekgyilkolás 73. Gefängnisssystem: KOSSUTH, Büntetőjog 373-374. Zweck des Strafrechts: KOSSUTH, Védelemmód 459-460. Frage des bichotomischen Systems: KOSSUTH, Bot for ever 321-322.

¹¹⁹¹ ERDÉSZ, Békés vármegye 49; DEZSÉNYI, Kossuth 22-23. Der Herausgeber bat eine Artikel von János Zoltán aus der Rubrik Abhandlung: KOSSUTH, Büntetőjog 374.

¹²⁰¹ Preis der Wissenschaftlichen Akademie: PH 1841/2, 10; Nr. 19, 150; Nr. 72, 606; MEZEY, BARNA, A börtönügyi szakirodalom kezdetei Magyarországon [Les débuts littéraires du régime pénitentiaire en Hongrie], Acta Fac. Pol.-Jur. Univ. Sci. Budapest, Tom. XXVIII (1986) 63-83, 74-75. Vorträge über strafrechtliche Themen: PH 1841/3, 17; Nr. 72, 606. Erste Sitzung der Kodifikationskommission: PH 1841/87, Nr. 96, 806; Fayer, Anyaggyűjtemény I/1, 97. Berichtigungen im Zusammenhang des Gefängnisses: PH 1841/15, 116; Nr. 31, 255. Züchtigung: PH 1841/31, 255. Schwierigkeiten bei der Ausbildung der Juristen: PH 1841/70, 588. Gerichtsstatistik: PH 1841/4, 26.

¹²¹¹ Kriminalberichte (34): PH 1841/3, 19; Nr. 4, 27; Nr. 6, 44; Nr. 9, 66; Nr. 14, 106; Nr. 18, 140; Nr. 32, 260-261; Nr. 36, 295; Nr. 37, 303; Nr. 39, 322; Nr. 42, 346; Nr. 46, 382; Nr. 52, 435; Nr. 53, 444; Nr. 56, 470; Nr. 57, 478; Nr. 58, 486; Nr. 59, 494; Nr. 64, 534; Nr. 65, 544; Nr. 69, 581; Nr. 89, 746; Nr. 91, 762; Nr. 93, 782; Nr. 94, 791; Nr. 100, 838; Nr. 102, 854. Missbrauche beim Strafverfahren (5): PH 1841/3, 19; Nr. 42, 346; Nr. 46, 382; Nr. 48, 397. Gefängnis: PH 1841/42, 346; Nr. 43, 356; Nr. 48, 397. Leibesstrafe: PH 1841/3, 19; Nr. 38, 314; Nr. 57, 478. Gerichtsstatistik: PH 1841/4, 27. Rezension über Károly Balla, Vélemény a' büntetési mód javítása iránt [Meinung zur Besserung des Strafsystems], Pest 1841.; PH 1841/35, 286. Ungebildete Rechtsanwälte: PH 1841/46, 382.

¹²²¹ DEZSÉNYI, Kossuth 22, 26; SÍK, Zempléni 184, 216; KOSÁRY, Pesti Hírlap 671-672; SÍK, Ügyvéd 181, 187; ERDÉSZ, Békés vármegye 49.

¹²³¹ Megyei dolgok (Komitatssache) – 152 Artikel; Vidéki Levéltárca (Landbrieftasche) – 22 Artikel; Királyi városok köréből (Aus den königlichen Städten) – 11 Artikel. Anderen kleinen Rubriken (Rövid közlés, Egyveleg, Különféle, Erdélyi országgyűlés) – 18 Artikel.

¹²⁴¹ Vollzug der Freiheitsstrafe (43): Kom. Abauj: PH 1841/80, 673; Kom. Baranya: PH 1841/75, 631; Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Nr. 79, 666; Kom. Bács: PH 1841/27, 220; Nr. 58, 487; Kom. Bereg: PH 1841/71, 597; Nr. 104, 870; Kom. Békés: PH 1841/104, 872; Kom. Bihar: PH 1841/52, 436; Nr. 79, 665; Nr. 104, 871; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Nr. 83, 698; Kom. Fejér: PH 1841/34, 281; Hajdúkerület: PH 1841/25, 204; Nr. 58, 488; Kom. Hont: PH 1841/16, 126; Jászkun Kerület: PH 1841/92, 774; Kom. Komárom: PH 1841/7, 50; Nr. 80, 674; N.Károly: PH 1841/69, 582-583; Kom. Nyitra: PH 1841/46, 383; Nr. 77, 649; Kom. Pest: PH 1841/71, 597; Kom. Pozsony: PH 1841/103, 862; Sátoraljaújhely: PH 1841/63, 527; Kom. Somogy: PH 1841/42, 349; Sz.: PH 1841/39, 325; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Temes: PH 1841/26, 211; Nr. 31, 252; Nr. 43, 358; Temesvár: PH 1841/31, 254; Kom. Torontál: PH 1841/37, 306; Udvarhelyszék: PH 1841/67, 563; Nr. 68, 572; Kom. Ung: PH 1841/62, 518; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Nr. 71, 599; Nr. 86, 722; Nr. 102, 856.

¹²⁵¹ Gefängnisstatistik und Gerichtsstatistik (31): Kom. Baranya: PH 1841/62, 519; Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Kom. Bács: PH 1841/27, 220; Nr. 58, 487; Nr. 73, 616; Nr. 96, 808; Nr. 97, 816; Bártfa: PH 1841/88, 740; Kom. Bereg: PH 1841/71, 597; Kom. Bihar: PH 1841/52, 436; Nr. 79, 665; Nr. 104, 870-871; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Hont: PH 1841/16, 126; Nr. 103, 863; Kom. Komárom: PH 1841/7, 50; Nr. 80, 674; Nr. 86, 722; Kövár vidéke: PH 1841/27, 221; Kom. Nyitra: PH 1841/59, 495; Nr. 89, 746; Kom. Somogy: PH 1841/42, 349; Nr. 91, 763; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Szabolcs: PH 1841/78, 656; Kom. Torontál: PH 1841/96, 808; Kom. Turóc: PH 1841/31, 251; Nr. 88, 738; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Nr. 86, 722-723.

¹²⁶¹ Strafrechtskodifikation (29): Kom. Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Baranya: PH 1841/96, 808; Nr. 97, 815; Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Nr. 71, 597; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Nr. 97, 816; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Kom. Békés: PH 1841/104, 874; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Nr. 70, 590; Nr. 83, 698; Kom. Csanád: PH 1841/52, 436; Kom. Fejér: PH 1841/8, 59; Hajdúkerület: PH 1841/25, 204; Nr. 58, 488; Kom. Komárom: PH 1841/80, 674; Nr. 86, 722; Kom. Középszolnok: PH 1841/89, 747; Kom. Pest: PH 1841/47, 391;

Nr. 71, 597; Nr. 94, 791-792; Nr. 95, 799; Kom. Pozsony: PH 1841/103, 862; Sz.: PH 1841/39, 325; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Szatmár: PH 1841/19, 151; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Kom. Ung: PH 1841/62, 518.

¹²⁷¹ Züchtigung (39): Kom. Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Baranya: PH 1841/71, 598; Nr. 72, 608; Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Nr. 79, 666; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Bártfa: PH 1841/88, 740; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Eperjes: PH 1841/50, 419; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Hont: PH 1841/52, 435; Nr. 103, 863; Kom. Komárom: PH 1841/80, 674; Kom. Középszolnok: PH 1841/78, 657; Kom. Máramaros: PH 1841/30, 243; N.-i járás: PH 1841/59, 496; Kom. Nyitra: PH 1841/59, 494; Nr. 89, 746; P.: PH 1841/48, 401; Sátoraljaújhely: PH 1841/63, 527; Selmecebánya: PH 1841/60, 504; Kom. Somogy: PH 1841/38, 316; Nr. 42, 342; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Szabolcs: PH 1841/78, 656; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Szeged: PH 1841/86, 724; Székelyföld: PH 1841/46, 384; Kom. Temes: PH 1841/31, 252-253; Kom. Trencsén: PH 1841/80, 674; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Kom. Veszprém: PH 1841/65, 544; Kom. Zala: PH 1841/96, 807; Zilah: PH 1841/37, 306-307.

¹²⁸¹ Schwierigkeiten beim Strafverfahren (sehr langer Prozess) (30): Kom. Abaúj: PH 1841/80, 673; Kom. Baranya: PH 1841/96, 808; Nr. 97, 815; Kom. Bács: PH 1841/97, 816; Kom. Bereg: PH 1841/95, 800; Nr. 104, 870; Kom. Békés: PH 1841/104, 872; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Nr. 57, 478; Nr. 83, 698; Kom. Fejér: PH 1841/8, 59; Kom. Heves: PH 1841/5, 33; Kom. Hont: PH 1841/52, 435; Kom. Komárom: PH 1841/13, 103; Kővár vidéke: PH 1841/27, 221; Kom. Nyitra: PH 1841/59, 494-495; Kom. Pest: PH 1841/93, 784; Nr. 97, 815; Kom. Pozsony: PH 1841/13, 99; Nr. 103, 862; Kom. Somogy: PH 1841/42, 349; Kom. Sopron: PH 1841/76, 641; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Szatmár: PH 1841/99, 832; Szeged: PH 1841/86, 724; Kom. Torontál: PH 1841/30, 243; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Nr. 71, 589; Kom. Zemplén: PH 1841/42, 348; Zilah: PH 1841/65, 546.

¹²⁹¹ Missbrauch beim Strafverfahren (Zwangsanwendung beim Verhör) (33): Kom. Baranya: PH 1841/71, 598; Kom. Bars: PH 1841/74, 623; Kom. Bihar: PH 1841/52, 436; Nr. 79, 665; Kom. Borsod: PH 1841/83, 698-699; Esztergom: PH 1841/31, 254; Kom. Esztergom: PH 1841/28, 228; Nr. 56, 471; Kom. Fejér: PH 1841/60, 503; Kom. Heves: PH 1841/18, 140; Jászkun Kerület: PH 1841/92, 774; Kom. Középszolnok: PH 1841/78, 657; N.-i járás: PH 1841/59, 496; Kom. Nógrád: PH 1841/96, 807; Nr. 100, 839; Kom. Nyitra: PH 1841/46, 383; Nr. 77, 649-650; P.: PH 1841/14, 108; Nr. 48, 401; Selmecebánya: PH 1841/60, 504; Sz.: PH 1841/39, 325; Kom. Torontál: PH 1841/97, 816; Nr. 98, 823; Kom. Trencsén: PH 1841/80, 674; Nr. 82, 692; Nr. 99, 831; Udvarhelyszék: PH 1841/68, 571; Kom. Varasd: PH 1841/71, 597; Kom. Zala: PH 1841/96, 807; Kom. Zemplén: PH 1841/33, 270; Zsámbék: PH 1841/35, 288; Nr. 42, 350-351.

¹³⁰¹ Strafzweck (22): Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Nr. 79, 666; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Bártfa: PH 1841/88, 740; Kom. Bihar: PH 1841/104, 871; Kom. Borsod: PH 1841/23, 185; Nr. 33, 269; Kom. Fejér: PH 1841/60, 503; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Heves: PH 1841/55, 461; Kom. Komárom: PH 1841/13, 100; Nr. 80, 674; Kom. Nyitra: PH 1841/59, 494; Nr. 89, 746; Pécs: PH 1841/14, 108; Kom. Somogy: PH 1841/42, 349; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Torontál: PH 1841/37, 306; Kom. Vas: PH 1841/102, 856; Kom. Veszprém: PH 1841/65, 544; Zilah: PH 1841/65, 546.

¹³¹¹ Öffentlichkeit und Mündlichkeit (7): Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Kom. Pest: PH 1841/47, 391; Nr. 71, 597; Nr. 94, 791-792; Nr. 95, 799-800; Nr. 96, 806; Zilah: PH 1841/65, 546.

¹³²¹ Standgericht (9): Kom. Bács: PH 1841/96, 808; Nr. 97, 816; Kom. Borsod: PH 1841/70, 590; Kom. Heves: PH 1841/55, 461; Kom. Középszolnok: PH 1841/78, 657; Monok: PH 1841/75, 632; Kom. Turóc: PH 1841/31, 251; Kom. Ung: PH 1841/87, 731; Kom. Vas: PH 1841/80, 673.

¹³³¹ Musterung als Strafe (6): Kom. Bihar: PH 1841/53, 445; Kom. Hont: PH 1841/103, 863; Jászkun Kerület: PH 1841/26, 211; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Kom. Varasd: PH 1841/71, 597; Verőce: PH 1841/39, 323.

¹³⁴¹ Geisteskranken im Gefängnis (3): Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Kom. Hont: PH 1841/103, 863; Kom. Vas: PH 1841/86, 723.

¹³⁵¹ Arbeit während der Freiheitsstrafe (14): Kom. Bars: PH 1841/79, 666; Kom. Bereg: PH 1841/71, 597; Kom. Békés: PH 1841/104, 872; Kom. Bihar: PH 1841/104, 871; Kom. Komárom: PH 1841/7, 50; Nr. 80, 674; Kom. Temes: PH 1841/31, 252; Kom. Ugocsa: PH 1841/75, 631; Nr. 76, 639; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Nr. 86, 723; Nr. 102, 856. Modernisierung des Gefängnisgebäudes (13): Kom. Bars: PH 1841/79, 666; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Kom. Fejér: PH 1841/34, 281; Hajdúkerület: PH 1841/25, 204; Kom. Hont: PH 1841/52, 435; Kom. Komárom: PH 1841/7, 50; Nr. 80, 674; Kom. Pest: PH 1841/92, 775; Kom. Pozsony: PH 1841/103, 862; Kom. Torontál: PH 1841/37, 306; Kom. Ugocsa: PH 1841/75, 631; Nr. 76, 639; Kom. Veszprém: PH 1841/65, 544. Gefängnisssystem (12): Kom. Bács: PH 1841/27, 220; Kom. Bereg: PH 1841/71, 597; Kom. Bihar: PH 1841/53, 445; Kom. Csanád: PH 1841/52, 436; Kom. Hont: PH 1841/52, 435; Kom. Komárom: PH 1841/7, 50; Nr. 80, 674; Kom. Pest: PH 1841/71, 597; Nr. 92, 775; Kom. Somogy: PH 1841/91, 763; Kom. Ung: PH 1841/62, 518; Kom. Vas: PH 1841/102, 856. Missbrauch eines Amtes (8): Kom. Pest: PH 1841/66, 553; Nr. 70, 590; Nr. 71, 596; Szabadka: PH 1841/46, 384; Kom. Szatmár: PH 1841/19, 151; Kom. Zemplén: PH 1841/34, 280; Kom. Zólyom: PH 1841/54, 454; Nr. 96, 807. Todesstrafe (6): Kom. Bács: PH 1841/27, 220; Nr. 58, 487; Kom. Heves: PH 1841/55, 461; Kom. Turóc: PH 1841/88, 738; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Nr. 86, 722.

Problem bei der örtlichen Zuständigkeit (6): Kom. Komárom: PH 1841/82, 691; Kom. Nyitra: PH 1841/46, 383; Nr. 77, 649-650; Kom. Pest: PH 1841/12, 92; Kom. Sopron: PH 1841/77, 649; Kom. Vas: PH 1841/102, 856. Körperverletzung (6): Balatonfüred: PH 1841/69, 583; Kom. Baranya: PH 1841/72, 608; Kom. Nyitra: PH 1841/89, 746; Pápa: PH 1841/15, 115; Kom. Turóc: PH 1841/31, 251; Veresegyház: PH 1841/103, 864. Mord (5): Kom. Csongrád: PH 1841/64, 535; Kom. Esztergom: PH 1841/28, 228; Nr. 56, 471; Kom. Pest: PH 1841/12, 92; Kom. Szabolcs: PH 1841/65, 544. Ehrenstrafe (4): Kom. Bars: PH 1841/79, 666; Kom. Borsod: PH 1841/23, 185; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Szabolcs: PH 1841/78, 656. Raub (4): Nagybánya: PH 1841/97, 817; Sümeg: PH 1841/83, 700; Kom. Vas: PH 1841/80, 673; Kom. Zólyom: PH 1841/54, 454. Verschlechterung der öffentlichen Sicherheit (4): Kom. Csanád: PH 1841/79, 664; Nagybecskerek: PH 1841/56, 472; Szeged: PH 1841/86, 723; Kom. Zólyom: PH 1841/9, 67. Aberglauben im Strafrecht (3): Kom. Zólyom: PH 1841/54, 454. Ausländische strafrechtliche Literatur und Beispiel (3): Kom. Bihar: PH 1841/53, 445; Kom. Fejér: PH 1841/8, 59; Kom. Komárom: PH 1841/7, 51. Brandlegung (3): Derekegyház: PH 1841/57, 480; Kom. Turóc: PH 1841/31, 251; Kom. Ugocsa: PH 1841/76, 640. Ungarische Strafrechtswissenschaft (2): Kom. Vas: PH 1841/102, 856. Strafausschließungsgründen (2): Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Kom. Vas: PH 1841/86, 723. Nota infidelitatis (2): Kom. Somogy: PH 1841/10, 74; Nr. 28, 227. Widerstand gegen die Staatsgewalt (2): Kom. Gömör: PH 1841/29, 234; Kom. Nyitra: PH 1841/89, 746. Diebstahl des Holzes (2): Kom. Esztergom: PH 1841/28, 228; Nr. 34, 280-281. Strafprozessprinzipien (2): Kom. Fejér: PH 1841/8, 59; Kom. Ugocsa: PH 1841/102, 855. Kindesmord (2): Kom. Hont: PH 1841/16, 126; Kom. Torontál: PH 1841/37, 306. Urkundenfälschung (2): Fiume: PH 1841/68, 572; Kom. Vas: PH 1841/102, 856. Verjährung: Kom. Fejér: PH 1841/60, 503. Falscher Nachricht über eine qualifizierte Hinrichtung: Kom. Heves: PH 1841/5, 34. Ehrmahnung als Strafe: Kom. Bars: PH 1841/45, 376. Vorstrafe: Kom. Hont: PH 1841/52, 435. Selbstverstümmelung: Kom. Pozsony: PH 1841/13, 99. Sachbeschädigung: Kom. Zólyom: PH 1841/54. Betrug: Kom. Borsod: PH 1841/57, 478. Schwurgericht: Kom. Középszolnok: PH 1841/89, 747. Ungebildete Laienrichter: Kom. Hont: PH 1841/52, 435. Strafrechtsunterricht: Sárospatak: PH 1841/102, 856. Reise ohne Pass: Kom. Hont: PH 1841/16, 126. Für die Gebildeten eine härtere Strafe: Balatonfüred PH 1841/85, 716. Zweikampf: Balatonfüred PH 1841/85, 716. Problem bei der Gerichtsbarkeit im Herrschaft von Berencs: PH 1841/66, 555. Problem bei der Rechtsinterpretation: Kom. Szatmár: PH 1841/52, 437. Geldstrafe: Udvarhelyszék: PH 1841/68, 572. Grober Unfug: Kis-Varsány: PH 1841/83, 700.

¹³⁶¹ Schlägerei in Mesztegnő (Kom. Somogy): PH 1841/10, 74; Nr. 28, 227; Nr. 32, 262; Nr. 38, 316; Nr. 42, 349. Schlägerei zwischen Soldaten und Bevölkerung in Pest: PH 1841/37, 303; Nr. 47, 391; Nr. 48, 398.

¹³⁷¹ Eperjes: PH 1841/62, 520; Siebenbürgen: PH 1841/96, 808.

¹³⁸¹ DEZSÉNYI, Kossuth 27-28; KOSÁRY, Pesti Hírlap 671; URBÁN, Reformtörekvések 27-28.

¹³⁹¹ England: PH 1841/30, 245; Nr. 52, 439; Norwegen: PH 1841/75, 633; Stockholm: PH 1841/78, 658; Belgien: PH 1841/11, 85; Vereinigte Staaten: PH 1841/50, 420; Jamaica: PH 1841/18, 143; Baden: PH 1841/35, 289; Darmstadt: PH 1841/2, 13; Frankfurt: PH 1841/69, 584; Hessen: PH 1841/87, 733; Limburg: PH 1841/91, 765; Deutschland: PH 1841/4, 30; Preußen (7): PH 1841/16, 127; Nr. 19, 153-154; Nr. 31, 256; Nr. 61, 514; Nr. 69, 584; Nr. 79, 666; Nr. 97, 817-818; Reuß: PH 1841/17, 135; Württemberg (6): PH 1841/91, 765; Nr. 94, 793; Nr. 97, 817-818; Nr. 99, 834; Nr. 101, 850.

¹⁴⁰¹ Kriminalberichte (27): England: PH 1841/1, 5; Nr. 37, 307; Nr. 40, 333; Nr. 91, 765; Nr. 99, 833; Nr. 101, 850; Nr. 102, 856; Preußen: PH 1841/6, 45; Nr. 102, 857; Frankfurt: PH 1841/2, 13; Nr. 104, 874; Mainz (2): PH 1841/78, 658; Deutschland: PH 1841/42, 351; Hannover: PH 1841/73, 616; Frankreich: PH 1841/7, 53; Nr. 8, 62; Nr. 67, 565; Nr. 83, 701; Nr. 94, 793; Irland (2): PH 1841/96, 810; Griechenland: PH 1841/79, 666; Nr. 97, 817; Algerien: PH 1841/71, 600; Belgien: PH 1841/42, 351; Italien: PH 1841/67, 565; Portugal: PH 1841/102, 857; Türkei: PH 1841/45, 378; Vereinigte Staaten: PH 1841/79, 667. Attentat von Darmés (6): PH 1841/40, 333; Nr. 41, 341; Nr. 45, 378; Nr. 46, 385; Nr. 56, 473; Nr. 68, 573. Attentat von Quenisset (16): PH 1841/76, 642-643; Nr. 77, 651; Nr. 78, 658-659; Nr. 80, 676; Nr. 86, 725; Nr. 87, 733; Nr. 91, 765; Nr. 95, 802; Nr. 96, 811; Nr. 99, 834; Nr. 100, 841; Nr. 101, 850; Nr. 103, 864-865; Nr. 104, 874.

¹⁴¹¹ Hinrichtung des Mörders von Hatten: PH 1841/59, 496; Nr. 61, 513-514. Versuch der Abschaffung der Todesstrafe: Vereinigte Staaten: PH 1841/50, 420; Nr. 91, 765. Unwirksamkeit der öffentlichen Hinrichtung: Rom: PH 1841/62, 520; Nr. 67, 565; London: PH 1841/96, 810. Vollzug der Hinrichtung: England: PH 1841/96, 810; Frankreich: PH 1841/46, 385; China: PH 1841/74, 624; Italien: PH 1841/67, 565; Persien: PH 1841/74, 625; Preußen: PH 1841/59, 496; Nr. 61, 513-514; Rom: PH 1841/62, 520; Spanien: PH 1841/58, 489; Schweiz: PH 1841/58, 489; Nr. 62, 520. Vorschlag der Abschaffung der Todesstrafe gegen die Notzucht aus England: PH 1841/30, 245; Nr. 52, 433. Nachrichten über die Henker: England: PH 1841/65, 546; Griechenland: PH 1841/79, 666.

¹⁴²¹ England: PH 1841/36, 296-297; Nr. 37, 308; Nr. 40, 332-333; Nr. 82, 693; Nr. 100, 840. Nach der Meinung des Herausgebers sind diese Strafarten "die Reste der Gerichtsbarkeit der dunkleren Jahrhunderten": PH 1841/8, 62. Amsterdam (2): PH 1841/21, 171; Belgien (2): PH 1841/19, 153; Frankreich: PH 1841/15, 118; Nr. 94, 793; Persien: PH 1841/74, 625; Russland: PH 1841/96, 810. Abschaffung der Leibesstrafe in Jamaika: PH 1841/18, 143.

¹⁴³¹ Strafverfahren (10): Frankreich: PH 1841/92, 777; Frankfurt: PH 1841/69, 584; Preußen: PH 1841/79, 666; Nr. 94, 793; Nr. 97, 817-818; Stockholm: PH 1841/78, 658; Württemberg: PH 1841/91, 765; Nr. 97, 818; Nr. 99, 834; Nr. 101, 850. Gefängnisssystem (9): England: PH 1841/44, 369; Nr. 84, 709; Nr. 102, 857; Frankreich: PH 1841/100, 840; Frankfurt: PH 1841/69, 584; Norwegen: PH 1841/75, 633; Italien: PH 1841/90, 757; Preußen: PH 1841/88, 741; Stockholm: PH 1841/78, 658. Vorbeugung der Verbrechen (4): Frankreich: PH 1841/99, 833; PH 1841/100, 840; Preußen: PH 1841/97, 817-818; Sachsen: PH 1841/54, 455. Verhältnissen im Strafvollzug (3): England: PH 1841/82, 693; Nr. 102, 857; Portugal: PH 1841/102, 857. Arbeit während der Freiheitsstrafe (3): England: PH 1841/102, 857; Frankreich: PH 1841/100, 840; Spanien: PH 1841/94, 794. Begnadigung (3): England: PH 1841/95, 801; Frankreich: PH 1841/38, 317; Württemberg: PH 1841/80, 675. Zweikampf (3): Belgien: PH 1841/11, 85; Neapel: PH 1841/54, 455; Preußen: PH 1841/31, 256. Abtreibung der Leibesfrucht: Paris: PH 1841/7, 53. Kindesmord: Metz: PH 1841/99, 833. Strafzwecken (2): Frankfurt: PH 1841/69, 584; Rom: PH 1841/62, 520. Prinzip der nulla poena sine lege: Frankreich: PH 1841/95, 802. Strafmilderungsgrund: Frankreich: PH 1841/94, 793. Teilnehmen: Frankreich: PH 1841/101, 850. Vorstrafe: Frankreich: PH 1841/36, 297. Notzucht: England: PH 1841/30, 245. Attentat: England: PH 1841/94, 793. Abgrenzungsproblem zwischen Verleumdung und Beleidigung: Frankreich: PH 1841/10, 76-77. Statistik über Ausbildung der Sträflingen aus England: PH 1841/5, 36. Nachricht über eine italienische Strafrechtskonferenz: PH 1841/90, 757.

¹⁴⁴¹ KOSÁRY, Kossuth 198; DEZSÉNYI, Kossuth 23-24; KOSÁRY, Pesti Hírlap 674.

¹⁴⁵¹ Ausländische Fachliteratur: Jeremy Bentham und Cesare Beccaria: KENESSEY, Pillanat 208; Baron de Gérando M.: CZILCHERT, RÓBERT, Gyermekgyilkolás 's lelencházak 2 [Kindesmord und Findelhäuser 2], PH 1841/40, 335; Edward Livingston: SZEMERE, BERTALAN, Figyelmeztetés a' javítórendszer ügyében [Warnung in der Sache des Besserungssystems], PH 1841/54, 456-457, 457. Züchtigung: ERDÉLYHONI (unbekannt), Hirlapszerkesztésről és iskolai fenyítékeről [Über Redaktion und Schulzüchtigung], PH 1841/17, 137; A. – Z. (unbekannt), Falusi bírák [Dorfrichter], PH 1841/25, 207; ZOLTÁN, JÁNOS, Büntetőjogügy [Strafrechtssache], PH 1841/45, 378-379; BODON, ÁBRAHÁM, Törvénykezési statistica Gömörből [Gerichtsstatistik aus Komitat Gömör] PH 1841/54, 455-456; REMELLAY, GUSZTÁV, Szabad királyi Pest városa fenyítő-bizottmánya [Strafgericht der freien königlichen Stadt Pest], PH 1841/60, 506-507; KOVÁCS, LAJOS, Adalék a' büntetőjogi eljárás ismertetéséhez [Angaben zur Bekanntgabe des Strafverfahrens], PH 1841/85, 718-719; BODON, ÁBRAHÁM, Gömör vármegyei rabok tízévi táblázata [Zehnjährige Gefängnisstatistik im Komitat Gömör], PH 1841/94, 795; PUCZOLAY (unbekannt), Büntetési rendszerről iskoláinkban [Über das Strafsystem in unseren Schulen], PH 1841/9, 70-71. Erwartungen im Zusammenhang mit der Strafrechtskodifikation: A. – Z., Falusi 207; KENESSEY, Pillanat 208; ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379; REMELLAY, Szabad 506; BODON, Gömör 795. Strafzweck: PUCZOLAY, Büntetési 70-71; ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379; KENESSEY, Pillanat 208; BODON, Törvénykezési 456. Gerichtsstatistik und Gefängnisstatistik: ZOLTÁN, Büntetőjogügy 378-379; REMELLAY, Szabad 506; BODON, Törvénykezési 456; BODON, Gömör 795. Vorschläge für Vorbeugung des Kindesmordes: CZILCHERT, RÓBERT, Gyermekgyilkolás 's lelencházak 1 [Kindesmord und Findelhäuser 1], PH 1841/39, 327; CZILCHERT, Gyermekgyilkolás 2, 335; BERTHA, ANTAL, Nyilt levél [Offener Brief], PH 1841/80, 677. Nach der Meinung zwei Autoren ist es unmöglich wegen der heutigen Gefängnisse die Verbrechen zu vorbeugen: KENESSEY, Pillanat 208; ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379. Schwierigkeiten beim Strafverfahren: ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379; REMELLAY, Szabad 506; KOVÁCS, Adalék 718-719. Ausländische Strafgerichtsbarkeit: CZILCHERT, Gyermekgyilkolás 2, 335; SZEMERE, Figyelmeztetés 456. Misshandlungen beim Strafprozess: A. – Z., Falusi 207; KOVÁCS, Adalék 718-719; BAJKAY, Néhány 298. Gefängnisssystem: KENESSEY, Pillanat 208; SZEMERE, Figyelmeztetés 456-457. Verhältnisse in den ungarischen Gefängnisse: KENESSEY, Pillanat 208; ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379. Im Komitat Gömör sind mehr Adler unter den Verurteilten, als unter der Bevölkerung: BODON, Törvénykezési 456; BODON, Gömör 795. Nach der Meinung János Zoltán sind die modernen Strafrechtstheorien nicht fremd für die ungarischen öffentlichen Meinung: ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379. Bewusstseinsstörung der Mutter nach Geburt: CZILCHERT, Gyermekgyilkolás 2, 335. Der ungarische Strafkatalog (Todesstrafe, Züchtigung, Freiheitsstrafe mit öffentlicher Arbeit, in Eisen und Fasten, Musterung als Strafe, Ausweisung aus der Stadt): KOVÁCS, Adalék 718; REMELLAY, Szabad 507; BAJKAY, Néhány 298. Raubbanden: KOVÁCS, Adalék 718-719. Vorschlägen für die Besserung des Strafverfahren: REMELLAY, Szabad 506.

¹⁴⁶¹ 23 Inseraten über die strafrechtliche Literatur: Budapesti Szemle: PH 1841/1, 8; Nr. 11, 88; Nr. 12, 96; Nr. 15, 121; Nr. 20, 166; Nr. 64, 540. Károly Balla, Vélemény: PH 1841/34, 284; Nr. 41, 344; Nr. 42, 353; Nr. 43, 363; Nr. 44, 372. Beccarias Werk: PH 1841/43, 363; Nr. 46, 388; Nr. 48, 405; Nr. 51, 431; Nr. 53, 450. László Szalay, A' büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdt székekre [Über den Strafprozess, mit besonderem Rücksicht auf das Schwurgericht], Pest 1841.; PH 1841/93, 788; Nr. 97, 820; Nr. 98, 827; Nr. 100, 844. Ein lateinisches Handbuch für juristische Prüfung: PH 1841/67, 568; Nr. 68, 576. János Fogarasi, Jogtani műszökönyv [Juristisches Handwörterbuch], Pest 1841.; PH 1841/93, 788; Nr. 94, 796. Suchen Zeugen im Zusammenhang einer Veruntreuung: PH 1841/77, 654; Nr. 78, 662; Nr. 79, 670; und einer Brandlegung: PH 1841/87, 736; Nr. 88, 744; Nr. 90, 760.

^[47] Im Gegensatz der Meinung von GÖNCZI, KATALIN, Wissenstransfer bei den Kodifikationsarbeiten im ungarischen Vormärz, in: *Ius Commune* 25 (1998) 261-290, 272, Anm. 57. war die *Pesti Hírlap* keine rechtswissenschaftliche Zeitschrift, sondern die erste ungarische moderne politische Zeitung. Vgl. Anm. 4-6.

^[48] KOSSUTH, Adalék 443.

^[49] Kom. Hont: PH 1841/16, 126; NAGY, FERENC, A nullum crimen/nulla poena sine lege alapelvról [Über die Prinzip nullum crimen/nulla poena sine lege], *Magyar Jog* 42 (1995) 257-270, 262-263.

^[50] PH 1841/95, 802; NAGY, Nullum crimen 264.

^[51] „§ 1. Jede Handlung oder Unterlassung kann nur, in wiefern dieselbe durch das gegenwärtige Gesetz mit Strafe bedroht wird, als ein Verbrechen betrachtet und mit Strafe belegt werden.“ und „§ 17. Straftaten, welche in den obigen 8. § nicht erwähnt sind, können zukünftig in keinem Strafanklagefalle verhängt werden.“ Entwurf eines Strafgesetzbuches für das Königreich Ungarn und die damit verbundenen Theile durch eine Reichstagsdeputation in den Jahren 1841-1843 ausgearbeitet, Aus dem ungarischen Originaltexte übertragen, Erster Theil, Von Verbrechen und Strafen, Leipzig 1843, 1, 6; NAGY, Nullum crimen 260; BALOGH, Dogmatik 196-197.

^[52] Kom. Komárom: PH 1841/82, 691; Kom. Vas: PH 1841/102, 856.

^[53] § 5. „wenn er aber wegen das durch ihn verübten Verbrechens schon im Auslande verurtheilt wurde, sich jedoch, bevor er seine Strafe erstand, von dort entfernt hatte, so wird bei seiner Ankunft allhier das im Auslande gefällte Erkenntniß an ihm nicht vollzogen, sondern er wird wegen dieses Verbrechens hier gerichtlich verfolgt, und seine Strafe ist nach den ungarischen Gesetzen zu ermessen.“ Entwurf 2.

^[54] Vgl. VI. Hauptstück, Entwurf 22-31; BALOGH, Dogmatik 197-198. Zusammenfassend über diese Frage im reformzeitlichen Praxis BOTH, ÖDÖN, A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában (1790-1848) [Schuldausschließungsgründe und Strafaufhebungsgründe im Strafrecht der Stadt Szeged im Reformzeitalter (1790-1848)], *Acta Jur. et Pol. Szeged*, Tom. X. Fasc. 7, 1963.

^[55] Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Kom. Vas: PH 1841/86, 723; Paris: PH 1841/94, 793; CZILCHERT, *Gyermekgyilkolás* 2, 335; Kom. Hont: PH 1841/103, 863; vgl. § 73. a)-c), Entwurf 22.

^[56] Kom. Fejér: PH 1841/60, 503; vgl. § 80., Entwurf 26.

^[57] Kom. Fejér: PH 1841/60, 503; vgl. § 97-104., Entwurf, 33-34; FAYER, *Anyaggyűjtemény* III, 201; BALOGH, Dogmatik 198; SZLEMENICS, PÁL, *Magyar fenyítő törvény* [Ungarisches Strafgesetz], Pest 1865, 112, 118-119; SZOKOLAY, ISTVÁN, *Büntető jogtan* [...] [Strafrechtslehre], Pest 1848, 242; PAULER, *Büntetőjogtan* 312-314.

^[58] Am Reichstag von 1843/44. war eine der heftigsten Debatten wegen das Begnadigungsrecht, die liberalen versuchten dieses Recht des Königs zu beschränken. FAYER, *Anyaggyűjtemény* III, 63-66, 201-236; vgl. § 105-108. Entwurf 34-35; BALOGH, Dogmatik 198. England: PH 1841/95, 801; Frankreich: PH 1841/38, 317; Württemberg: PH 1841/80, 675.

^[59] KOSSUTH, *Bot for ever* 321; SZALAY, LÁSZLÓ, *Codificatio*, in: *Publicistai dolgozatok* I, Pest 1847, 19-90, 65-66; FAYER, *Anyaggyűjtemény* I/1, 150-151; BALOGH, Dogmatik 197.

^[60] PH 1841/101, 850. Im Entwurf von 1843 ist diese Frage im V. Hauptstück geregelt Entwurf 15-22.

^[61] KOSSUTH, *Bot for ever* 321; Balatonfüred: PH 1841/85, 716; Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Kom. Borsod: PH 1841/23, 185; Preußen: PH 1841/59, 496.

^[62] Autoren für Generalprävention und Spezialprävention: KOSSUTH, *Bot for ever* 321; KOSSUTH, *Bot*, vessző 209-210; KOSSUTH, *Gyermekgyilkolás* 73; Bártfa: PH 1841/88, 740; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Zilah: PH 1841/65, 546. Korrespondenten für Spezialprävention (Besserung): PUCZOLAY, *Büntetési* 70-71; Kom. Bars: PH 1841/45, 376; Nr. 79, 666; Kom. Borsod: PH 1841/32, 185; Nr. 33, 269; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Kom. Fejér: PH 1841/60, 503; Frankfurt: PH 1841/69, 584; Kom. Komárom: PH 1841/13, 100; Nr. 80, 674; Kom. Nyitra: PH 1841/59, 494; Nr. 89, 746; Preußen: PH 1841/59, 496; Hauptstadt: PH 1841/3, 19; Pécs: PH 1841/14, 108; Kom. Somogy: PH 1841/42, 349; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Torontál: PH 1841/37, 306; Kom. Vas: PH 1841/102, 856; Kom. Veszprém: PH 1841/65, 54. Autoren gegen Abschreckung: Kom. Nyitra: PH 1841/89, 746; Kom. Borsod: PH 1841/33, 269; Frankfurt: PH 1841/69, 584; Kom. Heves: PH 1841/55, 461; Rom: PH 1841/62, 520; KENESSEY, *Pillanat* 208; KOSSUTH, *Bot*, vessző 209. Ein Schriftsteller für Generalprävention: BODON, *Törvénykezés* 456.

^[63] ZOLTÁN, *Büntetőjogügy* 379; Kom. Bihar: PH 1841/104, 871; HORVÁTH, TIBOR, *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja* [Skizze der Entwicklung der Straftheorien], Budapest 1981, 195.

^[64] MEZEY, BARNA, *Büntetőhatalom és magyar liberalizmus* [Strafmacht und der ungarische Liberalismus], in: *Hatalommegosztás és jogállamiság*, Hrsg.: MEZEY, BARNA, Budapest 1998, 27-35, 31-32.

^[65] „§ 8. Die Straftaten sind Folgende: 1) Lebenslängliche Kerkerstrafe, 2) Zeitliche Kerkerstrafe, 3) Gefängnißstrafe (arrestum simplex), 4) Verlust eines öffentlichen Amtes durch Urtheilsspruch, 5) Geldstrafen, 6) Richterlicher Verweis.“, II. Hauptstück, Entwurf 3-11; SZALAY, LÁSZLÓ, *Verhandlungen des ungarischen Reichstags über den neuen Strafgesetzbuchsentwurf*, *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* 16 (1844) 311-329, 320-329; SZALAY, LÁSZLÓ, *Verhandlungen der zur Ausarbeitung eines Strafgesetzbuches in den Jahren 1841-1843 niedergesetzten ungarischen Reichsdeputation*,

Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes 17 (1845) 185-212, 211; FAYER, Anyaggyűjtemény I/1, 102-103, 151-152; FAYER, Anyaggyűjtemény III, 24-59, 157-183; VARGA, Deák 37-39, 77; BALOGH, Dogmatik 197.

^{166l} Das erste ungarische Werk, das die Abschaffung der Todesstrafe erwähnte, war eine Rezension: SCHEDEL (TOLDY), Ferenc, Magazin für die philosophische, medizinische gerichtliche Seelenkunde Hrsg. Dr. J. B. Friedrich ... Erstes Heft, 150. lap. 223 lap. Würzburg, 1829. 8. R, Tudományos Gyűjtemény 14 (1830/2) 102-109; FENYŐ, ISTVÁN, A centralisták, Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon, [Die Zentralisten, Eine liberale Gruppe im Ungarn der Reformzeit] 1997, 113. Zusammenfassend über diese Diskussion: PAULER, Büntetőjogtan 136-168. In diesem Jahrgang der Pesti Hírlap ist nicht der todesstrafengegner Standpunkt beobachtbar, der nach Dombovárys Meinung kennzeichnend war. DOMBOVÁRY, GÉZA, Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében a XIX. század első felében [Strafverfahren und Sanktionssystem im Komitat Pest in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts], Budapest 1906, 383.

^{167l} Qualifizierte und öffentliche Hinrichtung: London: PH 1841/96, 810; Rom: PH 1841/62, 520; Nr. 67, 565; Preußen: PH 1841/59, 496; Nr. 61, 513-514; China: PH 1841/74, 624; Persien: PH 1841/74, 625; Kom. Heves (falsch): PH 1841/5, 34. Versuche zur Beschränkung und Abschaffung: England: PH 1841/30, 245; Nr. 52, 439; Indiana: PH 1841/50, 420; New York: PH 1841/91, 765. Vorsichtige Auffassungen nicht für die Todesstrafe: Preußen: PH 1841/59, 496; KOVÁCS, Adalék 718-719; SÍK, Ügyvéd 220. Im Praxis benutzt man nicht die Todesstrafe: Irland: PH 1841/65, 546; Kom. Turóc: PH 1841/88, 738; Kom. Vas: 1841/61, 511. Todesstrafe in Gerichtsstatistik: Kom. Bács: PH 1841/27, 220; Nr. 58, 487; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Nr. 86, 722. Vollzug der Hinrichtung: Frankreich: PH 1841/46, 385; China: PH 1841/74, 624; London: PH 1841/96, 810; Monok: PH 1841/75, 636; Persien: PH 1841/74, 625; Preußen. PH 1841/59, 496; Nr. 61, 513-514; Rom: PH 1841/62, 520; Nr. 67, 565; Spanien: PH 1841/58, 489; Schweiz: PH 1841/58, 489; Nr. 62, 520.

^{168l} SZALAY, LÁSZLÓ, Büntető törvénykönyv IV [Strafgesetzbuch IV], in: Publicistai dolgozatok II, Pest, 1847, 94-97, 96.

^{169l} Über die Züchtigung sind 62 Nachrichten. Gegen die Züchtigung: KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, Ismét 285-286; KOSSUTH, Bot for ever 321-322; ERDÉLYHONI, Hirlapszerkesztésről 137; BODON, Törvénykezési 456; Amsterdam: PH 1841/21, 171; England: PH 1841/36, 296-297; Nr. 37, 308; Nr. 40, 332-333; Nr. 100, 840; Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Baranya: PH 1841/31, 255; Belgien: PH 1841/19, 153; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Eperjes: PH 1841/50, 419; Kom. Máramaros: PH 1841/30, 243; Russland: PH 1841/96, 810; Szabadka: PH 1841/64, 536; Szeged: PH 1841/86, 724; Kom. Temes: PH 1841/31, 253; Kom. Vas: PH 1841/61, 511. Unzweckmäßig: KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, Ismét 285-286; KOSSUTH, Bot for ever 321-322; ERDÉLYHONI, Hirlapszerkesztésről 137; BODON, Törvénykezési 456; ZOLTÁN, Büntetőjogügy 379; Kom. Baranya: PH 1841/14, 108; Nr. 31, 255; Bártfa: PH 1841/88, 740; Eperjes: PH 1841/50, 419; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Komárom: PH 1841/80, 674; Kom. Nyitra: PH 1841/89, 746; Kom. Somogy: PH 1841/42, 349; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Szabolcs: PH 1841/78, 656; Szeged: PH 1841/86, 724; Kom. Vas: PH 1841/61, 511; Kom. Veszprém: PH 1841/65, 544. Unmenschlich: KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, Ismét 285-286; KOSSUTH, Bot for ever 321-322; A. – Z., Falusi 207; Amsterdam: PH 1841/21, 171; England: PH 1841/37, 308; Kom. Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Kom. Borsod: PH 1841/45, 376; Eperjes: PH 1841/50, 419; Kom. Hont: PH 1841/103, 863; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Szeged: PH 1841/86, 724; Kom. Vas: PH 1841/61, 511. Leibesstrafe ist konträr zu den modernen Strafrechtstheorien: KOSSUTH, Ismét 285; Kom. Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Hont: PH 1841/52, 435. Rechtswidrig: KOSSUTH, Bot for ever 321; Kom. Komárom: PH 1841/80, 674. Vorschlag für Abschaffung: KOSSUTH, Bot, vessző 210; Kossuth, Ismét 285-286; Kom. Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Baranya: PH 1841/31, 255; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Eperjes: PH 1841/50, 419; Kom. Komárom: PH 1841/80, 674; Szabadka: PH 1841/64, 536; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Temesvár: PH 1841/31, 253; Kom. Vas: PH 1841/61, 511. Wirkliche Abschaffung: KOSSUTH, Bot, vessző 210; Jamaika: PH 1841/18, 143. Positive Wirkung der Abschaffung: Bártfa: PH 1841/88, 740; Eperjes: PH 1841/50, 419; Szabadka: PH 1841/64, 536; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Zilah: PH 1841/37, 306-307.

^{170l} Kom. Komárom: PH 1841/80, 674; KOSSUTH, Bot, vessző 210.

^{171l} Nach Vargas Meinung hat man die geschlossene Züchtigung nur in 9 Komitate vorgeschlagen, und tatsächlich wurde in 2 Komitate vorschrieben: VARGA, JÁNOS, Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843) I, [Komitat und Fortschritt in der Mitte der Reformzeit (1840-1843) I], in: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 11, Kaposvár 1980, 177-243, 230. Doch ist im ersten Jahrgang der Pesti Hírlap eine Abweichung beobachtbar: KOSSUTH, Bot, vessző 210; BODON, Törvénykezési 456; REMELLAY, Szabad 506; Kom. Baranya: PH 1841/31, 255; Kom. Bács: PH 1841/58, 487; Bártfa: PH 1841/88, 740; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Hajdúkerület: PH 1841/58, 488; Kom. Hont: PH 1841/52, 435; Nr. 103, 863; Nyitra: PH 1841/59, 494; Kom. Szabolcs: PH 1841/78, 656; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Szeged: PH 1841/86, 724; Kom. Temes: PH 1841/31, 252; Kom. Veszprém: PH 1841/65, 544. Die Ursache dieses Unterschiedes soll das sein, dass die Korrespondenten die früheren Entscheidungen jetzt publizierten. Über diese Tendenz hat man

Daten 10 Jahre früher: Csaba Kabódi – Barna Mezey, A büntető rendszer alapfogalmai [Grundbegriffe des Sanktionssystems], Budapest 1997, 78.

¹⁷² SZLEMENICS, Fenyítő törvény 98; SZOKOLAY, Büntető jogtan 127, 144-158; PAULER, Büntetőjogtan 206; Amsterdam: PH 1841/21, 171; England: PH 1841/8, 62; Belgien: PH 1841/19, 153; Frankreich: PH 1841/15, 118; Nr. 94, 793; Russland: PH 1841/96, 810. Die Autoren hielten die Reste der Ehrenstrafe die Züchtigung: KOSSUTH, Bot, vessző 209-210; KOSSUTH, Ismét 285-286; KOSSUTH, Bot for ever 321-322; A. – Z., Falusi 207; ERDÉLYHONI, Hirlapszerkesztésről 137; BODON, Törvénykezési 456; Kom. Arad: PH 1841/61, 511; Kom. Baranya: PH 1841/31, 255; Kom. Bars: PH 1841/79, 666; Kom. Bereg: PH 1841/104, 870; Kom. Borsod: PH 1841/23, 185; Eperjes: PH 1841/50, 419; Kom. Komárom: PH 1841/13, 100; Szabadka: PH 1841/64, 536; Kom. Szabolcs: PH 1841/78, 656; Szeged: PH 1841/86, 724; Kom. Temes: PH 1841/31, 253; Kom. Vas: PH 1841/61, 511.

¹⁷³ HAJDU, LAJOS, Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában [Straftat und Strafe im letzten Drittel des 18. Jahrhunderts in Ungarn], Budapest 1985, 169-173; SZLEMENICS, Fenyítő törvény 102; PAULER, Büntetőjogtan 185-186.

¹⁷⁴ Jászkun Kerület: PH 1841/26, 211; BAJKAY, Néhány 298; Kom. Bihar: PH 1841/53, 445; Kom. Hont: PH 1841/103, 863; Szatmárnémeti: PH 1841/48, 400; Kom. Varasd: PH 1841/71, 597; Kom. Verőce: PH 1841/39, 323.

¹⁷⁵ KOVÁCS, Adalék 718; Kom. Bereg: PH 1841/71, 597; Kom. Vas: PH 1841/102, 856. Über das Ausarbeiten des Strafvollzugsentwurfes MEZEY, Eine Gesetzworlage 203-218.

¹⁷⁶ Ausweisung: Kom. Hont: PH 1841/52, 435; Remellay 507. Ermahnung: Kom. Bars: PH 1841/45, 376. Geldstrafe: Udvarhelyszék: PH 1841/68, 572.

¹⁷⁷ Härtere Strafe für Gebildeten: Balatonfüred: PH 1841/85, 716. Gesamtstrafe: Kom. Borsod: PH 1841/57, 478. Vorstrafe: Frankreich: PH 1841/36, 297; Kom. Hont: PH 1841/52, 435.

Csatlós Erzsébet

Az Északi-sarkvidék légitérének nemzetközi jogi helyzete

Napjainkban az egyik legvitatottabb terület az Arktisz térsége, amely felett az állami jogosítványok tekintetében számos tévhit uralkodik, jelenleg azonban a legaktuálisabb kérdések közé az Északi-sarkvidék alatt húzódó kontinentális talapzat hovatartozása, valamint az Arktiszon húzódó útvonalak használatának lehetősége. Amiről azonban nem sok szó esik, az az Arktisz légtere, holott annak jogi helyzete tisztázásához hozzátartozik a légtér kérdésének megválaszolása is. Az Arktisz ugyanis az útvonalak rövidsége és a kedvezőtlen látási, valamint egyéb, a közlekedést nehezítő körülmények miatt stratégiai szempontból fontos szerepet játszik, és nem pusztán a vízi területeken.

A nemzetközi jog általános szabályai szerint a légtér jogi helyzete az alatta fekvő szárazföld, illetve vízterület jogi státuszától függ. Szárazföld esetén a főszabály az, hogy területi főhatalmat gyakorló állam szuverenitása kiterjed a terület feletti légtérre is.^[1] Ezt a szabályt az 1944-es *Chicagói Egyezmény* is megerősítette, sőt hozzátette, hogy a parti tenger is az államterület része, de annak ellenére, hogy a vízen érvényesül az idegen államok békés áthaladáshoz való joga, de a légtér esetén nem.^[2]

A teljesen problémamentes terület a nyílt tengerek térsége, ugyanis ott, ahogyan a vízterületen a hajózás szabadsága érvényesül, úgy a légitér is szabadon átrepülhető.^[3]

1. Légitér a szárazföldek és szigetek felett

Mivel a szárazföldi területek jogi helyzete tisztázott, nincs uratlan terület, vagy – a Hans-szigeteken kívül – vitatott terület az Arktiszon, ezért a szárazföldek feletti légitér is annak az államnak a kizárólagos szuverenitása alá tartozik, amelyhez a szárazföldi terület tartozik. Ez a Spitzbergák esetén is igaz. Az 1920. február 9-i, Dánia, Hollandia, Franciaország, Oroszország, Japán Norvégia, Svédország, Nagy-Britannia és az Egyesült államok által megkötött, és 1924-ben hatályba lépett egyezmény alapján az addig senki földjeként számon tartott Spitzbergák területe Norvégiához tartozik, de a norvég szuverenitás erősen korlátozott. Ezen különleges egyezmény mellett más országok - egészen pontosan a szerződést megkötő, vagy ahhoz csatlakozó országok - is (többek között Magyarország is) jogosultak a természeti kincsek és erőforrások kitermelésére a teljes egyenlőség elve alapján. Az 1920-as egyezmény azonban a légtérre vonatkozóan semmilyen korlátozást nem tartalmazott.^[4]

Összegezve: az arktiszi szárazföldek felett nem érvényesül a szabad átrepülés joga.^[5]

2. Légitér a kontinentális talapzat és a kizárólagos gazdasági övezet felett

Az orosz állam 2007 nyarán kifejtett cselekménye – melynek során kitűzött egy nemzeti zászlót az Északi-sark alatti kontinentális talapzatra, ezzel hangsúlyozva az afelett érzett jogait^[6] – óta folyamatosan napirenden van az Északi-sarkvidék kontinentális talapzata hovatartozásának kérdése. A tengerjog szerint ugyanis az államok az alapvonalától számított 200 tengeri mérföldig egyoldalú aktussal megvonhatják a kontinentális talapzatuk külső határát, azon túl azonban meghatározott limiteken belül – az alapvonalától számított 350 tengeri mérföldig vagy attól a vonaltól számított 100 tengeri mérföldig amely a 2500 méteres tengeri mélységet jelöli^[7] – attól az időponttól számított 10 éven belül van lehetősége kiterjeszteni az uralmát, amikor az erre feljogosító 1982-es ENSZ Tengerjogi Egyezmény (*United Nations Convention on the Law of Sea – UNCLOS*) az adott államban hatályba lépett. Jelenleg is zajlik a felosztás menete a Kontinentális Talapzat Bizottságon (*Commission on the Limits of Continental Shelf– CLCS*) keresztül,^[8] a végleges határok tekintetében pedig igen valószínű, hogy az Arktisz alatt húzódó kontinentális talapzat javarésze a parti államok joghatósága alá fog kerülni.

A parti államnak a kontinentális talapzat feletti jogai nem érintik az azt borító vizek, vagy az ezen vizek feletti légtér jogállását. A parti államnak a kontinentális

talapzat feletti jogai gyakorlása nem sértheti más államoknak az UNCLOS-ban szabályozott jogait, továbbá szabadságait, és nem eredményezhet semmilyen jogosulatlan beavatkozást ezen jogokba és szabadságokba.^[9]

A kizárólagos gazdasági övezetben pedig minden államot megillet a szabad átrepülés joga.^[10]

A jogirodalom, legfőképpen *Lakhtine*, számos alkalommal próbálta a parti tengeren túli térségekre is kiterjeszteni az állami szuverenitást arra hivatkozva, hogy a jéggel borított vízterület a szárazfölddel több hasonlóságot mutat, mint a vízzel, miután a jégtakaró megakadályozza legtipikusabb vízi tevékenységet: a hajózást.^[11] Az Arktisz-államok zöme azonban nem fogadta el az érvelését,^[12] és nem akadályozta szabad átrepülés jogát nemcsak a vízterületek, hanem az ideiglenesen okkupált jégszigetek felett is. Ez ellen a szovjet gyakorlat sem mutatott semmiféle tiltakozást.^[13]

3. Légitér az Északkeleti- és az Északnyugati-átjáró felett

A két útvonal alapvetően különbözik abban, hogy míg Kanada elsődlegesen arra törekszik, hogy maximálisan a saját szuverenitása alatt tartsa az Északnyugati-átjárót, addig Oroszország jó pénzért megnyitotta azt a nemzetközi hajózás előtt.

A hasonlóság a két útvonal jogi helyzetében pedig az, hogy egyelőre egyik sem bonyolít jelentős nemzetközi kereskedelmi forgalmat, így nem tekinthetőek

nemzetközi tengerszorosnak, ennél fogva azokon a területeken, ahol parti tengeren, vagy beltengeri területen húzódnak, ott nem érvényesül a szabad átrepülés joga sem. Amennyiben a kereskedelmi forgalom a jövőben olyan mértékűre duzzad, hogy az útvonalak nemzetközi tengerszorossá minősíthetők, úgy az UNCLOS alapján biztosított lesz felettük a vízen is biztosított tranzitjog.^[14] Ez a jog csak akkor lesz korlátozható, ha a tengerszorossal határos államhoz tartozó sziget, és szárazföld alakítja ki a tengerszorost. Ilyenkor nincs tranzitjog, ha a sziget tenger felőli oldalán van egy, a hajózásra és a vízrajzi jellemzőkre tekintettel hasonlóan megfelelő útvonal a nyílt tengeren vagy a kizárólagos gazdasági övezeten keresztül.^[15]

Tekintettel arra, hogy az Északnyugati-átjáró a jelenlegi kanadai szabályozás alapján beltengeri jogrend alá esik a vízterület történelmi volta miatt,^[16] ezért az összes, a területen található szoros vízterülete is ilyen jogi minősítéssel bír. Amennyiben megdőlné ez a tézis, és az egyenes alapvonalak megvonása nyomán minősülne a vízterület beltengernek, akkor annak ellenére, hogy ebben az esetben a békés áthaladás jogát biztosítani kellene az idegen államok hajói számára, ez a tény nem érintené a terület feletti légtérét.^[17] Az Északkeleti-átjáró azonban igen változatos jogi státusz alá eső vízterületeken fut keresztül, ott a vízterület jogi helyzete határozza meg a szorosét is, így a felette lévő légtérét is. Ennél fogva a Kara- és a Laptev-tengereket összekötő, parti tengeren húzódó Vilkickij-szoros felett sem érvényesül a szabad átrepülés joga.^[18]

4. A légvédelmi igazoltatási zónák és azok jogszerűsége

Nemzetbiztonsági okokból néhány állam légvédelmi igazoltatási zónát (*air defence identification zone - ADIZ*) létesített olyan területeken, ahol nagy kiterjedésű nyílt víz van a partjaihoz közel. A zónák célja, hogy az abba belépni szándékozó légi közlekedési eszközök még akkor igazolják magukat, mielőtt a parti állam légterének közelébe érnének.^[19]

Az Arktisz államok közül Kanada, és az USA létesített ilyen övezetet, Oroszország nem, habár az ázsiai partok mentén ütközőzónát állított fel. Az USA volt a legelső állam, amely az alaszakai partok közelében 1950-ben létrehozta az ún. DEWIZ (*distant early warning identification zone*) rendszerét, amely idegen államok légi járműveit kötelezte arra, hogy az alaszakai partoktól számított körülbelül 380 tengeri mérföldes légi zónába való belépés előtt – maximum 2 órával, de minimum 1 órával korábban – adják meg a tervezett repülés útvonal tervét, a zónában eltöltendő időt, és hogy hol fogja elhagyni a zónát, valamint ha a zónába beértek, akkor kötelesek rádiókapcsolatot tartani a parti állam hatóságaival. Mindezen kötelezettség azonban csak akkor terheli a légi járműveket, ha nemcsak a zónába, hanem a nemzeti légi területre is be akarnak repülni. Eredetileg csak a kereskedelmi légi járművek számára írták elő a kötelezettséget, de az újabb gyakorlat szerint megkövetelik a katonai légi járművektől is. Az USA hangsúlyozta, hogy nem szuverenitást követel az érintett

nyílt tenger feletti légtér felett, hanem csak megfigyelési jogot vindikál magának.^[20]

Kanada esetében hasonló szabályozást találunk, amelyet a légi közlekedési minisztérium által fémjelzett jogszabály tartalmaz (*Security Control of Air Traffic Order*, más néven *Notice of Airmen - NOTAM*).^[21]

Kérdés, hogy mennyire tekinthető a nemzetközi joggal összeegyeztethetőnek az ilyen egyoldalú nemzeti aktusokkal a nyílt tengerek felett létesített övezet felállítása, és hogy mennyiben korlátozza ez jogszerűen a nyílt tengerek feletti szabad átrepüléshez való jogot. Általános megközelítésben a védelmi zóna létesítése a nemzetbiztonság fenntartásának egyik eleme, ezért az önvédelem jogából levezethető a zóna létesítésének jogosultsága. *Vattel* szerint az államnak jogában áll minden őt fenyegető veszély ellen védekezni, és attól kellő távolságban maradni.^[22] Az első nyílt tengerekkel kapcsolatos, e körben felmerült ügy 1804-ben a *Church v. Hubbart* - ügy volt, amelyben Portugália arra hivatkozott, hogy jogában áll a nyílt tengeren futó idegen hajót átkutatni, mivel az a portugál törvényekkel ellentétes módon folytat kereskedelmi tevékenységet Portugália gyarmataival. Az ügygel kapcsolatosan *Marshall* bíró úgy nyilatkozott, hogy az állam alapvető érdeke a jogszabályainak betartatása, ezért jogában áll a szükséges intézkedéseket megtenni azért, hogy érdekeit megvédje. Amennyiben ezek az intézkedések szükségesek és ésszerűek, úgy az államnak jogában áll őket alkalmazni.^[23] Az ésszerűség minden esetben fontos mérce, hiszen tulajdonképpen az összes tengerjogi kategória kialakulásának ez az alapja, ahogy

például az 1935-ös amerikai csempésztörvény esetében is megállapítható, hogy tulajdonképpen a csatlakozó övezet területére vezetett be olyan rendszabályokat, amelyek az államrend védelmét szolgálták. A csempészek ugyanis a parti tengeren túl – ahol már nem érvényesült a szesztilalom –, lehorgonyozva állították elő, valamint mérték a szeszt. Ilyen esetekben méltányos, és ésszerű a parti állam nyílt tengerek szabadságát csorbító szabályozása.^[24]

Truman elnök 1945-ös kontinentális talapzat kiaknázására vonatkozó követelése is az önvédelem elvéből eredeztethetőek, nézete szerint ugyanis az önvédelem alapján a parti államnak joga van a partjaihoz közel eső területeken a természeti kincsekkel kapcsolatos tevékenységek felett joghatóságot gyakorolni.^[25]

Ugyanezen elv mentén biztosítottak a parti állam számára többletjogokat az 1958-ban elfogadott tengerjogi kodifikációs egyezmények is.^[26] 1969-ben a jogirodalom már azt is elismerte, hogy a parti államnak jogában áll a partjaihoz közel eső nyílt tengeren intézkedéseket fogantatosítani azért, hogy megvédjék a tengeri területet a környezetszennyezés káros hatásaitól.^[27] Ezen a vonalon haladva pedig az Arktisz-államok közül először Kanada alkotta meg a jeges környezet speciális védelmét szolgáló jogszabályát (*Arctic Water Pollution Prevention Act - AWPPA*), amelyet az UNCLOS 234. cikke tulajdonképpen szentesített, és globális szintre emelt.

Az állami önvédelem gyakorlása tehát a tengerjogban sem ismeretlen fogalom, a fenti példákon is látszik, hogy erre hivatkozva is megáll az ADIZ jogszerűsége, de ennél is erősebb igazolás, hogy az államok többsége tiszteletben tartja a

szabályozásokat, mi több: alá is veti magát azoknak. Ennélfogva, mintegy szokásjogi úton, az államok jogkövetési tudatának eredményeként mintegy 50 éves gyakorlatként tekinthetünk a nemzetvédelmi légi zónákra.^[28]

5. Összegzés és konklúzió

Ahhoz képest, hogy az Arktisz egyes vízterületei és kontinentális talapzata milyen érdeklődést vonzanak, az ezekhez kapcsolódó légtérről gyakorlatilag szó sem esik, holott stratégiai szempontból igen hasonlóan jelentős területrészeről van szó. Ennek fő oka, hogy itt tulajdonképpen érvényesülnek a nemzetközi jog általános szabályai, vagyis, hogy a légitér jogi helyzete a legtöbb vonatkozásban osztja az alatta fekvő terület jogi sorsát, ennélfogva az arktiszi légi tér megítélése nem okoz különösebb jogi problémát.

^[1]Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone. Geneva, 29 April 1958, 516 U.N.T.S. 205.

[CTSCZ] 1. cikk.; United Nations Convention on the Law of the Sea Montego Bay, 10 December 1982. 1833 U.N.T.S. 3. [UNCLOS] 2. cikk 1.; 3., CHURCHILL, Robin Rolf- LOWE, Alan Vaughan: *The Law of the Sea*. Manchester University Press ND, 1988. p. 64.; HAILBRONNER, Kay: "Airspace over Maritime Areas." In: *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 1., North –Holland, 1992. p. 91.

^[2]Chicago Convention on International Civil Aviation, 7 December 1944, 15 U.N.T.S. 295., 1-2. cikk.

^[3]UNCLOS 87. cikk.

^[4]Ld. Treaty between Norway, The United States of America, Denmark, France, Italy, Japan, the Netherlands, Great Britain and Ireland and the British overseas Dominions and Sweden concerning Spitsbergen signed in

Paris 9th February 1920. 2 L.N.T.S. 7.; HOFMAN, Rainer: "Spitsbergen/Svalbard." in: Encyclopedia of Public International Law, Vol. 12. Geographic Issues, The Hague, 1990. p. 354-355.

^[5] PHARAND, Donat: *The Legal Status of the Arctic Regions*. Académie de Droit International, Recueil des cours, Vol. 163. 1979: II. p. 106.

^[6] BARTENSTEIN, Kristin: "Planter des drapeaux : quelles règles pour répartir le plancher océanique de l'Arctique ?" *Études internationales*, Vol. 39. No. 4. 2008. p. 537-538.; DODDS, Klaus: "Flag planting and finger pointing: The Law of the Sea, the Arctic and the political geographies of the outer continental shelf." *Political Geography*, No. 29. 2010. p. 63-64.

^[7] UNCLOS, 76. cikk (3)-(6); JARES, Vladimir: The Continental Shelf Beyond 200 Nautical Miles: the Work of the Commission on the Limits of the Continental Shelf and the Arctic. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 42. 2009. p. 1265.

^[8] UNCLOS, 76. cikk (8) és II. jegyzőkönyv; ^[8] RIDDELL-DIXON, Elizabeth: "Canada and Arctic Politics: the Continental Shelf Extension." *Ocean Development & International Law*, Vol. 39. 2008. p. 345.; MACNAB, Ron: "The Case for Transparency in the Delimitation of the Outer Continental Shelf in Accordance with UNCLOS Article 76." *Ocean Development & International Law*, Vol. 35. 2004. p. 3.

^[9] CTSCZ 3. cikk; UNCLOS 78. cikk.

^[10] UNCLOS 58. cikk.

^[11] LAKHTINE, W.: "Rights Over the Arctic." *AJIL*, Vol. 24. 1930. p. 704.; Lakhtine az ún. szektorelméletet - próbálta úgy értelmezni, hogy a jégre és a vízre is alkalmazható legyen. 1906-7 Debates, Senate, Canada, p. 266. in: HEAD, Ivan: Canadian Claims to Territorial Sovereignty in the Arctic Regions. *McGill Law Journal*, Vol. 9., No. 3. 1963.p. 203-204.; CASTEL, J.-G.: *International Law*. 3rd Edition, Butterworths, Canada, 1976. p. 160-161.

^[12] A szektorelmélet alkalmazását Dánia, Norvégia és az USA is elutasította, valamint a nemzetközi jog is úgy foglalt állást vele kapcsolatban, hogy az nem tekinthető területszerzési jogcímnek, az alapjául szolgáló földrajzi összefüggés elvével is legfeljebb csak számot vet a nemzetközi jog tudománya, és az nem alkalmazható általános jelleggel. A szektorelméletet tehát pszeudo-doktrinaként tartják számon. Island of Palmas (or Mianga) Case. United States of America v. The Netherlands. Permanent Court of Arbitration, The Hague. 4 April 1928. U.N.R.I.A.A. Vol. II. p. 854.; WILLIAMS, Sharon, A. – MESTRAL, Armand, L.C.: *An Introduction to International Law Chiefly as Interpreted and Applied in Canada*. Butterworths, Toronto, 1979. p. 131.; DUPUY, René-Jean-VIGNES, Daniel: *Handbook of the Law of the Sea*. Part I. Martinus Nijhoff Publishers, 1991. p. 537.;

CRUICKSHANK, David A.: "Arctic Ice and International Law: The Escamilla Case." *Western Ontario Law Review*, Vol. 10. 1971. p. 182-183.; SIBERT, Marcel: *Traité de droit international public. Le droit de la paix*. Tome I., Dalloz, 1951.p. 866.

^[13] PHARAND: The Legal Status of the Arctic Regions. p. 107.

^[14] UNCLOS, 38. cikk (2).

^[15] UNCLOS, 38. cikk 1.

^[16] TEEPLE, Nancy: "L'histoire des intrusions dans l'Arctique canadien, en bref." *Le Journal de l'Armée du Canada*, Vol. 12. No. 3. hiver 2010. p. 57-59.; BRIGGS, Philip J.: "The Polar Sea Voyage and the Northwest Passage Dispute," *Armed Forces and Society*, Vol. 16. No. 3. Spring 1990. p.437-452.; DONAT, Pharand: "Canada's Sovereignty over the Northwest Passage," *Michigan Journal of International Law*, Vol. 10. 1989. p. 653.; KRASKA, James: "International Security and International Law in the Northwest Passage." *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 42. 2009. p. 1126.

^[17] Ld. UNCLOS, 8. cikk 2.

^[18] PHARAND: The Legal Status of the Arctic Regions. p. 107.

^[19] Uo. p. 108-109.; ZUSCHLAG, Michael – VOLPE, John A.: "Violations of Temporary Flight Restrictions and Air Defense Identification Zones: an Analysis of Airspace Violations and Pilot Report Data." Prepared for Langley Research Center under Intragovernmental Transaction, NASA/CR—2005-213923. Sept. 2005. p. 1-2.

^[20] BUTLER, Richard, J.: "Sovereignty and Protective Zones in Space and Appropriate Command and Control of Assets." A Research Report Submitted to the Faculty, Air Command and Staff College, Air University. AU/ACSC/034/2001-04. p. 15.

^[21] Designated Airspace Handbook. *Minister of Transport*. No. 221. Effective 0901Z, 13 Jan. 2011. p. 173-174. http://www.navcanada.ca/ContentDefinitionFiles/Publications/AeronauticalInfoProducts/DAH/DAH_current_EN.pdf (2011.01.28.)

^[22] Ld. HEAD, Ivan: "ADIZ, International Law and Contiguous Air and Space." *Alberta Law Review*, Vol. 3. 1964. p. 192.

^[23] 6 US (2 Cranch) 187, 1804. p. 234.; FENWICK, Charles G.: *Cases on International Law*. Callaghan and Company, Chicago, 1935. p. 496-500.; PHARAND: The Legal Status of the Arctic Regions. p. 110.

^[24] JESSUP, Philip, C.: "The Anti-Sumgling Act of 1935." *AJIL*, Vol. 31. 1937. p. 105.

^[25] Proclamation Concerning United States Jurisdiction Over Natural Ressources in Coastal Areas and the High Seas.[Truman Declaration] Department of State Bulletin. Vol. 13. 1945. p. 485.

^[26] CTSCZ; CSC; Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas, Done at Geneva on 29 April 1958, 559 U.N.T.S 285.; Convention on the High Seas, Done at Geneva on 29 April 1958, 450 U.N.T.S. 11.

^[27] PHARAND: The Legal Status of the Arctic Regions. p. 111.; ANDRASSY, J.: "Étude des mesures internationales les plus aptes à prévenir la pollution des milieux marins." *Annuaire de l'Institut de droit international*, Vol. 1. 1969. p. 565.

^[28] PHARAND: The Legal Status of the Arctic Regions. p. 110.

Peter Csingar

Über die Abhängigkeit der Kant'schen Rechtsphilosophie von der Moralphilosophie aus der Sicht eines Juristen

I. Problemaufriss

Die Ermittlung des kategorischen Imperativs und seine Verbindung mit der Pflicht und dem Willen sind die Kennzeichen einer deontologischen „Willensethik“. Abgerundet und in ihrer Konsequenz „kopernikanisch“ wird der Gedankengang aber erst mit seiner Anbindung an die menschliche Autonomie. Die Ausgestaltung dieser Autonomie, die wesentlich Selbstgesetzgebung ist, wird uns sofort einsichtig machen, was den wissenschaftlichen Streit über den Zusammenhang der Moral- und Rechtsphilosophie treibt und gleichzeitig so bedeutend macht.

Ohne die Entwicklung der Autonomie und ihren Einbezug in die Moralphilosophie wäre das praktische Gesetz und mit ihm der Imperativ letztlich in einer Reihe mit einem göttlichen, naturrechtlichen Imperativ zu sehen, dessen Verbindlichkeitsgrund außerhalb des Subjektes liegt und deshalb in Fremdbestimmung und hypothetische Imperative enden muss^[1]. „Der Wille wird also nicht lediglich dem Gesetze unterworfen, sondern so unterworfen, dass er *als selbstgesetzgebend* und eben um deswillen allererst dem Gesetze (davon er selbst sich als Urheber betrachten kann) unterworfen angesehen werden muss.“^[2]

Wenn dieser Wille also nur aus sich selbst heraus „autonom“ gesetzgebend wird und gleichzeitig nur sich selbst gehorcht (aus reiner Achtung), wird mit dem Kant'schen Vokabular Vernunft im Willen rein praktisch. Der Gedankengang muss dabei als in die „zwei-Weltenlehre“, Vernunft und Natur eingebettet beobachtet werden, deren Schnittpunkt der Mensch ist. „Das Sein der Vernunft heißt Sein in absoluter Autonomie, heißt Notwendigkeit und Gesetzlichkeit, die aus der Notwendigkeit des inneren Wesens von Vernunft erfolgt, heißt Selbstzweck und unbedingter Sinn [...]“, schreibt *Forschner*^[3]. Die Vernunft wird also wesentlich autark gedacht, die nur durch sich selbst für die objektive Gültigkeit der Sittengesetze bürgt und dafür nur sich selbst voraussetzen muss. An diesen Vernunftbereich muss nun das menschliche Subjekt angebunden werden und zwar in einer Weise, die diesen als seine eigentliche und eigene Schöpfung, aber gleichzeitig auch deren Verbindlichkeitsgrund ausweisen. Das geschieht durch den im Subjekt verorteten *selbstgesetzgebenden Willen*, in dem Vernunft selbst praktisch werden, d.h. den einzigen Bestimmungsgrund dieses Subjekt-Willens bilden kann und damit selbst Wille wird. „Was oder wer ihn verpflichtet. Das ist *sein eigener Wille als allgemein a priori* gesetzgebend betrachtet, die moralisch-practische Vernunft durch den categorischen Imperativ.“^[4]

Mit Blick auf die Rechtslehre ergibt sich daraus die Frage, welche Voraussetzungen an diesen Willen zu stellen sind. Freiheit, Autonomie und Selbstgesetzgebung als ineinander verweisende, aber eigentlich austauschbare Begriffe der Kant'schen

Moralphilosophie, bilden eine auf den Willen bezogene, unverzichtbare Voraussetzung für den kategorischen Imperativ. Die Anwendung dieser Voraussetzungen auf die Rechtslehre ist es, die das Verhältnis zwischen Morallehre und Rechtslehre wissenschaftlich streitig macht.

„Damit aber der Wille allein durch die Form der Vernünftigkeit, durch die Form der Allgemeinheit, durch Gesetzesförmigkeit bestimmbar sein kann, muß er als frei im strengsten, d.i. transcendentalen Verstande gedacht werden, muss angenommen werden dürfen, dass reine Vernunft einen praktisch, d.i. zur Willensbestimmung hinreichenden Grund in sich enthalten und eine eigentümliche, von aller Motivationskraft der Sinnlichkeit unabhängige Freiheitskausalität entwickeln könne.“^[5] Auf dieser Ebene der Betrachtung kehrt also das Problem der Willensfreiheit in einer etwas anders gearteten Gestalt wieder: der kategorische Imperativ fußt mit dem Sittengesetz auf der Willensautonomie^[6]. Nun ist die Frage, wenn das durch den kategorischen Imperativ transportierte Sittengesetz *seine Verbindlichkeit ohne die Anbindung an die Willensautonomie* nicht erzeugen kann, wie es dann um die Verbindlichkeit des Rechtsgesetzes steht, welches zu seiner Erfüllung bekanntlich keine Willensautonomie fordert. *Kersting* meint, dass „[d]ie dem Recht eigentümlichen Momente der Äußerlichkeit, der Gesinnungsgleichgültigkeit und der Erzwingbarkeit dürfen nicht als Anzeichen seiner Geltungsunabhängigkeit von der Moralphilosophie, von der Lehre von der im moralischen Handeln für sich selbst praktisch werdenden reinen Vernunft gelesen werden.“^[7]

II. Handlungsfreiheit, Willensfreiheit, Selbst- und Fremdgegesetzgebung in Ethik und Rechtslehre

In der Ethik der *GMS* wird angenommen, dass (Willens-)Freiheit zur Voraussetzung des sittlich Guten geworden ist. Sie muss positiv bestimmt werden durch das Gesetz der praktischen Vernunft, der Bestimmungsgrund für die Maximenbildung darf also allein in der Vorstellung des Vernunftgesetzes, frei von jeder sinnlichen Triebfeder, liegen. Eine durch sinnliche Triebfeder beherrschte Maximenbildung, wie etwa des Verkäufers, der Ehrlichkeit zu seiner Maxime erhebt, um mittelfristig geschäftliche Erfolge einzufahren geschieht nicht durch die alleinige Vorstellung vor dem Gesetz. Unabhängig davon, wie plausibel seine Motivation nach einer Alltagsethik erscheint, ist diese im Kant'schen Moralsystem nur eine neigungsbestimmte, spezifisch subjektiv-empirische Angelegenheit. Wenn also die Materie des Wollens, beispielsweise die verschiedenen Aspekte der Glückseligkeit, die Willensbildung bestimmen, kann diese Willensbildung nie die vernunftgemäße Allgemeinheit des Sittengesetzes erreichen und bleibt damit heteronom, fremdbestimmt.

Die Antwort Kants ist, man müsse frei wollen können. Frei-Wollen-Können heißt aber auf der anderen Seite, dass die Vernunft den Willen rein praktisch bestimmen muss. Übertragen in die Sprache der Rechtslehre, muss durch den Willen das Sittengesetz frei gewollt werden können, damit es wieder als verbindlich zurückwirken kann. Die Befolgung des Sittengesetzes verleiht den Willen nur dann Moralität, wenn dieser aus

reiner Achtung, d.h. also rein aufgrund der Vorstellung dieses Gesetzes, ohne jede zusätzliche Motivation - aus Pflicht – (als eigenes) befolgt wird. Das „Handle pflichtgemäß aus Pflicht“ heißt nichts anderes, als daß man die Maximenbildung im Einklang mit dem Sittengesetz bilden soll und die Motivation (Befolgung) dazu allein aus der Vorstellung der Richtigkeit gegenüber dem Sittengesetz hernimmt. Dazu ist aber die mit der intelligiblen Welt verknüpfte Annahme der Willensautonomie/Freiheit des Willens erforderlich. Es wird hier darauf hingedeutet, dass *GMS* und *KpV* auf verschiedenen Wegen, aber im Ergebnis auf das hier uns interessierende Problem hinauslaufen. Eine dem Sittengesetz entsprechende Maximenbildung und seine Befolgung aus Achtung setzten die Freiheit des Willens als *ratio essendi* voraus^[8]. In die Sprache der Rechtslehre übersetzt bedeutet das mit den Worten von Scholz^[9], dass die „zwei Stücke“ der ethischen Gesetzgebung der Vernunft zusammenfallen, weil die Erkenntnis des pflichtgebietenden Vernunft-Gesetzes gleichzeitig der Bestimmungsgrund des Wollens ist. Hier ist die Triebfeder selbst Bedingung ethischen Handelns. Selbst diese Darstellungsart steuert aber auf die Autonomie des Willens zu. Denn in der ethischen (Selbst-)Gesetzgebung und ihrer Befolgung muss der konkrete-eigene Wille des Subjekts wirksam werden^[10]. Die besondere Selbstverpflichtungskraft seines eigenen Willens hat er dadurch, dass mit ihm reine Vernunft synthetisch – weil in ihm begrifflich nicht enthalten – verknüpft wird^[11]. Mein eigener als vernünftig gedachter Wille verliert seinen ganzen Sinn, wenn er in einem Abhängigkeitsverhältnis konstruiert wird und nicht als autonom, transzendental frei gedacht wird. Transzendente Freiheit ist aber die Voraussetzung dafür, dass ein Wille überhaupt vorstellbar ist, der jenseits der Erscheinungswelt, unabhängig von aller Materie und durch die bloße Form der Gesetzestauglichkeit bestimmt werden kann. „Wenn aber auch kein anderer Bestimmungsgrund des Willens für diesen zum Gesetz dienen kann, als bloß jene allgemeine gesetzgebende Form, so muß ein solcher Wille als gänzlich unabhängig von dem Naturgesetz der Erscheinungen [...] gedacht werden. Eine solche Unabhängigkeit aber heißt Freiheit im strengsten, d. i. transzendentalen Verstande. Also ist ein Wille, dem die bloße gesetzgebende Form der Maxime allein zum Gesetz dienen kann, ein freier Wille.“^[12] Dieser Willens- oder Freiheitsbegriff kann aber mit einer Triebfeder, die außerhalb ihres Bereichs liegt, nicht zusammen bestehen, weil sie schon in sich selbst und durch sich selbst ihre eigene Vernunftgemäßheit und ihren einzigen Verpflichtungsgrund besorgt.

In der Rechtslehre spielt aber, vom Ende her gedacht, die Triebfeder der Gesetzesbefolgung gar keine Rolle. Auf die Problemstellung der Rechtslehre bezogen ist das auch vom System aus plausibel. Die Sicherstellung des Rechtsgesetzes, dass nämlich gewisse äußere Handlungen stattfinden, bzw. unterlassen werden, die Übereinstimmung der äußeren Freiheit jedermanns nach einem allgemeinen Gesetz der Freiheit also, kommt ja im Imperativ des Rechts in einer Form zum Ausdruck - „Handle äußerlich so [...]“^[13] -, die von einer Willensbestimmung im Sinne der Autonomie absieht.

Welchen Begriff von Freiheit setzt nun aber die Rechtslehre voraus, um seinen eigenen, unbedingten Geltungsanspruch begründen zu können? Braucht sie letztendlich die Freiheit des Willens der *GMS* und *KpV* (als „begründungstheoretische Vorarbeiten“)? Bekanntlich erhebt die Rechtslehre Kants nur Handlungen zum Gegenstand. Dass

hierbei auch eine Art von Freiheit wirksam werden muss, ist eine Selbstverständlichkeit, sonst würde man Handlungen keiner Person zurechnen können, sondern nur den durch Naturgesetze erzwungenen Vollzug von Kausalitäten beobachten können. *Ebbinghaus* meinte, „Das Problem aber der Freiheit des *Willens* beginnt erst jenseits der Rechtslehre“^[14] und meinte damit, dass dieses Problem auch nur jenseits der Rechtslehre überhaupt relevant ist.

Die Rechtslehre geht von der Beurteilung der *Maxime* zur Beurteilung der Handlung über und verschiebt damit äußerlich seinen Schwerpunkt von der Willensbildung und seiner Beurteilung als sittlich gut auf die Voraussetzungen der „Handlungsbildung“ als rechtlich. Damit konkretisiert sich die Beobachtung darauf, ob diese Verschiebung nur technisch vollzogen wird und damit die in *GMS* und *KpV* entwickelten und umstritten gebliebenen Voraussetzungen weiterhin wirksam bleiben, oder ob die Geltungsgrundlage der Rechtslehre von dem autonomen Willen Abschied nimmt. Man^[15] kann den Zusammenhang aus der Kant'schen Moralphilosophie her formulieren: Sind Antworten auf Fragen der Form, „Welche Gesetze sind gerechtfertigt?“ abhängig von Antworten auf Fragen der Form, „Was soll ich tun?“. Damit wird angesprochen, dass die Ethik immer ein speziell subjektgebundenes Urteil fällen muss. Den Gegenstand des Urteils bildet die persönliche Entscheidung des Menschen bei der Bildung und Befolgung seiner *Maximen*. Die Frage, welche Gesetze gerechtfertigt sind, hat nun aber nicht den subjektiv Handelnden in Blick, sondern die Gesetze selbst. Das ist zunächst ein zu weiter Sprung. Wenn man aber auf den Rechtsbegriff der *MdS* blickt, dann sieht man, daß von seinem Ausgang her Kant spätestens im Öffentlichen Recht auf die Untersuchungen konkreter rechtlicher Regelungen übergeht. Im Rechtsbegriff selbst wird aber nur die zurechenbare Handlung als äußeres Geschehen zur Beurteilung aufgenommen. Hier ist nicht die moralische Qualität des Subjekts, sondern die der Handlung relevant. Rechtsgemäß oder rechtswidrig zu handeln setzt in der *MdS* aber nur die Freiheit voraus, unabhängig von sinnlicher Nötigung handeln zu können. Anders gesagt, bedeutet Handlungsfreiheit nur, kein vollständig, durchgängig von Naturkausalitäten bestimmtes Objekt zu sein oder Unabhängigkeit von der Bestimmung durch sinnliche Antriebe, wie Kant es formuliert. Das heißt andererseits, dass von der konkret-subjektiven Willensbestimmung (*Maximenbildung*, *Zwecksetzung*) Abstand genommen und nach ihren Regeln gar nicht gefragt wird. Das wird nicht nur im Rechtsbegriff selbst, sondern auch in der sog. „doppelten Gesetzgebung“ deutlich, wo die vom Willen getragene Gesinnung und Triebfeder vollkommen gleichgültig werden, während bei der ethischen Beurteilung auch die willensbedingte „Gesinnung“ zählt. Der Unterschied kann in der Kant'schen Terminologie daran festgemacht werden, dass zur Handlungsfreiheit das Praktischwerden der Vernunft erforderlich wird, zur Willensfreiheit muss aber die Vernunft rein praktisch werden können, das heißt, den Willen vollständig bestimmen^[16]. Jenseits aller Terminologie werden die unterschiedlichen Erfordernisse aber schon aus der vorgegebenen Soziologie der Moral- und Rechtslehre vorgegeben. Nur mit dem Zusammenkommen mehrerer Menschen stellt sich überhaupt das Problem der Vereinbarkeit äußerer Handlungssphären und der Zusammenstoß äußerer Handlungen. Durch

Willenshandlungen, das Haben von Zwecken, Maximen und Triebfeder wird diese Abgrenzungsfrage nicht nur nicht erreicht, sondern ist auch prinzipiell nicht erreichbar. Das bedeutet im Zusammenhang mit der äußeren-juridischen Gesetzgebung bekanntlich, dass Triebfeder und Gesinnungen nicht erzwingbar sind, also keinen Gegenstand einer rechtlichen Pflicht bilden können. Man muss hier aber die Relation mit Blick auf Erzwingbarkeit, äußere Pflicht und Handlung ein wenig präzisieren. Es geht hier nicht um eine technische Beziehung zwischen innerlicher Zwecksetzung und ihrer äußerlichen Unerzwingbarkeit. Die Zwecksetzung oder die Triebfeder bleibt nicht deswegen außerhalb des Rechtsbegriffes, weil sie durch äußeren Zwang technisch nicht erreichbar ist. Der äußere Zwang kann vielmehr prinzipiell deshalb nicht auf eine Zwecksetzung bezogen werden, weil sie die äußere Handlungssphäre schon prinzipiell - per se - nicht beschränken darf^[171]. So ein äußerer Zwang wäre selbst rechtswidrig, weil sie nichts für das gesetzliche Zusammenstimmen der äußeren Handlungssphären beitragen würde, sondern nur die „individuelle“ oder „allgemeine“ Sphäre der Tugend/Moral fremdbestimmt berühren würde.

Geismann^[181] hat auf einen weiteren interessanten Gesichtspunkt hingewiesen, der darauf hinausläuft in der Verbindung zwischen äußerem Zwang und innerlicher Zwecksetzung eine Art logische Unmöglichkeit für die Problemlösung zu sehen. Eine Zweckgesetzgebung könnte nämlich das Problem der Handlungsfreiheit schon deshalb nicht lösen, weil das Haben von Zwecken oder Maximen, keine konkreten Handlung implizierten, vor allem keine koordinierte Handlungen, d.h. selbst wenn jeder Mensch die gleichen Zwecke hätte, bliebe das Problem der Übereinstimmung von Handlungsfreiheiten bestehen. Zwecke und Maximen haben ja keine konkret-ausschließliche Handlung vor sich. Das Verwerfen einer Maxime aufgrund ihrer Gesetzesuntauglichkeit oder das Haben eines Zweckes (beispielsweise Beförderung eigener Glückseligkeit) impliziert eine nicht eingrenzbare Fülle von Handlungen, die sie selbst nicht regeln^[191]. Von der Rechtslehre aus gesehen bleiben damit alle Gesinnungen und innere Willenshandlungen sanktionslos, weil nur die äußere Handlung in der Gemeinschaft als handlungseinschränkend relevant wird, während die Ethik das einzelne Individuum in seiner Subjektivität vor sich hat. Beeinflusst aber diese Abgrenzung wiederum die Gesetzgebungsart des Subjekts wesentlich und damit die Qualität der Verbindlichkeit in der Rechtslehre?

In der *GMS* und *KpV* musste das Subjekt autonom tätig werden. Objektive Vernunft musste in ihm subjektiv wirksam werden. Das Subjekt hat sich damit selbst verpflichtet und konnte von niemandem, selbst von Gott nicht fremd-verpflichtet werden. Einen Schritt weiter, vom Ende der Rechtslehre gedacht, muß diese aber zu einer ganz anderen Stellung des Subjektes kommen, weil hier eine Willkür die andere wird verpflichten können - subjektives Recht^[201] – und dazu auch noch die Durchsetzung von einem anderen Subjekt erfolgen kann^[211]. In der Ethik wäre diese Gedankenfigur unvorstellbar und mit der Autonomie nicht vereinbar. Transzendente Freiheit als Seinsgrund des Sittengesetzes muss ja als „als Unabhängigkeit von allem Empirischen und also von der Natur überhaupt gedacht werden“, als „Vermögen, einen Zustand von selbst anzufangen.“^[221] Das bedeutet, dass von Naturkausalitäten gänzlich abgesehen wird und in der transzendentalen Freiheit die Vernunft selbst als ursächlich, gewissermaßen als Nullpunkt eines Kausalzusammenhanges betrachtet werden muss.

Das ist zwar theoretisch „unbegreiflich“, dennoch die praktische Voraussetzung, ohne die die Kant'sche Ethik keinen Sinn hätte. Demgegenüber setzt die Rechtslehre bei einem psychologisch-empirischen Freiheitsbegriff an, der sich in seinem begrifflichen Ausdruck von der negativen Freiheit in die negative Willkürfreiheit gewandelt hatte und lediglich die Fähigkeit als gesetzt und bewiesen ansieht, dass der Mensch aufgrund von irgendwelchen Zwecken handeln kann ohne durch sinnliche Antriebe wie ein Tier vollkommen determiniert zu sein^[23]. Das ist eine Erfahrungstatsache^[24] und von Kant gelegentlich als praktische Freiheit bezeichnet^[25]. Das ist ein weit reichender Unterschied. Denn letzteres besagt nur, dass der Mensch fähig ist, nach Gründen eine Handlungsoption zu wählen, das heißt, zu entscheiden, ob er am Nachmittag ein Eis isst oder lieber spazieren geht, ob er gesund leben oder auf seinem Magen hören will^[26]. Dass diese Gründe ihrerseits der Vernünftigkeit durch Gesetzestauglichkeit denkbar und herstellbar sind, ist aber nur im Bereich der transzendentalen Freiheit möglich. Die negative Willkürfreiheit – Handlungsfreiheit – ist deshalb prima facie auch nicht der Bezugspunkt vom ethischen Sittengesetz und kategorischen Imperativ, sondern vom hypothetischen Imperativ. Er ist die technische Seite der Vernunft, die in Um-Zu-Relationen befiehlt, mit Kants Worten der Imperativ der Klugheit. Ist der Zweck abzunehmen, so befiehlt der immer dem Zweck und der Materie anhängige Imperativ statt ein Eis zu essen, spazieren zu gehen. Dass dieser Imperativ nicht die Grundlage des Sittengesetzes bilden kann, dürfte klar sein: keine materielle Zwecksetzung ist allgemeingültig.

Nun ist es aber so, dass das Rechtsgesetz und der Rechtsbegriff in der Rechtslehre keinen ausdrücklichen Bezug zur transzendentalen Freiheit, sondern zur empirisch-psychologischen Handlungsfreiheit (negative Willkürfreiheit) herstellen. „Eine jede Handlung ist recht, die oder nach deren Maxime die Freiheit der Willkür eines jeden mit jedermanns Freiheit nach einem allgemeinen Gesetz zusammen bestehen kann.“^[27] und nach der wiederholten Eliminierung der ethischen Triebfeder lautet das Rechtsgesetz: „Handle äußerlich so, daß der freie Gebrauch deiner Willkür mit der Freiheit von jedermann nach einem allgemeinen Gesetz bestehen könne [...]“^[28]. Entsprechend geht es, wenn man wieder auf die juristische Seite der doppelten Gesetzgebung sieht, um Gesetze bezüglich Handlungen.

Korrespondiert also der Handlungsfreiheit der hypothetische Imperativ? Der wesentliche Unterschied zur ethischen Seite der Gesetzgebung besteht nun darin, dass diese Gesetze nicht mehr notwendigerweise aus dem eigenen Willen *tatsächlich* erfolgen, „[...] nur daß in der Ethik dieses als das Gesetz deines eigenen Willens gedacht wird, nicht des Willens überhaupt, *der auch der Wille anderer sein könnte*; wo es alsdann eine Rechtspflicht abgeben würde [...]“^[29]. Damit ist die Möglichkeit der Fremdverpflichtung, die der Ethik fremd blieb, eröffnet. Man kann nur deswegen von einer Möglichkeit sprechen, weil es dem Subjekt weiterhin offen bleibt sich der Rechtspflicht aus Achtung zu unterwerfen, d.h. sie als Selbstverpflichtung, als Ergebnis eigener Gesetzgebung zu betrachten^[30].

Der Sinn dieser Unterscheidung kann aus der Gemeinschaftsbezogenheit des Rechts erschlossen werden, in der sich eine prinzipiell unendliche Anzahl von menschlichen Willküren gegenüber stehen, die sich unter raum-zeitlichen Bedingungen unvermeidlich begegnen^[31]. Die ganz basale Frage ist, was soll bei dieser Begegnung

passieren? Jede menschliche Willkür ist im Kant'schen System und ausweislich der Erfahrung auf die Verwirklichung von prinzipiell beliebigen Zwecken hinaus. Und genau die Freiheit dieser beliebigen Zwecksetzung in der Gemeinschaft wird durch das Rechtsgesetz garantiert. Nicht nur wird Zwecksetzung nicht Gegenstand des Rechtsgesetzes, sondern äußere Freiheit bedeutet hier konkret die „Unabhängigkeit von eines Anderen nötiger Willkür“^[32], das wiederum die äußere Zweckverwirklichung schützt. Da in einer Gemeinschaft verschiedene äußere Zweckverwirklichungen, also Handlungen kollidieren können, müssen sie nach Kant notwendig auf eine Bedingung eingeschränkt werden und zwar so, „[...] daß der freie Gebrauch deiner Willkür [beliebige Zweckverwirklichung] mit der Freiheit von jedermann [-s beliebigen Zweckverwirklichung] nach einem allgemeinen Gesetze zusammen bestehen“^[33] kann. Aus dieser formalen Ausformulierung des Rechtsgesetzes wird nun kein Gesetzbuch entspringen können^[34] und genau wie beim kategorischen Imperativ in der Ethik wird hier deshalb Leerheit vermutet^[35]. Durch die Formalisierung der Willküren/Handlungen in ihrem Verhältnis zueinander^[36] versucht Kant einen abstrakten Gesichtspunkt zu erreichen, von dem aus überhaupt fixierbar wird, worauf sich Recht und Unrecht beziehen und woran man sie erkennen kann^[37]. Das Rechtsgesetz ist von diesem Gesichtspunkt aus gesehen ein geforderter Zustand, oder ein wechselseitiges Verhältnis der menschlichen Willküren zueinander, die von der Vernunft nicht nur objektiv-notwendig gefordert wird, *sondern bereits in ihr und durch sie objektiv gegeben ist, sobald Handlungen aufeinandertreffen*^[38].

Willkürfreiheit im Recht ist „in der Idee der Vernunft“ schon immer beschränkt auf die Bedingung ihrer Zusammenstimmung (nach einem allgemeinen Gesetz der Freiheit) mit anderen Willküren^[39] und darf „tätlich“ (mit Zwang) nur auf seinen ursprünglichen Zustand zurückgedrängt werden. *Geismann* hat sehr treffend diesen Gedanken etwas umgekehrt formuliert, um die objektive Notwendigkeit des Rechtsgesetzes besser verständlich zu machen: „Wer überhaupt – für Menschen unausweichlich – Zwecke, welche auch immer (!) handelnd verwirklichen will, impliziert auch das Rechtsgesetz als die Bedingung unter der allein die Verwirklichung der je eigenen Zwecksetzung in der Gemeinschaft mit anderen notwendig möglich ist. Als Mensch, d.h. als Zwecke realisierendes Wesen, ohne Recht in Gemeinschaft mit anderen Leben zu wollen, bedeutete den performativen Widerspruch, sich bezüglich seiner äußeren Freiheit als der *Unabhängigkeit* von der nötigen Willkür Anderer von Anderen *abhängig* zu machen.“^[40] *Steigleder* weist darauf hin, dass schon das Fordern von einem „Mehr an Handlungsfreiheit“ gegenüber anderen „erkennbar widersprüchlich“ wird, weil es sich nicht als ein wechselseitiges Gesetz denken lässt^[41] und *Kersting* schreibt: „Gesetzliche Freiheit ist gleiche Freiheit“^[42]. Konkret muss das heißen, dass ein Vernunftwesen sich selbst nicht unter diese Forderung als Vernunftwesen subsumieren kann, ohne in Widerspruch zu geraten. Der Widerspruch hätte wieder den gleichen Grund, als der er schon im Gedankengang von *Geismann* wirkte: „sich bezüglich seiner äußeren Freiheit als der *Unabhängigkeit* von der nötigen Willkür Anderer von Anderen *abhängig* zu machen.“^[43] Auch stimmt *Tretter*^[44] hier noch mit dem Ergebnis überein: „Rechtsrelevant ist allein, ob eine äußere Handlung [...] das Kriterium der Widerspruchsfreiheit mit Bezug auf das vorliegende Faktum einer Pluralität von freien

Willkürwesen mit äußerem Willkürgebrauch, die sich durch diesen in diesem notwendig gegenseitig einschränken, erfüllt.“

Die Geltung des Rechtsgesetzes stützt sich nach dem ersten Anschein also auf ihre gewissermaßen logische Notwendigkeit, die eintritt, sobald handlungsfähige Subjekte in Gemeinschaft aufeinandertreffen und fordert, wie schon gesehen, die eigene äußere Freiheit auf das wechselseitige Zusammenstimmen mit der äußeren Freiheit anderer einzuschränken. Die einzig relevante Voraussetzung für diese Begründung besteht in der Handlungsfreiheit (negative Willkürfreiheit), und braucht sich nicht mit der Autonomie des Willens, der transzendentaler Freiheit zu beschäftigen^[45]. Das ist ganz gedrängt, der Kern der „Unabhängigkeitsthese“ (oder „Ebbinghausthese“), die die Geltung der Rechtslehre eben unabhängig davon, ob nun Vernunft aus sich selbst heraus den Willen kausal bestimmen kann, begründet sieht. Das wäre über die moralphilosophische Entlastung der Rechtslehre hinaus eine (konsequentialistische) Stärkung ihrer Grundlage, weil man einfach aus der auf die Erfahrung basierende Handlungsfreiheit^[46] mit einem logischen-analytischen Schluß (Widerspruchsfreiheit) zur objektiven Notwendigkeit des Rechtsgesetzes kommen würde unabhängig von der Realität transzendentaler Freiheit^[47].

Kersting bezeichnet das auf dieser Art erschlossene Rechtsgesetz etwas abwertend als „koexistenztechnische Verstandesregel“^[48] und schreibt, dass aus solchen Voraussetzungen keine Geltung und Verbindlichkeit zu entwickeln sei^[49]. Für die Geltung des Rechtsgesetzes setze Kants Rechtslehre gewissermaßen implizit die transzendente Freiheitslehre, die Möglichkeit einer rein vernünftigen Willensbildung und damit die *KpV* als „geltungstheoretische Grundlage“ voraus^[50]. Was allerdings nicht bestritten wird und auch keinen Gegenstand der wissenschaftlichen Auseinandersetzungen bildet, ist, dass für die *Befolgung* des Rechtsgesetzes eine Willensbildung, in der reine Vernunft praktisch wird, nicht erforderlich ist^[51]. Wenn man das Rechtsgesetz also in zwei Stücke zerlegt, ist seine Geltungsgrundlage, die eine Handlung objektiv notwendig macht, nämlich die allseitige Vereinigung der Willkürfreiheit nach einem allgemeinen Gesetz, diejenige, die fraglich wird. Da dasselbe Rechtsgesetz unbedingt fordert, nimmt es nach allem Anschein die Form des kategorischen Imperativs auf. Beim kategorischen Imperativ in der *GMS* (dasselbe gilt für die *KpV*) haben wir aber zuvor gesehen, dass diese die Autonomie des Willens, das Praktischwerden der reinen Vernunft voraussetzt. Das hat *Kersting* dann auch in *Wohlgeordnete Freiheit* noch dazu geführt, im Rechtsgesetz keinen kategorischer Imperativ zu sehen^[52]. Sehen wir noch einmal auf den Gesetzgebungsbegriff.

Wie bestimmend der Gedanke der Handlungsfreiheit in Gemeinschaft mit anderen ist, wird nochmals im Selbst-Gesetzgebungsbegriff deutlich, der in der Rechtslehre nicht unmittelbar aus dem Subjekt schöpfend gedacht werden muss. In der Ethik wäre eine solche Lockerung, wie schon erwähnt, unmöglich. In der Rechtslehre wird es noch vor dem Staatsrecht aus dem Haben eines Rechtes klar, dass die Möglichkeit, andere zu einem Handeln/Unterlassen zu verpflichten, beinhaltet und der bis zur Formulierung im „apriori vereingten Willens“^[53] führt, der in der Möglichkeit der Fremdverpflichtung endet^[54]. Ein „einseitig“ gesetzgebender Wille, so könnte man es formulieren, kann immer nur sich selbst eine Verbindlichkeit auferlegen. So ist es in

der Ethik. Gegen jemanden aber *ein Recht* zu haben, um dieses notfalls mit Zwang durchzusetzen fordert einen „[...] *a priori* vereinigten (d.i. durch die Vereinigung der Willkür Aller, die in ein praktisches Verhältnis gegeneinander kommen können) absolut gebietenden Willen [...]; denn der einseitige Wille [...] kann nicht jedermann eine Verbindlichkeit auferlegen [...] sondern dazu wird ein allseitiger [...] *a priori*, mithin notwendig vereinigter und darum allein gesetzgebender Wille erfordert; denn nur nach dieses seinem Prinzip ist Übereinstimmung der freien Willkür eines jeden mit der Freiheit von jedermann, mithin ein Recht überhaupt [...] möglich.“^[55] Der juristische Begriff der Gesetzgebung gewinnt daraus die Bedeutung „im Namen der Vernunft über fremde Willkür verfügen zu können.“^[56] - notfalls mit Zwang. Der Gesetzgebungsbegriff ist in der Rechtslehre anders angelegt – es geht um den Gebrauch der äußeren Freiheit -, die Gesetze müssen nicht tatsächlich vom Subjekt ausgehen, sondern müssten allenfalls von ihm – als Vernünftiger gedacht - ausgehen können^[57]. Genauso wenig aber wie der eigene Wille selbst gesetzgebend werden muss, genauso wenig wird verlangt, dass dieser das Gesetz um seiner selbst willen befolgt wird. Das macht ohne substanziellen Vorgriff auf spätere Ergebnisse schon deutlich, wieso eine Rechtslehre, das öffentliche Recht und positive Gesetzgebung überhaupt zulassen kann, während die Ethik darauf gerade verzichten muss.

Wenn man nochmal auf das Subjekt der Ethik und deren Regelungsbereich blickt, kommen dort die innere Freiheit und der innere Gebrauch der Willkür als zentrale Gegenstände im Zusammenhang mit der ethischen Gesetzgebung vor. Beim Bilden einer *Maxime* (dem Sittengesetz gemäß) und ihrer Befolgung um ihrer selbst willen, muß reine Vernunft im Subjekt selbst praktisch sein (autonomer Wille). Die Gesinnung im innerlich Handelnden selbst wird einer moralischen Bewertung unterzogen. Wenn das Subjekt in Bezug auf Gemeinschaft mit anderen gedacht wird, dann verschiebt sich das Problemfeld von der Bewertung der Gesinnung auf die Handlung, weil die äußere Freiheit immer in Bezug zur äußeren Freiheit von anderen regelungsbedürftig wird und zwar ganz unabhängig von der Selbstbezüglichkeit der inneren Freiheit. Dem Rechtsgesetz gemäß zu handeln, also die äußere Freiheit des Anderen nicht einzuschränken, fordert aber nichts anderes als Handlungsfähigkeit. Wie beim ethischen Gesetz, so werden auch beim Rechtsgesetz Pflichten aktuell, weil ein endliches Vernunftwesen wie das menschliche Subjekt diese nicht automatisch befolgt. Vor der Befolgung muss aber bei beidem das Gesetz (der Allgemeinheit) und mit ihr die Pflicht überhaupt erkannt werden. In der *MdS* heißt es bei der sog. doppelten Gesetzgebung entsprechend: „Durch das erstere^[58] wird die Handlung als Pflicht vorgestellt, *welches ein bloßes theoretisches Erkenntnis* der möglichen Bestimmung der Willkür [...] ist“.^[59] Beim Rechtsgesetz werden die äußeren Handlungen zueinander in Gemeinschaft als objektiv notwendig – verbindlich – vorgestellt. Das Bewusstsein, das Erkennen dieser objektiv-notwendigen Handlungen braucht nicht gleichzeitig als Motiv für die Ausführung erhalten, wie es das ethische Gesetz fordern würde. In Bezug auf Rechtspflichten sagt Kant auch deshalb ausdrücklich, „Die Pflichtenlehre ist also hier [die Rechtslehre] eine bloße *Wissenslehre*.“^[60] *Aber zum Erkennen einer Pflicht muss weder in der Ethik, noch in der Rechtslehre reine Vernunft im Willen praktisch werden.* Das muss sie erst in Bezug auf das zweite Stück und dort auch nur, wenn es um Ethik geht^[61].

Bei der Ethik muss das Erkannte - die vernunftgemäße Objektive-Notwendigkeit einer (inneren) Handlung – rein aus sich selbst heraus, also ohne zusätzlichen empirisch-materiellen Grund, für die Befolgung sorgen. So eine (innere) vernunftgemäße Handlung ist aber ohne das Praktischwerden der reinen Vernunft nicht vorstellbar. Und genau darauf verzichtet die Rechtslehre indem sie die Kenntnis der Pflicht ausreichen lässt und die Motivation dazu freistellt. Wo soll denn die reine praktische Vernunft den Willen bestimmen? Wo soll sie zur Geltungsgrundlage werden? Deshalb meinte *Kersting* zunächst in *Wohlgeordnete Freiheit*, das Recht sei kein Imperativ – könne also keine objektiv-notwendige Handlung als verbindlich vorstellen; in weiterer Entwicklung kam er im Ergebnis dazu, dass für die *Geltung des Rechtsgesetzes* reine praktische Vernunft willensbestimmend sein muss und dazu sei eben transzendente Freiheit/Willensfreiheit erforderlich (sog. „Abhängigkeitsthese“)^[62].

Seinen Ausgang gewinnt diese Deutung^[63] aus dem formalen Gesichtspunkt, dass das Verhältnis der Rechtslehre zur Moralphilosophie - seine „geltungstheoretische Abhängigkeit“ von dieser - nicht explizit thematisiert wird^[64], obwohl die wesentliche Neuordnung, das Absehen von der rein vernünftigen Willensbildung dies eigentlich gebieten würde; das führe dazu, dass „die Stellung der Rechtsphilosophie zur Moralphilosophie zwielichtig“ bleibe^[65]. „Verbindlichkeit, praktisches Gesetz [Rechtsgesetz], moralische Freiheit und Vernunftautonomie stehen in einem wechselseitigen Verweisungszusammenhang.“^[66] Weil das Rechtsgesetz aber nicht das Praktischwerden der reinen Vernunft fordere, ließe sich seine Verbindlichkeit nur mittelbar rechtfertigen, nämlich - eben und doch - über die *KpV*^[67] und deren Nachweis über das Praktischwerden der reinen Vernunft: „Der Kantische Verbindlichkeitsbegriff steht unter der Voraussetzung der transzendentalen Freiheit. [...] er verlangt reine praktische Vernunft.“^[68]

Doch bleibt die Frage bestehen, ob die *RL* nicht schon aus sich selbst heraus in der Immanenz des Werkes erschöpfende Antworten bereithält. Geht man auf die *KpV* und *GMS* zurück, so kann man auch den äußeren Zwang als zentrales Problem der Rechtslehre ansehen^[69], weil in dieser sich (vernunft-)gesetzesmäßige Willensbildung und äußerer Zwang gegenseitig ausschließen^[70]. Die Konzentration auf das Subjekt und seine innere, willensmäßige Anbindung an die Vernunftwelt ist für seine moralische Beurteilung notwendig. Aber wenn die Frage nicht mehr die philosophischen Umstände berührt, wie ein Einzelner subjektiv-innerlich als moralisches Wesen bestehen kann, sondern sein Verhältnis zu Anderen, dann ist das mehr als eine technische Bewegung von innen nach außen. In Kantischen Verhältnissen kann man als moralisches Wesen immer nur vor sich selbst bestehen, wie man immer nur sich selbst zwingen kann. In der Konsequenz dieses Systems kann nicht einmal sicher sein, ob jemals moralisch gehandelt wurde - im Gegensatz zu rechtmäßigen/unrechtmäßigen Handlungen. Der Sprung nach außen besteht darin, dass die moralische Fähigkeit des Subjekts, mittels seiner Willensbildung ethisch zu bestehen, überhaupt keine rechtlich relevante Rolle mehr spielt. Das Subjekt muss in der Rechtslehre äußerlich mit anderen Subjekten bestehen, unabhängig davon, ob es vor sich selbst bestehen kann. Als Autor von Handlungsprinzipien steht man in der Ethik innerlich allein gestellt da, als Autor von Handlungen in Gemeinschaft mit anderen unter dem Imperativ des Rechtsgesetzes. Die Sicherung der äußerlich

handlungsbedingten und zweckverwirklichenden physischen Existenz im möglichen Zusammenstoß mit Anderen erwirkt das Absehen von jeder vernunftgemäßen Innerlichkeit. Auch wenn man diese Verlagerung als eine technische Angelegenheit betrachtet, kommt man auf nichts anderes. Auch rein vernünftige Wesen wie Engel brauchen das Rechtsgesetz, weil selbst die vernünftige und damit ethisch korrekte Bildung ihrer Maximen und Zwecksetzungen Handlungskonflikte nicht ausschließen kann. Nun muß man, wenn man *KpV*, *GMS* und *RL* als gesamtwerkliche Sinneinheit zusammendenkt, zu der Schlussfolgerung kommen, dass die Voraussetzungen einer philosophischen Problemlage nach Wegfall ihres Gegenstandes für eine anders geartete Problemlage trotzdem bestehen - „geltungstheoretisch abhängig“ - bleiben. Wieso drängt sich denn das Rechtsgesetz nicht wie das Moralgesetz der *KpV* im Subjekt als „synthetischer Satz a priori“ als ein Faktum der Vernunft auf?

Das Rechtsgesetz ist zwar auch Produkt der Vernunft, verlangt aber eben nicht eine reine vernünftige Willensbestimmung, sondern nur die Fähigkeit seiner Befolgung, die aufgrund der Handlungsfreiheit gewährleistet ist. Wozu sollte dann die Geltung des Rechts eine vernünftige Willensbestimmung benötigen?

In der Ethik dagegen muss durch die Prüfung der Maxime auf ihre Allgemeingesetzlichkeit reine praktische Vernunft *erkennend* wirken, bei ihrer Ausführung aber erst *praktisch* werden, also diese um ihrer selbst willen, aus Achtung „ausführen“. Dieser Unterschied wird auch durch Kant deutlich gemacht, weil das Recht als analytisches, die Ethik und Tugend aber als synthetisches Prinzip entwickelt werden. Durch den synthetischen Nachweis versucht Kant einen vernünftigen Willen, der im menschlichen Willen nicht per se – analytisch - enthalten ist, mit diesem so zu verknüpfen, dass er dabei die Möglichkeit aufzeigt, dass reine Vernunft den menschlichen Willen praktisch bestimmen kann. Intelligibilität muss dazu phänomenal wirksam werden. Das ist aber in der Rechtslehre nirgends gefordert. Deshalb braucht dort Kant auch die synthetische Verknüpfung nicht. Entsprechend lautet auch in der *Tugendlehre* die Überschrift samt Ausführungen dazu:

„X. Das oberste Prinzip der Rechtslehre war analytisch; das der Tugendlehre ist synthetisch

Daß der äußere Zwang, sofern dieser ein dem Hindernisse der nach allgemeinen Gesetz zusammenstimmenden äußeren entgegengesetzter Widerstand (ein Hindernis des Hindernisses derselben) ist, mit Zwecken überhaupt zusammen bestehen könne, ist nach dem Satz des Widerspruches klar, *und ich darf nicht über den Begriff der [äußeren] Freiheit hinausgehen, um ihn einzusehen*; der Zweck, den ein jeder hat, mag sein, welcher er wolle.-

Also ist das oberste Rechtsprinzip ein analytischer Satz.

Dagegen geht das Prinzip der Tugendlehre über den Begriff der äußeren Freiheit hinaus und verknüpft nach allgemeinen Gesetzen noch einen Zweck, den es zur Pflicht macht. Dieses Prinzip ist also synthetisch.“^[71]

Darüber, dass die Befugnis zum äußeren Zwang und das Recht dasselbe sind, besteht wiederum kein Streit und wird durch § C und § D hinreichend klargelegt. Was hier

noch interessiert, ist die Geltungsgrundlage des Rechts. Sowohl in der Ethik als auch in der Rechtslehre ist es die Vernunft, die die Ordnung – Objektive-Notwendigkeit - der Dinge, Allgemeingesetzlichkeit, erkennt. Eine höhere Ordnung als die von der Vernunft erkannte Ordnung gibt es bei Kant nicht, und die durch die Vernunft erkannte Ordnung ist eine objektiv-notwendige, ähnlich wie bei Naturgesetzen. Nun erkennt die Vernunft, dass in einer Gemeinschaft endlicher Vernunftwesen ihre äußere Handlungs-/Willkürfreiheit nur dann gegeben ist, wenn diese formal miteinander zusammenstimmen und durch keinen materiellen Zweck vorgegeben werden^[72]. Analytisch kann wiederum diese Vernunftkenntnis deshalb heißen, weil diese allein aus dem Begriff der äußeren Handlungs-Freiheit in Gemeinschaft mit anderen nach dem Satz des Widerspruchs folgt^[73]. Dass diese Voraussetzungen aber gegeben sind, ist eine evidente Erfahrungstatsache (Handlungsfreiheit und Gemeinschaft). Diese Vernunftkenntnis ist eine objektiv-notwendige und sie drückt sich im Rechtsgesetz aus, welches das so Erkannte einfordert. Um das Erkannte zu tun, muss man aber nicht das Erkannte sich zu eigen, zum Handlungsmotiv machen. *Die Geltung wird also nicht dadurch hergestellt, dass das Gesetz zur Triebfeder wird, sondern dadurch, dass die reine praktische Vernunft die Objektive-Notwendigkeit einer Ordnung unter äußerlich Handlungsfähigen erkennt^[74]. Dazu (zum Erkennen) braucht aber reine Vernunft im menschlichen Willen nicht praktisch werden.* Dass die möglichen Handlungen auf das allgemeine Zusammenstimmen mit den Handlungen anderer beschränkt sind und „tätlich“ eingeschränkt werden dürfen, das sagt „die Vernunft [...] und dieses sagt sie als ein Postulat, welches gar keines Beweises weiter fähig ist.“^[75]

Der kategorische Imperativ in der Rechtslehre fordert diese objektiv-notwendige Handlungsordnung unbedingt ein und zwar notwendig ganz unabhängig davon, ob sich jemand durch die Einsicht in diese Vernunftordnung zum Handeln motivieren lässt, weil seine Geltung nicht von der Einsicht in diese abhängt, sondern von der Richtigkeit dieser Erkenntnis. Und mit dem Zwang wird nur garantiert, dass die Vernunftordnung des Rechts auch unter endlichen Vernunftwesen real wirksam wird^[76]. Die Befugnis zu zwingen hängt ganz an der Begründung des Rechts, ist mit diesem bekanntlich nach dem Satz des Widerspruchs verknüpft, analytisch in ihm enthalten: Recht und die Befugnis zu zwingen sind einerlei^[77]. Nicht der Zwang, sondern das Recht war begründungsbedürftig. Hier geht es selbstverständlich nur um die Sorte des Zwanges – eben Rechtszwanges -, die dazu eingesetzt wird, Unrecht zu verhindern oder Recht zu verwirklichen/wiederherzustellen, das heißt, Handlungen oder Unterlassungen zu erwirken, die über das Zusammenstimmen der äußeren Willkürfreiheit hinausgehen^[78]. Diese Lösung ist systematisch genauso elegant wie notwendig. Denn wenn die Vernunft feststellt, daß äußere Freiheit nur dann gegeben ist, wenn die Willküren zusammenstimmen, dann ist jeder Gebrauch der Willkür, der sich über dieses Zusammenstimmen hinwegsetzt ein vernunftwidriger Widerspruch zu seinen eigenen Voraussetzungen, der nicht mehr von der rechtsgesetzlich gegebenen Sphäre der äußeren Freiheit gedeckt wird. Deshalb ist eine rechtswidrige äußere Handlung eigentlich eine unfreie Handlung und sie ist Unrecht, weil sie sich über das Formale der wechselseitigen Zusammenstimmung der Willküren hinwegsetzt. Unrecht ist eine rechtswidrige Handlung – Zwang^[79] -, weil sie dem vom Rechtsgesetz geforderten

Zustand der allgemeinen Zusammenstimmung der Handlungen widerspricht. Die Formulierung *Geismanns*^[80], dass die Antwort, die Befugnis zum Zwingen, eigentlich einen „Zwang zur Freiheit“ bedeutet, ist hier sehr treffend. Es wird dadurch zum Ausdruck gebracht, dass durch den Rechts-Zwang die Handlung sowieso nur auf diejenige Bedingung zurückgebracht wird, auf die sie in der Vernunftidee des Rechts schon je eingeschränkt war^[81]. Auch hierfür ist jegliche Triebfeder rechtlich irrelevant. Das heißt aber, dass alles was darüber hinaus als Handlung geschieht nicht dem Recht, sondern seinem Gegenteil, dem Unrecht entspricht. Allein um dem Rechtsgesetz Wirksamkeit zu verschaffen, wird als äußerste Möglichkeit Zwang angedroht und angewandt. Das Recht ist laut § D mit der Befugnis zu zwingen nach dem „Satze des Widerspruchs“ verbunden.

Auf die in rechtsphilosophischer Hinsicht immer wieder bemühte Frage, wieso der einzelne Subjekt sich dem Rechtsgesetz unterwerfen soll, ist die Kant'sche Antwort, *dass man sowieso schon unterworfen ist*, und man „tätlich“ - durch Zwang - unterworfen werden kann. Zwang ist Rechtsverwirklichung vom gültigen Recht, weil durch ihn eine konkrete Beeinträchtigung der äußeren Freiheit als Recht (die Unabhängigkeit der Willkür von der nötigen Willkür eines anderen) „handlungswirksam“ aufgehoben wird. Dieser Zwang, das muss hier wieder betont werden, ist ein rein äußerlicher „Handlungszwang“, er darf also nicht auf die innere Freiheit bezogen werden, sondern nur auf die äußere. Er kann die transzendente Freiheit gar nicht beschränken^[82]. *Die Frage, ob der einzelne Subjekt sich das Rechtsgesetz zu eigen machen sollte, sich also ihm aus eigener Überzeugung unterwerfen soll, ist in der Rechtslehre Kants bedeutungslos, weil sie die Frage nach der Triebfeder ist.* Dass Triebfeder und Motive nicht handlungseinschränkend und damit überhaupt nicht rechtsrelevant werden können, wurde schon nachgewiesen. Der Rechtslehre reichen utilitaristische, nach persönlichem Nutzen-Kosten-Kalkül handelnde Individuen vollkommen aus^[83].

III. Folgerungen und Ausblick

Zur Geltung des Rechtsgesetzes: wenn die Begründungslinie von *Kersting* bevorzugt wird, dann endet man beim Faktum der Vernunft der *KpV* oder in der *GMS*. Man muss dabei vor Augen führen, dass durch diesen Zusammenhang der ganze Geltungsgedanke des Rechtsgesetzes und die Kant'sche Rechtsphilosophie bedroht werden. „Wenn die Moralphilosophie fällt, fällt auch die Rechtsphilosophie“, schrieb *Kersting*^[84]. Leider geht er auf die Begründungsqualität der Moralphilosophie im Einzelnen nicht ein.^[85] Einige spärliche Hinweise wie die „heikle Ontologie der Zwei-Welten-Theorie“^[86] lassen nur Vermutungen zu. Denn wenn man schon darauf besteht, dass das Rechtsgesetz seine Geltungsgrundlage in der Moralphilosophie hat, dann müsste man auch darauf hinweisen, welche Aporien und Unstimmigkeiten diese in sich birgt. Der Wunde Punkt der Geltung liegt dann mitten in der Moralphilosophie und man wäre gespannt, wie im Umkreis der „heiklen Ontologie der Zwei-Welten-Theorie“ und des Faktums der Vernunft eine - angesichts der Unstimmigkeiten und Aporien – philosophisch stabile Geltungsgrundlage errichtet werden könnte^[87]. Auf der Linie von

Reich, Ebbinghaus und Geismann stellt sich dieses Problem nicht. Damit wird natürlich kein Stab für irgendeine ergebnisorientierte Lösung gebrochen, aber nochmals der Hinweis: die „dunkle Seiten“ der *GMS* und *KpV* sollen verdeutlichen, welchen „theoretischen Preis“ man für die Geltung dann zu zahlen hat.

Diese Hinweise sollten ausgereicht haben, um die Bedeutung dessen herauszustellen, welche Gedankengänge das Spannungsverhältnis zwischen Recht und Ethik dominieren. Wo die Geltung der Rechtslehre beginnt hat entgegen einigen Vorurteilen, jenseits begrifflich-philosophischer Deutungskämpfe und terminologischer Verschiedenheiten, konkrete und pragmatische Auswirkungen - auch auf das Staatsrecht. Dieses jeder Theorie inhärente Potenzial, wird besonders dort (auch) deutlich, wo Ethik und Recht auf Umwegen zusammengebracht werden, wo die Unterscheidung aus einem Rückschluss aus letztlich pragmatischen Erwägungen wieder aufgehoben wird. Wenn Recht nur auf der (Geltungs-)Grundlage des ethisch-moralischen möglich ist, wenn das Ethisch-Moralische in der letzten Konsequenz die *conditio sine qua non* des Rechtlichen wird, wie weit ist dann noch der Schritt entfernt von Rechts wegen Sittlichkeit zu fordern?

[1] „Es ist nun kein Wunder, wenn wir auf alle bisherigen Bemühungen, die jemals unternommen worden, um das Prinzip der Sittlichkeit ausfindig zu machen, zurücksehen, warum sie insgesamt haben fehlschlagen müssen. Man sah den Menschen durch seine Pflicht an Gesetze gebunden, man ließ es sich aber nicht einfallen, daß er *nur seiner eigenen*, und dennoch *allgemeinen Gesetzgebung* unterworfen sei, und daß er nur verbunden sei, seinem eigenen, dem Naturzwecke nach aber allgemein gesetzgebenden, Willen gemäß zu handeln. Denn wenn man sich ihn nur als einem Gesetz (welches auch sei) unterworfen dachte: so mußte dieses irgend ein Interesse als Reiz oder Zwang bei sich führen, weil es nicht als Gesetz aus *seinem* Willen entsprang, sondern dieser gesetzmäßig von *etwas anderem* genötigt wurde auf gewisse Weise zu handeln. Durch diese ganz notwendige Folgerung aber war alle Arbeit, einen obersten Grund der Pflicht zu finden, unwiederbringlich verloren. Denn man bekam niemals Pflicht, sondern Notwendigkeit der Handlung aus einem gewissen Interesse heraus. Dieses mochte nun ein eigenes oder fremdes Interesse sein. Aber alsdann mußte der Imperativ jederzeit bedingt ausfallen und konnte zum moralischen Gebote gar nicht taugen. Ich will also diesen Grundsatz das Prinzip der *Autonomie* des Willens, im Gegensatz mit jedem anderen, das ich deshalb zur *Heteronomie* zähle, nennen.“ *GMS* 04.432.25 f. Vgl. auch Wolfgang Kerstings Ausführungen zu diesem Traditionsbruch, *Kant über Recht*, Paderborn 2004, 97 f.

[2] *GMS* 04.431.20 f.

[3] Forschner, Maximilian: *Gesetz und Freiheit*. München. 1974, 221.

[4] *VARL* 23.344. (Hervorhebung von mir)

[5] Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 22. (mit Zitaten von Kant)

[6] Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 22, 27 f.

[7] Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 35. (Herv. von mir)

[8] In diesem Punkt scheint die Literatur übereinzustimmen.

[9] Scholz, Gertrud: *Das Problem des Rechts in Kants Moralphilosophie*. Köln. 1972, 190.

[10] Erwähnenswert in diesem Zusammenhang ist, dass Kersting „Kants Konzeption apriorischer Vernunftgesetzgebung [...] notgedrungen im Zwielficht von *Dezisionismus und Tautologismus*.“ sieht. Kersting, Wolfgang: „Vernunft, Verbindlichkeit und Recht bei Kant“. In: Karl Ameriks/Dieter Sturma (Hrsg.) *Kants Ethik*. Paderborn. 2004, 274.

[11] Dass nur die Gesetzesform der Maximen, also ihre Allgemeinheit zu einem Gesetz taugt, ist nur ein Qualifikationsmerkmal der Apriorität und hindert nicht, dass das Subjekt es „selbst gibt“ und es um seiner selbst willen befolgt.

[12] *KpV* 05.51.20 f.

[13] *RL* 06.231,

[14] Ebbinghaus, Julius: „Kant und das 20. Jahrhundert“. In: Hariolf Oberer/Georg Geismann (Hrsg.) *Gesammelte Schriften Bd. 3 Schriften zu Theoretischen Philosophie und zur Philosophiegeschichte 1924-1972*. Bonn. 1990, 168.

[15] Oder Geismanns Gegenüberstellung mit Was soll ich wollen?, und Was sollen wir tun?, Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 32.

- [16] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 17.
- [17] „[...] sich aber einen Zweck vorzusetzen, das kann durch keine äußerliche Gesetzgebung bewirkt werden (weil es ein innerer Akt des Gemüts ist); obgleich äußere Handlungen geboten werden mögen, die dahin führen, ohne doch daß das Subjekt sich zum Zweck macht.“ RL 06.239.
- [18] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 33 f.
- [19] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 152. Ludwig, Bernd: *Kants Rechtslehre*. Hamburg. 2005, 91.
- [20] „[...] das Vermögen, andere zu verpflichten, d.i. der Begriff des Rechts“. RL 06.237.
- [21] „Ein vernünftiges Wesen hat Pflichten wenn die Freyheit seiner Willkühr durch ein Gesetz eingeschränkt wird [...] Wird sie durch die Willkühr eines Anderen eingeschränkt so hat es Rechtspflichten; [...] diejenige [Verbindlichkeit] wo das nöthigende Subject eine andere seyn muß, die rechtliche wo es eben dieselbe Person seyn muß die ethische Verbindlichkeit.“ VARL 24.344 f.
- [22] Zitate aus der *KrV* entnommen aus: Haensel, Werner: *Kants Lehre vom Widerstandsrecht. Ein Beitrag zur Systematik der Kantischen Rechtsphilosophie*. Berlin. 1926, 9.
- [23] „Die menschliche Willkür ist frei, da sie durch Antriebe der Sinnlichkeit zwar affiziert, aber nicht bestimmt wird“ RL 06.213.
- [24] Paton, H. J.: *Der kategorische Imperativ*. Berlin. 1962, 260. Das dürfte konsensual sein.
- [25] Willascheck, Marcus: *Praktische Vernunft. Handlungstheorie und Moralbegründung bei Kant*. Münster. 1991, 48. Dort auch weitere Nachweise für die Begriffsverwendung.
- [26] Willascheck, Marcus: *Praktische Vernunft. Handlungstheorie und Moralbegründung bei Kant*. Münster. 1991, 48.
- [27] RL 06.230.
- [28] RL 06.231.
- [29] TL 06.389. (Hervorhebung von mir)
- [30] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 145, 156. Außerdem: natürlich muss der Rechtsinhaber sein Recht nicht ausüben.
- [31] Kersting, Wolfgang: „Vernunft, Verbindlichkeit und Recht bei Kant“. In: Karl Ameriks/Dieter Sturma (Hrsg.) *Kants Ethik*. Paderborn. 2004, 281.
- [32] RL 06.237.
- [33] RL 06.231.
- [34] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 163.
- [35] Bspw. Lisser, Kurt: *Der Begriff des Rechts bei Kant*. Berlin. 1922, 15. Kritisch dazu Deggau, Hans-Georg: *Die Aporien der Rechtslehre Kants*. Stuttgart-Bad-Canstatt. 1983, 55 f. Vgl auch Kerstings Kritik zu diesem Vorwurf, Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 81 f. (89): „Die sich im Recht organisierende Freiheit erzeugt Gleichheit. Gesetzliche Freiheit ist gleiche Freiheit. Das Recht kennt keine Privilegien; die Partner eines Recht-Pflicht-Verhältnisses müssen daher prinzipiell austauschbar sein. Sowenig ein Wesen, das nur Rechte und Pflichten hat bzw. nur Pflichten und kein Recht hat, Mitglied der Rechtsgemeinschaft sein kann, sowenig kann es in dieser eine ungleichgewichtige Verteilung von Rechten und Pflichten geben“. Man braucht allerdings nicht so allgemein bleiben; schon das Privatrecht, namentlich die Rechtfertigung des Eigentums ist ein konkreter Ausfluß des Rechtsgesetzes.“
- [36] Und nur das ist rechtliche relevant. Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 80.
- [37] Tretter, Friedrich: „Willkürfreiheit, Freiheit, Recht und Rechtsgültigkeit bei Kant“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik, Bd. III*. Würzburg. 1997, 242. Wenn man aber schon hier unbedingt „Inhalte“ sehen will, dann: Gleichheit bei Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 89: „Die sich im Recht organisierende Freiheit erzeugt Gleichheit. Gesetzliche Freiheit ist gleiche Freiheit. Das Recht kennt keine Privilegien [...] Sowenig ein Wesen, das nur Rechte und keine Pflichten hat bzw. nur Pflichten und kein Recht hat, Mitglied einer der Rechtsgemeinschaft sein kann, sowenig kann es in dieser eine ungleichgewichtige Verteilung von Rechten und Pflichten geben“. Ein Begründungsaspekt ist dafür: „Die Allgemeinheit eines normativen Prinzips ist nur um den Preis seiner Formalität und Negativität zu bekommen.“ Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 50.
- [38] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 89; Friedrich, Rainer: *Eigentum und Staatsbegründung in Kants Metaphysik der Sitten*. Berlin/New York. 2004, 44.
- [39] RL 06.231.
- [40] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 90. So auch bei Scholz, Gertrud: *Das Problem des Rechts in Kants Moralphilosophie*. Köln, 1972, 145: „Ist denn aber das Gesetz, als das ich meine Maxime soll wollen können, auch notwendig ein Gesetz der allseitigen äußeren Freiheit? So verhält es sich in der Tat; denn in allem, was ich will, will ich immer schon die äußere Freiheit. Ich kann nicht äußerlich unfrei (dem Zwang, der Nötigung durch die Willkür eines anderen unterworfen sein) wollen. Es liegt ein Widerspruch darin, eine unfreie Handlung als solche zu wollen; denn eine unfreie Handlung ist als solche ein Mittel nur zum Zwecke des Nötigenden; und ich kann nicht eine Handlung, die und sofern sie als Mittel zu einem Zwecke dient, der nicht mein Zweck ist, zu meinem Zwecke machen. Ein Gesetz, das ich soll wollen können, kann also kein Verhalten gegen mich auch nur möglich machen, durch das ich in meinem mit jedermanns Freiheit zusammenstimmenden äußeren Handeln der nötigen Willkür eines anderen unterworfen würde.“ Ähnlich Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 103: „Da ein seine Unfreiheit wollender Wille sich widerspricht, jedes vernünftige Wesen also notwendigerweise seine Freiheit will [...]“.

- [41] Steigleder, Klaus: *Kants Moralphilosophie. Die Selbstbezüglichkeit reiner praktischer Vernunft*. Stuttgart/Weimar. 2002, 142 f.
- [42] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 89. Inhaltlich deckungsgleich Ebbinghaus, Julius: „Positivismus – Recht der Menschheit – Naturrecht – Staatsbürgerrecht“. In: Hariolf Oberer/Georg Geismann (Hrsg.) *Gesammelte Schriften Bd. 1. Sittlichkeit und Recht: Praktische Philosophie 1929-1954*. Bonn. 1986, 351.
- [43] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 90.
- [44] Tretter, Friedrich: „Willkürfreiheit, Freiheit, Recht und Rechtsgültigkeit bei Kant“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik, Bd. III*. Würzburg. 1997, 242.
- [45] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 44, 48 f. (andeutend), 88 ff.; Ebbinghaus, Julius: „Kant und das 20. Jahrhundert“, 167 f.; „Die Idee des Rechts“, 172 ff. In: Georg Geismann/Hariolf Oberer (Hrsg.) *Gesammelte Schriften Bd. 2. Philosophie der Freiheit: Praktische Philosophie 1955-1972*. Bonn. 1988; „Kants Rechtslehre und die Rechtsphilosophie des Neukantianismus“. In: ebenda, 232, 241 f. Baum, Manfred: „Gefühl, Begehren und Wollen in Kants praktischer Philosophie“. *Jahrbuch für Recht und Ethik*, Band 14 (2006), 138; Reich, Klaus: „Rousseau und Kant“. In: Manfred Baum, Udo Rameil, Klaus Reisinger, Gertrud Scholz (Hrsg.) *Gesammelte Schriften*. Hamburg. 2001, 157. Wohl auch Höffe, Otfried: „Der kategorische Rechtsimperativ“. In: ders. (Hrsg.) *Immanuel Kant. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. Berlin. 1999, 52. Höffe nun ausdrücklich in Höffe, Otfried: „Proto-Strafrecht: Programm und Anfragen eines Philosophen“. In: Albin Eser/Winfried Hassemer/Björn Burkhard (Hrsg.) *Die Deutsche Strafrechtswissenschaft vor der Jahrtausendwende*. München. 2000, 310. Sänger, Monika: *Die kategoriale Systematik in den „Metaphysischen Anfangsgründen der Rechtslehre*. Berlin/New York. 1982, 30 f. Oberer für „eingeschränkte“ Richtigkeit der Unabhängigkeitsthese, Oberer, Hariolf: „Sittengesetz und Rechtsgesetz a priori“. In: ders. (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik, Bd. III*. Würzburg. 1997, S. 177 (178) ff.
- Sehr treffend wieder die Formulierung von Sänger: „Die Kategorie der Gemeinschaft ist Bedingung der Möglichkeit der a priori bestimmten rechtlichen Handlungen und damit der apriorischen Rechtssätze. Voraussetzung ist dabei nach der Kategorie der Substanz die Persönlichkeit [Zurechnungsfähigkeit als Abgrenzung zu den Sachen, Csingár], die als Person in ein praktisches äußeres Verhältnis treten kann, nach der Kategorie der Kausalität die freie Willkür als Zustand der Person, die die Bedingung der Möglichkeit rechtlicher Akte darstellt, nach der Kategorie der Gemeinschaft aber erst der wechselseitige Einfluß der beiderseitigen freien Willkür in einer gemeinschaftlich gedachten Rechtssphäre.“ Sänger, Monika: *Die kategoriale Systematik in den „Metaphysischen Anfangsgründen der Rechtslehre*. Berlin/New York. 1982, 186.
- [46] Voraussetzungen wären insgesamt die Bestandteile des Rechtsbegriffes
- [47] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 44, 48 f. (andeutend), 88 ff. (ausführlich); Ebbinghaus, Julius: „Kant und das 20. Jahrhundert“. In: Georg Geismann/Hariolf Oberer (Hrsg.) *Gesammelte Schriften Bd. 3. Interpretation und Kritik. Schriften zur Theoretischen Philosophie und zur Philosophiegeschichte 1924-1972*. Bonn 1990, 164 f.
- [48] Kersting, Wolfgang: „Vernunft, Verbindlichkeit und Recht bei Kant“. In: Karl Ameriks/Dieter Sturma (Hrsg.) *Kants Ethik*. Paderborn. 2004, 285.
- [49] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 98, 111.
- [50] Geismann Kersting referierend, Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 83. Für „Abhängigkeitsthese“ Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 101, S. 114 ff. Diese These ist sehr verbreitet. Tretter, Friedrich: „Willkürfreiheit, Freiheit, Recht und Rechtsgültigkeit bei Kant“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik, Bd. III*. Würzburg. 1997, 241 f., 273 ff., 280 ff. Ludwig, Bernd: *Kants Rechtslehre*. Hamburg. 2005, 100 Fn 32. Wohl auch bei Niebling, Christian: *Das Staatsrecht in der Rechtslehre Kants*. München. 2005, 30, bei dem man allerdings nur eine verkürzte Wiederholung der Kersting'schen Gedanken finden kann. Merle differenziert noch weiter über die Unabhängigkeits- und Abhängigkeitsthese hinaus, Merle, Jean-Christophe: *Strafen aus Respekt vor der Menschenwürde*. Berlin. 2007, 16 f. Siehe auch weitere Nachweise in Fn 62.
- [51] Tretter, Friedrich: „Willkürfreiheit, Freiheit, Recht und Rechtsgültigkeit bei Kant“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik, Bd. III*. Würzburg. 1997, 270; Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 88; Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 92.
- [52] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 84 f.
- [53] RL 06.263.
- [54] Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 45.
- [55] RL 06.263.
- [56] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 145 und wortgleich wieder Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 45.
- [57] Schmucker, Josef: „Der Formalismus und die materialen Zweckprinzipien in der Ethik Kants“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik, Bd. III*. Würzburg. 1997, 132 f.
- [58] „Das Gesetz, das die Handlung, die geschehen soll, objektiv notwendig, d.i. welches die Handlung zur Pflicht macht“, RL 06.218.
- [59] RL 06.218. (Hervorhebung von mir).
- [60] TL 06.375. (Hervorhebung und Einfügung von mir)

- [61] „Die Vernunft ist sowohl der die moralische Qualität einer Maxime anzeigende, ihre Pflichtmäßigkeit begründende Erkenntnisgrund als auch die Ursache, nach ihr zu handeln, ihr Ausführungsgrund. In diesem Zusammenfall – und nur in diesem Zusammenfall – von Grundstein und Ursachesein beweist die Vernunft ihren praktischen Charakter, ihre Willensbestimmungskompetenz.“ Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 23.
- [62] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 92 (ff.): „Erhebt es [das Rechtsgesetz] den Anspruch objektiver Gültigkeit und unbedingter Verbindlichkeit, dann muß Freiheit unter moralischen Gesetzen [gemeint ist transzendente Freiheit] auch für die Rechtslehre angenommen werden“ So auch in Kant über Recht, S. 27, wo allerdings das Rechtsgesetz schon als Imperativ gedeutet wird. So auch ders. „Die verbindlichkeitstheoretischen Argumente“. In: Ralf Dreier (Hrsg.), *Rechtspositivismus und Wertbezug des Rechts*. Stuttgart. 1990, 69. Außer ihm (vgl. Fn 50) noch viele: Tretter, Friedrich: „Willkürfreiheit, Freiheit, Recht und Rechtsgültigkeit bei Kant“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik*, Bd. III. Würzburg. 1997, 241 f., 273 ff., 280 ff.; Kühl, Kristian: „Rehabilitierung und Aktualisierung des kantischen Vernunftrechts“. *ARSP-Beiheft* 44 (1991), 215 f. Wohl auch Zacyk, Rainer: „Gerechtigkeit als Begriff einer kritischen Philosophie im Ausgang von Kant“. *ARSP-Beiheft* 56 (1994), 115, Fn 45; Brandt, Reinhardt: „Das Erlaubnisgesetz, oder: Vernunft und Geschichte in Kants Rechtslehre“. In: ders. (Hrsg.) *Rechtsphilosophie der Aufklärung. Symposium Wolfenbüttel*. Berlin/New York. 1982, 237. Ders.: „Habermas und Kant“. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 50 (2002), S. 58; Bartuschat, Wolfgang: „Apriorität und Empirie in Kants Rechtsphilosophie“. *Philosophische Rundschau* 34 (1987), 37 f.; Malibabo, Balimbanga: *Kants Konzept einer kritischen Metaphysik der Sitten*. Würzburg. 2000, 113 f.; Scholz, Gertrud: *Das Problem des Rechts in Kants Moralphilosophie*. Köln. 1972, 200. Nach Schattenmann ist gar die „Unabhängigkeitsthese“ auf der Linie von Ebbinghaus „eine Behauptung, die offensichtlich abwegig ist.“ Schattenmann, Marc: *Wohlgeordnete Welt. Immanuel Kants politische Philosophie in ihren systematischen Grundzügen*. München. 2006, 69. Eigene Argumente entwickelt er dafür nicht, sondern verweist auf den Gedankengang von Kersting. Für Kersting selbst war nun dieser Gedanke offensichtlich nicht „offensichtlich abwegig“. Es fragt sich dann aufgrund welcher neuen Erkenntnisse für Schattenmann all dies „offensichtlich abwegig“ geworden ist.
- [63] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 93 ff., 100 ff., 108 ff.
- [64] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 93.
- [65] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007 93.
- [66] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007 100.
- [67] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 100: „Die Garantie der objektiven Realität des obersten Grundsatzes der reinen praktischen Vernunft liegt in der Faktizität des Anspruchs der Vernunft, den Willen unmittelbar zu bestimmen, in dem Anspruch selbst Wille zu sein [...]“.
- [68] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 101.
- [69] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 102.
- [70] „Der Zwangsthema wird daher von außen an die Lehre von der gesetzgebenden praktischen Vernunft herangetragen; ein immanenter Übergang von der Moralphilosophie ist nicht möglich.“ Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 40.
- [71] TL 06.396; genau dasselbe ist aber schon in § C und dann nochmal in § D der Rechtslehre gesagt worden.
- [72] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 102; Ebbinghaus, Julius: „Kant und das 20. Jahrhundert“. In: Georg Geismann/Hariolf Oberer (Hrsg.) *Gesammelte Schriften Bd. 3. Interpretation und Kritik. Schriften zur Theoretischen Philosophie und zur Philosophiegeschichte 1924-1972*. Bonn 1990, 167.
- [73] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 49.
- [74] Bei Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 109 ff.; Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 35 f.; Tretter, Friedrich: „Willkürfreiheit, Freiheit, Recht und Rechtsgültigkeit bei Kant“. In: Hariolf Oberer (Hrsg.) *Kant. Analysen – Probleme – Kritik*, Bd. III. Würzburg. 1997, 282 ff und den anderen (s.o.) ist es so, daß hier aus der Sicht des Subjektes, wenn man nur die Handlungsfreiheit zugrunde legt eine Klugheitsregel, bzw. das Aufweisen einer notwendigen rationalen Ordnung zustande kommt, dem aber keine moralische Verbindlichkeit zukommt. Eben dazu bedürfe es die Möglichkeit autonomer Willensbildung.
- [75] RL 06.231; Sogar Kersting sagt: „Subjekt der ethischen Gesetzgebung bin ich nur dann, wenn ich moralisch handle; Subjekt der rechtlich-äußerlichen Gesetzgebung bin ich schon immer.“ Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 146 (Hervorhebung von mir). Und nochmal Kant: Die Idee des Rechts „hat objective Realität in Ansehung äußerer Verhältnisse nach Gesetzen der Freyheit bloß dadurch daß sie gedacht wird“. VARL 23.330.
- [76] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 86 f.
- [77] RL 06.232. Das dürfte mittlerweile zum Gemeinplatz geworden sein. Höffe, Otfried: „Der kategorische Rechtsimperativ“. In: ders. (Hrsg.) *Immanuel Kant. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. Berlin. 1999, 57.
- [78] In die Sprache des Strafrechtes übertragen heißt das, daß durch diesen Begriff des Zwanges sowohl präventive als auch restitutive Vorgehensweisen erlaubt sind. Höffe, Otfried: „Der kategorische Rechtsimperativ“. In: ders. (Hrsg.) *Immanuel Kant. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. Berlin. 1999, 57.
- [79] „Jede Unrechthandlung ist Zwang“. Kersting, Wolfgang: „Vernunft, Verbindlichkeit und Recht bei Kant“. In: Karl Ameriks/Dieter Sturma (Hrsg.) *Kants Ethik*. Paderborn. 2004, 282.
- [80] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 101.
- [81] Geismann, Georg: *Kant und kein Ende Bd. 2, Studien zur Rechtsphilosophie*. Würzburg. 2010, 60; Ludwig, Bernd: *Kants Rechtslehre*. Hamburg. 2005, S. 97 ähnlich treffend: „Der Zwang, der meine äußere Freiheit physisch auf die

Handlungen beschränkt, auf welche sie *moralisch-praktisch* ohnehin eingeschränkt ist, affiziert zwar meine Physis, tut aber meiner Freiheit keinen Abbruch.“

[82] Lisser, Kurt: *Der Begriff des Rechts*. Berlin. 1922, 44.

[83] Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 107: „Letztlich ist es die Selbstliebe, die zu gesetzeskonformem Verhalten motiviert.“

[84] Kersting, Wolfgang: „Die verbindlichkeitstheoretischen Argumente“. In: Ralf Dreier (Hrsg.), *Rechtspositivismus und Wertbezug des Rechts*. Stuttgart. 1990, 72.

[85] Was angesichts der Erwägung, daß die Begründung bei der großen Fülle seiner Werke irgendwo aufhören muss, verständlich ist. Bspw. „Es kann jetzt nicht darum gehen, Kants Lehre vom Faktum der reinen Vernunft näher zu untersuchen.“ Kersting, Wolfgang: *Wohlgeordnete Freiheit*. Paderborn. 2007, 100.

[86] Kersting, Wolfgang: *Kant über Recht*. Paderborn. 2004, 28.

[87] Wenn man allerdings bereit ist die rätselhafte „hegel’sche Wende“ Kerstings in den letzten Jahren Ernst zu nehmen, vgl. Kersting, Wolfgang: *Macht und Moral. Studien zur praktischen Philosophie der Neuzeit*. Paderborn. 2010, 159 ff., dann ist die Kant’sche Moralphilosophie bereits gefallen und mit ihr die Rechtsphilosophie.

Dinók Henriett

Nótári Tamás: A magyar szerzői jog fejlődése

I.

Nótári Tamásnak a Magyar Tudományos Akadémia tudományos munkatársának, a Károli Gáspár Református Egyetem docensének, nemrégiben jelent meg a Lectum Kiadó gondozásában „A magyar szerzői jog fejlődése” c. munkája. A szerző korábbi munkáit tekintve, korántsem meglepő, hogy egy a feldolgozott területet teljes körűen és átfogó igényvel bemutató és elemző munkát tarthat kezében az olvasó. Hiszen a monográfia a magyar szerzői jog kialakulásának és szabályozásának történetét vizsgálja a felvilágosodás korától a XX. századig, kitérve a hatályos hazai és európai szabályozásra is.

II.

A szerző munkáját alapvetően két részre osztotta. Az első rész bemutatja a legmarkánsabb fordulópontokat a szellemi alkotások jogi védelmének nemzetközi történetében, majd áttér a szellemi alkotások magyarországi jogi védelmének megalkotási- és reformkísérleteire, kiemelt figyelmet szentelve Toldi Ferenc és Szemere Bertalan szerzői jogi javaslatainak, valamint önálló fejezetben tárgyalja a Magyar Jogászegylet 1906-ban tartott a szerzői jog szabályozását alapjaiban érintő vitáját, illetve Balás P. Elemér reformjavaslatait.

A szerző rendkívül olvasmányos formában ismerteti meg az olvasót a szerzőnek vagy jogutódjának az irodalom vagy a művészet körébe eső szellemi termék feletti kizárólagos jogának^[1], azaz a szerzői jogi védelem kialakulásának folyamatával. A koherens bevezetőnek köszönhetően az olvasó már egy szilárd alapismeret birtokában nyer betekintést a szerzői jog újkori megjelenéséről szóló fejezetbe. Azonban ez az olvasmányosság nem azt jelenti, hogy a monográfia csupán a téma iránt érdeklődők számára ajánlott, hiszem a szerzői joggal foglalkozók elvárásainak is tökéletesen megfelel. A bevezető számos a szerzői joggal kapcsolatos kérdést tisztáz, mint például magát a szerzői jog fogalmát, kialakulásának folyamatát, a szabályozás céljait, a szerzői joggal kapcsolatos egyes felfogásokat. E jelentős kérdések mellett szól a szerzői jogi védelem kizárólagos jellegéről, a szerzői jogviszony tartalmáról, a jog kizárólagosságáról.

A szerző szerint – akárcsak Mezei Péter „A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)” c. tanulmányában^[2] – a védelem kialakulásának

hosszú folyamatát három tényező együttes hatása befolyásolta. Elsőként a könyvnyomtatás technikájának feltalálását kell említeni, melyet tárgyi oldalként, illetőleg technikai vagy dologi körülményként szokás jelölni. A másik tényezőt egy eszmetörténeti körülmény az individualizmus jelentette. Végül ki kell emelni azt a társadalmi igényt, hogy az emberek szellemi produktumok birtokosai lehessenek. Ez utóbbit lehet fogyasztói oldalnak tekinteni. Hiszen amint megnőtt a kereslet a szellemi munkák iránt, úgy lett minél inkább fontosabb a szellemi megbecsülés mellett a vagyoni védelem szükségessége.

Ugyan már a római jogban is voltak olyan szerződések, amelyek a szerző, valamint a könyvkereskedők között az irodalmi munkák többszörözésére vonatkoztak, de az irodalmi, és általában a szellemi alkotáshoz fűződő szerzői jogokat a római jog még nem ismerte.^[3] Minden szerzői jogi törvény ősiének tekinthető első dokumentum a protestáns Stuart Anna 1709. évi copyright-statútuma. Hiszen ez volt az első olyan törvény, amely a könyvkiadás kizárólagosságának kérdéseit a szerző javára is kiterjedő módon, s egyben általános érvénnyel szabályozta.^[4] Majd e statútum mintájára 1783 májusában az Amerikai Egyesült Államokban is szerzői jogi törvénybe iktattak először – az Anna királynő óta köztudatban élő – kétszer tizennégy, majd kétszer huszonnyolc éves védelmi időt.

Visszatérve Európába, 1971-ben Franciaországban is megindult a szerzőt megillető jogok dekrétumba foglalása, először a színpadi előadásokkal kapcsolatban. Majd az 1973. évi szerzői jogi törvény már címében is kifejezésre juttatja, hogy a szerzők, zeneszerzők, festő- és rajzolóművészek tulajdonjogairól van szó.

Az 1880-as évekre egyértelmű vált, hogy a nemzeti szerzői jogi törvények nem biztosítanak kellő védelmet a szerzők számára. A teljes körű nemzetközi védelem biztosításához vezető utat az 1858-ban tartott első szerzői jogi értekezlet nyitotta meg. 1878-ban pedig Victor Hugo elnöklete alatt megalakult az Association Littéraire Internationale, amely az első világháborúig kétévente adott keretet az írók, művészek és kiadók tanácskozásainak. Majd az 1882-es római tanácskozáson Bernbe nemzetközi értekezletet hívtak össze, és az 1885-ös konferencia után 1886-ban megkötött Berni egyezmény már lefektette az országok közötti kölcsönösség alapelveit. Az 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény rögzített néhány olyan minimumszabályt, melyek hatékonyan segítik a szerzői alkotások univerzális oltalmát. Ilyen alapelvek: belföldiekkel azonos elbírálás elve, alakszerűtlenség elve, oltalmak függetlenségének elve (a külföldi alkotó akkor is a hazai szabályoknak megfelelő védelmet kap, ha a származási országban műve nem esik oltalom alá). A belföldiekkel azonos elbírálás elve lényegében a területiség elvéből folyó ún. alaki viszonyosságot

juttatja kifejezésre: a szerződő felek kölcsönöse ugyanabban a védelemben részesítik egymás állampolgárait, mint sajátjaikat. Az alakszerűtlenség elve folytán az egyezményben biztosított jogok „élvezése és gyakorlása nincs semmiféle alakszerűséghez kötve... Ennélfogva a védelem terjedelme, valamint a szerző jogainak érvényesítésére biztosított védelmi eszközök tekintetében kizárólag annak az országnak a törvényei irányadók, amelyben a védelmet igénylik”.^[5] Magyarországot egyébként az 1921. évi XXXIII. tc. (a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről) 222. szakasza^[6] kötelezte arra, hogy tizenkét hónapon belül lépjen be a berni unióba.

Az 1961. évi Római Egyezmény az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek jogvédelméről szól, melyet Magyarországon az 1998. évi XLVI. törvény implementált. Emellett az 1971. október 29-én létrejött Genfi Egyezményt, amely a hangfelvételek előállítóit hangfelvételeik engedély nélküli sokszorosítása ellen védi, hazánkban az 1975. évi 18. törvényerejű rendelet hirdette ki.

Azonban a szerzői jog legmagasabb szintű elismerését az ENSZ Közgyűlésének 1948. évi egyetemes Nyilatkozata jelentette, amelynek 27. cikkében^[7] a szerzői jog alapvető emberi jogként kerül meghatározásra. ez a szűkszavú megállapítás azonban elegendő ahhoz, hogy e jogosultságot gyakorlatilag a világ összes állama tiszteletben tartsa. Az egyetemleges szerződések azonban ettől már gyakorlatiasabbak, és a szerzői jog alapvető intézményeit is meghatározzák, általában keretszabály jelleggel. E megállapodások főként arra irányulnak, hogy a szerző minden országban kapjon meg egy alapszintű védelmet, amelyhez képest az egyes ratifikáló országok legfeljebb a szerződés által meghatározott kereteken belül térhetnek el. Ilyen alapvető szabály például a védelmi idő, amelyet a jogosult halála után minimum ötven évben határoztak meg. A szerzői jog területén létrejött nemzetközi egyezmények működtetését, ezek összehangolását és szervezeti keretét elsősorban az ENSZ szakosított szervezeteként 1970-től működő Szellemi Tulajdon Világszervezete (World Intellectual Property Organization) biztosítja, együttműködésben az UNESCO-val.

A hazai jogalkotás szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír még az Európai Gazdasági Közösséget alapító Római Szerződés, valamint az Európai Unió közelmúltban hozott, a szerzői jog kérdését érintő irányelvek.^[8]

A különböző nemzeti és nemzetközi szabályozás kialakulásának bemutatását követően a szerző rátér a szellemi alkotások magyar jogtudományban megjelenő jogi védelmére. Az első magyar nyomdai termék, a Budai Krónika 1473-ban látott napvilágot, 23 évvel a könyvnyomtatás mainzi születését követően. Az évszám kiemelt figyelmet érdemel, hiszen Angliában csak 1476-

ban, Bécsben csupán 1483-ban állították fel az első nyomdát. Ezzel megjelent a védelem kialakulását befolyásoló három tényező közül a tárgyi oldal. A nyomdaipar hazai terjedésével szükségképpen együtt járt a nyomdai privilégiumok rendszerének kialakulása.^[9] A modern kodifikációs törekvések a reformkorban bontakoztak ki, amelyek közül a szerzői jog területén, Szemere Bertalan nevéhez fűződő törvényjavaslatok érdemelnek elsőként említést. Megemlítenéd, hogy az elméleti előkészítés irodalmi körökből indult. Toldy (Schedel) Ferenc 1840-ben „Az írói tulajdon” címen kiadott írásában az angol-francia, valamint a porosz törvénybe is átvett tulajdonjogi koncepciót tette magáévá, és az írók örökös jogainak elismerését követelte műveik kapcsán. 1841-től a Kisfaludy Társaság igazgatója lett, így nagy szerepe volt abban, hogy a Társaság megbízta Szemere Bertalant az irodalmi és művészeti jogok biztosításáról szóló törvényjavaslat kidolgozásával.^[10] A szerző részletesen ismerteti Toldy Ferenc írásait és véleményét, amelyek számos joghézagra felhívták az akkori jogalkotó figyelmét.

Szemere Bertalannak az 1844. évi országgyűléshez beterjesztett törvényjavaslata a királyi szentesítés elmaradása miatt nem emelkedett törvényerőre. A monográfia minden igényt kielégítően ismerteti Szemere, a kor nemzetközi és nemzeti szintet is meghaladó tulajdonjogi felfogását, a tervezet bemutatásának körülményeit, illetve magának a tervezetnek a legjelentősebb szabályait.

Majd az első magyar szerzői jogi törvény^[11] Arany László kezdeményezését követően Apáthy István előterjesztése alapján született meg, amely korszerű, a polgári viszonyokhoz igazodó kodifikációt valósított meg.

A magyar polgári szerzői jog újrakodifikálását Magyarország Berni Unióhoz csatlakozása, valamint a szerzői jogi tényállások fejlődése tette szükségessé, hiszen a törvény szabályait összhangba kellett hozni az Unió akkori szabályaival. az így újrakodifikált szerzői jogot az 1921. évi LIV. törvénycikk tartalmazta. Ez utóbbi törvény részletes feldolgozása megtalálható Dr. Meszlény Artur „Magyar Magánjog” című művének I. kötetében.^[12]

A monográfia talán egyik legizgalmasabb részében nyomon követhetjük az 1921-es szerzői jogi törvény megalkotását megelőző időszakot. A Magyar Jogászegylet 1906-os vitáján elhangzott véleményeket ismerteti meg velünk a szerző. Betekintést nyerhetünk Márton Miksa, Kenedi Géza, Szalai Emil, Marton Sándor és Fényes Samu felszólalásába. Márton Miksa a színpadi szerzők egyesületének tagja felszólalásában általánosságban mutatott rá a szerzői törvény hiányosságaira. Kenedi Géza a szerzői jogi törvény kommentárjának szerzője^[13] szerint általánosan szerencsétlen vonás a magyar jogalkotásban, hogy minden törvényünk akkor kerül becikkelyezésre, amikor

abban az országban, ahonnan származik, már idejemúltak tekintették. Ugyanis a szerzői jogunkat az 1870. évi német szerzői törvény recepciójának tekintette. Szalai Emil a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének ügyésze, majd titkára szerint a magyar szerzői jog mélyreható reformra szorult akkoriban, bár nem találta annyira kétségbeejtőnek a szerzői joggal kapcsolatos helyzetet, mindazonáltal nem is emelte ki az 1884. évi XVI. törvénycikket, mint a jogalkotás remekét. Marton Sándor a színpadi szerzők egyesületének ügyésze előadása elején leszögezi a reformmal kapcsolatos alapelveit. Az első, amit megemlít, hogy a szerző munkájának anyagi javait magának kell élveznie. Másrészt szót emel a szerző erkölcsi értékeinek megóvása mellett is. Végül Fényes Samu a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének vezetője azon a nézeten van, miszerint a hazai szerzői törvény feltétlenül és általában minden tekintetben a lehető legrosszabb. Nézete szerint a kultúra és a szerzői jog védelme számára előnyösebb volna, hogy ha nem is létezne ez a szabályozás.

A polgári szerzői jog korszerűsítésére tett következő kísérlet Balás P. Elemér nevéhez köthető. 1934-ben készült törvényjavaslatát 1947-ben adták ki, a politikai változások miatt azonban e javaslatból már nem válhatott törvény. A szerző kiemelt figyelmet szentel Balás P. Elemér reformjavasolatainak, hiszen a XX. századi reformtörekvéseket a szerzői jog területén Balás munkásságán keresztül mutatja be, a Berni Egyezményrel, illetve a Római Egyezményrel összhangban. Balás a szellemi alkotás lényegét egyfelől az eredetiség, másfelől a közlésre alkalmasság kritériumai alapján igyekezett megfogni. Hangsúlyozta közömbös, hogyan van rögzítve a szellemi alkotás, mint ahogy közömbös az alkotás szellemi értékének és eredetiségének foka is. A szellemi alkotás jellegének, és a szerzői jogi oltalom körének meghatározása nem értékelő, hanem minősítő tevékenység. így továbbra is védett szellemi alkotás maradt volna az iparművészeti alkotás.

Az 1969. évi III. szerzői jogi törvényünk, annak ellenére figyelemre méltó kodifikációs teljesítmény volt és maradt, hogy magán viselte annak a kornak a jegyeit, amelyben fogant. Az új törvény megalkotására az új polgári törvénykönyvünk elhúzódó kodifikációs munkái miatt kellett várni, de az addig túlnyomórészt rendeleti jogalkotással szemben jelentős továbblépést jelentett. A törvény jó ideig lépést tudott tartani a nemzetközi jogfejlődéssel, és a technika újabb és újabb eredményeivel éppúgy, mint a gyökeresen megváltozó politikai és gazdasági körülményekkel. a magyar szerzői jog az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a világ és Európa jogfejlődésének élvonalában haladt. Az 1980-as évek második felében bekövetkezett átmeneti megtorpanás után újabb jelentős változásokat az 1993 és 1998 közötti időszak hozott. A jogsértésekkel szembeni fellépés szempontjából nagy jelentőségű volt a Büntető Törvénykönyv 1993. évi módosítása, amely bűncselekménynek

minősítette a szerzői és szomszédos jogok megsértését.^[14] Majd az Alkotmánybíróság határozata ^[15] nyomán rendeleti szint helyett törvényben szabályozták a képző- és iparművészeti szempontból fontos „követő jog” és „fizető közkinccs” jogintézményét. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. I. törvény szintén módosította a szerzői jogi törvényt. Mindezeket követően született meg – a többször módosított, de ma is hatályos – 1999. évi LXXVI. törvény, amely több évig tartó előkészítő munkán alapult. A törvény fő célja az irodalmi, tudományos és művészeti alkotások védelme.^[16] A törvény kiterjed az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók, a rádió- és a televíziószerkezetek, valamint a filmelőállítók teljesítményeinek védelmére is. A törvény csupán példálózóan sorolja fel a védelem alá tartozó alkotásokat, a főbb műtípusokat. Egyébként az alkotás és mű kifejezéseket szinonimaként használja, hiszen mindkettő egyformán a szerzői jogi védelem tárgyát jelöli. Alapvetően e műtípusokat említik meg a nemzetközi egyezményekben és a külföldi jogszabályokban a védelem tárgyairól adott példálózó listák is.

III.

A második jóval terjedelmesebb rész a szerzői jogi törvényeket ismerteti, nevezetesen az 1884. évi XVI. törvénycikket, az 1921. évi LIV. törvénycikket, az 1969. évi III. törvénycikket, valamint az 1999. évi LXXVII. törvényt, feltárva a szerzői jog egyes intézményeinek fejlődéstörténetét. Az első rész által nyújtott izgalmas, számos fontos elemre kiterjedő történeti elemzésről áttérünk egy szintén minden fontos részletre kiterjedő részre, amely a négy törvény általános rendelkezéseitől az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezések felé haladva ismerteti meg az olvasót a szerzői jogi védelem szabályozásával.

A monográfia ezen része vertikális tagolásban tárgyalja az egyes jogintézményeket. A szerző, ezen technikával elszakad a már megszokott egy-egy jogszabályt egyben bemutató, horizontális gondolatmenettől. Így minden jogintézményt külön bontva, a törvények sorrendjében mutat be. Kezdve az általános rendelkezésektől – a személyhez fűződő jogok szabályozása, a vagyoni jogok szabályozása, szerzői jog korlátai, felhasználási szerződések –, majd eljut az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezésekig. Így kitér az irodalmi, színpadi, zene-, film és más audiovizuális művek, műszaki, képző- és iparművészeti alkotások, valamint a fényképek, ábrák és szemléltető eszközök védelmére.

Ezt követően rátér a szerzői joggal szomszédos jogok védelmére, végül a szerzői jog megsértésének következményeire. A szerzői jog megsértésének legsúlyosabb eseteire Büntető Törvénykönyvünk a bitorlás tényállásának megállapításával biztosít szankciót. A bitorlás kifejezést a szerzői jog megsértésére először Arany László használta 1876. évi törvénytervezetében. A

bűncselekmény tárgya mindaz, amit a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény szabályoz. A bitorlás a szerző személyéhez fűződő jogosultságokat részesíti büntetőjogi védelemben.^[17] Azonban a gyakorlatban ennek alkalmazására csak ritkán kerül sor, az előforduló jogsértésekkel szemben általában a polgári jogi eszközöket kell igénybe venni, ezért volt fontos feladata a törvénynek, hogy olyan hatékony jogvédelmi eszközöket teremtsen, amelyek egyszerre alkalmasak a visszatartásra és sérelmek adekvát orvoslására. A szankciórendszer is követi a törvény azon megoldását, miszerint elválasztja a személyhez fűződő jogokat a vagyoni jogoktól, ezért a személyhez fűződő jogok megsértése esetére sajátos jogkövetkezményeket alkalmaz, míg a vagyoni jogok megsértését általában kártérítéssel szankcionálja.

A szerző a jogok megsértésének következményei tekintetében is követi a korábban említett vertikális felépítést, és mind a bitorlásnál, mind a büntetésnél a három szerzői jogi törvény megoldásait témakörönként ismerteti.

IV.

Az összegzésben kifejti a szerző, hogy a kötet feladataul tűzte ki, hogy a jelenleg hatályos szabályozást a szerzői jog hazai fejlődésének történetén keresztül mutassa be. A három szerzői jogi törvény megoldásainak összevetéséből világosan látható az a fejlődési ív, amelyen e jogintézmények keresztülmentek, valamint az, hogy a szerzői jog szabályozása a technikai fejlődés által támasztott kihívásoknak megfelelni akarván miként újul meg, és értelmez át szabályozási koncepciókat újra és újra. Véleményem szerint a szerző maradéktalanul eleget tett célkitűzéseinek, és egy olyan komplex, minden részletre kiterjedő művet tárt az olvasók elé, amely nem csak a szerzői joggal foglalkozók, hanem a téma iránt csupán érdeklődők szempontjából is vita nélkül megállja a helyét.

^[1] Magyar Jogi Lexikon VI., Pallas irodalmi és nyomdai Rt.: Budapest, 1907. 397 o. – szerzői jog fogalma

^[2] Mezei Péter: A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.), Jogelméleti Szemle, 2004. 3. sz. (<http://jesz.ajk.elte.hu/mezei19.html>)

^[3] Földi A.-Hamza G.: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009. 338. o.

^[4] Boytha György: A szerzői jog kialakulása, In. A szerzői jog kézikönyve (szerk.: Benárd Aurél és Tímár István) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 22. o.

^[5] Tímár István: Nemzetközi egyezmény-rendszerek, In. A szerzői jog kézikönyve (szerk.: Benárd Aurél és Tímár István) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 382-384. o.

^[6] „Magyarország kötelezi magát, hogy a megszabott alakszerűségek mellett, s a jelen Szerződés életbelépésétől számított tizenkét hónap eltelté előtt csatlakozni fog az irodalmi és művészeti művek védelme tárgyában Bernben 1886. évi szeptember hó 9-én kötött, Berlinben 1908. évi november hó 13-án módosított és a Bernben 1914. évi március hó 20-án aláírt pótgjegyzőkönyvvel kiegészített nemzetközi egyezményhez.” 1921. évi XXXIII. tc. 222. cikk

^[7] „Mindenkinek joga van az általa alkotott tudományos, irodalmi vagy művészeti termékekkel

kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez.” Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 27. cikk (2) bekezdés

^[8] A Tanács 91/250/EGK irányelve (1991. május 14.) a számítógépi programok jogi védelméről;

A Tanács 92/100/EGK irányelve (1992. november 19.) a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról; valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról;

A Tanács 93/98/EGK irányelve (1993. október 29.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejének összehangolásáról;

Az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről

^[9] Boytha György: A magyar szerzői jog története 1948-ig, In. A szerzői jog kézikönyve (szerk.: Benárd Aurél és Tímár István) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 49. o.

^[10] Boytha i.m. 50.o.

^[11] 1884. évi XVI. törvény

^[12] Dr. Meszlény Artur: Magyar Magánjog (Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat, magánjogi törvénykönyv szövegével és rendszerében) I. kötet, Jogforrások, Személyi és Családi jog I., Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1928. 538-666.

^[13] Kenedi Géza: A magyar szerzői jog, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1908.

^[14] Aki másnak a szerzői jogról szóló törvény alapján fennálló szerzői vagy ahhoz kapcsolódó jogát haszonszerzés végett, vagy vagyoni hátrányt okozva megsérti, vétséget követ el... Btk. 329/A. § (1) bekezdés

^[15] 14/1994. (II.10.) Ab határozat

^[16] 1999. évi LXXVI. törvény 1. § (1) bekezdés

^[17] Magyar büntetőjog (Kommentár a gyakorlat számára) II. kötet (szerk.: Dr. Berkes György, Dr. Kiss Zsigmond, Dr. Kónya István, Dr. Molnár Gábor, Dr. Rabóczki Ede), HVG ORAC, Budapest, 783. o.

Heilmann Angéla – Nagy Ágnes Petra A régészeti örökség büntetőjogi védelme^[1]

A régészeti örökség országunk múltjának, történelmének, hagyományainak és titkainak őrzője. Minden ország régészeti hagyatéka hozzájárulhat az emberi sokféleség és így az ember mivoltának megértéséhez.^[2] Kétségtelen, hogy a tárgykörbe tartozó elemeket fokozottan kell védeni ahhoz, hogy a jövő generációi számára is fennmaradjon a bennük rejlő pótolhatatlan tartalom.^[3] Ez történhet egyrészt tudományos eszközökkel, amikor a régész felelősséget vállal a gondjaira bízott régészeti örökségért, ezért törekszik arra, hogy a régészeti örökség forrásértékének^[4] fennmaradása minél teljesebben biztosított legyen.^[5] Másrészt az állam is belép a védelmi struktúrába és a szakmai alapon működő szervezetrendszer kiépítésével megfelelő kereteket biztosít a feltáró munkának.

Azonban felmerül a kérdés, mi az indoka annak, hogy a régészeti örökséget büntetőjogi szempontból is védeni kell? Egyáltalán kikkel szemben kell védenünk a lelőhelyeket és a leleteket? A tudomány szempontjából – a fent említettek alapján – a régészeti lelőhelyekben és a régészeti leletekben a forrásérték a kulcsfontosságú tartalom. A régész a speciális történeti forrásként megjelenő lelőhelyekből és leletekből von le következtetéseket a régészeti korokat, illetve régészeti kultúrákat illetően. Amennyiben a régészeti lelőhely, a régészeti lelet és ezáltal a benne foglalt forrásérték pusztulásra ítéltetett, ezáltal elvész annak lehetősége, hogy rekonstruáljuk a jelen számára fennmaradt múltat. Az illegális műkincs-kereskedelem megélénkülésével azonban az engedély nélküli lelőhely-felderítés ma már virágzó megélhetési formává vált. Ennek következtében olyan mértékűvé vált a lelőhelyekben rejlő pénzzé tehető értékek utáni „kutatás”, amely belátható időn belül a régészeti örökségben visszafordíthatatlan pusztulást fog eredményezni.

A tanulmány elkészítésével az volt a célunk, hogy választ kapjunk arra, miért elenyésző a régészeti lelőhelyekkel kapcsolatos feljelentések száma.^[6] Azon tényállások vonatkozásában, amelyek a régészeti örökség szempontjából relevánsak, azt vizsgáltuk, hogy a jogi tárgy hogyan került meghatározásra. Célunk volt, hogy olyan *de lege ferenda* javaslatot készítsünk el, amely hiánytalanul és dogmatikai szempontból megfelelő módon szabályozhatná a régészeti örökség elemeinek büntetőjogi védelmét.

A téma szakirodalmi feldolgozottságának hiányában vizsgálódásunkat kriminológiai aspektusból indítottuk és azt vizsgáltuk meg, hogy a tárgykört illetően miért nincsenek jogerős büntetőjogi ítéletek.^[7] Módszerünk egyrészt a kérdőíves kutatás volt, melynek során a gyakorlatban dolgozó régészek tapasztalataira kérdeztünk rá,^[8] másrészt aktakutatást^[9] végeztünk a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (továbbiakban: KÖH) regionális irodáiban. Az

aktakutatás során azt vizsgáltuk, hogy a régészeti felügyelők hatáskörébe tartozó örökségvédelmi bírság kiszabása során milyen arányban tesznek a hatóság munkatársai feljelentést. Az általunk választott témát gyakorlati oldaláról közelítettük meg, ezért vizsgáltuk első lépésként a régészek által aggályosnak tartott kérdéseket, mégpedig azért, hogy legyen egy kiindulási koncepciónk a területet illetően. Tettük ezt azért, mivel álláspontunk szerint a jogalkalmazói oldal részéről érkezett meglátások és tapasztalatok világítanak rá a legélesebben a jogi szabályozás esetleges ellentmondásaira. Kutatásunk során a KÖH Dél-alföldi, illetve Észak-alföldi regionális irodájának aktáit dolgoztuk fel. Azon ügyekkel foglalkoztunk, melyekben a KÖH örökségvédelmi bírságot szabott ki 2006-tól kezdődően. Célunk az volt, hogy egy átfogó képet kapjunk arról, hogy azon magatartások, melyeket örökségvédelmi bírsággal szankcionálnak, milyen százalékban valósítanak meg esetlegesen bűncselekményt is, és ezen ügyekben milyen arányban tesz a KÖH feljelentést régészeti lelőhelyek rongálása vagy régészeti lelet lopása miatt. Nem állt módunkban az egész országra kiterjedő aktakutatást végezni, mivel egyrészt a KÖH Ügyiratkezelési Osztályától és Hatósági Irodájától azt a tájékoztatást kaptuk, hogy erre nincsen mód és adatbázis, másrészt a regionális irodákban a feljelentésekre vonatkozó arány – elmondásuk szerint – megegyezik: szinte elenyésző mértékű. .

A kutatásunk célja, hogy a régészeti lelőhelyek büntetőjogi védelmére vonatkozó csekély szakirodalom és a jogi szabályozás feldolgozása után, átfogó és átlátható büntetőjogi szabályozási javaslatot mutassunk be. Fontosnak tartjuk ehelyütt jelezni, hogy a nemzetközi szakirodalmat és szabályanyagot csak a vonatkozó nemzetközi kötelezettségek szintjén érintettük, ennek oka, hogy koherens magyar büntetőjogi szabályozási javaslat elkészítése volt a célunk, nem pedig jogi szabályozási technikák és rendszerek összehasonlítása. Továbbá elkerülhetetlen volt a kulturális javak megrongálása (Btk. 216/A. §) és a műemlék megrongálása (Btk. 216. §) tényállások érintése, mivel a kulturális örökség, mint jogi tárgy megkövetelte, hogy ezen tényállásokat is vizsgáljuk. Azonban az említett két tényállás csak a jogi tárgy szempontjából került feldolgozásra, így vonatkozásukban bővebb elemzésre nem kerül sor.

Az első részben a kulturális örökség védelmére vonatkozó jogi eszközöket mutatjuk be. Az ezt követő fejezetben az aktakutatás és a kérdőíves kutatás eredményeinek ismertetése történik. A dolgozat harmadik részében a régészeti örökség büntetőjogi védelmének kérdéseivel foglalkozunk, majd a tanulmányt a jelenlegi szabályozás átalakítására vonatkozó javaslataink zárják. A régészek számára készített kérdőívet mellékletként tartalmazza a dolgozat.

A kézirat lezárása (2010. augusztus 31.) óta szervezeti változások történtek a KÖH hivatali felépítésében: 2011. január 1-jétől a korábbi regionális irodák helyett létrejöttek a kulturális örökségvédelmi irodák, melyek betagozódva a megyei és fővárosi kormányhivatalokba, mint szakigazgatási szervek látják el az elsőfokú hatósági feladatokat.^[10]

1. A kulturális örökség védelmének jogi eszközei

1.1. Nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek

A következőkben két olyan nemzetközi egyezmény tartalmát fogjuk felvázolni, amelynek hazánk is részese. A kulturális örökség, azon belül is a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak védelmét hivatott szolgálni az 1995. június 24-én Rómában aláírt, Magyarországon a 2001. évi XXVIII. törvénnyel kihirdetett UNIDROIT Egyezmény (továbbiakban: UNIDROIT Egyezmény). A részes államok egyetértettek abban, hogy a kulturális javakkal történő illegális kereskedelem helyrehozhatatlan károkat okoz. Különösen igaz ez a régészeti lelőhelyek „fosztogatása” esetére, amikor pótolhatatlan régészeti, történelmi és tudományos információk vesznek el. A felek megállapodtak azon minimális közös szabályokban, amelyek hatékony eszközei lehetnek a jogellenes cselekmények elleni küzdelemnek.^[11] A törvény hatálya a lopott,^[12] valamint a jogellenesen külföldre vitt^[13] kulturális javakra terjed ki, melyeket birtokosa köteles visszaadni az Egyezmény értelmében. A visszaszerzésre vonatkozó követelést minden esetben a lopás időpontjától számított ötven éven belül, továbbá attól az időponttól számított három éven belül kell előterjeszteni, amikor a követelést előterjesztő tudomást szerez a kulturális tárgy hollétéről és a birtokos személyazonosságáról.^[14] Ennek ellenére bármely, az Egyezményben részes állam bejelentheti, hogy a követelés előterjesztésére vonatkozó elévülési idő 75 év vagy még több, ahogyan saját törvényei szabályozzák.^[15]

A jogellenesen külföldre vitt kulturális javak vonatkozásában a sérelmet elszenvedett állam bírósága vagy más hatósága köteles az ilyen tárgy visszaadását a törvényben meghatározott feltételek megléte esetén^[16] elrendelni. A kérelmet annak az államnak a bírósága vagy más hatósága elé kell terjeszteni, ahol a kulturális tárgy található. Az Egyezményben foglaltak gyakorlati működésének ellenőrzésére a Magánjog Egységesítése Nemzetközi Intézetének (UNIDROIT) elnöke által összehívott Bizottság jogosult.^[17]

A régészeti örökség védelmének kiemelt jelentőségét az Európa Tanács is felismerte, 1992. január 16-án született meg Valettában (Málta) a Régészeti Örökség védelméről szóló Egyezmény (továbbiakban: Valetta-i Egyezmény). A megállapodás kihirdetése Magyarországon az 149/2000. (VIII. 31.) Korm. rendelettel történt. Az Európa Tanács és a csatlakozó államok közös álláspontja szerint a régészeti örökség alapvető fontosságú az emberiség történetének megismerésében. Ennek jegyében az Egyezmény célja az európai kollektív emlékezet forrásának és a történelmi és tudományos tanulmányok eszközének minősülő régészeti örökség védelme.^[18]

A részes felek vállalják, hogy megfelelő eszközökkel létrehozzák a régészeti örökség védelmének jogi rendszerét, így nyilvántartást vezetnek; tartósan megőrzendő, régészet szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró védett területeket alakítanak ki; a lelet megtalálóját kötelezik a bejelentésre. A régészeti kutatómunka tudományos jelentőségének szavatolása érdekében a felek

biztosítják, hogy ásatásokat kizárólag csak képzett, külön engedéllyel rendelkező személyek végezhetnek; valamint, hogy olyan eljárást alkalmaznak, amely megakadályozza a lelőhelyeken történő tiltott kutatást, a régészeti örökség elemeinek törvénytelen elmozdítását. A Valetta-i Egyezményben rögzítésre kerül, hogy az aláíró tagállamok a kutatások, illetve a lelőhely állagmegóvását közpénzből finanszírozzák, ezekről nyilvántartást vezetnek, valamint munkájukkal elősegítik, hogy a közvélemény felismerje a régészeti örökség értékét. Ezek érvényesítését az Európa Tanács által felállított szakértői bizottság kíséri figyelemmel. Ennek keretében jelentést tesz az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a régészeti örökség védelmét szolgáló politika helyzetéről az Egyezmény tagállamaiban, javaslatot terjeszt a Bizottság elé a rendelkezések érvényesítését szolgáló intézkedések megtételére, ajánlásokat tehet arra nézve, hogy mely tagállamok csatlakozzanak.

A bemutatott két nemzetközi dokumentum közös vonása, hogy mindkettő a kulturális örökség védelmét hivatott szolgálni. Az UNIDROIT Egyezmény lényegében a lopott, illetve jogellenesen külföldre vitt kulturális javak vonatkozásában rögzíti az államok közötti együttműködés jogi kereteit és kölcsönösen elismert eljárási szabályok alkotásával a részes felek célja, hogy hatékonyan fel tudjanak lépni a jogellenes cselekményekkel szemben. A Valetta-i Egyezmény a kulturális örökség egy szeletének, a régészeti örökség védelme érdekében, általános jelleggel határoz meg olyan kötelezettségeket, amelyeknek a részes államok jogalkotásuk útján eleget kell tenni.

A következőkben azt fogjuk bemutatni, hogy az ezekre épülő hatályos magyar szabályozás alapján a kulturális örökség védelmére milyen jogi eszközök állnak rendelkezésre.

1.2. A kulturális javak védelmét szolgáló közigazgatási, szabálysértési, illetve büntetőjogi diszpozíciók

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény (továbbiakban: Kötv.) bevezette az örökségvédelmi bírságot,^[19] mint közigazgatási szankciót. A törvény indokolásában kifejtettek alapján az örökségvédelmi bírság bevezetésének az volt a célja, hogy a nem természetes személyek kategóriájába tartozó egyéb más személyekre is kivethessék, akik a polgári jog általános kárfelelősségi tétele alapján jogok és kötelezettségek alanyai lehetnek. A jogalkotó ezzel kívánja a gazdasági szférát is olyan irányba terelni, hogy az üzletvitelében és gazdálkodásában már a tervezési és technológiai szisztéma kialakításánál figyelembe vegyék a jogi személyek a kulturális örökségben rejlő értéket. Ezzel érheti el igazán a törvény azt a célját, hogy a kulturális örökség ne legyen alárendelve a piac által meghatározott üzleti szemléletnek.^[20] Ezek alapján megállapítható, hogy a jogalkotó elsődleges célja a szabályozással az volt, hogy a jogi személyeket is szankcióval sújtsa, amennyiben régészeti lelőhelyre vonatkozóan fejtik ki jogellenes tevékenységüket.

Az örökségvédelmi bírság kiszabását megalapozó diszpozíció tényállási elemei megegyeznek a régészeti lelőhely rongálása (Btk. 324. § (3) bek. b) 1.) objektív oldalának egyes elemeivel, hiszen az elkövetési magatartás^[21] és az elkövetési tárgy is ugyanaz. Az engedély nélküli tevékenység végzése a hatályos szabályozás alapján kimeríti az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet (Szr.) 144. §-ban szabályozott régészeti szabálysértés tényállását. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy minden olyan esetben, amikor a bírság kiszabásra kerül, az elkövető természetes vagy jogi személy szabálysértési, illetőleg büntetőjogi tényállásba ütköző cselekményt valósított meg az objektív oldalt illetően. Vajon a gyakorlatban ezen esetekben a közigazgatási szankció kiszabását ténylegesen követi-e büntetőjogi felelősségre vonás? E kérdés megválaszolására a következő fejezetben térünk ki.

Az Szr. a kulturális javak körében elkövetett három szabálysértést szabályoz: régészeti szabálysértés (144. §),^[22] kulturális javak engedély nélküli másolása (145. §),^[23] és kulturális javakkal kapcsolatos kötelezettségek elmulasztása (146. §).^[24] A hatályos Büntető Törvénykönyvben a kulturális javak körében elkövetett jogellenes cselekmények két, egymástól eltérő cím alatt vannak szabályozva. A Btk. XV. fejezetében az államigazgatás, igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények között, a rendészeti bűncselekmények (II. cím) alatt szerepelnek a műemlék megrongálása (Btk. 216. §), a kulturális javak megrongálása (Btk. 217. §), illetve a visszaélés kulturális javakkal (Btk. 216/B. §) tényállások. A kulturális javak megrongálása és a visszaélés kulturális javakkal tényállások e cím alatt történő elhelyezésének indoka, hogy a saját tulajdonban álló műemlék, kulturális javak ellen elkövetett rongálás esetén is megállapítható legyen a büntetőjogi felelősség,^[25] hiszen a vagyon elleni bűncselekmények esetén az elkövetési tárgynak idegennek kell lennie.

A visszaélés kulturális javakkal (Btk. 216/B. §) bűncselekmény esetén az elkövetési tárgy részbeni azonossága miatt mutat hasonlóságot a már említett másik két deliktummal. Az elkövetési magatartás jellege azonban teljesen eltérő. A kulturális javak körébe tartozó védett tárgy, illetve védett tárgye gyüttes darabjának elidegenítéséhez a Kötv. 51. § (2) bekezdése értelmében a hatóság előzetes hozzájárulása szükséges. Aki ezen kötelezettségének nem tesz eleget, megvalósítja a tényállást. A Kötv. 52. § (3) bekezdése rögzíti azt is, hogy a védetté nyilvánított kulturális javakkal kapcsolatos tulajdonváltozást, valamint azok őrzésének helyét a tulajdonos a tudomására jutástól számított 8 napon belül köteles a hatóságnak bejelenteni. Önmagában az őrzési hely megváltozása, – ha a tulajdonos nem változik – bejelentésének elmulasztása az Szr. 146. §-a szerinti szabálysértést valósítja meg. A kulturális javakkal visszaélés a Btk. 216/B. § (2) bekezdése értelmében megvalósul akkor is, ha a kiviteli engedélyhez kötött tárgyat e nélkül juttatják külföldre vagy a megadott engedély kereteit túllépik.^[26]

A vagyon elleni bűncselekmények körében a lopás (Btk. 316. § (4) bek. 2. pont), a sikkasztás (Btk. 317. § (4) bek. c.), a jogtalan elsajátítás (Btk. 325. § (2)

bek.), illetve az orgazdaság (Btk. 326. § (3) bek.) minősítő körülményeként szabályozza, ha ezen deliktumokat kulturális javak körébe tartozó tárgyra követik el. Sajátos módon a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény (Sztv.) a tulajdon elleni szabálysértést meghatározó 157. § (3) bekezdésében még a Kötv. hatálybalépése előtti „muzeális tárgy” fogalmát használja.

A továbbiakban megválaszolásra váró kérdés, hogy vajon a hatályos jogi szabályozás megfelelő eszköze-e a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek megvalósításának, így különösen a kulturális örökséget magában foglaló nemzeti, történelmi, tudományos érték védelmének.

1.3. A régészeti örökség védelmének közigazgatási szervezeti kerete

A kulturális örökség védelmében és ezáltal a régészeti örökség védelmében résztvevő szervek teljes körű listájának ismertetése és a hozzájuk kapcsolt hatáskörök kifejtése nem célja a fejezetnek, mindössze egy rövid összefoglalót vázolunk fel.^[27]

Az egész országra kiterjedő illetékességgel a védelem hatósági feladatait – hatósági és szakhatósági – a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal látja el. A KÖH kihelyezett szervei a regionális irodák, melyek a területi jellegű feladatokat látják el több megyét átfogva, részben igazodva a közigazgatási régiós beosztáshoz.

A funkciók alapján különböző területeket tudunk megkülönböztetni a KÖH szervezetén belül, melyből a régészet területét kell kiemelnünk. A régészeti lelőhelyek vonatkozásában végzett szakhatósági tevékenysége kiemelten fontos számunkra, hiszen ebben a hatáskörében hozzájárulhat a védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeken végzendő, a terület jellegét veszélyeztető, befolyásoló munkálatokhoz. A hatósági kötelezés körében széles körű jogosítványok illetik meg,^[28] elrendeli az engedély nélkül, illetve az engedélytől eltérően végzett munkák esetében az eredeti állapot helyreállítását.^[29] Az eljárás általában az építésügyi hatóság megkeresése folytán indul meg, amikor is a KÖH a régészeti lelőhelyen megvalósítani tervezett építkezés engedélyezési eljárásában szakhatósági állásfoglalást ad ki. Amennyiben megadja a szakhatósági hozzájárulást, akkor részletesen meghatározza, hogy milyen köztes régészeti munkákat kell elvégeztetnie (pl.: megelőző feltárás, régészeti megfigyelés) és milyen szabályokat kell betartania a kérelmezőnek.^[30] Ettől kezdve a beruházó megkeresi a KÖH által megjelölt feltárásra jogosult szervet, hogy megkösse a feltárási szerződést, amely tartalmazza a megelőző feltárás feltételeit. Amennyiben nincsen ismert régészeti lelőhely a kivitelezési területen, de a munkálatok során régészeti objektumok kerülnek felszínre, akkor haladéktalanul értesítenie kell a beruházónak az illetékes múzeumot és a KÖH-öt.^[31] A megelőző feltárás költségei a beruházót, míg a mentő feltárás költségei az önkormányzatot és a KÖH-öt terhelik.

A régészeti feltárás jogosultja kizárólag a területileg illetékes megyei múzeum (a fővárosban a Budapesti Történelmi Múzeum), valamint a Magyar

Nemzeti Múzeum és más régészeti gyűjtőkörrel rendelkező múzeum, a régészeti tanszékkel rendelkező egyetemek, és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete lehet. Az ország területén lévő régészeti lelőhely tudományos terv szerinti komplex feltárására a Magyar Nemzeti Múzeumnak elsőbbsége van.^[32] A 2010. augusztus 1-jével megszűnt Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat^[33] helyét és hatáskörét a Magyar Nemzeti Múzeum vette át a nagyberuházások esetén folytatott megelőző feltárásokat illetően.^[34] A feltárási engedély iránti kérelmet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalhoz kell a feltárással kapcsolatban benyújtani.

2. A jogalkalmazók tapasztalatai

2.2. Mennyiben hatékony az örökségvédelmi bírság, mint szankció? A Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban végzett aktakutatás összegzése

Az örökségvédelmi bírság kiszabásának feltételeit és eseteit a Kötv. tartalmazza.^[35] A bírság kiszabásakor a hatóság munkatársai mérlegelik a kulturális örökség eszmei jelentőségét, annak egyediségét és az abban okozott kár nagyságát. Erre vonatkozóan az örökségvédelmi bírságról szóló 191/2001. (X. 18.) Korm. rendelet (Öbr.) ad iránymutatást. A rendelet különböző kategóriákat különít el: figyelemmel kell lenni a kulturális örökséghez tartozó elemek korára, ritkaságára, a kulturális örökség egészén, valamint az érintett társadalmi (etnikai, kulturális, vallási stb.) közösségen belüli jelentőségére. Továbbá szorzószámokkal kell beszorozni a meghatározott bírságalapot, annak függvényében, hogy veszélyeztették, rongálták, részlegesen megsemmisítették vagy teljesen elpusztították az adott kulturális örökségi elemet.^[36]

Az örökségvédelmi bírság kiszabásának gyakorlata^[37] és az annak alapjául szolgáló ügyek vizsgálata azért szükséges a témánk szempontjából, mivel ezzel rávilágíthatunk arra, hogy milyen elenyésző mértékben indítanak ezek mellett büntetőeljárást.

Az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika nem tartalmazza minősített esetek szerinti bontásban a rongálás és lopás tényálláson belül azt, hogy pl. az elmúlt évben milyen arányban indult büntetőeljárás a fentebb említett bűncselekmények miatt, ezért semmilyen statisztikai adat, illetve nyilvántartás sem állt a rendelkezésünkre a számszerűsítéshez.^[38]

A Dél-alföldi és Észak-alföldi regionális irodák aktáiból 47 ügyiratot dolgoztunk fel, melyből mindössze 4 esetben tettek feljelentést, azt is kizárólag az Észak-alföldi Irodában. A feldolgozott esetek 90%-ában indokolt lett volna büntető feljelentés megtétele, hiszen a régészeti lelőhely sérülése olyan mértékű volt, hogy a rongálás elkövetési magatartását kimerítette.

Ilyen volt például az a beruházás, amely a Hódmezővásárhely, Kopáncs I. Olasz tanya 592., 593., 11. számú lelőhelyeket részlegesen megsemmisítette, mivel a KÖH engedélyét figyelmen kívül hagyva, a lelőhely észak-keleti részét egyszerűen elhordták a földmunkák során. Rézkori (Badeni-kultúra) és neolitikumi településrészek ilyen nagy területen kizárólag ezen a lelőhelyen

találhatóak Magyarországon, a KÖH mégsem tett feljelentést, bár kiszabott 7.800.000 Ft-os örökségvédelmi bírságot.^[39] Hasonlóképp rongálták meg a Makó 41. számú lelőhelyet, ahol bányamunkák során a KÖH megelőző feltárást előíró engedélyét megint csak figyelmen kívül hagyva kb. 40.000 m² nagyságú területen semmisítették meg a régészeti lelőhelyet. A KÖH kiszabott 6.600.000 Ft-os örökségvédelmi bírságot, de a feljelentés megtétele ebben az esetben is elmaradt.^[40] Szintén nem tettek feljelentést a Debrecen-Haláp (KÖH azonosító: 30526) lelőhely rongálása ügyében, ahol a lelőhely északi részét teljesen és déli részét részben megsemmisítették.^[41]

A régészeti felügyelők elmondása alapján gyakori eset, hogy a KÖH már csak akkor szerez tudomást a rongálásról, amikor a műszaki átadás-átvétel időpontjában megjelennek a helyszínen, és szembesülnek azzal, hogy a területen nem történt meg a régészeti feltárás és a beépítettség miatt erre már utólagosan nincs is mód.^[42]

Az ügyiratok mindegyike tartalmazta a „rongálás” és „megsemmisítés” kifejezést, tehát a hivatal munkatársai a rongálás (Btk. 324. §) elkövetési magatartását nevesítették.

A KÖH munkatársaival folytatott beszélgetés során megtudtuk, hogy a KÖH-ön belül nincsen elnöki utasítás a feljelentés megtételére vonatkozóan, így nem áll semmilyen iránymutatás a munkatársak részére arra vonatkozóan, hogy mikor kellene megtenniük a feljelentést. A régészeti lelőhelyek rongálásának és a régészeti leletek lopásának évről-évre növekvő számát csak úgy lehetne megállítani, ha ezek a cselekmények a nyomozati szervek tudomására jutnának és ennek egyetlen útja az, ha a KÖH munkatársai megteszik ezeket a feljelentéseket.

A KÖH munkatársainak véleménye szerint az örökségvédelmi bírság nem megfelelő szankció, mivel nincsen visszatartó ereje a komoly tőkével rendelkező beruházók esetében. Álláspontjuk szerint egy szűkebb költségvetéssel gazdálkodó jogi személy vagy önkormányzat, illetve természetes személy vonatkozásában ez már nem áll fenn, tehát ezekben az esetekben a jogellenes tevékenységet kifejtő elkövető a továbbiakban tartózkodik hasonló cselekmény elkövetésétől. Az elkövetők bíznak abban, hogy nem jut a KÖH tudomására cselekményük, esetleg mérlegelnek és inkább kifizetik a bírságot, semmint a régészeti feltárás miatti határidő túllépés magas kötbéreköltségét kelljen állniuk. A KÖH munkatársainak elmondása szerint van olyan beruházó, akinek a bírság megfizetésére elkülönített fejezete van a költségvetésén belül.

Az aktakutatás és a régészeti felügyelőkkel folytatott beszélgetés következtetéseként levonható az, hogy nagyrészt útépítés, kábelfektetés, ill. külfejtéses bányamunkák okozták a legnagyobb kárt a régészeti lelőhelyekben. Ezeket a beruházásokat jellemzően jogi személyek rendelik meg, ezért az örökségvédelmi bírság kifizetése egy nagyobb cégnek nem okoz anyagi problémát, sőt nemegyszer azzal is találkozunk, hogy a bírságot a kivitelező átvállalta.^[43] Az elmúlt évek tapasztalataiból könnyen levonhatják a beruházók és kivitelezők azt a következtetést, hogy büntetőeljárással való fenyegetéstől nem

kell tartaniuk. Azon ügyek, melyek mégis eljutnak a nyomozóhatósághoz, általában megszüntetésre kerülnek. Erre példa, amikor a rendőrség – gépjármű ellenőrzés során – a gyanúsított azon állítását nem vonta kétségbe, hogy a magánál tartott 55 db régészeti leletet egy budapesti utcán lévő szeméttároló mellé kihelyezett szekrényben találta. Állítása szerint a leleteket be akarta szolgáltatni az államnak, de előtte tudakozódott azok vagyoni értékéről. Az eljárást azzal az indoklással szüntették meg, hogy nem vonható le olyan következtetés, hogy a tárgyak birtoklásával bármilyen bűncselekményt megvalósított volna a gyanúsított.^[44]

Amennyiben a büntetőjogon kívüli, enyhébb jogi eszközök nem jelentenek megfelelő védelmet, akkor nyílik meg az út a büntetőjog előtt, érvényesül az ultima ratio jellege, tehát csak a „legvégső esetben lehet a legutolsó eszköz”.^[45]

Esetünkben a büntetőjogi szankciók nem is tudják kifejteni esetleges visszatartó hatásukat, mivel az örökségvédelmi bírság kiszabása az egyetlen mozzanat a cselekmények elleni fellépések terén. Nem lehet kategorikusan kijelenteni, hogy a büntetőjogi szankciók nem hatékonyabbak, mint a közigazgatásiak, mivel nem áll rendelkezésünkre erre vonatkozó büntetőjogi gyakorlat. A büntetőjogi fellépés nyomós indokát az szolgáltatja, hogy az elkövetési tárgy olyan kiemelkedő jelentőségű nemzeti érték, melynek ilyen fokú pusztulása hatalmas károkat okozhat tudományos szempontból is. A múlt megismerhetőségének hiányában tudományos ismereteink mértéke beszűkül, ugyanis az elpusztított lelőhelyekből semmilyen információ nem nyerhető történelmünkre vonatkozóan. Az elmúlt években kiszabott örökségvédelmi bírságok nagyságához és gyakoriságához képest szinte elenyésző büntetőeljárás indult ezen a területen, amitől nem is várhatjuk azt, hogy a beruházók és a kivitelezők komolyan vennék a közigazgatási eljárást. A rongálás és lopás minősített eseteként valóban „jelen vannak” a Btk.-ban a régészeti lelőhelyek és a régészeti leletek, ámde ez korántsem jelenti azt, hogy ezt mind jogalkotói, mind pedig jogalkalmazói oldalról megfelelően kezelnék.

A közigazgatási eljárás és a büntetőeljárás nem zárja ki egymást, elviekben a két eljárás egymás mellett is folyhatna, de a KÖH munkatársai mégsem élnek ezzel a lehetőséggel. A kulturális örökség védelmét szolgáló büntetőjogi tényállások, kiváltképpen a régészeti lelőhelyre elkövetett rongálási cselekmény (Btk. 324. § (3) bek. c) 1.) gyakorlati alkalmazásának problémái nem pusztán a hatóság munkatársainak hozzáállásában keresendők. Látszólag az a helyzet áll fent, hogy az arra hivatott szervek nem teszik meg a feljelentést, holott a törvények biztosítják ezen kiemelt érdekek védelmét. Mindemellett azonban felmerülhet a jogalkotó felelőssége is, hiszen következetlenséget jelezhet, hogy egy közigazgatási szankció (örökségvédelmi bírság) alkalmazási feltételei megegyeznek egy büntetőjogi diszpozíció objektív oldalának egyes tényállási elemeivel. A közigazgatási bírságnak az a funkciója, hogy a társadalomra kevésbé veszélyes tevékenységek ellen a maga szankciós lehetőségével fellépjen. A büntetőjogi beavatkozás egyben azt jelzi, hogy az adott magatartás által sértett

érdek súlyosabb, mint egy közigazgatási diszpozícióba ütköző magatartás. Az örökségvédelmi bírsággal sújtható cselekmények jelenlegi tényállási elemeivel a jogalkotó e két jogterület által betöltött funkciót mossa össze, amely megítélésünk szerint egyik oka a hatósági jogalkalmazás problémáinak. A végrehajtó szervek közötti „munkamegosztás” következtében büntetőjogi tényállások alkalmazása elsődlegesen a bűnüldöző, illetve igazságügyi szervek feladata kell hogy legyen.

2.3. A régészek körében végzett kérdőíves kutatás tapasztalatai

A régészeti lelőhely, illetve a régészeti leletre elkövetett deliktumok képezik vizsgálódásunk tárgyát, ezért a hatályos szabályozás anomáliáinak bemutatását követően az általunk helyesnek vélt javaslatok megtétele előtt szükségesnek tartjuk részletezni a „régész szakma” által gyakorlatban érzékelt problémákat. Mindez a téma szempontjából azért jelentős, hiszen mindazon fogalmak esetében, amelyekkel egy-egy büntetőjogi tényállás operál, a keretdiszpozíciót kitöltő jogszabályban meghatározott definíciók az irányadók.^[46] Ezen ismérvek kialakulásában elengedhetetlen szerep jut a régészek által képviselt szakmai tudásnak, melynek figyelembe vétele nélkül egy adott tényállás nem tölti be az általa elérni kívánt célt. A jogilag releváns adatok kiszűrése érdekében kérdőívet készítettünk, melyet az ország területén minden, feltárási joggal rendelkező régésznek kiküldtünk.^[47] A kérdések nagyrészt a régészeti lelet, illetve a lelőhely elleni cselekmények előfordulásának gyakoriságával, a törvényi fogalomhasználattal, az egyéni intézkedések módjával, a „fémkeresők”^[48] tevékenységének megítélésével kapcsolatosak. A kérdőív végén 1-1 fiktív jogesettel azt kívántunk felmérni, hogy a szakma felől a régészeti örökség elemei védelme érdekében felmerül-e igény a büntetőjogi felelősségre vonásra akkor is, ha az elkövető szándéka nem terjedt ki a sértő eredmény bekövetkeztére.

Előjáróban fontosnak tartjuk leszögezni, hogy ezen kérdőívvel nem az volt a célunk, hogy a régészek által felvetett problémákat, az általuk javasolt esetleges megoldásokat jogi fogalmak értelmének megfelelően „büntetőjog-kompatibilissé” tegyük, hanem egyrészt rávilágítsunk azon tényre, hogy valójában gyakran előforduló deliktumokról van szó, annak ellenére, hogy kutatásunk során nem találkoztunk az elkövető büntetőjogi felelősségét megállapító jogerős bírósági ítélettel. Másrészt, hogy a jelenlegi büntetőjogi szabályozás átalakítására vonatkozó javaslatunk megtételekor mindazon elgondolásokat, amelyek a szakma irányából érkeznek és a dogmatikai rendszerbe beilleszthetők, valamint büntetőjogi alapelvvel összhangban állnak, figyelembe vegyünk.

Összesen harminc kérdőív került feldolgozásra, melyből megállapítható a régészeti lelet lopásának, és leginkább a lelőhely rongálásának gyakorisága. Ez utóbbi bűncselekmény esetén a válaszadók több mint fele, 23 régész volt már szemtanúja lelőhely rongálásának, melyből 5 személy eddigi tevékenysége során egyszer. Régészeti lelet lopása esetén ez az arány nem ilyen magas: összesen 11

fő számolt be arról, hogy tetten ért már elkövetőket. A kérdőívben megkérdeztük, hogy ezen esetekben milyen intézkedést alkalmaztak a tettesekkel szemben. A rongálás esetében a legtöbb válaszadó, a 23-ból 17 régész a KÖH felé jelezte a jogsértést, 2 archeológus rendőrségen feljelentést tett, további 3 válaszadó „önállóan intézkedett”, amely a mi szempontunkból nem tekintendő relevánsnak. Régészeti lelet lopása körében 5 feljelentés érkezett a rendőrséghez, hét megkérdezett a KÖH-nek jelezte a cselekményeket, négyen önállóan intézkedtek. Ezen adatokból világosan látszik, hogy előfordultak esetek, mikor egy-egy régész mindkét hatósághoz bejelentést tett, illetve a választható lehetőségek közül többet is alkalmazott.

Figyelemre méltó, hogy a harminc válaszadóból csak három értett egyet a régészeti lelőhely jelenlegi fogalmával.^[49] Ennek a három személynek a kivételével mindegyik régész szankcionálná a régészeti lelőhely rongálását, függetlenül attól, hogy az nyilvántartott vagy sem. Megfogalmazták, hogy a régész szakmán belül többször felvetődött a hatályos jogi szabályozás fogalomhasználatával kapcsolatos probléma. Meglátásuk szerint azzal, hogy kizárólag a KÖH által nyilvántartásba vett lelőhelyek rendelkeznek törvényi védelemmel – a büntetőjogi tényállás vonatkozásában is ezen fogalom az irányadó –, a tényleges lelőhelyek körülbelül kétharmada figyelmen kívül marad. A régészeti megfigyelések alapján négyzetkilométerenként 1-2 lelőhellyel lehet számolni, ezáltal 100.000-200.000-re tehető ezek száma, szemben a nyilvántartásba vett ötvenezerral. A szakma egy részének álláspontja szerint erre a helyzetre megoldást nyújtana, ha a jövőben minden nagyberuházás, építkezés és kisebb földmunkákat megelőzően egy szakértői testület állapítaná meg a terület régészeti érintettségét.^[50] E felvetés már azért is problémás, mivel a lelőhelyek megbolygatását nem csupán beruházók végzik, hanem bárki, akár olyan személy is, akinek saját tulajdonú területén található a lelőhely, akitől nem várható el, hogy minden ilyen esetben az adott szakmai testülettől régészeti érintettség megállapítását kérje. Másrészt ezt lenne hivatott szolgálni a KÖH által a beruházás érdekében előírt örökségvédelmi hatástanulmány is.^[51] A régészeti lelőhely fogalmára – ellentétben a szakma álláspontjával – a Kötv.-ben meghatározott fogalmat megfelelőnek tartjuk, ennek indokát a következő fejezetben fejtjük ki részletesen.

Az illegális leletfelderítést végzők (fémkeresőzők) tevékenységének megítélésével kapcsolatban feltett kérdésekre a válaszok egyöntetűek voltak abban, hogy az ilyen eszköz használata csak engedéllyel rendelkező régész számára lehet megengedett. Hatályos szabályozásunk alapján, a Kötv. értelmében feltárást csak a feltárási rendeletben meghatározott intézmények és az itt meghatározott személyek végezhetnek.^[52] Így a feltárási engedéllyel nem rendelkező személyek régészeti lelőhelyen ásatást, egyéb munkálatokat nem végezhetnek.^[53] Amíg a fémkeresős személy magatartása nem valósít meg rongálást, lopást, a cselekményét a régészeti szabálysértés diszpozíciója alapján kell megítélni. A szakma szerint ezen személyek a legkártékonyabbak, hiszen a

fémkereső egy eszköz a kezükben, annak érdekében, hogy segítségével felfedezzék mindazon helyeket, ahol régészeti leletek nagy számban előfordulnak és a lelőhely fosztogatásokat ezáltal megkezdhessék. Gyakorlatban többször előfordult, hogy a tettenéréskor az egyetlen bizonyítható eszköz az elkövető kezében a fémkereső detektor volt, azonban tekintve, hogy az eszköz birtoklása jogilag nem szankcionált tevékenység, a rendőrség tehetetlen volt. Azonban a szabálysértési feljelentést sem tették meg.

Mindenek következtében a szakma felől megfogalmazódott az engedély nélküli régészeti tevékenység kriminalizációjának igénye. Ezt jól mutatják a kérdőív adatai, hiszen a válaszadók kétharmada szerint is büntetőjogi beavatkozás szükséges. Mindezt azonban azért nem tartjuk elfogadható nézetnek, mert a büntetőjog ultima ratio elvével áll szemben. A szabálysértési tényállások arra hivatottak, hogy a cselekmények olyan esetekben, amikor a normaszegés súlyosságának mértékéből adódóan nem igényli büntetőjogi beavatkozást, ezen diszpozíciók alapján kerüljenek megítélésre. Így tehát az engedély nélküli tevékenységre vonatkozó hatályos szabályozás megfelelő, a gyakorlatban felmerült problémák megítélésünk szerint nem a bűncselekményé nyilvánítás eszközével oldhatók meg.

A kérdőív kérdéseire adott válaszok jelentősége abban rejlik, hogy ezáltal rávilágíthatunk olyan tényekre, amelyek felvetik a hatályos büntetőjogi szabályozás megfelelőségének kérdését. A bemutatott adatokból feltételezhető, hogy a régészeti leletre és lelőhelyre elkövetett deliktumok hatványozottabban vannak jelen a bűnelkövetésben, mint ahogy az e tárgyban indult nyomozati vagy bírósági eljárások számából kitűnik. A gyakorlatban felmerült problémák megoldására, egyúttal ezen diszpozíciók tényleges érvényre juttatására nem újabb kriminalizáció nyújt megoldást, sokkal inkább a régészeti lelőhely rongálás, régészeti lelet lopás tényállások által ténylegesen védeni célzott érdekek előtérbe állítása lehetne eredményes.

3. A régészeti örökség büntetőjogi védelme

3.1. A jogi tárgyra vonatkozó javaslat

A kérdőívekből kiszűrhető megoldási javaslatok szerint kizárólag kriminalizáció útján lehetne hatékonyabban fellépni az említett bűncselekmények elkövetőivel szemben, ám ezt nem tartjuk követendőnek. Mindennek oka egyrészt keresendő a büntetőjog mint jogág szubszidiárius jellegében. A büntetőjogi eszközök abban az esetben alkalmazhatóak, ha olyan súlyos a tanúsított magatartás, hogy a társadalomban keletkezett kár elengedhetetlenné teszi ennek a legsúlyosabb felelősségi formának az érvényesítését.^[54] Másrészt a hatályos szabályozásban meghatározott büntetéssel való fenyegetés mértékét, a diszpozíciókban deklarált egyes elkövetési magatartásokat a tényállások többségében megfelelőnek tartjuk.

Mindezek alapján felmerülhet a kérdés, hogy miben rejlik a hatályos szabályozás problematikája? Egyértelmű, hogy a hatóságok, kiváltképpen a KÖH

büntető tényállásokkal szembeni tájékozatlansága, valamint azon tény, hogy e közigazgatási szerv alkalmazottai egyéni jogérzetükre hagyatkozva, a büntetőjogszabályok figyelmen kívül hagyásával ítélnék meg egyes cselekményeket, jelentősen hozzájárul a régészeti lelőhely védelmét szolgáló diszpozíciók figyelmen kívül hagyásához. Mivel a bűncselekmények nem kerülnek a nyomozati szervek tudomására, ezért ezen szervek tényállásra vonatkozó ismeretei sem teljesek, hiszen szinte egyáltalán nem foglalkoznak napi munkájuk során a diszpozíciókkal. Megítélésünk szerint azonban nem kizárólag a KÖH passzivitása az egyetlen közreható tényező abban, hogy ezen elkövetési tárgyak védelme a gyakorlatban hatástalan. E körben felvetődik a kérdés, amikor a régészeti lelőhely, kulturális javak megrongálásának védelmét szolgáló tényállásokat a jogalkotó létrehozta, figyelembe vette-e, hogy a védendő érdekek köre és a meghatározott jogi tárgy összhangban áll-e azon érdekekkel, amelyeket a törvényhozó e rendelkezésekkel védeni kívánt? A kérdés megválaszolására az említett elkövetési tárgyakat érintő hatályos büntetőjogi norma értelmezése szükséges, melynek legmegfelelőbb eszköze a teleologikus, vagyis jogtárgyharmonikus értelmezés.^[55]

Ezen elkövetési tárgy rongálása a Btk.-ban a vagyon elleni bűncselekmények között, a rongálás (Btk. 324. §) tényállásának minősített esetét képezi, mely három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Súlyosabban minősül az elkövető cselekménye, ha magatartásának következtében a régészeti lelőhely megsemmisül. A deliktum által védett érdek a tulajdonjog és ezen belül minden olyan jog, tehát a birtoklás, használat vagy a rendelkezés joga, amelynek érvényesülése feltételezi a tulajdonjog tárgyiasult formájának, a vagyontárgy állagának épségét.^[56] Mindebből következik, hogy a régészeti lelőhely megrongálása azért pönalizált tevékenység, mert ennek következtében az állam tulajdonjoga sérül. Vajon a régészeti lelőhely büntetőjogi védelmének megfelelő indoka a tulajdon védelme, illetve a törvényi tényállás megfelelő módon védelmezi-e ezt az érdeket?

A kulturális javak védelméről és muzeális intézményekről szóló 1997. évi CXL. törvény érdemi hatást gyakorolt a büntetőjogi szabályozásra, mivel 1998. július 1-jei hatállyal a kulturális javak, a régészeti lelőhely és a műemlék, mint speciális elkövetési tárgyak bekerültek a törvénykönyvbe.^[57] A KÖH felállítása miatt, a szervezeti egységesítés okán alkották meg az ezen törvény helyébe lépő Kötv.-t, mely a büntetőjogi diszpozíciókra érdemi hatást gyakorolt, ugyanis tartalmazza a régészeti lelőhely definícióját. E törvény meghatározza a kulturális örökség védelmének kiemelt jelentőségét: „kulturális örökségünk hazánk múltjának és jelenének pótolhatatlan, egyedi és meg nem újítható forrása, a nemzeti és az egyetemes kultúra elválaszthatatlan összetevője.”^[58] Az Országgyűlés abból a célból alkotta meg a törvényt, hogy a nemzeti és egyetemes történelem során felhalmozott kulturális örökség feltárásának, tudományos feldolgozásának, megóvásának, védelmének, fenntartható használatának és közkinccsé tételének törvényi feltételét megteremtse.^[59] Ezen jogszabály vezeti

be az örökségvédelmi bírságot, mint közigazgatási szankciót. Figyelemre méltó a törvényi indokolás, mely a bírságolás indokát abban látja, hogy a szakszerűtlen beavatkozás (rongálás, rombolás) ellen megfelelő visszatartó erő legyen.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a jogalkotó már a közigazgatás szintjén kiemelten kezeli a régészeti örökség védelmét, mindez megállapítható az előbb hivatkozott indokolásból, illetve az örökségvédelmi bírság tényéből, valamint a törvény preambulumban megfogalmazott gondolatokból.

A hatályos büntető törvénykönyvben azonban a régészeti lelőhely védelmének indoka a tulajdonjog védelme, mivel a vagyoni elleni bűncselekmények között szabályozza. Ez azonban magával a tényleges jogalkotói akarattal áll szemben. Mivel a jogalkotó a Kötv. szerint a régészeti lelőhelyekben meglévő történeti forrást mint tudományos értéket védi, ez pedig nem indokolja a vagyoni elleni bűncselekmények körében történő elhelyezést. Így tehát kiindulva a kezdő gondolatunkból, a jogtárgyharmonikus értelmezés^[60] eszközével arra a megállapításra jutunk, hogy jelen esetben a régészeti lelőhely rongálásának tényállása által védett érdek ellentétben áll a törvényhozó szándékával, mivel nem azt védi, amit a jogalkotó azzal védeni kívánt.

Más oldalról megközelítve, azért tartjuk szükségesnek a védendő érdekek fontosságát hangsúlyozni, hiszen a jogi tárgy a büntetendővé nyilvánítás indokát, tartalmi legitimitását hivatott szolgálni,^[61] ezáltal a jogalkotói döntések megkérdőjelezhetőek, amennyiben a büntetendőség tartalmi indokát nem tartjuk megfelelőnek.^[62] A régészeti lelőhely rongálása esetén, megítélésünk szerint e cselekmény által elsődlegesen a kulturális örökség, mint nemzeti, tudományos forrás kerül veszélybe, illetve az e jogtárgyhoz fűződő állami és tudományos érdek szenved sérelmet, valamint az UNIDROIT Egyezmény által említett tudományos információk (forrásérték) kerülnek veszélybe. Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a régészeti lelőhely rongálásának tényállását az előbb meghatározott védendő érdek köré szerveznénk, rendszertani szempontból mely diszpozíciók körében helyezhetnénk el e deliktumot. A Btk.-ban a vagyoni elleni bűncselekmények körén kívül a XV. fejezetben, a rendészeti bűncselekmények között a műemlék megrongálása (Btk. 216. §), a kulturális javak megrongálása (Btk. 216/A. §), valamint visszaélés kulturális javakkal (Btk. 216/B. §) tényállások hivatottak a kulturális örökség védelmére. E három bűncselekmény azért nem tartozik a vagyoni elleni deliktumok közé, mert az elkövetési tárgy minden esetben az elkövetési magatartást kifejtő személy saját tulajdonát képezi. A jogalkotó azzal, hogy e három tényállást a kulturális örökség védelme érdekében megalkotta, utal arra, hogy a törvényhozó ezen érdeket kiemelten fontosnak kezeli, mely egyben megegyezik a Kötv.-ben foglalt, a jogalkotó által kitűzött céllal. A Kötv. 7. § (5) bekezdése értelmében a kulturális örökség elemei közé a régészeti örökség, műemléki értékek, valamint a kulturális javak tartoznak. Mindebből következik, hogy a kulturális örökség részét képező elemek ellen intézett támadás, amennyiben a rongálás elkövetési magatartásában merül ki, a jogi tárgyak homogenitása folytán ugyanazon alcím alá kell, hogy tartozzanak.

Megítélésünk szerint a régészeti lelőhely mint speciális elkövetési tárgy megrongálásának a vagyon elleni bűncselekmények körében történő értékelése azért is képezheti vita tárgyát, mivel ez esetben a cselekménnyel okozott kár objektíve pénzben nem határozható meg. Ha az elkövető a rongálás tényállását cselekményével kimeríti, a minősítés az okozott kár függvényében alakul, mely meghatározásnak az alapja a reparációs költség. Régészeti lelőhely esetén azonban ezen összeg megállapítása lehetetlen, jól mutatja ezt, hogy a hatályos szabályozás is a büntetés mértékének meghatározásakor aszerint differenciál, hogy a lelőhely megrongálódott, avagy megsemmisült. Amennyiben a régészeti lelőhely, illetve kulturális javak rongálásának tényállása a kulturális örökséghez fűződő állami, tudományos és társadalmi érdek védelmét szolgálná, megoldódna azon probléma, hogy az elkövetési tárgyak azonossága ellenére a jogalkotó külön fejezet alatt és szerkezeti elkülönülésben foglalkozik ezen deliktumokkal. Mindez átlátható, világos és egyértelmű eligazodást nyújthatna a jogalkalmazó számára.

A vagyon elleni deliktumok körében a lopás, sikkasztás, jogtalan elsajátítás, valamint az orgazdaság tényállásának minősített esetét képezi, ha ezen bűncselekményeket kulturális javak körébe tartozó tárgyra követik el. Megítélésünk szerint – habár ezen elkövetési tárgyak a törvény erejénél fogva a kulturális örökség fogalma alá tartoznak –, az elkövető által megvalósított előbbi tényállások elsődlegesen a tulajdonjog ellen irányulnak. A kulturális javak jogtalan eltulajdonítása, lopása, azokkal való orgazdaságot kimerítő tevékenység esetén az elkövetési tárgyakban rejlő, objektíve kifejezhető pénzbeli érték tényén nem változtat a tulajdonváltás. Ezen bűncselekmények esetén a sértő eredmény csakúgy, mint az alapeseti tényállásoknál, abban realizálódik, hogy a tulajdonost megfosztják az őt megillető jogosultságoktól, illetve vagyoni haszonszerzés célzattal hozzájárulnak az így megszerzett kulturális javak továbbításához.^[63] E speciális elkövetési tárgyak minősítő körülményként történő jogalkotói értékelése jelzi a kulturális javakban rejlő értékek kiemelt jelentőségét.

Mindezek alapján tehát megfogalmazásra került a kulturális örökség, mint büntetőjog által védeni szükséges érdek, valamint az ezen jogi tárgy köré szerveződő deliktumok köré. A továbbiakban arra kívánunk választ adni, hogy pontosan mit értünk régészeti lelőhely, kulturális javak, mint speciális elkövetési tárgyak fogalma alatt. Mindezzel célunk, hogy megszüntessük a fogalomhasználatból eredő eddigi tisztázatlanságot.

3.2. A régészeti lelőhely fogalma

A régészeti lelőhely fogalmának tisztázása büntetőjogi szempontból azért nélkülözhetetlen, mivel a büntetőjogi védelem a definíció által meghatározott és körülhatárolt területet illeti meg. Amennyiben a régészeti lelőhely a rongálás elkövetési tárgya, akkor annak fogalmi tisztázása elkerülhetetlen, mivel az elkövetési magatartás a régészeti lelőhelyre irányul vagy arra gyakorol behatást.

A régészeti lelőhely fogalmát a Kötv. definiálja.^[64] Ahogy arra már utaltunk a „régész szakma” a fenti fogalmat azért sérelmezi, mivel a „nyilvántartásba vétel” kitétel miatt azok a lelőhelyek, melyek nincsenek bejegyezve a KÖH nyilvántartásába, tulajdonképpen nem élveznek büntetőjogi védelmet. A régészeti lelőhelyre elkövetett bűncselekmények esetén csak akkor beszélhetünk elkövetési tárgyról, ha ezek a régészeti lelőhelyek be vannak jegyezve a KÖH nyilvántartásába. A kérdőívet kitöltők sérelmezik továbbá, hogy a nyilvántartásba vétel miatt kiszolgáltatják a lelőhelyek adatait a „kincsvadászoknak”.^[65] Ebből világosan az következik, hogy azok a földtörténeti, régészeti helyszínek, amelyeket még nem ismerünk, ezért nem lehet térképen lokalizálni és ezáltal a KÖH nyilvántartásában sem szerepelnek, ma nem tekinthetők régészeti lelőhelynek és nem élveznek büntetőjogi védelmet sem.^[66] A régészet rendelkezik tudományosan kimunkált régészeti lelőhely fogalommal, de ez olyan bizonytalansági tényezőket foglal magában, melyek mellett egy nem szakembertől nem várható el a lelőhely felismerése. Azt is nehéz meghatározni, hogy melyik felszíni leletegyüttes jelent valóságos felszín alatti lelőhelyet, hiszen a feltételek szezonról-szezonra változnak, a leletek megjelennek, majd eltűnnek, az emberi tevékenység is elmozdíthatja azokat.^[67] Mivel a régészeti lelőhely jogi fogalmában a KÖH nyilvántartásában való szereplés szükségképpen elem, ezért csak azokban az esetekben beszélhetünk régészeti lelőhelyekről, amikor azokat bejegyezték a KÖH nyilvántartásba.

Nem terheli büntetőjogi felelősség azt a személyt, aki ilyen ismeretlen, nyilvántartásba nem vett lelőhelyet tár fel vagy rongál meg, mivel a szándékosságot ebben az esetben nem lehet megállapítani, hiszen az elkövető nem tudhatott arról, hogy az adott terület régészeti lelőhely, mivel az nem szerepelt a KÖH nyilvántartásában. Mégpedig azért nem, mivel a szándéknak át kell fognia a rongálásnál a törvényi tényállás minden elemét és esetünkben ez hiányzik, mivel nem volt annak tudatában az elkövető, hogy a területen régészeti jelentőségű objektumok találhatóak. Nincs is elkövetési tárgy, mivel ezek az ismeretlen régészeti lelőhelyek nincsenek bejegyezve a KÖH nyilvántartásába. Bár a szabálysértési joganyag tartalmaz arra vonatkozó tényállást, amely az engedély nélküli régészeti feltárást szankcionálja,^[68] de ha ezt nem nyilvántartásba vett területen követik el, akkor nincs büntetőjogi relevanciája. Sőt az is elképzelhető, hogy engedély nélkül is végezhetnek szakmailag megfelelő és forrásértéket megtartó feltárást.

A régészeti lelőhelyeket különböző csoportba sorolja a Kötv. a védelem szempontjából:

1. **Általános védelem:** a régészeti lelőhelyek általános védelem alatt állnak, amelyet azonban a Kötv. nem definiál pontosan.^[69]
2. **Védett régészeti lelőhely:** ezeken nem lehet olyan tevékenységet folytatni, amely a lelőhelynek akár részleges állapotromlását eredményezheti.^[70] A védett lelőhelyeket lehet még külön kategorizálni:
 - a) kiemelten védett régészeti lelőhely;^[71]

b) fokozottan védett régészeti lelőhely.^[72]

A régészeti lelőhelyek jelentőségét bizonyítja az a tény, hogy a kiemelkedő történeti és kulturális jelentőségű régészeti lelőhelyeket nem hatósági eljárással, hanem kizárólag jogszabályban lehet védetté nyilvánítani.^[73] A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeken a KÖH engedélye szükséges a 30 cm mélységet meghaladó földmunkával járó tevékenységekhez.^[74]

A tudományos információk (forrásérték) megőrzése indokolná, hogy a büntetőjogi védelem ne csak a nyilvántartásba vett lelőhelyeket illesse meg, hiszen nagy lehet akár annak a valószínűsége is, hogy az eddig még fel nem tárt és ismeretlen területek sokkal több, gazdagabb információval rendelkeznek, mint egy már feltárt és nyilvántartásba vett terület. Jóllehet a régész szakma követeli a Kötv. régészeti lelőhely fogalmából a „nyilvántartásba vett” kitétel törlését, mert így meglátásuk szerint biztosítható lenne pótolhatatlan kulturális örökségünk megfelelő büntetőjogi védelme, ám dogmatikai szempontból ez kivitelezhetetlen. Ennek oka, hogy a régészeti lelőhely rongálását csak és kizárólag szándékosan lehet elkövetni. Ha a lelőhely-fogalom minden feltárt és feltáratlan lelőhelyet lefedne, akkor ezzel felmerülne az a probléma, hogy a szándékosság tudati oldala kiszélesedne. Egy laikustól azonban nem várható el az a tudattartalom, hogy felismerje a régészeti lelőhelyet, így a nyilvántartásba vételre vonatkozó fogalmi elemet szükségesnek tartjuk. A régészeti lelőhely fogalma alatt így olyan területet értünk, amely régészeti jelenségek, objektumok, leletek sajátos kontextusban találhatóak, de ezek földrajzi meghatározottsága és térbeli helyzete ismert kell legyen, hogy a régészeti lelőhely mint elkövetési tárgy büntetőjogi szempontból meghatározható legyen. Erre szolgál a KÖH nyilvántartása, amit azonban nem tüntet fel hiánytalanul a KÖH saját honlapján. Érdemes lenne megfontolni a lelőhelyek ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzését, amely így lehetővé tenné a tulajdonosok számára is a megismerhetőséget.

3.3. A régészeti lelet fogalma

A régészeti lelőhely fogalmának kifejtése mellett foglalkoznunk kell a régészeti lelet fogalmával^[75] is. Ennek oka, hogy a régészeti örökség védelme erre a két elemre terjed ki.

Az általunk vizsgált büntetőjogi tényállások egyikében sem minősül elkövetési tárgynak a régészeti lelet, kizárólag a kulturális javak körébe tartozást jelöli meg minősítő körülményként az egyes bűncselekményeknél a jogalkotó. A kulturális örökség elemei közé tartoznak a régészeti örökség ingatlan elemei, a műemlékek, valamint a kulturális javak.^[76] Felmerül a kérdés, hogy hová sorolható ilyen logikai lánc alapján a régészeti lelet, mint ingó tárgy. Az OKRI munkatársai megfogalmazzák azon kérdésüket, hogy ezen a gondolatmeneten elindulva, kulturális javak körébe tartozó tárgynak tekinthetjük-e a régészeti leletet?^[77] Értelmezésük szerint a kulturális örökség elemei a Kötv. 7. § 4. pontjában meghatározott kulturális javak; a Kötv. ebből következően a kulturális örökség

fogalomból szűk értelemben csak a régészeti örökség ingatlan elemeit vette ki.^[78] Megítélésünk szerint a régészeti lelet törvényi definíciójából kiindulva, rendszertani értelmezéssel megállapítható, hogy a régészeti lelet a kulturális javak körébe tartozó tárgy. Azáltal, hogy a törvényi definícióban az szerepel, hogy „nem minősülnek régészeti leletnek azon kulturális javak” a jogalkotó a kulturális javak (vagyis ingó kulturális örökségi elemek) gyűjtőfogalma alá sorolta a régészeti leletet.^[79]

Mindebből következik, hogy a kulturális javak, illetve régészeti lelőhely jelenlegi törvényi fogalma megfelelő a keretdiszpozíció kitöltéséhez, valamint, hogy a régészeti lelet a kulturális javak körében értelmezendő.

4. De lege ferenda javaslatok

Ahogy azt a korábbi fejezetben már kifejtettük, a régészeti lelőhely, kulturális javak, valamint műemlék rongálásának diszpozíciói a kulturális örökség védelmét hivatottak szolgálni, ezért e deliktumokat a Btk. XV. fejezetében, az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és közélet tisztasága elleni bűncselekmények között, új, közös cím alatt, a kulturális örökség elleni bűncselekmények körében tartjuk szükségesnek szabályozni.

4.1. A régészeti lelőhely rongálása

A régészeti lelőhely megrongálásának tényállására az alábbi javaslatot tesszük.

Btk.... § (1) Aki a régészeti lelőhelyet megrongálja és ezáltal a benne rejlő régészeti forrásértéket megszünteti, büntetést követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekményt

a) üzletszerűen

b) bűnszövetségben követik el.

A bűncselekmény jogi tárgya tágabb értelemben a kulturális örökség, melynek részét képezi a régészeti örökség, mint ezen deliktum által közvetlenül védett érdek. E fogalom a Kötv.-ben meghatározottaknak megfelelően: 7. § 22. pont „az emberi létnek a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt és a természetes vagy mesterséges üregekben 1711 előtt keletkezett érzékelhető nyoma, mely segít rekonstruálni az emberiség történetét és kapcsolatát környezetével”. Ilyen formában tehát a régészeti lelőhely védelme által válik biztosítottá, hogy e területekben rejlő tudományos forrást a régészettudomány fel tudja használni, valamint a történelemtől így fennmaradt információkat hasznosítani tudja.

A bűncselekmény elkövetési magatartása a rongálás, mely minden olyan szándékosan kifejtett közvetlen vagy közvetett magatartást magában foglal, amelynek következtében a régészeti lelőhely állagában károsodik vagy megsemmisül.^[80] Az elkövetési magatartás e deliktum esetében csak tevés

valósulhat meg. Tényállásszerű minden olyan magatartás, amely az elkövetési tárgy régészeti objektum összefüggését megbolygatja. Ilyen cselekmény többek között az ásás, föld elhordás, gépi munkálatok végzése, kábelfektetés.

A tényállás befejezetté akkor válik, ha a rongálás következtében a régészeti lelőhelynek a forrásértéke megszűnik. Mindez akkor valósul meg, ha a lelőhely rongálás utáni állapotából nem lehet következtetni az elkövetési tárgy által magában hordozott, a régészet- tudomány szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró információkra. A régészeti lelőhely elemei eredeti fekvésükben tartalmazzák azokat a tudományos információkat, amelyek a behatás következtében megismerhetetlenné válnak. Ez valósul meg akkor, ha a károkozó magatartás miatt nem lehet megállapítani például a sírban fekvő elhelyezkedését, mely azért lenne fontos, mert ebből lehetne következtetni a temetkezési szokásokra, mely jelezné, hogy a lelőhely milyen korból, az elhunyt személy mely vallási közösségből származik, valamint árulkodhat az adott személy társadalomban betöltött pozíciójáról. Ezen információk elsődlegesen a régészet, mint a történelmi múlttal foglalkozó tudomány számára jelentősek, hiszen ezáltal kaphatunk képet egy adott történelmi korszakról, népcsoportról. Ahhoz, hogy a forrásérték megszűnése megállapítást nyerjen minden esetben régész szakértői közreműködésre lenne szükség, hiszen egy régészeti tudományos kérdéstről beszélünk, melyet csak ilyen végzettséggel és gyakorlati tudással rendelkező személy képes vizsgálni.

A bűncselekmény kísérlete valósul meg, ha az elkövető a rongáló magatartását megkezdi, de azt nem fejezi be, így például tettenérés esetén vagy az elkövetési magatartás ugyan megvalósul, de a szakértő nem állapítja meg a forrásérték megszűnését.

A bűncselekmény tettese bárki lehet, az a személy is, akinek saját tulajdonú területén található a régészeti lelőhely. Mindezzel kiküszöbölhetővé válik a hatályos szabályozás egyik problematikája, nevezetesen, hogy a saját tulajdonú földterületen található régészeti lelőhely rongálását az ingatlan tulajdonosa nem követheti el. Ez következik abból, hogy a rongálás deliktuma csak idegen vagyontárgyakra követhető el. Így tehát ha a régészeti lelőhely saját tulajdonban álló területen található, a Btk. 324. § (3) bekezdés 1. pontja nem volt megállapítható. Az általunk tett javaslat elfogadásával a régészeti lelőhelyben rejlő forrásérték – függetlenül a terület tulajdonosi jellegétől – büntetőjogi védelem alatt állna. A tettes személy régész végzettségű is lehet, ha szakszerűtlen cselekményével a lelőhelyben olyan kárt okoz, amelynek következtében a benne rejlő forrásérték megszűnik.

A deliktum csak szándékosan követhető el. A szándéknak át kell fognia az objektív tényállási elemek körét, így a terület régészeti lelőhelyi minőségét, az elkövetési magatartást, okozati összefüggést, valamint, hogy cselekménye következtében a lelőhely eredeti összefüggéseiben és abban található forrásérték megszűnik. Nem kell azonban kiterjednie arra, hogy milyen információkat semmisített meg.

Minősítő körülményként tartanánk szükségesnek a Btk.-ba iktatni az üzletszerűség, illetve a bünszövegségben történő elkövetést. Mindkettő fogalomra az értelmező rendelkezésekben foglalt definíciók irányadóak.^[81] E minősített esetek indokát abban látjuk, hogy a régészeti lelőhelyeket csoportosan, haszonszerzési célzattal fosztogató személyek cselekménye az alapeseti tényálláshoz képest sokkal inkább veszélyes a társadalomra és egyben a lelőhelyekben rejlő tudományos információ nagyobb mértékű pusztulását okozza.

4.2. A kulturális javak rongálása

A kulturális örökség védelmét szolgáló tényállás a kulturális javak megrongálása, melyre az alábbi a javaslatunk:

Btk.... § (1) Aki a tulajdonában álló, a kulturális javak körébe tartozó és védett tárgyat, illetve aki a kulturális javak körébe tartozó idegen tárgyat megrongálja, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki az (1) bekezdés szerinti tárgyat megsemmisíti, öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Ezen deliktumnak a jogi tárgya, ahogy már említettük, a Kötv.-ben foglaltaknak megfelelően a kulturális örökség, melynek védelmét a közérdek, a nyilvánosság és a tudományos kutatás számára történő hozzáférés, illetve az utókor számára történő megőrzés teszi indokolttá.

Az (1) bekezdésben meghatározott elkövetési magatartás a rongálás. Akár tevésével, akár mulasztással is megvalósulhat e bűncselekmény, így például amennyiben a tulajdonos egy kulturális javak körébe tartozó könyvtári, muzeális dokumentumot nem megfelelő módon tárol, a környezeti behatások következtében annak állagában sérülés következhet be.

A bűncselekmény elkövetési tárgya a kulturális javak körébe tartozó tárgy, melynek fogalma, ahogy arra már utaltunk, megegyezik a Kötv.-ben (7. § 4. pont) meghatározottal. E fogalom alá vonható a régészeti lelet is. Amennyiben a kulturális javak körébe tartozó tárgy saját tulajdonú, további feltétel, hogy az védett legyen. A törvény értelmében ezen javak akkor minősülnek védettnek, ha a bennük rejlő pótolhatatlan és kiemelkedő kulturális örökségi jelleg miatt a KÖH hatósági eljárás során határozattal azzá nyilvánítja. E kitétel megvalósulása egyrészt azért szükséges, mivel ennek hiányában e tényállást realizálná az a személy is, aki saját maga alkotta a kulturális javak körébe tartozó tárgyat, hiszen az alkotó tulajdonában lévő kulturális javak védetté nyilvánítása a Kötv. alapján kizárt. Másrészt, abban az esetben, ha a nem védett, saját tulajdont képező kulturális javak körébe tartozó tárgyra is el lehetne követni e deliktumot, oda vezetne, hogy minden, a tudomány szempontjából bármilyen jelentőséggel bíró tárgy ellen elkövetett rongálás vagy megsemmisítés büntetőjogi szankciót vonna maga után. Így például amennyiben egy fényre érzékeny grafika tulajdonosa olyan helyiségben helyezi el a műtárgyat, ahol rendszeresen napsugárzásnak van kitéve, melynek következtében az időmúlásával megfakul és értékét veszti,

megvalósítaná e tényállását. Megítélésünk szerint mindez indokolatlan kriminalizációhoz vezetne és egyben a büntetőjog ultima ratio alapelvébe ütközne.

Abban az esetben, ha az elkövetési tárgy idegen, nem saját tulajdonú, akkor a védettség nem szükséges, hiszen a kulturális javak ex lege törvényi védelem alatt állnak. E többletfeltételt azért sem követelhetjük meg, hiszen ez esetben a büntetőjogi védelem alól kikerülnének mindazon elkövetési tárgyak, amelyeket a hatóság nem vett nyilvántartásba. Sok esetben maga az elkövető az, aki először jut a birtokába a kulturális javak körébe tartozó tárgynak, például régészeti lelet esetén, így tehát az előzetes hatósági nyilvántartásba vétel fogalmilag kizárt.^[82]

A bűncselekmény elkövetője, amennyiben saját tulajdont képez az elkövetési tárgy, csak a tulajdonos lehet. E deliktum tettese nem lehet az a személy, aki maga alkotja a kulturális javak körébe tartozó tárgyat, mivel ez esetben e tárgy nem nyilvánítható védetté.^[83] Az idegen kulturális javak vonatkozásában értelemszerűen a cselekmény tettese csak az lehet, akinek nem áll tulajdonában az elkövetési tárgy.

A deliktum minősített esetét képezi, ha az elkövetési tárgy megsemmisül. Előbbi elkövetési magatartás akkor valósul meg, ha a kulturális javak körébe tartozó tárgy olyan fokú sérelmet szenved el, amelynek folytán a benne rejlő tudományos, kulturális érték teljes mértékben elvész és ezáltal nem hordozza azt a specialitást, amely indokoltá teszi más vagyontárgyaktól való megkülönböztetését.

4.3. Műemlék megrongálása

A kulturális örökség körébe tartozó elemek harmadik csoportját a műemlékek képezik, mely ellen elkövetett rongálás esetén is ugyanazon jogi tárgy szenved sérelmet, mint a kulturális javak, illetve régészeti lelőhely esetén. A hatályos szabályozás értelmében a Btk. 216. § alapján a saját tulajdonú műemlék megrongálása, valamint annak megsemmisítése, illetve helyrehozhatatlan károsodásának előidézése büntetőjogi szankciót von maga után. A más tulajdonában álló (idegen) műemlék elleni rongálás a vagyon elleni bűncselekmények körében, a Btk. 324. § minősített eseteként nyer értékelést.

Megítélésünk szerint a védendő érdek homogenitása folytán jelen esetben sem indokolt a más tulajdonát képező, illetve a saját tulajdonban álló műemlék közötti törvényi differenciálás, hiszen mindkét esetben az elkövetési magatartással a kulturális örökség, mint jogi tárgy szenved sérelmet. Mindezekre tekintettel a műemlék megrongálásának tényállását az alábbi szövegezéssel tartjuk szükségesnek a Btk.-ba iktatni:

Btk.... § (1) Aki a műemléket megrongálja, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki az (1) bekezdés szerinti műemléket megsemmisíti, vagy annak olyan helyrehozhatatlan károsodását idézi elő, amelynek következtében az elveszti műemlék jellegét, öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A bűncselekmény elkövetési tárgya a műemlék, melynek fogalmát a Kötv. 7. § 8. pontja határozza meg: „Olyan műemléki érték, amelyet e törvény alapján jogszabállyal védetté nyilvánítottak.” Mindebből következik tehát, hogy műemlék a műemlékké nyilvánítást deklaráló jogszabály erejénél fogva védett,^[84] így e bűncselekmény esetében indokolatlan a differenciálás a saját, illetve más tulajdonában lévő elkövetési tárgyak között.

Jelen deliktum esetében, eltérően ezen cím alatt szabályozott másik két bűncselekménytől, speciális elkövetési magatartást képez a műemlék helyrehozhatatlan károsodásának előidézése. Ezen elkövetési magatartás akkor valósul meg, ha a műemlék rongálással okozott károsodás olyan fokú, hogy az javítással, restaurációval vagy más mesterséges úton sem állítható helyre. Mindennek következtében a dolog elveszti műemléki jellegét, tehát a sérelemnek olyan tulajdonság vonatkozásában kell megvalósulnia, amely a védetté nyilvánítást indokolta.^[85]

Megítélésünk szerint e három bűncselekmény az általunk javasolt tényállási elemekkel megfelelő lenne a kulturális örökség védelméhez fűződő érdek érvényre juttatására. A diszpozíciók mindegyikének elkövetési magatartása rongálásban merül ki, mely az elkövetési tárgyban előidézett állagromlásban nyilvánul meg és ezen jogellenes cselekmény által szenved a kulturális örökség részét képező műemlék, kulturális javak, régészeti örökség sérelmet. A kulturális javakkal visszaélés tényállását nem tartjuk indokoltnak az előbb említett három bűncselekmény körében szabályozni, hiszen ezen tényállás elsődlegesen annak a védelmét szolgálja, hogy az állam nyomon tudja követni a kulturális örökség elemeit képező javak, tárgyak forgalmát. Ennek érdekében külön törvény – a Kötv.– vonatkozik a kulturális javak elidegenítésére és ezen rendelkezések megszegőivel szemben tartja a jogalkotó szükségesnek a mulasztások miatti büntetőjogi szankcionálást.^[86] Mindezzel ténylegesen az államigazgatás rendje, mint önálló jogi tárgy sérül, így úgy gondoljuk, hogy e deliktumnak a rendészeti bűncselekmények közötti jelenlegi szabályozása megfelelő.

4.4. Kulturális javakra elkövetett vagyon elleni bűncselekmények

Egyetértünk azzal, hogy a kulturális javak ellen elkövetett vagyon elleni bűncselekmények minősítő körülményeként kerül szabályozásra ezen érték védelme. Oka ennek, hogy a tulajdonjog mint jogi tárgy megfelelő módon került meghatározásra a jogalkotó által. A lopás, sikkasztás, orgazdaság bűncselekmények esetén mindig a tulajdonosi jogosítványok ellen irányul – akár közvetett módon – az elkövetési magatartás, mivel a tulajdonos rendelkezési jogosultságát vonja el a dolog felett. A minősítési rendszert tekintve a jogalkotó azonban következetlen, mivel a kulturális javak minősítő körülményként való

meghatározását egyetlen esetben emeli be a tényállásokba, ez pedig megegyezik a nagyobb értékre elkövetett vagyon elleni deliktumok büntetési tételével. A jogalkotó következetlensége így abban ragadható meg, hogy csak egyetlen esetben értékeli minősítő körülményként ezen speciális elkövetési tárgyakat. Például ha az eltulajdonított kulturális javak körébe tartozó tárgy értéke 20.000 Ft és 200.000 Ft között van – amely az alapeseti tényállás értékkategóriája –, akkor a Btk. 316. § (4) bekezdés 3. pontja alapján a minősített eset kerül megállapításra, míg ha a lopást kulturális javak körébe tartozó olyan tárgyra követik el, amely a jelentős, különösen nagy, különösen jelentős értékkategóriába tartozna, akkor nem jelent minősítő körülményt, hogy a cselekményt a kulturális javak körébe tartozó tárgyra követik el.^[87] A büntetéssel fenyegetés három évig terjedő szabadságvesztés a kulturális javak ellen elkövetett vagyon elleni bűncselekmények esetén, csakúgy mint a nagyobb értékre elkövetett, illetve a kisebb értékre meghatározott minősítő körülménnyel realizált vagyon elleni bűncselekmények esetén.

Véleményünk szerint a vázolt helyzetre az jelentene megoldást, ha a kulturális javak mint minősítő körülmény megjelenne a lopás, sikkasztás, orgazdaság tényállásán belül minden egyes értékkategóriában, és ezáltal az elkövető cselekménye egy magasabb büntetési tétellel fenyegetett tényállási fordulatot realizálna. Példaként felhozható a lopás, amelynél a bünszövetségben, közveszély színhelyén, dolog elleni erőszakkal, üzletszerűen elkövetett cselekmények minden egyes értékkategóriában külön minősítő körülményként vannak feltüntetve. Így ha az elkövető szabálysértési értékre, de a kulturális javak körébe tartozó tárgyra követné el a lopást, akkor ezzel a lopás vétségét valósítja meg, ugyanígy ha kisebb értékre, de a kulturális javak körébe tartozó tárgyra követné el a cselekményét, akkor cselekménye ugyanúgy minősül, mint a nagyobb értékre elkövetett lopás.

4.5. Jogi személy büntetőjogi felelősségének kérdése

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a lelőhelyek rongálásának legnagyobb hányadát beruházások megvalósítása közben követik el. A vizsgált 47 esetből mindössze 7 esetben volt az elkövető természetes személy. A beruházók a gyakorlatban jelentős arányban jogi személyek, amely felveti büntetőjogi felelősségük kérdését ebben az esetkörben. A felelősségre vonás lehetőségével azért kívánunk foglalkozni, mivel az aktakutatás során levontuk azt a következtetést, hogy az örökségvédelmi bírságnak a jogi személyekkel szemben nincsen visszatartó ereje. Míg egy szerény költségvetésű önkormányzat egyszeri bírság kivetése következtében a következő alkalommal figyelemmel lesz a régészeti lelőhelyek védelmére,^[88] addig egy nagyvállalatnak lehet akár erre a célra elkülönített költségvetési előirányzata is lehet a kivitelezési tervében. A maximálisan kiszabható örökségvédelmi bírság sok esetben nem közelíti meg az átadás késése miatt fizetendő kötbér mértékét, ez pedig ahhoz a gyakorlathoz

vezet, hogy rendszeresen figyelmen kívül hagyják a KÖH által kiadott engedély feltételeit, vagy meg sem kötik az illetékes múzeummal a feltárási szerződést.^[89]

Hazánkban a 2001. évi CIV. törvény szabályozza a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések rendszerét és a felelősségre vonás feltételeit. A magyar szabályozási rendszerben a jogi személy felelősségre vonásának feltétele a természetes személy elkövető felelősségének megállapítása.^[90] Feltétel továbbá, hogy az elkövetett bűncselekmény szándékos legyen, illetve vagyoni előnyt eredményezzen. A jogi személyekkel szemben alkalmazandó szankciók tekintetében alapvető cél, hogy olyan reakcióeszközök legyenek alkalmazhatóak, amelyek mellett nem „kifizetődő” a jogi személy jogsértő magatartása.^[91] A régészeti lelőhelyek rongálása esetében az előbb idézett, kívánt kriminálpolitikai cél egyáltalán nem valósul meg, hiszen a bűncselekmények nem terelődnek büntetőjogi síkra.

A büntetőjogi fellépés jelentős indokát szolgáltathatja, ha egy jogállamban a személyegyesülésekre kiszabható közigazgatási, polgári- vagy gazdasági jogi szankciók nem elég hatékonyak.^[92] Esetünkben ez teljes mértékben megvalósul, mivel az örökségvédelmi bírság, mint közigazgatási jogi szankció egyáltalán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Párhuzamot vonhatunk a kulturális örökségvédelmi és a közbeszerzési (2003. évi CXXIV.) vagy akár a koncesszióról szóló törvény (1991. évi XVI.) között.^[93] Az utóbbi két törvény lehetőséget biztosít arra, hogy a büntetőeljárás jogerős befejezését követően a felelősségre vont jogi személyt kizárják meghatározott kedvezményekből vagy akár a koncessziós eljárásból. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon milyen visszatartó ereje lenne a tevékenység korlátozása büntetőjogi intézkedés következtetés alkalmazásának a jogerős büntetőjogi ítéletekben, amennyiben a jogi személy beruházása folytán régészeti lelőhelyet rongál meg. Véleményünk szerint a régészeti lelőhelyek védelme biztosítva lenne, hiszen ez olyan fokú anyagi veszteséget okozhatna a beruházóknak, amely már megfontolásra készítené őket a feltárási szerződés megkötését illetően. A társadalomra veszélyesség oldaláról azonban vizsgálunk kell azt, hogy a régészeti lelőhelyek milyen fokú sérelme vonhatná maga után a tevékenység korlátozásának szankcióját.

A törvény bírósági mérlegelés körébe utalja a taxatív felsorolásban nem szereplő tevékenységtől való eltiltást, így ezen törvényi rendelkezés alapján a bíróság ténylegesen bármely tevékenység gyakorlásától eltilthatja a jogi személyt.^[94] Meglátásunk szerint, ha a KÖH munkatársai megtennék minden esetben a feljelentést, és ennek következtében elmarasztaló bírósági ítéletek születnének, akkor a jogalkalmazó kialakíthatna egy olyan gyakorlatot, hogy meghatározott időintervallumon belül nem engedélyezi a tevékenység folytatását a jogi személy számára. Azonban a tevékenység korlátozása a jelenlegi törvényi szabályozást tekintve egy évtől három évig terjedő időtartamra rendelhető el. A nemzetgazdasági érdekek miatt azonban nem indokolt ilyen hosszú időtartamon keresztül az építési és kivitelezési profillal rendelkező vállalatok tevékenységének megvonása. Sajnálatos az a helyzet, hogy amennyiben a KÖH munkatársai

bűncselekmény elkövetését észlelik vagy arra utaló gyanújuk merül fel, nem tesznek feljelentést. Amennyiben ennek következetesen eleget tennének, akkor ennek folyamányaként olyan normakövetés alakulhatna ki a beruházók oldaláról, amely lehetőséget teremthet a még megmaradt régészeti örökség megóvására.

Összegzés

Azzal, hogy hazánk részese az e tárgykörben született UNIDROIT, illetve Valetta-i Egyezménynek, egyben jelzi, hogy a jogalkotó részéről is megfogalmazódott a kulturális örökség védelmének kiemelt fontossága. Mindezt alátámasztja a Kötv. miniszteri indokolása is, melynek megfogalmazása szerint a kulturális örökség értékeit érintő bármilyen mértékű károkozás, rombolás, pusztítás pótolhatatlan és jóvátehetetlen veszteséget okoz. Ennek megakadályozása érdekében vezette be a törvényhozó az örökségvédelmi bírság szankcióját, melyről aktakutatásunk során tapasztaltakra hivatkozva leszögezhetjük, hogy hatékonyságát tekintve nem megfelelő.

Megítélésünk szerint a kulturális örökség hatékony védelme akkor lenne biztosított, ha a jogalkotó ezen – általa is kiemelten fontosnak tekintett – értéket önálló jogi tárgyként kezelné és ennek védelme érdekében alkotná meg a három tényállást. Mindezzel a jogalkalmazó felé is egységes és világos képet nyújtana, megszüntetve ezáltal a hatályos szabályozásban rejlő rendszertelenséget. A vagyoni elleni bűncselekmények körében a kulturális javakra megvalósított deliktumok esetén minden értékkategóriát súlyosabban minősülne, ha ezen speciális elkövetési tárgyakra hajtanák végre.

Ennek jegyében javasoljuk, hogy a Büntető Törvénykönyvben a XV. fejezetben a kulturális örökség védelmét szolgáló tényállások a fent ismertetett szövegezéssel kerüljenek beiktatásra. Javaslatunkkal kiküszöbölhetővé válhatna a jelenlegi szabályozásban rejlő azon ellentmondás, hogy a jogellenes magatartást kifejtő személy saját tulajdonában álló területen található régészeti lelőhely vonatkozásában nem követheti el a rongálást.

Az általunk ismertetett javaslat elfogadásával a kulturális örökségben rejlő kiemelt érdek védelme dogmatikailag tisztázottá válhatna és mindez a jelenlegi gyakorlat problémáinak kiküszöböléséhez vezethetne.

Felhasznált joganyag:

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)

1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről (Sztv.)

2001. évi XXVIII. törvény a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló, Rómában, 1995. év június hó 24.

napján aláírt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről (UNIDROIT Egyezmény)

149/2000. (VIII. 31.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és az Európa Tanács tagállamai között, 1992. január 16-án kelt, Vallettában aláírt, a régészeti örökség védelméről szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről (Valetta-i Egyezmény)

2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (Kötv.)

2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről

218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet az egyes szabálysértésekről (Szr.)

191/2001. (X. 18.) Korm. rendelet az örökségvédelmi bírságról (Öbr.)

3/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet a kulturális örökség védetté nyilvánításának részletes szabályairól

4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet az örökségvédelmi hatástanulmányról

17/2002. (VI. 21.) NKÖM rendelet a kulturális örökség hatósági nyilvántartására vonatkozó szabályokról

10/2006. (V. 9.) NKÖM rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivataleljáráásairól

308/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról

5/2010. (VIII. 18.) NEFMI rendelet a régészeti lelőhelyek feltárásának, illetve a régészeti lelőhely, lelet megtalálójára anyagi elismerésének részletes szabályairól (Fr.)

324/2010. (XII. 27.) Korm. rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról a kulturális örökségvédelmi szakigazgatási szervekről és eljárásaikra vonatkozó általános szabályokról

Felhasznált irodalom:

A Magyar Régész Szövetség tagjainak Etikai Kódexe
<http://www.regeszet.org.hu/dokumentumok/ec.pdf>

Erdősi 2000 = Erdősi Péter: A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon. Regio (Kisebbség, Politika, Társadalom) 2000/4, 26-44.

Erdősy 2005 = Erdősy Emil: A vagyon elleni bűncselekmények. In: Magyar Büntetőjog. Különös rész. Szerk.: Tóth Mihály. Osiris Kiadó Budapest, 2005, 489-549.

Fantoly 2008 = Fantoly Zsanett: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. HVGORAC Budapest, 2008.

Földvári 2002 = Földvári József: Magyar Büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó Budapest, 2002.

Karsai 2010 = Karsai Krisztina: Büntetőjogi jogtárgyak a hamis áruk elleni küzdelemben. Magyar Jog 2010/12, 720-726.

Kereszty – Szomora 2009 = Kereszty Béla, Szomora Zsolt: A vagyon elleni bűncselekmények. In: A magyar büntetőjog különös része. Szerk.: Nagy Ferenc. HVGORAC Budapest, 2009, 594-664.

Korinek 2006 = Korinek László: A kriminológiai kutatási módszerek. In: Kriminológia- Szakkriminológia. Szerk.: Gönczöl Katalin, Kerezsi Klára, Korinek László, Lévay Miklós. Complex Kiadó Budapest, 2006, 203-218.

Jankovich 1993 = Jankovich B. Dénes: A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban. Magyar Nemzeti Múzeum-MTA Régészeti Intézet Budapest, 1993.

Kármán – Kriston – Stankowsky 2004 = Kármán Gabriella, Kriston László, Stankowsky Andrea: A kulturális örökség védelmével kapcsolatos büntetőjogi gyakorlat tapasztalatai. Jogtudományi Közlöny 2004/4, 140-148.

Kis – Hollán – Gellér 2006 = Kis Norbert, Hollán Miklós, Gellér Balázs: A Büntető Törvénykönyv magyarázata. II. kötet. Különös rész (1). Magyar Hivatalos Közlönykiadó Budapest, 2006.

Kulturális 2006 = Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Műtárgyfelügyeleti Iroda: Kulturális örökségünk védelme (konferencia beszámoló). Ügyészek Lapja 2006/1, 27-31.

Nagy 2010 = Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. HVGORAC Budapest, 2010.

Paulovics 2003 = Paulovics Anita: A kulturális javak védelme a nemzetközi összehasonlítás tükrében. Bíbor Kiadó Miskolc, 2003.

Renfrew – Bahn 1999 = Renfrew, Colin; Bahn, Paul: Régészet (elmélet, módszer, gyakorlat). Osiris Kiadó Budapest, 1999.

Szabó 2004 = Szabó Annamária Eszter: A közös kulturális örökség védelme az Európai Unióban. Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai Tomus 5/2. 2004, 141-149.

Szabó 2005 = Szabó Annamária Eszter: A kulturális örökség szervezetrendszer. Collega 2005/2, 44-49.

Szabó 2006 = Szabó Annamária Eszter: Együttműködés a kulturális igazgatás terén az Európai Unióban. Collega 2006/2-3, 59-63.

Szabó 2010 = Szabó Annamária Eszter: Adalékok a közigazgatási szervek kulturális örökségvédelmi szerepének elemzéséhez. Sectio Juridica et Politica. Tomus XXVIII. Miskolc, 2010, 297-313.

Szomora 2009 = Szomora Zsolt: A jogi tárgy funkciói és a jogtárgyharmonikus értelmezés. Bűnügyi Szemle 2009/2, 11-17.

Védtelessé váló régészeti lelőhelyek.

<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=70586> (2010. 08. 10.)

Wollák – Zsidi 2003 = Wollák Katalin, Zsidi Paula: A régészeti örökség védelmének jogi háttere és fővárosi gyakorlata. In.: Vándorutak. Múzeumi örökség. Tanulmánykötet Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Archaeolingua Budapest, 2003, 241-255.

Elektronikus források:

www.crimestat.b-m.hu

www.archeo.mta.hu

Hivatkozott ügyiratok:

490/0605/001/2010 KÖH, Dél-alföldi Iroda

490/2642/002/2010 KÖH, Dél-alföldi Iroda

480/707/3/2010 KÖH, Észak-alföldi Iroda

480/0283/2008 KÖH, Észak-alföldi Iroda

480/3182/2007 KÖH, Észak-alföldi Iroda

490/3047/2010 KÖH, Dél-alföldi Iroda

490/1118/2007 KÖH, Dél-alföldi Iroda

480

/0424/2005 KÖH, Észak-alföldi Iroda

Függelék**Kérdőív**

1. Ön hány éves?

2. Mióta dolgozik régészként (évszám)?

3. Mit tekint Ön régészeti lelet lopásának?

a) az adott személy elviszi a régészeti lelőhelyről a leletet, majd eladja

b) az adott személy elviszi a régészeti lelőhelyről a leletet és eljuttatja múzeumhoz

c) az adott személy elviszi a régészeti lelőhelyről a leletet és otthon kiteszi dísznek a nappalijába

4. Volt-e már szemtanúja régészeti lelet lopásának?

a) igen, többször is

b) igen, egy esetben

c) nem

5. Amennyiben igen, mit tett?

a) rendőrségen feljelentést tettem

b) Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (továbbiakban: KÖH) felé jeleztem a jogsértést

c) önállóan intézkedtem

d) nem tettem semmit

6. Hány régészeti lelettel kapcsolatos lopásról hallott a megye területén 2009-ben?

7. Mit tekint Ön régészeti lelőhely rongálásának?

- a) gyermekek egy csoportja homokozónak használja a kunhalom területét
- b) ittas egyetemisták összerugdossák a feltárt Árpád-kori templom falmaradványait
- c) népvándorláskori temető területén építenek fel egy irodaházat
- d) szarmata sírt önállóan tár fel egy műkedvelő idősekből álló csoport

8. Volt-e már szemtanúja régészeti lelőhely rongálásának?

- a) igen, többször is
- b) igen, egy esetben
- c) nem

9. Amennyiben igen, mit tett?

- a) rendőrségen feljelentést tettem
- b) KÖH felé jeleztem a jogsértést
- c) önállóan intézkedtem
- d) nem tettem semmit

10. Hány régészeti lelőhely rongálási esetről hallott a megyében 2009-ben?

11. Amennyiben tett feljelentést (akár lopás, akár rongálás miatt), mi lett a következménye?

- a) a bíróság büntetést szabott ki az elkövetőre
- b) megszüntették az eljárást
- c) nincs információm
- d) szabálysértést állapítottak meg

12. Amennyiben tett feljelentést, mennyire elégedett a hatóság munkájával?

1: egyáltalán nem - 5: teljes mértékben

Értékelje skálán! 1 2 3 4 5

13. Egyetért-e Ön a régészeti lelőhely alábbi fogalmával: *régészeti lelőhely az a földrajzilag körülhatárolható terület, amelyen a régészeti örökség elemei történeti összefüggéseikben találhatóak, és amelyet a hatóság nyilvántartásba vett.*

- a) igen, teljes mértékben
- b) nem, mivel a hatósági nyilvántartásba nem vett régészeti lelőhelyet nem tekintik annak
- c) a fogalom semelyik részével nem értek egyet

14. Szükséges-e Ön szerint a régészeti lelőhely rongálását szankcionálni?

- a) igen, de csak a hatósági nyilvántartásba vett régészeti lelőhelyek vonatkozásában
- b) igen, minden esetben, függetlenül attól h nyilván van-e tartva vagy nem
- c) egyáltalán nem tartom szükségesnek

15. Jogilag lehetővé tenné-e Ön a fémkereső használatát bárki számára olyan helyen, mely nem nyilvántartott régészeti lelőhely?

- a) igen, mivel így hozzájárulnak ezek a személyek ahhoz, hogy előkerüljön minél több lelet
- b) igen, mivel akinek a „kincskeresés” a hobbjja, annak ez elengedhetetlen eszköz
- c) nem, azt kizárólag csak engedéllyel rendelkező régészek használhatják

16. Jogilag lehetővé tenné-e Ön a fémkereső használatát bárki számára a régészeti lelőhelyeken?

- a) igen, mivel így hozzájárulnak ezek a személyek ahhoz, hogy előkerüljön minél több lelet
- b) igen, mivel akinek a „kincskeresés” a hobbjja, annak ez elengedhetetlen eszköz
- c) nem, azt kizárólag csak engedéllyel rendelkező régészek használhatják

17. Ön szerint a régészeti lelőhelynek pénzben pontosan kifejezhető értéke van?

- a) nem, eszmei értékénél fogva nem lehet pénzben kifejezni
- b) igen, kifejezhető, csakúgy, mint más vagyontárgy

18. Ön hogyan járna el a régészeti feltárás céljából jogszabályban előírt engedély nélkül ásatást végző személyekkel vagy az engedély kereteit túllépő személyekkel szemben?

- a) KÖH-nek kellene eljárást indítani velük szemben
- b) büntetőeljárást kellene indítani velük szemben
- c) nem lenne ezen cselekményeknek semmilyen következménye

19. Ön büntetné-e az elkövetőt az alábbi esetekben?

Szeged város határában fiatalok gyorsulási versenyt rendeznek. A területen régészeti feltárás van folyamatban, de erről a fiatalok nem tudnak. Egyikük olyan gyorsan veszi be a kanyart, hogy kisodródik és ennek folyamán a régészeti lelőhely egy részét a motor csúszás közben tönkreteszi?

- a) Nem, mert
- b) Igen, mert

20. Ön büntetné-e a szomszédot az alábbi esetben?

Ön, mint régész valószínűsíti, hogy a szomszédja kertjében egy Árpád-kori temető található. A szomszédja ezen a területen szőlőt telepít, amely ezáltal nagy kárt okoz a temetőben. Felhívja a figyelmet erre a tényre, de a szomszéd nem hagy fel a szőlő telepítésével.

a) Nem, mert ...

b) Igen, mert ...

21. Hasznosnak találja-e Ön a kérdőívet a cél eléréséhez?

22. Mi hiányzik Ön szerint a kérdőívből? (legfeljebb 3 dolgot jelöljön meg)

^[1] A tanulmány a 2011. április 18-20. között megrendezett XXX. OTDK-n Büntetőjog Különös részi tagozatban I. helyezést ért el. Konzulensek: Dr. Bató Szilvia (tudományos munkatárs) és Dr. Karsai Krisztina (egyetemi docens) SZTE ÁJTK, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék.

A szerzők ezúton is köszönetüket fejezik ki a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal akkori elnökének, Dr. Mezős Tamásnak a kutatás engedélyezéséért (ügyiratszám: 160/0134/001/2010), továbbá munkatársainak, Hajducsek Jánosnak, Újlaki Pongrácz Zsuzsánnának, Vida Katalinnak és Wollák Katalinnak a közreműködésükért.

Köszönjük továbbá Dr. Bálint Mariannának (Észak-alföldi Iroda), Harkai Istvánnak, dr. Horváth Andreának és Mészáros Patrícianak (Dél-alföldi Iroda) a kutatáshoz nyújtott segítségüket. Külön köszönetünket fejezzük ki a Magyar Régész Szövetség elnökének, Dr. Jankovich-Bésán Dénesnek a kérdőívek régészekhez történt továbbításáért. Külön köszönet illeti azon közreműködő régészeket, akik a kérdőív kitöltésével megosztották velünk tapasztalataikat.

^[2] Renfrew – Bahn 1999, 536.

^[3] A közérdek, a nyilvánosság és a tudományos kutatás számára történő hozzáférés is indokoltá teszi a védelmet. Kulturális 2006, 27.

^[4] Forrásérték alatt azt a tudományos információt értjük, melyből a régész az adott régészeti lelőhely és régészeti lelet vonatkozásában tudományos megállapításokat tud tenni.

^[5] A Magyar Régész Szövetség tagjainak Etikai Kódexe <http://www.regesztet.org.hu/dokumentumok/ec.pdf> (letöltés: 2010. 08. 17.).

^[6] A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársaival való beszélgetés során megtudtuk, hogy a hivatal országos szinten nagyon kevés esetben kezdeményezi a büntetőeljárás megindítását.

^[7] Szintén a KÖH munkatársaitól értesültünk arról, hogy nincsen jogerős bírósági ítélet e tárgykörben, illetve a Csongrád Megyei Főügyészséggel történt egyeztetés során megtudtuk, hogy ilyen ügyek szinte nem is jutnak bírósági szakba, korábban megszüntetésre kerülnek.

^[8] Korinek 2006, 211. Függelékként csatoltuk a kérdőívet.

^[9] Korinek 2006, 210.

^[10] A 308/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról helyébe lépett a 324/2010. (XII. 27.) Korm. rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról, a kulturális örökségvédelmi szakigazgatási szervekről és eljárásaikra vonatkozó általános szabályokról.

^[11] Wollák – Zsidi 2003, 243; Szabó 2006.

^[12] UNIDROIT Egyezmény 3. Cikk (2) bek.: „Az egyezmény alkalmazása során lopottnak tekintendő a jogellenesen kiásott, vagy törvénytelenen kiásott, de jogellenesen megtartott kulturális tárgy, amennyiben ez összhangban van az ásatás helyszínét adó állam törvényeivel.”

^[13] Az 5. cikk (2) bekezdése értelmében ilyennek minősülnek „azon kulturális javak, amelyeket a kérelmet előterjesztő állam területéről a kulturális javak kivételére a kulturális örökség védelme céljából megalkotott törvények szerint kiállított engedély alapján ideiglenesen vittek ki kiállítás, kutatás, restaurálás céljából, de az engedélyben meghatározott feltételekkel ellentétben nem vittek vissza.”

^[14] UNIDROIT Egyezmény 3. Cikk (3) bek.

^[15] UNIDROIT Egyezmény 5. Cikk (1) bek.

^[16] UNIDROIT Egyezmény 5. Cikk (3) bek.: „Abban az esetben, ha a kérelmet előterjesztő állam bebizonyítja, hogy a tárgy eltávolítása területéről lényegesen sért egy vagy több, a következőkben felsorolt érdeket:

a) a kulturális tárgy vagy környezete fizikai megóvása;

b) egy komplex műtárgy integritása;
c) pl. tudományos vagy történelmi jellegű információk megőrzése;
d) a kulturális tárgy hagyományok szerinti vagy rituális használata törzsi vagy őslakos közösségek által, illetve bebizonyítja, hogy a tárgy a kérelmet előterjesztő állam számára kulturális szempontból kiemelkedően fontos.”
^[17] UNIDROIT Egyezmény 20. cikk.

^[18] Szabó 2004.

^[19] Kötv. 82. § (1) „Az a természetes vagy jogi személyt és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetet, aki (amely) az e törvényben engedélyhez kötött tevékenységet engedély nélkül vagy attól eltérő módon végzi, illetve a védetté nyilvánított, vagy e törvény erejénél fogva védelem alatt álló kulturális örökség elemeit jogellenesen megsemmisíti, vagy megrongálja, illetve a védett kulturális örökségi elemet kötelezettségének elmulasztásával veszélyezteti, örökségvédelmi bírsággal (a továbbiakban: bírság) kell sújtani. Az örökségvédelmi bírság kiszabása nem mentesít egyéb, építésügyi eljárásban kiszabható bírság alól.

(2) Bírsággal sújtható az, aki a jogszabály által előírt bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget.”

^[20] A Kötv. részletes indokolása a 82-85. §-okhoz.

^[21] Az elkövetési magatartás a kulturális örökség elemeinek (melybe e törvény erejénél fogva a régészeti lelőhely is beletartozik) megrongálása, illetve megsemmisítése.

^[22] Szm. 144. § „Aki a) régészeti feltárás céljából jogszabályban előírt engedély nélkül ásatást, megelőző feltárást, falkutatást, műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végez vagy végeztet, b) régészeti és természettudományos feltárásokra, lelőhelyekre, továbbá a régészeti jelentőségű védett földterületekre vonatkozó jogszabályi kötelezettségét megszegi, százezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.”

^[23] Szm. 145. § „Aki közgyűjteményben, illetve muzeális intézményben őrzött vagy védetté nyilvánított kulturális javakról engedély nélkül másolatot forgalomba hozatal céljából sokszorosít, ötvenezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.”

^[24] Szm. 146. § „Aki a kulturális javakra és ezek gyűjteményére vonatkozó köteletségét megszegi, ötvenezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.”

^[25] Kis – Hollán – Gellér 2006, 766.

^[26] Kis – Hollán – Gellér 2006, 809.

^[27] Az Országgyűlés, a Kormány és a Nemzeti Erőforrás Minisztérium hatáskörét és feladatait helyütnem ismertetjük, mivel az általunk tárgyalt kérdés fő vonalához nem kötődik szorosan. Ehhez Szabó 2010.

^[29] Szabó 2010, 302; Paulovics 2003, 118.

^[30] 308/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról, illetve a kutatás lezárása óta hatályba lépett 324/2010. (XII. 27.) Korm. rendelet a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról, a kulturális örökségvédelmi szakigazgatási szervekről és eljárásaikra vonatkozó általános szabályokról.

^[31] Kötv. 24. § (7) „Ha a régészeti emlék vagy a lelet veszélyeztetése nélkül a tevékenység még részlegesen sem folytatható, a tevékenység jellege szerint hatáskörrel és illetékességgel rendelkező hatóság köteles annak folytatását azonnali hatállyal megtiltani és legfeljebb 30 napra felfüggeszteni, és intézkedéséről a hatóságot értesíteni.

(8) A múzeum köteles a mentő feltárást haladéktalanul megkezdeni, és folyamatosan - az elvárható ütemben - végezni, az előkerült régészeti leletet ideiglenesen elhelyezni. A mentő feltáráshoz feltárási engedély nem szükséges.

(9) Ha a mentő feltárást nem lehet 30 nap alatt elvégezni, a hatóság ideiglenesen védetté nyilváníthatja a földterületet.”

Kötv. 7. § „A régészeti feltárással jogosultak által végezhető tevékenységek:

1. Régészeti megfigyelés: földmunkával járó fejlesztések, beruházások régész által a helyszínen történő folyamatos figyelemmel kísérése és annak dokumentálása.

2. Próbafeltárás: a régészeti lelőhelyek állapotfelmérését, jellegük, térbeli kiterjedésük és rétegsoraik megállapítását célzó tevékenység.

3. Megelőző feltárás: régészeti emlék vagy lelet régészeti feltáráson kívüli, váratlan előkerülése során alkalmazandó, a közvetlenül érintett elemek szakszerű megmentésére irányuló azonnali beavatkozás.

4. Mentő feltárás: a hatóság által jóváhagyott írásbeli szerződés alapján végzett olyan régészeti kutatási tevékenység, amely a földmunkával járó fejlesztések, beruházások által érintett régészeti lelőhelyek feltárással irányul.”

^[32] Kötv. 20. § (2) bek., a régészeti feltárás részletes szabályait az 5/2010. (VIII. 18.) NEFMI rendelet (Fr.) állapítja meg.

^[33] Eszközei a Magyar Nemzeti Múzeumra szállnak, s önálló szervezeti egységként működik a múzeumon belül, ezután Nemzeti Örökségvédelmi Központ néven. <http://www.nefmi.gov.hu/kereses?searchStr=K%C3%96SZ> (letöltés: 2010. 08. 25).

^[34] Fr. 21. § (1) „A beruházó a megelőző feltárással kapcsolatos engedély iránti kérelem benyújtását megelőzően, a nagyberuházás által érintett területen a terület régészeti érintettségének egyértelmű tisztázása, a régészeti

örökségi elemekre vonatkozó ismeretek (különösen a lelőhely jellegének, korának, kiterjedésének és intenzitásának) megszerzése és pontosítása, valamint az ebből következően elvégzendő régészeti feladatellátás formájának, idő- és költségvonzatainak meghatározása érdekében, a 4. § (1) bekezdésében meghatározott régészeti feltárási módok - a régészeti megfigyelést kivéve - alkalmazásával előzetes dokumentációt köteles készíttetni a régészeti feltárással.

^[35] Kötv. 82. § (1) bek.

^[36] Öbr. 5/A. § (1) „A bírság kiszabása során meg kell állapítani a bírság alapját.

(2) A bírság alapját

a) a kulturális örökség eleme történeti, eszmei jelentősége és egyedisége,

b) a helyreállítás lehetősége, időbeni és pénzügyi mértéke,

c) a köteleességszegés tartama jellege, ismétlődése figyelembevételével úgy kell meghatározni, hogy az a kötelezettséget a további, az örökségvédelem értékeit sértő magatartástól visszatartsa.”

^[37] „Az örökségvédelmi bírság kiszabásának gyakorlata: az okozott kár összegének megállapításához a bolygatott területen elmaradt feltárás összegéből indulnak ki, és a megelőző feltárási szerződésben foglalt m² árat veszik figyelembe.” 130/0329/001/2006 számú másodfokú KÖH határozat.

^[38] <http://crimestat.b-m.hu/> (letöltés: 2010. 08. 24.).

^[39] Ügyiratszám: 490/0605/001/2010 KÖH, Dél-alföldi Iroda.

^[40] Ügyiratszám: 490/2642/002/2010 KÖH, Dél-alföldi Iroda.

^[41] Ügyiratszám: 480/707/3/2010 KÖH, Észak-alföldi Iroda.

^[42] Pl.: ügyiratszám: 480/0283/2008 KÖH, Észak-alföldi Iroda; 480/3182/2007 KÖH, Észak-alföldi Iroda, 490/3047/2010 KÖH, Dél-alföldi Iroda.

^[43] Pl.: ügyiratszám: 490/1118/2007 KÖH, Dél-alföldi Iroda.

^[44] Bü. 480/4112/2008 Mátészalkai Rendőrkapitányság.

^[45] Nagy 2010, 59.

^[46] Pl.: a kulturális javak, a régészeti lelet és a lelőhely fogalma a Kötv.-ben szerepel. Nagy 2010, 68.

^[47] Fr. 2. § (1) „A régészeti feltárást csak szakirányú mesterfokozattal és szakképzettséggel rendelkező régész vagy a régészet tárgyban doktori fokozatot szerzett személy vezetheti, aki a feltárást végző intézménnyel munkavégzésre irányuló jogviszonyban áll.” A kérdőíveket eljuttattuk a megyei és országos feltárási joggal rendelkező szervezeteknek, illetve a Magyar Régész Szövetségnek, hogy minden régészt megkereshessünk. Becslések szerint kb. 200 aktív régész lehet az országban.

^[48] A régészek a gyakorlatban azt a személyt nevezik fémkeresőzőnek, aki engedély nélkül, anyagi haszonszerzés céljából végzi a régészeti lelőhelyek felkutatását és „feltárást.”

^[49] A Kötv. értelmében (7. § 20. pont): „régészeti lelőhely az a földrajzilag körülhatárolt terület, amelyen a régészeti örökség elemei történeti összefüggéseiben találhatóak, és amelyet a hatóság nyilvántartásba vett.”

^[50] Kármán – Kriston – Stankowsky 2004, 144-145.

^[51] 4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet az örökségvédelmi hatástanulmányról.

^[52] Fr. 2. § (1) bek.

^[53] Szm. 144. §.

^[54] Földvári 2003, 37.

^[55] Szomora 2009, 13.

^[56] Kereszty – Szomora 2009, 626.

^[57] Kármán – Kriston – Stankowsky 2004, 140.

^[58] Kötv. Preambulum.

^[59] Kötv. Preambulum.

^[60] Szomora 2009, 13.

^[61] Karsai 2010, 720.

^[62] Szomora 2009, 12; Nagy 2010, 103.

^[63] Erdősy 2005, 492.

^[64] Kötv. 7. § 20. pont.

^[65] Védtelenné váló régészeti lelőhelyek. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=70586> (2009.02.15).

^[66] Bánffy Eszter (MTA Régészeti Intézet) és Raczky Pál (ELTE Régészettudományi Intézet) Népszabadság számára közlésre leadott írása. <http://www.archeo.mta.hu/hir/aktualishir/?p=7> (2009.05.04.).

^[67] Jankovich 1993, 9.

^[68] Szm. 144. §

^[69] Kötv. 11. §.

^[70] Kötv. 13. § (1) bek.

^[71] Kötv. 13. § (4) bek.: „Kiemelten védett az a lelőhely, mely kivételes tudományos jelentőséggel, és nemzetközi vagy országos szempontból kiemelkedő fontossággal bír.”

^[72] Kötv. 13. § (4) bek.: „Fokozottan védett az a régészeti lelőhely, melynek tudományos jelentősége megállapítható, és egy nagyobb tájegységre nézve kiemelkedő fontossággal bír.”

^[73] Kötv. 12-16. §; 3/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet.

^[74] Kötv. 63. § (1) bek.

^[75] Kötv. 7. § 19. pont: „*Régészeti lelet: a régészeti örökség érzékelt, felfedezett, feltárt – jellegénél fogva – ingó eleme, függetlenül attól, hogy eredeti helyéről, összefüggéseiből, állapotából elmozdult, elmozdították-e, vagy sem. Nem minősülnek régészeti leletnek azon kulturális javak, amelyek 1711 előtt keletkeztek és bizonyítottan műgyűjteményben maradtak fenn.*”

^[76] Kötv. 7. § 4. pont. „*A kulturális javak az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai – az ingatlanok kivételével –, valamint a művészeti alkotások.*”

^[77] Megjegyeznénk, hogy egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a kulturális javak fogalmának meghatározása körüli tisztázatlanság és a fogalom gyakran téves értelmezése a kulturális örökség kárát okozza. A kérdéskört felvető tanulmány: Erdősi 2000.

^[78] Kármán – Kriston – Stankowsky 2004, 141.

^[79] Kötv. 7. § 19. pont

^[80] Kereszty – Szomora 2009, 627.

^[81] Btk. 137. § 7. és 9. pont.

^[82] Ezen érvelés alapján a kulturális javak védetti minőségét a vagyon elleni bűncselekmények esetén sem lehet megkövetelni.

^[83] Kötv. 47. § (2) bek.: „*Nem lehet védetté nyilvánítani az alkotójuk tulajdonába lévő kulturális javakat.*”

^[84] Pl.: 1/2009. (I. 23.) OKM rendelet.

^[85] Kis – Hollán – Gellér 2006, 806.

^[86] A Btk. 216/B. § alapján kulturális javak visszaélés elkövetési magatartása háromféleképpen valósulhat meg: jogszabályban előírt előzetes hozzájárulás nélkül elidegeníti, jogszabályban előírt bejelentési kötelezettséget elmulasztja, illetve az engedélyhez kötött tárgyat enélkül külföldre juttatja.

^[87] Btk. 316. § (5)-(7) bek.

^[88] Ügyiratszám: 480/0424/2005 KÖH, Észak-alföldi Iroda.

^[89] Öbr. 4. §: maximálisan kiszabható örökségvédelmi bírság 250 millió Ft lehet, amennyiben a 25 millió Ft-os bírságalap kategóriájába tartozó kulturális örökségi elemet teljesen megsemmisítik.

^[90] 2001. évi CIV. tv. 2. §: „*A természetes személy elkövető mint a jogi személy ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője, felügyelőbizottságának tagja, illetve ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követi el a bűncselekményt, vagy a jogi személy tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követi el a bűncselekményt, és azt a vezető tisztségviselő felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése megakadályozhatta volna.*”

^[91] Fantoly 2008, 201.

^[92] Fantoly 2008, 10.

^[93] Fantoly 2008, 200.

^[94] Fantoly 2008, 200.

Homicskó Árpád Olivér

Hivatásetikai alapelvek a közszolgálatban a minőségi

jogalkalmazás céljából^[1]

Általános áttekintés

A hivatásetika alapelvek olyan etikai előírásokat foglalnak magukba, amelyeket a közszolgálatban dolgozóknak mindennapi munkatevékenységük során alkalmazniuk kell a gyakorlatban. A hivatásetikai alapelveknek meg kell jelenniük a mindennapi munka során is. Az **etika** (*erkölcsfilozófia*, *morálfilozófia*) a gyakorlati filozófiának az az ága, amely az erkölcsi parancsok érvényességének filozófiai megalapozásával foglalkozik. Az *etika* kifejezés a görög *éthosz* szóból ered, amelynek jelentése: „érzület”, „jellem”.^[2] A hivatásetika a Metapédia szerint azoknak az erkölcsi elveknek a foglalata, amelyeket a különböző életpályákon működő egyének hivatásuk teljesítése közben követni tartoznak. Tehát alkalmazott erkölcsstan: a gyakorlat számára kötelező cselekvést és magatartást az erkölcsi törvényeknek megfelelően szabályozza, és ezeknek szellemében értékeli a cselekedetet.^[3] A hivatásetika megjelenik a lutheri hivatásetikában is, amelynek lényege a következő: Isten tetszésének elnyeréséhez egyetlen út vezet, mégpedig az evilági kötelességek teljesítése. Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. Az ember akkor

jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelybe Isten állította, s törekszik hivatása mind teljesebb és tökéletesebb betöltésére.^[4] Kálvin továbbfejlesztette a lutheri megközelítést, és hangsúlyosabbá tette a hivatás megszentelt voltát. Azt tanította, hogy nemcsak világi hivatásunkban lehetünk Istennek tetsző emberek, hanem éppen a hivatásunk végzésével leszünk azokká. Kálvinnál a becsületes, szorgalmas munka maga Isten dicsőítésévé válik.^[5] A közszolgálatba történő átültetése a hivatásetikának amiatt nehézkes, és problematikus, hiszen egy nem jogi természetű elvárt magatartást kívánunk jogilag szabályozottá, ezáltal kötelezően kikényszeríthetővé tenni. Dennis F. Thompson szerint „a közszolgálati etika azt jelenti, hogy a morális alapelveket a szervezetekben működő tisztviselők viselkedésére alkalmazzuk”.^[6] A közszolgálati etika (a közhivatalok etikája) a politikai etika egy válfaja Thompson szerint, amely az erkölcsi alapelveket általában a politikai életre vonatkoztatja. Általánosan elmondható, hogy a morális alapelvek meghatározzák (a) azokat a jogokat és kötelességeket, melyeket az egyénnek tiszteletben kell tartania, amikor mások vagy a társadalom jólétét érintő kérdésekben jár el, másfelől pedig (b) azokat a feltételeket, amelyeket minden kollektív gyakorlatnak, illetve politikának ki kell elégítenie, amennyiben az előbbihez hasonlóan az egyének és a társadalom jólétét érintik. Az erkölcsi alapelvek önzetlenséget tételeznek fel.^[7]

Hencz Aurél pedig úgy fogalmazza meg, hogy „a közigazgatási etika a közigazgatási tevékenységi körébe vágó, gyakran jogszabályokban tükröződő, máskor csak a gyakorlatban kialakult erkölcsi szabályok összessége”.^[8]

Mártonffy szerint „a köztisztviselői etika a közigazgatási munkának szociális tartalommal való megtöltése, a köztisztviselőnek a közönséghez való viszonya”.^[9]

Mártonffy szerint az egész magyar közzolgálati jog bizonyos alapelvekre vezethető vissza, amely alapelvek a közzolgálati jog minden részére érvényesek.

Mártonffy szerint a közzolgálat erkölcsi tartalmú. A jog tartalmát minden vonatkozásban erkölcsi elem tölti ki. E megállapítás pedig szerinte hangsúlyozottabb a közzolgálati jogban annak természeténél és lényegénél fogva, mint bármely más jogterületen. Szerinte a közzolgálati jog az etikai maximumot jelenti. Kimondja, hogy a köztisztviselők kötelessége a hűség az államfő és általában az állam iránt, a tisztességes életmód, a szolgálati teendők lelkiismeretes ellátása, a hivatali titok megőrzése, az udvarias bánásmód a felekkel szemben, a megfelelő viselkedés feletteseivel és beosztottaival szemben, a szolgálati székhelyen lakás kötelezettsége, valamint a szolgálati engedelmesség.^[10] Magyary Zoltán szerint: „A közigazgatás jósága a tisztviselőkön fordul meg. Minden szervezeti és eljárási reform értéke attól függ, mennyit érnek a tisztviselők”.^[11] Magyary szerint a közhivatalnok fontosabb kötelességei a következők: a szolgálati teendők gyors és pontos ellátása; a lakossággal való szorosabb kapcsolat ápolása végett a hivatali székhelyen való lakás; a közhivatalnoknak más állása nem lehet, mellékfoglalkozást csak előljárója engedélyével folytathat; tiltott egyesületnek tagja nem lehet; hűség a haza és az államfő iránt; igazmondás a főnökkel, a beosztottakkal és kollégákkal, valamint a felekkel szemben; a hivatali titok megőrzése; megfelelő viselkedés az

előjáróságokkal, a beosztottakkal, valamint az intézmény dolgozójával szemben; udvarias bánásmód a felekkel szemben; önállóság, felelősség vállalására készség, kezdeményezés; tanulás, állandó továbbképzés; javításra, haladásra való készség; szolgálatért a felektől jutalmat, vagy valamilyen előnyt nem kérhet, illetve nem fogadhat el; tilos a hivatali tevékenység önkényes abbahagyása, vagy a többiekkel egyetértésben való beszüntetése, vagyis a sztrájk; erkölcsös élet, rendezett anyagi helyzet, káros szenvedélyektől, valamint közbotránykozástól való tartózkodás; a közszolgálat tekintélyének megóvása, valamint, hogy nem szabad tűnni, hogy a vele közös háztartásban élő családtagja köztisztességbe ütköző magatartást tanúsítson.^[12] Koi Gyula megfogalmazásában „a közszolgálati etika a közjog alá tartozó szervezetek etikáját jelenti”.^[13] Álláspontom szerint a hivatásetikai alapelvek normatív rögzítése, mint elvárás indokolt lehet, ha egységes és követendő magatartást akarunk érvényesíteni a közszolgálatban dolgozókkal szemben. Egy demokratikus kormányzás elengedhetetlen feltétele a folyamatos etikai reform, mivel az egyes állami intézmények működése olyan etikai elvek érvényesítését is kívánja, amelyek egyben a stabil demokrácia megszilárdításának alapkövetelményei.^[14]

Fontos, hogy rögzítsük azt, miszerint a közigazgatási etikához képest a közszolgálatban dolgozókra vonatkozó hivatásetikai alapelvek egy szűkebb kategóriát jelentenek, hiszen ezek kizárólag a hivatali karrierre épülő, élethivatásszerűen közigazgatással foglalkozó, politikailag semleges személyek magatartására vonatkozó hivatásetikai normák összességét jelentik. A

közszolgálati etika nem azonosítható a köztisztviselői etikával, hanem attól lényegesen tágabb kategória.^[15] A köztisztviselői és kormánytisztviselői hivatásetika vizsgálata során ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül a közszolgálat egésze szempontjából irányadó normatív előírások és szabályok sem, így azokat is vizsgálnunk kell, ha alapos eligazítást szeretnénk kapni a megfogalmazandó hivatásetikai alapelvek szempontjából.

Jelen értekezés célja, hogy átfogó képet adjon a magyar közigazgatásban dolgozó köztisztviselők és kormánytisztviselők (a továbbiakban együttesen ügyis, mint tisztviselő(k)) esetében arról, hogy az ügyfélszolgálati, ügyintézői munkájuk során milyen hivatásetikai alapelveknek megfelelően kellene eljárniuk mindennapi ügyintézésük során. A hivatásetikai alapelvek elsajátítása, és felhasználása ma már nélkülözhetetlen a jogszerű, igazságos és méltányos, az érdekek pluralitását optimális szinten kielégítő döntések meghozatalához. A hivatásetika lehetővé teszi annak a morális szintnek az elérését, amit a társadalom a közszolgálatban dolgozóktól elvár. A tisztviselőknek a más személyekre irányadó jogszabályi előírásokhoz képest szigorúbb jogi és erkölcsi követelményeknek kell megfelelniük.^[16]

A közszolgálati tevékenység során hozott döntések meghozatala objektív és szubjektív feltételeken alapul, illetve számos szempont befolyásolja a meghozandó döntés tartalmát. Önmagában nem elegendő az az elvárás, hogy a döntés feleljen meg a tételes írott jog betűjének, hiszen ez merev, nem egy esetben méltánytalan eredményhez vezetne, illetve sok esetben kijátszható lenne a

jogalkotó tényleges akarata és célja. A döntést meghozó személynek – a közigazgatással érintett érdekek összetett és egymásra ható volta miatt – számos más körülményre, így kiemelten hivatásetikai szempontokra, megfontolásra, magatartásra is szüksége van. Ismerni kell az egyes érdekek szerepét, célját, működési mechanizmusát a társadalmon belül. A közzolgálatban álló személynek tisztában kell lennie döntése következményeinek minden vonatkozásával és kihatásával.

Az állam szerepvállalásának átértékelésével egyre nagyobb lett a veszélye a közigazgatási döntések torzulásának, annak, hogy ezek a döntések nem minden esetben felelnek meg a társadalmilag elvárt és követendő normáknak. A közzolgálatban dolgozókkal szemben ezért is fogalmazódik meg többlet követelményként, hogy egységes hivatásetikai elvárások szerint végezzék a munkájukat.

A közzolgálati jogviszony rendszerét vizsgálva fontos, hogy annak sajátosságait figyelembe vegyük, amikor hivatásetikai alapelveket fogalmazunk meg. Az etikai kódex fogalmára nézve nem fejezhető ki valamiféle egységes meghatározás formájában. A szakirodalomban az etikai kódex meghatározására nem is találunk példát. Az etikai kódex röviden valamely szakma viselkedési normáit egységbe foglaló szabálygyűjtemény, melynek hatálya a közéleti viselkedés mellett a magánélet kérdéseire is kiterjedhet.^[17] A hivatásetikai kódexek megalkotása rendkívül változatos formát mutathat. Egyes etikai kódexek megalkotása jogszabályi felhatalmazáson alapul, míg más esetekben a társadalmi

párbeszéd keretei között, az érintett társadalmi/érdekvédelmi szervezetek és a közhatalmi szervek közötti érdekegyeztető folyamat részeként került összeállításra.^[18]

A közszolgálat általános jellemzője, hogy a jogviszony költségvetési szervvel létesül, a munkavégzés közérdeket szolgál, és a jogi szabályozás differenciálódik. Az egyes közszolgálati jogviszonyokat önálló foglalkoztatási törvények szabályozzák. A közszolgálati jogviszonyok az alábbiak szerint csoportosíthatóak:

- közigazgatási közszolgálati jogviszonyok;
- közalkalmazotti jogviszonyok;
- hivatásos szolgálati jogviszonyok;
- katonai szolgálati jogviszonyok;
- igazságügyi szolgálati jogviszonyok.

A közigazgatási közszolgálati jogviszonyok között megkülönböztetjük a köztisztviselői jogviszonyt, a kormánytisztviselői jogviszonyt, az állami vezetői (miniszterek, államtitkárok, szakállamtitkárok), illetve a polgármesteri foglalkoztatási jogviszonyt. Közös jellemzőjük, hogy a jogviszony közigazgatási szervvel jön létre. Közigazgatási szerv alatt – a köztisztviselői jogviszony szempontjából – a köztisztviselők jogállására vonatkozó 1992. évi XXIII. tv. (a továbbiakban: Ktv.) hatálya alá tartozó szerveket, valamint a kormánytisztviselői jogviszonyra vonatkozó 2010. évi LVIII. törvény (a továbbiakban: Ktjv.) hatálya alá tartozó szerveket értjük. Kivételesen más típusú szervnél is alkalmazhatnak köztisztviselőket. A foglalkoztatási jogviszonyban álló polgármester esetében

maga a helyi önkormányzat a munkáltató. Közös bennük az is, hogy közhatalmi feladat, végrehajtó-rendelkező tevékenység ellátására irányulnak. A közös tartalmi jegyek a jogi szabályozásban is kifejeződnek.

A tisztviselők szempontjából az alkotmányos jogok szoros kapcsolatban állnak a megfelelő erkölcsi elvekkel. Az Alkotmány iránymutatásként szolgál a tisztviselők számára mind technikai, mind erkölcsi értelemben. A tisztviselőknek hivatali tevékenységük gyakorlása során követniük kell az alkotmányjog előírásait. A tisztviselőknek az alkotmányos értékeket be kell építeniük a mérlegelés és a döntéshozatal folyamatába. Ilyen Alkotmányos előírás lehet például Magyarország Alaptörvényének azon előírása, amely szerint „Népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja polgárait, ügyeiket méltányosan, visszaélés és részrehajlás nélkül intézi”. Magyarország Alaptörvénye XXIV. cikkében kimondja, hogy „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék. A hatóságok törvényben meghatározottak szerint kötelesek döntéseiket indokolni”.

A Ktv. és a Ktjv. nem tartalmaz külön fejezetet, amelyben hivatásetikai rendelkezéseket fogalmaznának meg. Ezekben a törvényekben az alapelveket elszórtan találjuk meg, mint jogszabályi előírásokat, amelyeket a közszolgálati hivatásetika szempontjából is kötelező a jogalkalmazáskor figyelembe venni. Az általános etikai alapelvek jelentős része ugyanakkor – mint alkalmazotti kötelezettségi elem – megjelenik a közszolgálati jogállási törvényekben, valamint az általános munkajogi jogelvekben is. A politikai, gazdasági és személyi

összeférhetetlenségi esetek, a fegyelmi és kártérítési rendszerek, a munkavégzés általános szabályai jórészt megtalálhatók a Ktv-ben és a Ktjv-ben.^[19] Fontos kiemelni azt is, hogy a hivatásetikai alapelvek megtartása és számonkérése tekintetében nincs egységesen kidolgozott jogi szabályozás a Ktv-ben és a Ktjv-ben, azokat az általános szabályok szerint ítélik meg. Álláspontom szerint érdemes lenne a jogalkotónak elgondolkodnia azon, hogy a hivatásetikai alapelvek megsértése esetén milyen szankcionálási rendszer megalkotása lenne indokolt. Abban az esetben, ha hivatásetikai kódexet alkotna, úgy felmerülhetne, hogy abban külön fejezet foglalkozzon a jogkövetkezményekkel az etikai alapelvek megsértése esetén, valamint a szükséges eljárási renddel, ugyanakkor nem mellőzhető az, hogy ebben az esetben is, ennek összhangban kellene lennie a Ktv., valamint a Ktjv. rendelkezéseivel is. Ezt a jogalkotónak kell majd eldöntenie. Bizonyos esetekben - amint az a jelen tanulmányban is részletesen kifejtésre kerül – ugyanakkor már most is lehetőség van arra, hogy bizonyos hivatásetikai elvárásokat is tartalmazó esetekben a Ktv. szabályai szerint szankcionálni lehessen a tisztviselőket. Álláspontom szerint nem feltétlenül indokolt a külön hivatásetikai alapelveket, magatartási szabályokat tartalmazó kódexben önállóan rendelkezni a megsértés esetén alkalmazható szankciókról és eljárásról, azokat érdemes lenne beépíteni, vagy értelemszerűen alkalmazni a Ktv-ben szabályozott - és a Ktjv hatálya alá tartozók esetében is irányadó – köztisztviselői fegyelmi felelősség körében. Általánosságban kimondható, hogy fegyelmi felelősségre vonásra van lehetőség a köztisztviselővel szemben, ha az a

közszolgálati jogviszonyból származó kötelezettségét vétkesen megszegte. A köztisztviselő legfontosabb kötelezettségeit a Ktv. tartalmazza, azonban a közszolgálati jogviszonyra vonatkozó más szabályok (pl.: hivatásetikai kódex), és a felek megállapodása is számtalan kötelezettséget állapíthatnak meg. Szintén általános elvárás, hogy a köztisztviselő munkaköri kötelezettségeit a közszolgálati jogviszonyra vonatkozó jogszabályok megtartása mellett a szakmai szokásoknak, a közigazgatási szerv utasításainak, az irányító testület döntéseinek megfelelően, szakszerűn, pártatlanul, igazságosan, a közérdek figyelembe vételével köteles végezni.

A hivatásetika kiindulópontjaként rögzíthető az, hogy az állam célja, amelynek érdekében a köztisztviselők és a kormánytisztviselők foglalkoztatásra kerülnek, a közjó megjelenítése, a nemzet érdekeinek szolgálata, azaz a társadalomtól kapott feladatok lehető legjobb ellátása. A Magyar Köztársaságban a megújuló közigazgatás egyik célja a hatékony nemzeti közszolgálat megteremtése, amely a társadalmi megbecsülés és bizalom helyreállításához is hozzá fog tudni járulni. A jó állam értékeinek, és végső soron a magyar nemzet érdekeinek szolgálata a tisztviselők munkáján kell, hogy alapuljon. A tisztviselői hivatás önként vállalt szolgálat. Annak megvalósításában működik közre, hogy Magyarország újra Közép-Európa erős államává váljon, fejlődő, élhető, jó állam legyen. A tisztviselő azt is vállalja ezáltal, hogy más személyekre irányadó jogszabályi előírásokhoz képest szigorúbb jogi és erkölcsi követelményeknek a keretei között teljesíti feladatit. Ezek természetes velejárói hivatásának. Az

előzőekben írtakból következik, hogy a tisztviselői élethivatás nem tekinthető érték-semlegesnek, hanem éppen olyan értékekkel töltött kell, hogy legyen, mint a hazaszeretet és a haza iránti lojalitás. Ezen alapértékek már Szent István által megalapozott közigazgatástól a huszadik század első feléig, több száz éven keresztül természetes elemei voltak a magyar közszoigálatnak. Hencz Aurél szerint a közigazgatás minősége a nemzet műveltségének tükre, amelyet nemcsak szakmai műveltséggel kell gyakorolni. Ezért e pályára felkészült, magas szellemi és minősítésű személyek alkalmasak.^[20] Hencz Aurél a hivatásetikai alapelvek tekintetében a hivatástudatot, szeretetet, a hivatás életpályaként választását és kezelését, annak teljes erővel, önfeláldozással betöltését, a közszoigálati alkalmazottól elvárt magatartást fogalmazza meg. Ehhez szükséges az is, hogy a tisztviselő érezze hivatása nagyszerűségét és fontosságát. A közszoigálati alkalmazott kötelezettségeit a legnagyobb odaadással teljesítse, felelősséggel annak tudatában cselekedjék. Döntésében legyen pártatlan, a valóságnak megfelelő adatokat figyelembe véve járjon el. Képviselje a közérdeket. Munkája legyen lelkiismeretes, pontos, kerülj a rendetlenséget. Munkájával ne okozzon zavart, gyorsan az ügyek mielőbbi befejezésére törekedjék. Tartsa meg a jogszabályokat. Legyen igazságos. Hivatali hatalmával ne éljen vissza. Tevékenysége járuljon hozzá a hatóság, illetőleg a döntések tekintélyéhez. Az tisztviselő a köz érdekében munkálkodjék. Tevékenyen működjön közre a község mind erkölcsi, mind gazdálkodási előrehaladásához és az ipar fejlesztéséhez. Az intézkedései az ügyfél érdekében történjenek. A felek irányába előzékeny, az

illemmel párosult udvarias bánásmód jellemeze munkáját. A lakossággal való érintkezésben a humanitás, az emberi tisztesség íratlan szabályainak megtartása a kötelessége; előzékenyen, tapintatos magatartással adjon felvilágosítást.^[21] Hencz Aurél szerint a közszolgálatról függ magának az államnak a jelleme. Az államfő és a nép iránti hűség és ragaszkodás a hivatalnok magatartásának egyik meghatározója. A jó erkölcs, magatartás, a közszolgálatnak mindenkor igénye. A XX. század harmincas éveiben gyakorlati és elméleti szakemberek is foglalkoztak a pragmatika és az etika kérdéseivel. Olyan álláspont is megfogalmazódott, hogy „a tisztviselők helyes kiképzésénél is fontosabb a szolgálati pragmatika megalkotása”. Elhangzottak olyan panaszok ebben az időben, hogy egyes tisztviselők jogtalan vagyoni előnyre tesznek szert, erőszakoskodnak, hivatali hatalmukkal visszaélnek, az ügyfeleket feleslegesen zaklatják, a tudomásukra jutott szabálytalanságokat elpalástolják, továbbá, hogy hivatalos idejük alatt nem tartózkodnak a munkahelyükön.^[22]

A mai társadalom is – aki adófizetőként fenntartja, ügyfélként igénybe veszi – újra elvárja, hogy az értékeket ismerő és tiszteletben tartó nemzeti közszolgálat működjön hazánkban. A közszolgálatban alkalmazandó hivatásetikai alapelvek gyakorlati alkalmazása a magyar közigazgatási szerveknél foglalkoztatottak megbecsültségéhez nélkülözhetetlen alapvető értékek, és a morális alapelvek összefoglalásában kell, hogy megnyilvánuljon. Egységes rendszerben kerül bemutatásra, hogy a tisztviselő felé mind a közigazgatás, mind a társadalom különösen olyan elvárásokat támaszt, mint hazaszeretet, a gondos

jogszolgáltatás, a hűség és az elkötelezettség, a méltóság, az előítélet-mentesség, a pártatlanság, a politikai semlegesség, a szakszerűség, a közérdek előnyben részesítése, az együttműködési kötelezettség és a tájékoztatásnyújtás, valamint az arányosság. A közszolgálatban meg kell erősíteni a jogbiztonság, a jogegység és az áttekinthetőség érvényesülését. A közigazgatásban a jogalkalmazás során a hivatásetikai alapelvek a közszolgálati jogalkalmazón keresztül, a közszolgálati jogalkalmazással érvényesülnek.

A hivatásetikai normák a társadalmi normák egy sajátos csoportját alkotva a tisztviselő döntéshozó kötelelességeit fogalmazzák meg. A célok és a döntési alternatívák ugyanakkor korántsem függetlenek egymástól, egymással párhuzamosan alakulnak ki. Nem csak a döntési célok befolyásolják az alternatívákat, hanem a feltárt döntési alternatívák is befolyásolják a célokat. A közigazgatásban a hivatásetikai konfliktusok markáns terepe a diszkrecionális, mérlegelési jogkörben hozható döntések köre. Abban az esetben ugyanis, amikor a jogi norma egyértelműen meghatározza a meghozandó döntést, a tényállás megállapítását követően nincs gyakorlati mozgástere a döntéshozónak. Ebben az esetben ugyanis a döntéshozó a jogszabályban meghatározott és védett közérdekkel szemben csak normasértés árán tudná az egyéb (egyéni, csoport- stb.) érdekeket érvényre juttatni. Ez pedig felelősségre vonáshoz vezet(het) (fegyelmi, büntetőjogi, kártérítési stb.).

A jogalkalmazónak (a döntéshozónak) az értékpreferenciát tartalmazó, tehát normatív fogalom kitöltésekor – félretéve személyes világnézetét,

értékítéleteit – képzeletben a közösségnek az érték- és érdekvilágába kell behelyezkednie. A közérdek iránti elkötelezettségnek a központi belső értéke a jótékonyosság.^[23] Az etikai dilemmát az adja, hogy a döntés milyen hatással lesz (lehet) a valóság folyamataira, tényeire. Az érdekek szinte minden döntésben megjelennek. Az alapvető viselkedési és döntési mérce az, hogy milyen mértékben cselekszenek jót a polgárok érdekében a jogalkalmazók.^[24] A döntéseknek különös jelentőségük van azokban a folyamatokban, ahol az adott döntés másra, másokra is kihatással van. Ez fokozottan igaz a közszolgálatok, a közigazgatás döntéseire. A közigazgatásban a döntések keretei általában behatároltak, a jogszabályok egy adott helyzethez, tényálláshoz meghatározott jogkövetkezményt rendelnek. A hivatásetika elsősorban ott lép előtérbe, ahol a jogalkotó mérlegelési lehetőséget biztosít a jogalkalmazás számára (méltányossági döntés, a lehetséges szankciók közötti választás stb.). Az igazságosság az a központi belső érték, amely a polgárok iránti jótékonyaságból következik.^[25] A jogszerű és etikus döntést meghozó személynek rendelkeznie kell az etikus személyiség jellemzőivel. A jogszerű döntések is eredményezhetnek érdekkonfliktusokat.

A Ktv. összeférhetlenségi szabályai lényegében a közszolgálat etikai, illetve hivatásetika primátusát fogalmazzák meg a mindig jelen lévő egyéni (csoport, intézményi stb.) érdekekkel szemben. A Ktv. részletes szabályokat tartalmaz ebben a tekintetben, amikor például kimondja, hogy a közigazgatási szerv tárgyilagos ügyintézésének és befolyásmentes működésének

elengedhetetlen feltétele, hogy a közigazgatási szerv ne létesíthessen közszolgálati jogviszonyt azzal, aki ezáltal hozzátartozójával kerülne irányítási, felügyeleti, ellenőrzési vagy elszámolási kapcsolatba.^[26] Az összeférhetetlenség fennállását nem csak annál a közigazgatási szervnél kell figyelembe venni, ahol az adott személy közszolgálati jogviszonyt akar létesíteni, hanem azoknál a szerveknél is, amelyek ezzel a közigazgatási szervvel irányítási, felügyeleti, ellenőrzési, elszámolási kapcsolatban állnak.^[27] A köztisztviselő által tanúsított összeférhetetlen magatartás a munkakör betöltésére vonatkozó tartós alkalmatlanságot eredményezhet. A közszolgálati jogviszony felmentéssel megszüntethető a tisztviselő magatartásbeli, személyi összeférhetlensége (alkalmatlansága) miatt. A tisztviselő magatartása folytán összeférhetetlen helyzet keletkezhet, ha a tisztviselő a munkahelyi közösségbe nem beilleszkedni, munkatársaival szemben az adott körben szokatlan és folyamatosan arrogáns, elviselhetetlen hangnemet használ, a munkáltatói elvárásokat, érdekeket figyelmen kívül hagyja, az együttműködési kötelezettséget tartósan megsérti.^[28] Szintén összeférhetlenséget eredményezhet, ha a köztisztviselő munkavégzéssel járó további jogviszonyt – tudományos, oktatói, művészeti, lektori, szerkesztői, valamint jogi oltalom alá eső szellemi tevékenység, továbbá a közérdekű önkéntes tevékenység kivételével – létesít a munkáltatói jogkör gyakorlójának előzetes engedélye nélkül.^[29] Ugyanakkor a vezetői megbízású köztisztviselő - tudományos, oktatói, művészeti, lektori, szerkesztői, valamint jogi oltalom alá eső szellemi tevékenység, továbbá a közérdekű önkéntes tevékenység kivételével –

munkavégzésre irányuló egyéb és további jogviszonyt nem létesíthet. A törvény ismeri a gazdasági társaságok tevékenységével kapcsolatos összeférhetetlenséget^[30], továbbá a köztisztviselő nem folytathat olyan tevékenységet, nem tanúsíthat olyan magatartást, amely hivatalához méltatlan, vagy amely a pártatlan, befolyástól mentes tevékenységet veszélyeztetné. Pártban tisztséget nem viselhet, párt nevében vagy érdekében – az országgyűlési, illetve a helyi önkormányzati választásokon jelöltként való részvétel kivételével – közszereplést nem vállalhat.^[31] Az ilyen tevékenység folytatására a munkáltatói jogkör gyakorlója nem adhat engedélyt sem a tisztviselőnek, sem a vezetőnek. A munkáltatói jogkör gyakorlója – minden összeférhetlenségi esetben – haladéktalanul köteles írásban a tisztviselőt felszólítani az összeférhetlenség megszüntetésére. Ha a tisztviselő az írásbeli felszólítás közlésétől számított harminc napon belül nem szünteti meg az összeférhetlenséget úgy a jogviszonya a törvény erejénél fogva megszűnik.

Szintén a közszolgálati etika jelenlétét támaszthatja alá a Ktv-ben megfogalmazott vagyongyarapodási vizsgálat intézménye, amely szerint a munkáltatói jogkör gyakorlója az állami adóhatóságnál a közélet tisztasága szempontjából jelentős érzékenységgel rendelkező munkakörben foglalkoztatott köztisztviselő és vele egy háztartásban élő hozzátartozója vagyongyarapodásának az adózás rendjéről szóló törvény szerinti vizsgálatát a közszolgálati jogviszony fennállása alatt ötévente, megszűnése esetén haladéktalanul kezdeményezi.

Nemzetközi kitekintés

Az uniós tagállamok számára irányadó az **Európa Tanács** Miniszteri Bizottsága által 2000. május 11-én elfogadott Rec(2000)10. számú Ajánlása, és indoklása, mely rögzítette azokat az etikai alapelveket, amelyeket az ET a tagállami nemzeti közigazgatások számára megfogalmazott.^[32] Az Európa Tanács iránymutatását a közzolgálati etika vonatkozásában tehát a **Codes of Conduct for Public Officials** („Köztisztviselők Etikai Kódexe”) tartalmazza.^[33] A Kódex kitűzött célja, hogy a köztisztviselőkre irányadó erkölcsi és magatartási szabályokat meghatározza valamint, hogy az állampolgárokat tájékoztassa a köztisztviselői karral szembeni elvárásokról. A Kódex személyi hatálya kiterjed valamennyi közigazgatásban dolgozó tisztviselőre. A rendelkezések továbbá kiterjedhetnek a közfeladatot ellátó nem közhatalmi szervezetek dolgozóira, azonban nem vonatkoznak a választott képviselőkre, a kormány tagjaira és az igazságügyi szervek dolgozóira.

Az előítélet-mentességgel összefüggésben szabályozott alapelv szerint „a köztisztviselő feladatai ellátása során előítéletek nélkül jár el minden személlyel, személyek csoportjával szemben, továbbá figyelembe veszi mások jogait, kötelezettségeit és törvényes érdekeit”. Az előítélet-mentesség elsősorban arra vonatkozik, hogy az ügyek intézése során az ügyintéző köztisztviselő nem sújthat bizonyos társadalmi rétegeket hátrányosabban, mint másokat. Például előírás, hogy valakit az etnikai hovatartozása miatt pl. nem lehet tovább vártni, mint a nem etnikumhoz tartozó személyeket. A tisztviselőnek minden előítélet nélkül

kell végeznie a munkáját, melynek alapvető szerepe van a pártatlan, és a gyors ügyintézésben is.

Szintén alapelveként fogalmazódik meg a pártatlanság követelménye is. Itt kerül említésre a részrehajlás-mentesség, valamint a pártatlanság előfeltételeként szabályozott összeférhetetlenség kritériuma. A pártatlanság elvénél említhető még az elfogulatlanság, az előnytelen megszerzés, a mások által való befolyásoltság kerülésének, a hivatallal való visszaélés tilalma, illetve ajándék elfogadás tilalmának követelménye is. A Kódexben a politikai semlegesség kapcsán kerül megfogalmazásra, hogy „a köztisztviselő politikailag semleges módon látja el feladatát, és nem helyezkedhet szembe a közigazgatási szervek célkitűzéseivel, döntéseivel, illetve törvényes utasításaival”. A köztisztviselő továbbá köteles tiszteletben tartani az egyes köztisztviselői beosztásokra vonatkozó (a jogszabályokkal összhangban lévő) korlátozásokat, amelyek hivatalával, a hivatalának sajátosságaival összefüggő politikai tevékenységre vonatkoznak. A szakszerűség elvét az ET Kódex nem nevesíti, de több olyan kötelezettséget is felsorol, amelyek ezen elvhez kapcsolhatók, illetve kimeríthetik azt. Az Kódex alapján a szakszerűség elsődleges követelményei, hogy a köztisztviselő hatékonyan, részrehajlás-mentesen, tisztességesen és legjobb képességei szerint végezze munkáját, valamint az állampolgárokkal, feletteseivel, kollégáival és beosztottaival való kapcsolataiban udvariasan viselkedjen.

A Kódex értelmében a köztisztviselő döntéshozatali eljárása során a jogszabályok tiszteletben tartásával jár el, döntési jogát részrehajlás nélkül

gyakorolja, figyelembe véve az ügy összes körülményeit. Ennek nyilvánvalóan az a célja, hogy a tisztviselő az ügy intézése során minél szakszerűbben járjon el, és mind a hatóság, mind az ügyfél számára a legjobb megoldás szülessen. A Kódex tájékoztatási kötelezettség elve szerint „a tisztviselő köteles tájékoztatni az ügyfelet az általa kért információkról olyan ügyekkel kapcsolatban, amelyekre hatásköre kiterjed”. Az ET ajánlás részletesen foglalkozik az megfelelő információnyújtással kapcsolatos szabályokkal. Ez kiterjed a bizalmas információk megőrzésére, valamint a különböző szervek informálási kötelezettségére is. A Kódex hatodik alapelve szerint „a köztisztviselő köteles olyan magatartást tanúsítani, hogy megőrizze és megerősítse az állampolgároknak a közigazgatási szervek tisztességébe, semlegességébe és hatékonyságába vetett bizalmat.”

Az **Európai Unió** iránymutatását a közszolgálati etika tekintetében az Európai Bizottságra vonatkozóan a **Code of Good Administrative Behaviour for Staff of the European Commission in their Relations with the Public** („A helyes hivatali magatartás európai kódexe”) tartalmazza.^[34] Fontos tudni azt, hogy az Európai Bizottság feladata a Közösség és az Európai Unió polgárainak az érdekeit szolgálni. Ennek érdekében a kódex célja a megfelelő hivatali magatartás, ügyintézés és ügykezelés előírása, és megtartatása a bizottsági alkalmazottakkal szemben a mindennapi munkafolyamatokban, különösképpen a nyilvánossággal való kapcsolatokban.

Az integrációs folyamatok elmélyülésével az uniós polgárokat, mint egyéneket megillető alapjogok egyre erőteljesebb megjelenése előrevetíti a közhatalmat gyakorlókkal, a közpénzekkel gazdálkodókkal és a közjogi tisztségeket betöltőkkel szembeni markánsabb foglalkoztatási, finanszírozási és különösen etikai követelmények, mint foglalkoztatási többletkötelezettség megjelenését. Amilyen mértékben szélesednek az uniós szintű alapjogi intézmények, olyan mértékben kell szabályozottá tenni tagállami szinten a közhatalmat gyakorlókkal/köztisztségeket betöltőkkel szembeni kötelezettségi (összeférhetetlenségi, fegyelmi, kártérítési, vagyonnyilatkozat-tételi és etikai) elemeket.^[35]

Az Európai Bizottság etikai Kódexe az Európai Bizottság keretében foglalkoztatott tisztviselőkre terjed ki. A Kódex tartalmazza a helyes hivatali magatartás azon általános elveit, amelyek az intézményeknek és hivatali apparátusaiknak a nyilvánossággal fenntartott valamennyi kapcsolatára vonatkoznak. A Kódexben meghatározott elvek nem vonatkoznak az intézmények és tisztviselőik közötti kapcsolatokra. Ezen a kapcsolatokat a Személyzeti Szabályzat szabályozza.

A diszkrimináció tilalmának elve értelmében a Kódex a tisztviselőt kötelezi, hogy: „A nyilvánosság tagjainak nemzetiségen, nemen, fajon, bőrszínen, etnikai vagy társadalmi hovatartozáson, genetikai jellemzőkön, nyelven, valláson vagy hiten, politikai vagy egyéb meggyőződésen, nemzeti kisebbségi hovatartozáson, tulajdonon, születésen, fogyatékoságon, koron vagy szexuális beállítottságon

alapuló”, valamint határozatok meghozatalának tekintetében valamennyi indokolatlan diszkriminációját kerülje el. A Kódex kimondja továbbá, hogy a tisztviselő köteles egyenlő bánásmódban részesíteni az azonos helyzetben lévőket, és amennyiben ez nem teljesül úgy köteles az adott eset objektív és releváns jellemzőinek az indoklásával alátámasztani. A Kódex a pártatlanság és a függetlenség elvét együtt említi meg, és kimondja, hogy „a tisztviselő köteles tartózkodni valamennyi, a nyilvánosságot hátrányosan érintő önkényes intézkedéstől”, valamint „a tisztviselő magatartását nem irányíthatja személyes, családi vagy nemzeti érdek illetve politikai nyomás alapján.” A Kódex a tisztességes eljárásra vonatkozó elvében nevesíti még a pártatlanságot, amennyiben a „tisztviselő pártatlanul, tisztességesen és ésszerűen köteles eljárni.” A politikai semlegesség követelményét a Kódex külön nem nevesíti, viszont a pártatlanság és függetlenséget tárgyaló 8. cikkében röviden említést tesz róla, melynek értelmében: „A tisztviselő magatartását nem irányíthatja személyes, családi vagy nemzeti érdek illetve politikai nyomás alapján”.

A szakszerűséget a Kódex szintén nem nevesíti, viszont tartalmát több cikk is lefedi. Erre vonatkozhat a jogos elvárások, következetesség és tanácsadás elve, mely értelmében a „tisztviselő köteles saját hivatali magatartását tekintve, az intézmény hivatali intézkedései terén következetesen [...] valamint, az intézmény szokásos hivatali gyakorlatának megfelelően” és a nyilvánosság tagjainak jogos és ésszerű elvárásait tiszteletben tartva eljárni. A tisztviselő köteles továbbá a döntések meghozatalában az ésszerű határidők maximális megtartásával

dolgozni. A Kódex értelmében a köztisztviselő köteles a jogszabályok, és rá vonatkozó sajátos szabályok tiszteletben tartva, azoknak megfelelően eljárni valamint különös gondot fordítani arra, hogy a magánszemélyek jogait vagy érdekeit érintő döntések megfeleljenek a jog előírásainak.

Az együttműködési kötelezettségről és tájékoztatás nyújtás kérdéséről a Kódex nagy részletességgel rendelkezik, főként ügyfélkapcsolati vonatkozásban. Általános alapelvként a Kódex a következőket mondja ki: „A tisztviselő szükség esetén tájékoztatja a közvéleményt arról, hogy egy hatáskörébe tartozó ügyben hogyan kell intézkedni, illetve hogyan kell eljárni egy adott ügy kezelése során”, valamint, hogy „a nyilvánossággal fenntartott kapcsolatai során szolgálatkészen, helyesen és előzékenyen jár el, valamint a nyilvánosság rendelkezésre áll.”

A Kódex értelmében „a tisztviselő tisztességesen köteles eljárni”, amely követelményt a pártatlansággal és az ésszerű magatartással vonja össze.

Gondolatok a kialakítandó hivatásetikai alapelvekről a magyar közszolgálatban

Kiindulópontként érdemes összefoglalni, hogy miért lenne szükséges az, hogy pontosan meghatározásra kerüljenek a közszolgálatban érvényesíteni kívánt hivatásetikai magatartási értékek és alapelvek. Azért lenne hasznos összeállítani egy értékleltárt, hogy az abban foglaltak orientálják a tisztviselők magatartását, ennek következtében másként viszonyuljanak a tisztviselők a politikához, és az

ügyfelekhez. A Ktv. ebben a tekintetben már fontos kiindulópontot rögzít, amikor kimondja, hogy „a társadalom közmegebecsülését élvező, demokratikus közigazgatás feltétele, hogy a közügyeket pártpolitika-mentes, törvényesen működő, korszerű szakmai ismeretekkel rendelkező, pártatlan köztisztviselők intézzék.” A Ktjv további etikai alapelveket fogalmaz meg, amikor kimondja, hogy a törvény „a hatékony és költségtakarékos, demokratikus, pártmentes és hazaszerető, a Magyar Köztársaság érdekeit és a közjót a legmegfelelőbbben szolgáló központi közigazgatás kialakítása” céljából került megalkotásra.

A hivatásetikai magatartási szabályok megfogalmazásakor figyelemmel kell lenni az irányadó jogi alapelvekre is, amennyiben azok befolyásolják a jogi szabályozást. Amit a jogi norma már szabályoz az kérdéses, hogy etikai szabályozás tárgya is lehet-e, ugyanakkor álláspontom szerint az értékleltár elkészítésekor ezek egy részét is számításba kell venni. Minderre tekintettel az alábbi hivatásetikai alapelveket látnám megfontolandónak:

1) Diszkriminációmentes ügyintézés (antidiszkrimináció, esélyegyenlőség)

1.1 Antidiszkrimináció:

Magyarországon az emberi méltósághoz való jog és a hátrányos megkülönböztetés tilalma értelmében mindenkit egyenlő méltóságú személyként kell kezelni. Így tartózkodni kell minden olyan magatartástól, amely a személyek

méltóságát sértő közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetéshez, megtorláshoz, zaklatáshoz vezet.

Diszkrimináció, azaz hátrányos megkülönböztetés akkor valósul meg, ha két személy vagy csoport között különbséget tesznek, eltérő bánásmódban részesítik őket, bár nincs köztük releváns különbség.^[36] A diszkrimináció akkor tiltott, ha valamilyen védett tulajdonsággal összefüggésben követik el, és jogszabály nem határoz meg valamilyen kimentési okot.

Az egyenlő bánásmód követelményébe ütköző magatartásnak minősül különösen:

- **a közvetlen diszkrimináció,**
- **a közvetett diszkrimináció,**
- **a megtorlás,**
- **a zaklatás,**
- **jogellenes elkülönítés,**
- **az ezekre adott utasítás.**

1. Közvetlen diszkriminációról akkor beszélünk, amikor egy személlyel vagy csoporttal szemben hátrányosabban járnak el, mint ahogyan egy összehasonlítható helyzetben levő másik személlyel vagy csoporttal szemben eljárnak, eljártak vagy eljárának.^[37]

2. Közvetett vagy rejtett diszkrimináció valósul meg, ha egy látszólag semleges rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat a védett tulajdonsággal rendelkező

csoporthoz tartozó személyeket vagy csoportokat nagyobb arányban hoz hátrányos helyzetbe más személyekhez vagy csoportokhoz képest. (Nem minősül diszkriminációnak az az eset, ha az adott rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat törvényes cél által objektívan igazolható, és a cél elérésére irányuló eszközök megfelelők és szükségesek.) A közvetett hátrányos megkülönböztetés esetében elegendő a kifogásolt intézkedés hatását vizsgálni, függetlenül attól, hogy az azt meghozó személy diszkriminálni akart-e. A diszkrimináció e típusának bizonyítása meglehetősen nehéz.^[38]

3. **A zaklatás** olyan, az emberi méltóságot sértő magatartás, amely a védett tulajdonsággal rendelkező személlyel szemben megfélemlítő, ellenséges, lealacsonyító, megalázó vagy bántó környezet kialakítását célozza, vagy azt eredményezi. Példák: meleg munkavállalónak munkáltatója gyakorta szexuális orientációra irányuló vicceket mesél; gyengén látó munkavállalónak kollégája szándékosan, rendszeresen a vakokra vonatkozó sértő szólásokat idéz, hogy őt kínos helyzetbe hozza.^[39]

4. **A megtorlás tilalma** az egyént védi olyan jogsérelemmel szemben, amelyet az vált ki, hogy kifogást emelt az egyenlő bánásmód elvének megsértése miatt, eljárást indított, vagy ilyen eljárásban – például tanúként – közreműködött. Fontos, hogy nem csak az a személy élvez védelmet, akit diszkrimináció ért, hanem mások is, akik diszkriminációt észlelnek, és az ellen fellépnek.^[40]

5. **Jogellenes elkülönítés tilalma** alapján a valamely tulajdonságai (neme, faji hovatartozása, nemzetisége, fogyatékosága) alapján egyes személyeket, vagy

személyek csoportját a velük összehasonlítható helyzetben lévő személyektől, vagy személyek csoportjától – anélkül, hogy azt a törvény kifejezetten megengedné – elkülönít.^[41]

Védett tulajdonságok, kimentési okok:

Az antidiszkriminációs szabályozások rendszerint meghatározzák azokat a védett tulajdonságokat, melyek alapján tilos a személyek között különbséget tenni. A különbségtétel ugyanis nem általában tilos, hanem csak akkor, ha az védett tulajdonsággal összefüggésben történik. (Például nem diszkrimináció, mivel nincs összefüggésben egyik védett tulajdonsággal sem, ha egy tanárt azért bocsátanak el állásából, mert a diákok pornográf képeket találnak róla a világhálón.) *Védett tulajdonság*ként az olyan megkülönböztetési okokat ismerik el, melyek alapja valamely az egyéntől független külső körülmény, vagy a személyiség más lényeges vonása. A magyar antidiszkriminációs törvény (az Ebktv.) 20 védett tulajdonságot sorol fel, melyek alapján tilos a diszkrimináció. (A jogszabály által nevesített okok a következők: 1.) nem, 2.) faji hovatartozás, 3.) bőrszín, 4.) nemzetiség, 5.) nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás, 6.) anyanyelv, 7.) fogyatékoság, 8.) egészségi állapot, 9.) vallási vagy világnézeti meggyőződés, 10.) politikai vagy más vélemény, 11.) családi állapot, 12.) anyaság (terhesség) vagy apaság, 13.) szexuális irányultság, 14.) nemi identitás, 15.) életkor, 16.) társadalmi származás, 17.) vagyoni helyzet, 18.) foglalkoztatási jogviszonynak vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonynak

részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama, 19.) érdekképviselőhez való tartozás, 20.) egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző.)^[42]

1.2 Esélyegyenlőség, előnyben részesítés^[43]:

A jogállamokban elfogadott egyenlőségfogalom értelmében nem mindenkit, csak az ugyanolyan helyzetben levőket kell azonos bánásmódban részesíteni, így a hátrányosabb helyzetben levők kedvezményekben részesítése bizonyos esetekben megengedett.

Az esélykiegyenlítő intézkedések támogatói az egyenlőség e felfogása mellett kötelezik el magukat, mikor a társadalmi kisebbségi csoporthoz tartozásból adódó hátrányok kiegyenlítése érdekében pozitív megkülönböztetést követelnek. Ennek létjogosultságát a mindennapi életből hozott példával is alátámaszthatjuk, gondoljunk arra, hogy egy etnikai kisebbséghez tartozó diák akkor indul egyenlő esélyekkel az életben, ha a többséghez tartozókhöz hasonlóan ő is a saját anyanyelvén tanulhat. Ez az államtól azonban már pozitív intézkedéseket, többletjogok biztosítását igényli a tényleges esélyegyenlőség megvalósítása érdekében.

Az előnyben részesítésnek szigorú jogszabályi feltételei vannak (törvényen vagy ennek felhatalmazása alapján kiadott kormányrendeleten, illetve kollektív szerződésen alapulhat, határozott időre vagy határozott feltétel bekövetkeztéig szólhat, s egyéb mellett nem zárhatja ki az egyéni szempontok mérlegelését).

1. *A fogyatékossgal élők* esetében a diszkrimináció tiltása mellett az állam fontos feladata a társadalmi integráció elősegítése. Ezt olyan programokkal, célzott támogatásokkal, kedvezményekkel lehet elérni, amelyek javítanak egyrészt a fogyatékossgal élők oktatási, munkaerőpiaci részvételén, másrészt a társadalmi mobilitásukon, beleértve a fizikai és info-kommunikációs akadálymentesítést is.

2. *A roma kisebbség* esetében a jogi szabályozást egyrészt az általánosan és széles körben érvényesítendő diszkrimináció tilalmára, másrészt az etnikai kisebbségi jogok szabályozása esetében kell megfelelően érvényesíteni.

2) Előítélet-mentesség:

Az előítélet-mentesség konkurál a diszkriminációmentes ügyintézés előírásával, lényege hogy a közigazgatási feladatok végrehajtása során a tisztviselő köteles egyenlő bánásmódban részesíteni az azonos helyzetben lévőket, továbbá a nemzetiségen, nemén, fajon, bőrszínen, etnikai vagy társadalmi hovatartozáson, genetikai jellemzőkön, nyelven, valláson vagy hiten, politikai vagy egyéb meggyőződésen, nemzeti kisebbségi hovatartozáson, tulajdonon, vagyoni helyzeten, születésen, fogyatékossgon, koron vagy szexuális beállítottságon alapuló indokolatlan diszkrimináció látszatát is kerülnie kell. Ennek az alapelvnek a tisztviselő mindennapi munkájában maradéktalanul

érvényesülnie kell, és a közigazgatással a tisztviselőn keresztül találkozó ügyféllel szemben maradéktalanul érvényre is kell juttatni. Az ügyfél felé a közigazgatás ügyfélbarát jellemzőjét a tisztviselőnek kell közvetítenie, erre a kötelezettségére a tisztviselőnek minden esetben és minden körülmények között tekintettel kell lennie, azt érvényre kell juttatnia.

3) Pártatlanság:

A tisztviselői hivatás morális elvárásai tekintetében az egyik leggyakoribb és legalapvetőbb feltétel a pártatlanság. Ennek értelmében a tisztviselő tevékenysége során nem lehet részrehajló, a közhivatali tevékenysége és eljárása mindenkor elfogulatlan és pártatlan kell, hogy legyen.

A tisztviselő köteles tartózkodni valamennyi a nyilvánosságot hátrányosan érintő önkényes intézkedéstől, valamint a tisztviselő magatartását nem irányíthatja személyes, családi, vagy nemzeti érdek, illetve politikai nyomás alapján.

A tisztviselő köteles továbbá a külön jogszabályokban rögzített összeférhetlenségi előírásokat megtartani, az elfogultság, az előnytelen jogszerzés, a hivatallal való visszaélés, a mások által való befolyásoltság elkerülésének követelményét szem előtt tartani. Az esetlegesen felmerülő összeférhetlenségi helyzeteket ebből következően köteles mielőbb feloldani.

Ezen etikai alapelv szerint a tisztviselő köteles megakadályozni, hogy a személyes érdekei összeütközésbe kerüljenek közhivatali feladataival, valamint köteles minden érdemi, valószínűsíthető, illetve lehetséges érdekkonfliktust megelőzni, illetve annak bekövetkezte esetén azt kiküszöbölni.

4) Politikai semlegesség:

A közigazgatást és a közszolgálatot a lehető legnagyobb mértékben függetleníteni kell a pártpolitikától, hiszen az etikus magatartáshoz elengedhetetlenül szükséges az ügyek pártpolitikai befolyástól teljesen mentes intézése. Ennek megfelelően a tisztviselőnek még a látszatát is kerülnie kell annak, hogy ő bármilyen politikai erőcsoporttal szimpátiával viseltetik. Az ügyféllel való kapcsolata során mindenkor a hatályos jogszabályi előírásoknak megfelelően, részrehajlás nélkül, a politikai szimpátia, vagy ellenszenv kinyilvánítása nélkül köteles a tisztviselő az ügyintézés során eljárni. A tisztviselő nem folytathat semmilyen körülmények között sem olyan személyes jellegű beszélgetést az ügyféllel, amelynek révén adott esetben, az aktuálisan regnáló kormányzó politikai párt, vagy pártok melletti szimpátiát, vagy ellenszenvet juttatná kifejezésre

5) Felelősségtudat és szakszerűség:

Ebben az alapelvben kellene megfogalmazni, hogy összhangban a közszolgálati jogviszonyokat szabályozó más jogszabályokkal, a tisztviselő munkáját - a jogszabályoknak és a szakmai előírásoknak megfelelően - a legjobb szakmai tudása szerint kell, hogy elvégezze, és feladatait az anyagi jogi és eljárási szabályok érvényre juttatásával és a határidők pontos megtartásával kell, hogy végrehajtsa. Szintén ezen alapelv kibontását jelenti, hogy az egyéni és a közigazgatási szerv által biztosított lehetőségeihez mérten a tisztviselőnek szakmai tudását, képességeit, kompetenciáit folyamatosan fejlesztenie szükséges. Az ügyintézés során eljáró tisztviselőtől elvárás, hogy az ügyfelek számára minden esetben naprakész tájékoztatást tudjon adni a felmerülő és közigazgatást érintő kérdéseikkel kapcsolatosan. Jogalkalmazó tevékenysége során a jogszabályokat felelősségteljesen kell a gyakorlatban alkalmaznia. Erre vonatkozhat a jogos elvárások, következetesség és tanácsadás elve, mely értelmében a tisztviselő köteles saját hivatali magatartását tekintve, az intézmény hivatali intézkedései terén következetesen valamint, az intézmény szokásos hivatali gyakorlatának megfelelően és a nyilvánosság tagjainak jogos és ésszerű elvárásait tiszteletben tartva eljárni. A tisztviselő köteles továbbá a döntések meghozatalában az ésszerű határidők maximális megtartásával dolgozni.

6) Méltányosság és emberségesség:

Ez az alapelv a tisztviselő felé azt az általános elvárást fogalmazza meg, hogy feltétel nélkül tartsa tiszteletben az általános jogelveket, a rendeltetészerű

joggyakorlás elvét. Feladatait továbbá a méltányosság, a törvényes utasítások és a hivatása tisztességére vonatkozó erkölcsi szabályok megtartását az emberségesség, az emberi méltóság tiszteletben tartása mellett kell, hogy elvégezze. A tisztviselő úgy köteles eljárni az ügyintézés során, ahogy az az adott helyzetben elvárható. Nem tanúsíthat olyan magatartást, amely az ügyfél érdekeit sérti, vagy veszélyezteti.

Alapvető követelmény, hogy a tisztviselőnek a jogai gyakorlása és a kötelezettségei teljesítése során úgy kell eljárnia, hogy az megfeleljen egyrészt a jogszabály kifejezett akaratának (szövegének), másrészt a jogszabályi rendelkezés céljainak (szellemének), és a jogalkotó szándékának. Minden olyan magatartás, amely túllép a jogalany részére biztosított fenti jogszabályi kereteken, lényegében jogellenes, joggal való visszaélést valósít meg.

7) Az igazságos és méltányos jogszolgáltatás és emberségesség:

Ezen alapelv alapján a tisztviselő köteles a jogszabályok, és a rá vonatkozó sajátos szabályokat tiszteletben tartva, azoknak megfelelően eljárni, valamint különös gondot fordítani arra, hogy a magánszemélyek jogait, vagy érdekeit érintő döntések megfeleljenek a jog előírásainak.

8) Együttműködési kötelezettség:

Ez az alapelv abból a feltevésből indul ki, hogy a tisztviselő munkáját minden esetben széleskörű társadalmi és szakmai összefüggésben, kapcsolatrendszerben végzi. Így különösen olyan esetekben kell készségesen együttműködnie lennie, amikor ügyfelekkel, a munkatársakkal, más hatóságok vezetőivel, ügyintézőivel, illetve az egyéb államhatalmi szervek dolgozóival kerül kapcsolatba. Jelenti továbbá a tisztviselő lojalitását a munkáltató közigazgatási szerv felé is, hiszen a szerv döntéseihez szükséges, minden rendelkezésére álló és törvényesen hozzáférhető információt biztosítani kell, azokat a munkáltatói jogkör gyakorlóit, a döntéshozók előtt nem tarthatja vissza. A tisztviselő szükség esetén tájékoztatja a közvéleményt arról, hogy egy hatáskörébe tartozó ügyben hogyan kell intézkedni, illetve hogyan kell eljárni egy adott ügy kezelése során. Kimondja továbbá, hogy a nyilvánossággal fenntartott kapcsolataiban szolgálatkészen, helyesen és előzékenyen köteles eljárni, és mindenkor a nyilvánosság rendelkezésére kell állnia.

9) Méltóság és tisztesség:

A jó állam eszményének megfelelő közigazgatás akkor tölti be funkcióját, ha a tisztviselő a hivatása gyakorlása során és a magánéletében egyaránt olyan magatartást tanúsít, hogy megőrizze és megerősítse az állampolgároknak a közigazgatási szervek tisztességébe, semlegességébe és hatékonyságába vetett közbizalmat. Továbbá – hivatásából eredően – minden esetben olyan magatartást kell tanúsítania, amellyel kiérdemli az állampolgárok, a munkatársai és hivatali

felettesei bizalmát, tiszteletét és megbecsülését önmaga, és az általa képviselt közszolgálat iránt.

A tisztviselőtől elvárható, hogy munkája során udvarias és előzékeny magatartást tanúsítson az ügyfelekkel és munkatársaival szemben, valamint megjelenésével és kulturált öltözködésével is erősítse munkahelye és az egész közszolgálat elismertségét; ezzel is fejezze ki tiszteletét munkatársai és az állampolgárok iránt.

Fontos, hogy a tisztviselő tisztességessége és feddhetetlensége a korrupciómentesség területén is megnyilvánuljon. Ezért kell elutasítson minden működésével összefüggő, nem jogszabályon alapuló előnyt (pl. ajándékok, egyéb gazdasági előnyök, amelyek döntésében befolyásolhatják). Ez vonatkozik arra az esetre is, amikor a tisztviselő részére egy, vagy több ajándékozó együttesen ajánl fel olyan rendszerességgel kisebb ajándékot, amely a befolyástól mentes pártatlan hivatali tevékenységét veszélyeztetheti.

10) Befolyásmentes ügyintézés:

A befolyásmentes ügyintézés lényege, hogy a tisztviselő mindenféle külső, befolyásoló körülményre tekintet nélkül köteles az ügyfelek ügyintézése során eljárni. Az olyan magatartás, amely nem felel meg a befolyásmentes ügyintézésnek mindig a közérdekekkel szemben álló magatartás. Leggyakrabban a hivatali köteleesség teljesítéséhez fűződő érdeket sérti, hiszen számos esetben a

jogtalan előny fejében a hivatalos személy olyan döntést hoz, ami ellentétes a működésére vonatkozó szabályokkal. Ha a tisztviselő még nem hozta meg döntését, de azt megelőzően jogtalan előnyt fogad el, a befolyásmentes ügyintézés teljesítéséhez fűződő érdek veszélybe kerül. Ez a veszély nagyobb, ha a tisztviselő célja az, hogy megszegje a kötelességét.

A tisztviselő kötelességei nem öncélúak, hanem azok gyakran valamilyen más közösségi érdeket szolgálnak. A kötelességszegéssel megvalósuló ügyintézésnek tehát általában további káros következményei vannak.

Ennél az alapelvnel kerülhet megfogalmazásra a nemzeti érdek előnyben részesítése. A közérdek képviselőjének tekintetében a tisztviselőnek tartózkodnia kell attól, hogy hatásköreit olyan célokra használja, amelyek nem állnak összhangban a közérdekkel.

A befolyásmentes ügyintézés megsértése a jogtalan előny elfogadásán keresztül sérti a tisztviselőbe vetett bizalmat is, attól függetlenül, hogy a tisztviselő megszegte (meg kívánta-e szegni) a kötelességét. Ha ugyanis a tisztviselő ügyintézői működésével összefüggésben magánszemélytől pénzt fogad el, mindenképpen olyan látszat alakul ki, hogy a közérdek ellenében befolyásolható. Még akkor is, ha adott ügyben minden anyagi és eljárási szabályt maximálisan betartott, és a rá bízott esetleges mérlegelési jogkörrel megfelelően élt.

11) Arányosság

Az Európai Unió jogrendszerben is hangsúlyos szerepet kap az arányos joggyakorlás kérdése. Ennek értelmében a határozatok meghozatala során a tisztviselőnek mindig biztosítani kell, hogy a meghozott intézkedések arányosak legyenek az elérni kívánt céllal. A tisztviselő különösen a polgárok jogainak korlátozását, illetve velük szemben díjak kivetését köteles kerülni, ha ezen korlátozások vagy díjak nincsenek ésszerű kapcsolatban az elérni kívánt intézkedés céljával. Továbbá a határozatok meghozatala során a tisztviselő köteles tiszteletben tartani a magánszemélyek érdekei és az általános közérdek közötti egyensúlyt.

Összegzés

A közigazgatási ügyintézés folyamatos sikerének titka az ügyfelek igényeinek megbízható, következetes és kiváló minőségű kielégítése, amellyel egyidejűleg a feddhetetlenség legmagasabb követelményeinek is eleget kell tenni. Ennek érdekében az alábbi követelményeket kell az ügyintézés során eljáró tisztviselőnek szem előtt tartania:

- minden esetben meg kell érteni az ügyfelek igényeit, és minden indokolt módon meg kell próbálnia a tisztviselőnek azt kielégítenie az egyes ügyletek előtt, alatt és után;

- az ügyfeleknél a tisztviselő mindig olyan elkötelezettséget vállaljon, amely tükrözi lehetőségeit és megfontolt jogalkalmazói döntést hozzon;
- a tisztviselő tegyen meg minden annak érdekében, hogy az ügyfelek felé vállalt kötelezettségeinek eleget tudjon tenni, és ezekről az erőfeszítésekről az ügyfelet megfelelő módon tájékoztassa;
- a tisztviselő feddhetetlensége ne szenvedjen csorbát az ügyfelek igényeinek kielégítése során;
- a tisztviselő mindig figyeljen oda az ügyfélre;
- a tisztviselő mindig törekedjen arra, hogy kiderítse az ügyfél igényeit és elvárásait;
- a vezetőséggel haladéktalanul beszéljen meg minden olyan problémát a tisztviselő, amely a közigazgatási ügyellátás teljesítésével kapcsolatos akadályokra vonatkozik, illetve minden olyan kérdést, amely a közigazgatásban irányadó etikai alapelvek megtartásával kapcsolatban merülhet fel;
- a tisztviselő a tisztességes joggyakorlás korlátai között a lehető legérzékenyebben kell, hogy reagáljon az ügyfelek igényeire.

Az érdekek szinte minden döntésünkben megjelennek. A döntéseknek különös jelentőségük van azokban a folyamatokban, ahol az adott döntés másra, másokra is kihatással van. Ez fokozottan igaz a közszolgálatban dolgozókra,

illetve a közigazgatás döntéseire. Ezért szükséges megismerni a jelenlegi magyar közszolgálati hivatásetika körülményeit, helyzetét, az e helyzetből adódó kihívásokat, feladatokat és lehetséges megoldásokat, illetve prognosztizálni kell azokat a célokat és eszközöket, amelyek e téren még kialakításra várnak többek között a jogalkotó részéről.

A jogszerű és etikus döntést meghozó személynek rendelkeznie kell az etikus személyiség jellemzőivel. A jogszerű döntések is eredményezhetnek érdekkonfliktusokat. Ezek megelőzése, kezelése, feloldása feltétele egy etikus és korszerű közigazgatási struktúrának.

Felhasznált irodalom jegyzéke

- 1) A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény;
- 2) A közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény;
- 3) A köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény;
- 4) A kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény;

- 5) Versenyvizsga középszint, oktatási – képzési segédanyag, Budapest, 2009, Kiadja a Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ, a kiadásért felel: Dr. Teplán István főigazgató;
- 6) Versenyvizsga felsőszintű oktatási – képzési segédanyag, Budapest, 2009, Kiadja a Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ, a kiadásért felel: Dr. Teplán István főigazgató;
- 7) A korszerű ügyfélszolgálati rendszerek szervezése és működése, kiegészítő tananyag az ügyfélszolgálati munkatársak gyakorlati továbbképzéséhez. Szerző és szerkesztő: Gáspár Miklós, lektor: Dr. Petrik János. Budapest, 2008. A tankönyv a Regionális Fejlesztés Operatív Program keretében, az Európai Unió Strukturális Alapjainak támogatásával készült;
- 8) Speciális Ügyfélkapcsolati Tréning, Tréner kézikönyv, Ügyféltípusok, konfliktusok. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 9) Dr. Homicskó Árpád Olivér: Hivatásetikai alapelvek az ügyfélszolgálati munkában. Tananyag Kormányablak-ügyintézők részére, 2010. november.
- 10) Code of Good Administrative Behaviour – Relations with the public, published by the European Commission in 2000. A helyes hivatali magatartás európai kódexe, Európai Bizottság, 2000.

- 11) Codes of Conduct for Public Officials, Recommendation Rec(2000)10 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on May 11 2000 and explanatory memorandum. A köztisztviselők etikai kódexe, az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 2000. május 11-én elfogadott Rec(2000)10 számú Ajánlás és indoklás.
- 12) Csépainé Széll Pálma – Fogarasi József: A közszolgálati etikáról. In: Magyar közigazgatás, 1991. 41. évf. 5. sz. 401-407. pp.
- 13) Dudás Ferenc: Gondolatok a közszolgálati etikáról I. In: Magyar közigazgatás, 1999. 49. évf. 8. sz. 418-425. pp.
- 14) Dudás Ferenc: Gondolatok a közszolgálati etikáról II. In: Magyar közigazgatás, 1999. 49. évf. 9. sz. 501-508. pp.
- 15) Dudás Ferenc: Gondolatok a közszolgálati etikáról III. In: Magyar közigazgatás, 1999. 49. évf. 10. sz. 550-559. pp.
- 16) Dudás Ferenc: Közszolgálati forródrót: Köztisztviselői Etikai Kódex. In: Humánpolitikai szemle, 1998. 9. évf. 6. sz. 33-41. pp.
- 17) Fonyó Gyula: Hencz Aurél: Törekvések a közszolgálati etika kialakításáról. 1. köt. Budapest, 1987: (könyvismertetés). In: Állam és igazgatás, 1988. 38. évf. 7. sz. 670-672. pp.
- 18) Hencz Aurél: Gondolatok a közszolgálati pragmatikáról és etikáról (1867-1944). In: Magyar közigazgatás, 1993. 43. évf. 1. sz. 13-23. pp.

- 19) Koi Gyula: Közszolgálati etika és ügyészi törvényességi felügyelet.
In: Ügyészek lapja, 2004. 11. évf. 3. sz. 11-22. pp.
- 20) Koi Gyula: KÖZSZOLGÁLATI ETIKA, Budapest, 2002.
- 21) Koi Gyula: Töprengés a közszolgálati etika és a közszolgálati etikai kódex aktuális problémáin. In: Magyar közigazgatás, 2002. 52 évfolyam, 12. sz. 725-736 pp.
- 22) Lóczy Péter: A közszolgálat etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új Magyar közigazgatás, 2009. 2. évfolyam, 2. sz. 1-11. pp.
- 23) Mátrai Imréné: Hozzászólás a Közszolgálati Etikai Kódex vitaanyagához. In: Humánpolitikai szemle, 1998. 9. évf. 12. sz. 49-52. pp.
- 24) Torma András: Reflexiók a közszolgálati etikához. In: Magyar közigazgatás, 2003. 53. évf. 1. sz. 13-18. pp.

^[1] Ez a „Hivatásetikai alapelvek a közszolgálatban a minőségi jogalkalmazás céljából” című tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kara keretében folyó, TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005 programjában és támogatásával készült.

^[2] Wkipédia: Etika (filozófia) http://hu.wikipedia.org/wiki/Etika_%28filoz%C3%B3fia%29#cite_note-0, 2011.május 22.

^[3] <http://hu.metapedia.org/wiki/Hivatásetika>, 2011. május 22.

^[4] Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/tudasszociologia/20060702150951642000000940.html>, 2011. május 22.

^[5] Kis Csongor: Kálvin és a pénzügyek. <http://www.tzsinat.hu/?p=124>, 2011. május 22.

- [\[6\]](#) Lásd erről: D. F. Thompson: A közszolgálati etika lehetősége című tanulmányát. In: Közszolgálat és etika (válogatta: Gulyás Gyula) Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 34 p.
- [\[7\]](#) Lásd erről: D. F. Thompson: A közszolgálati etika lehetősége című tanulmányát. In: Közszolgálat és etika (válogatta: Gulyás Gyula) Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 34 p.
- [\[8\]](#) Hencz Aurél: Törekvések a közszolgálati etika kialakítására I-II. MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, Budapest, 1987. I. kötet 9. p.
- [\[9\]](#) Lóczy Péter: A közszolgálati etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új magyar közigazgatás, 2009. 2. évf. 2. sz. 2. p.
- [\[10\]](#) Hencz Aurél: Gondolatok a közszolgálati pragmatikáról és etikáról (1867-1944). In: Magyar közigazgatás, 1993, 43. évf. 1. sz. 20. p.
- [\[11\]](#) Dudás Ferenc: Gondolatok a közszolgálati etikáról I. In: Magyar közigazgatás. 1999. 49. évf. 8. sz. 422. p.
- [\[12\]](#) Hencz Aurél: Gondolatok a közszolgálati pragmatikáról és etikáról (1867-1944). In: Magyar közigazgatás, 1993, 43. évf. 1. sz. 19. p.
- [\[13\]](#) Koi Gyula: Töprengés a közszolgálati etika és a közszolgálati etikai kódex aktuális problémáin. In: Magyar Közigazgatás, 2002. 52. évf. 12. sz. 725. p.
- [\[14\]](#) Lóczy Péter: A közszolgálati etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új magyar közigazgatás, 2009. 2. évf. 2. sz. 1. p.
- [\[15\]](#) Torma András: Reflexiók a közszolgálati etikához. In: Magyar közigazgatás. 2003. 53. évf. 1. sz. 14. p.
- [\[16\]](#) Hivatásetikai alapelvek az ügyfélszolgálati munkában. Tananyag Kormányablak-ügyintézők részére. Szerző: Dr. Homicskó Árpád Olivér, 2010. november , 3. p.
- [\[17\]](#) Koi Gyula: Töprengés a közszolgálati etika és a közszolgálati etikai kódex aktuális problémáin. In: Magyar Közigazgatás, 2002. 52. évf. 12. sz. 728. p.
- [\[18\]](#) Lóczy Péter: A közszolgálati etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új magyar közigazgatás, 2009. 2. évf. 2. sz. 5. p.
- [\[19\]](#) Lóczy Péter: A közszolgálati etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új magyar közigazgatás, 2009. 2. évf. 2. sz. 3. p.
- [\[20\]](#) Fonyó Gyula: Hencz Aurél: Törekvések a közszolgálati etika kialakítására 1. kötet Budapest, 1987 (könyvismertetés). In: Állam és igazgatás. 1988. 38. évf. 7. sz. 671. p.
- [\[21\]](#) Fonyó Gyula: Hencz Aurél: Törekvések a közszolgálati etika kialakítására 1. kötet Budapest, 1987 (könyvismertetés). In: Állam és igazgatás. 1988. 38. évf. 7. sz. 671. p.

^[22] Hencz Aurél: Gondolatok a közszerológáti pragmatikáról és etikáról (1867-1944). In: Magyar közigazgatás, 1993, 43. évf. 1. sz. 17. p.

^[23] Lásd: Terry L. Cooper: Hierarchia, erény és a közigazgatás gyakorlata. A normatív etika perspektívája. In: Közszerológát és etika (válogatta: Gulyás Gyula) Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 58 p.

^[24] Lásd: Terry L. Cooper: Hierarchia, erény és a közigazgatás gyakorlata. A normatív etika perspektívája. In: Közszerológát és etika (válogatta: Gulyás Gyula) Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 58 p.

^[25] Lásd: Terry L. Cooper: Hierarchia, erény és a közigazgatás gyakorlata. A normatív etika perspektívája. In: Közszerológát és etika (válogatta: Gulyás Gyula) Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 58 p.

^[26] 1992. évi XXIII. törvény a köztisztviselők jogállásáról 9. § (1) bekezdés.

^[27] Cséffán József: A köztisztviselők és a kormánytisztviselők jogállásáról szóló törvény és magyarázata. Szegedi Rendezvényszervező Kft. Szeged, 2011. 94. p.

^[28] Cséffán József: A köztisztviselők és a kormánytisztviselők jogállásáról szóló törvény és magyarázata. Szegedi Rendezvényszervező Kft. Szeged, 2011. 176. p.

^[29] Dr. Dudás Ferenc – Dr. Hazafi Zoltán: Összeférhetetlenségi Kalauz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 80-84. pp.

^[30] 1992. évi XXIII. törvény a köztisztviselők jogállásáról 21. § (4) bekezdés.

^[31] 1992. évi XXIII. törvény a köztisztviselők jogállásáról 21 § (6) bekezdés a-b pont.

^[32] Lóczy Péter: A közszerológáti etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új magyar közigazgatás, 2009. 2. évf. 2. sz. 8. p.

^[33] A köztisztviselők Etikai Kódeének feldolgozása és kivonatolása a Concil of Europe, Committee of Ministers hivatalos internetes oldala alapján készült. Az irányadó dokumentum elérhető: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=353945&Site=CM>, 2011. május 28. állapot

^[34] A Code of Good Administrative Behaviour for Staff of the European Commission in their Relations with the Public dokumentum bemutatása és kivonatolása a European Commission hivatalos oldala alapján történt. http://ec.europa.eu/civil_society/code/docs/code_en.pdf, 2011. május 28-i állapot.

^[35] Lóczy Péter: A közszerológáti etikai rendszer kialakításának normatív és intézményi feltételei. In: Új magyar közigazgatás, 2009. 2. évf. 2. sz. 7. p.

^[36] lásd: 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.

^[37] 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 8. §

[\[38\]](#) 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 9. §

[\[39\]](#) 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 10. § (1) bekezdés

[\[40\]](#) 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 10. § (3) bekezdés

[\[41\]](#) 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 10. § (2) bekezdés

[\[42\]](#) 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 8. § a-t. pont

[\[43\]](#) 2003. évi törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 11. § (1) – (2) bekezdés

Julesz Máté

Állatok okozta károk és zavarások

Előljáróban

Az állatok által előidézett károkkal kapcsolatban létezik egy állatvédő és egy állatellenes felfogás. A szociális ökológia arra vezeti rá a mai kor jogalkalmazóit és jogalkotóit, hogy az állatok által okozott károkért való felelősséget ne az állat és az ember közti viszonyrendszer kielézésére, hanem az állat-ember partneri reláció hangsúlyozására használják fel. Az állatok által okozott károk megítélése attól függ, milyen jogi helyzetben lévő állat és milyen jogi helyzetben lévő ember érintett a károkozás által. A tanulmány ennek elemzését végzi el a szociális ökológia és az állatvédelem iránt fogékony jogszociológus szemszögéből.

Az állatok okozta károk és zavarások jogi megítélése zöldülő alkotmányunk és várhatóan még környezetvédőbbé váló polgári törvénykönyvünk, valamint egyéb jogszabályaink fényében a közeli jövőben újszerű formában és újszerű tartalommal kerülhet a jogalkotó, majd a jogalkalmazó asztalára. A téma nem annyira új keletű, mint felületesen szemlélve gondolnánk. A jogtörténeti és a külföldi vonatkozások rámutatnak a hazai és a globális jog szerves fejlődésének közös ívére.

Veszélyes állatok

Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. tv. (Átv.) 20. § (3) bek. értelmében a természetvédelmi oltalom alatt álló, ill. nemzetközi természetvédelmi egyezmény hatálya alá tartozó veszélyes állat tartását, szaporítását a természetvédelmi hatóság engedélyezi. Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. tv. (Átv.) 20. § (2) bek. értelmében a természetvédelmi oltalom alatt nem álló, ill. nemzetközi természetvédelmi egyezmény (pl. CITES) hatálya alá nem tartozó veszélyes állat (ilyenek pl. a veszélyes állatokról és tartásuk engedélyezésének részletes szabályairól szóló 8/1999 (VIII. 13.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet 1. sz. melléklete szerint bizonyos csuklyásmajmok, egyes medvefélék, némely fésűspókfélék stb.) tartására, szaporítására az állatvédelmi

hatóság adhat engedélyt. Az engedély kizárólag abban az esetben adható meg, ha a tartás, ill. szaporítás *a környezet nyugalmát és biztonságát nem sérti vagy veszélyezteti...* Ld: az állatvédelmi hatóság kijelöléséről szóló 334/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet. Az Átv. 20. § (4) bek. értelmében *a veszélyes állat tartási helyéül szolgáló ingatlanon, ingatlanrészen az állat fajának feltüntetésével a veszélyre felhívó jól látható tartós jelzést kell elhelyezni.* Átv. 20. § (5) bek.: *az állattartó veszélyes állatát közterületen csak átmenetileg, közvetlen és állandó felügyelettel, ember és állat életét, testi épségét nem veszélyeztetve tarthatja.* A törvény 49. § (4) bek. b) pontjában kapott felhatalmazás alapján kibocsátott, a veszélyes állatokról és tartásuk engedélyezésének részletes szabályairól szóló 8/1999. (VIII. 13.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet 2. § (1) bek. d) pontja szerint veszélyes állat tartására engedélyt az a természetes személy kaphat, aki – *inter alia* – *rendelkezik a tartási hely közvetlen szomszédainak beleegyező nyilatkozatával.*

A természet védelméről rendelkező 1996. évi LIII. tv. polgári jogi felelősséget, azon belül is tárgyi (objektív) felelősséget állapít meg arra, aki a természet védelmére vonatkozó jogszabályokat, egyedi hatósági előírásokat megszegve kárt okoz. A kár érheti a károsult személyét, vagyont, köztük állatait is. Ez a kár a *damnum emergens*, azaz a ténylegesen felmerülő kár és a *lucrum cessans*, tehát az elmaradt haszon mellett a károkozás felszámolásával kapcsolatban felmerülő indokolt költségeket is magában foglalja. A *damnum emergens* körébe beletartozik a természeti állapot és minőség károsodásából eredő, valamint a társadalom, annak csoportjai vagy az egyének életkörülményeinek romlásából adódó nem vagyoni kár is. A társadalom vagy annak csoportjai esetében az ügyész érvényesítheti az állam javára a kártérítési összeget.

A vadászatra jogosult felelőssége az ember uralma alatt nem álló - szabadon élő - vadászható vadak által okozott kárra terjed ki. Más a helyzet az ember uralma alatt élő állatokkal. Az ilyen állatok által okozott károkért az állattartó felel (Ptk. 351. §). Az általános szabály: a vétkességen alapuló felelősség, amely háziállatok esetében áll fenn. Más szabály alá esik a vadállat tartása: az ilyen állat által okozott kárra a veszélyes üzemre vonatkozó szabályok irányadók. A jogesetek sokaságából kiolvashatóan a vadállat fogalma alá a természeténél fogva vad állat tartozik, akkor is, ha megszelídítették. A házi, de vadnak nevelt olyan állatok, mint a harci kutyák vagy vérebek, besorolása vitás a gyakorlatban.

A polgári jogi kodifikációs munkálatok eredményeként született, ám hatályos jogszabállyá nem vált hazai Ptk.-tervezet 5:576 § (2) bek. értelmében azt, hogy az állat vadállatnak minősül-e, viselkedése és

veszélyessége, nem pedig fajtája alapján kell megítélni. Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény 24. §-a értelmében a veszélyes állat tartójának felelősségére a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytatókra vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

Nagy-Britanniában a veszélyes állatok által előidézett károk esetén strict, azaz vétkes felelősséget alkalmaznak. Brit szemszögből veszélyes állat az, amelyet a brit szigeteken nem honosítottak meg, illetve melynek felnőtt egyedei komoly kárt okozhatnak. (Animals Act, 1971., 6. § (2) bek.) A felelős személy nemcsak az állat gazdája, de a brit jog a tizenhat év alatti, háztartásába tartozó személy által tartott állat által előidézett kárért is őt teszi felelőssé. (Ez a korlát Magyarországon a polgári jogi bírósági gyakorlat szerint esetleg tizenkét év lehetne. Vö. a hatályos Ptk. 347. §-a a vétőképtelen személy károkozásáért való felelősségről.) Illetve e fölött is csak bizonyos korlátok között - megfelelő vagyon tulajdonában - felel a kiskorú.

Nagy-Britanniában 1990-ben a Curtis contra Betts ügyben egy tizenegy éves gyermeket harapott meg bull mastiff. Lord Slade kinyilatkoztatta, hogy a kutya a strict felelősség alá tartozik, mert jellemző rá, hogy - noha domesztikáltak, mint Bullu elefántot az 1957-es Behrens contra Bertram Mills Circus Ltd. esetben - komoly kárt okozhat. Azonban Mr. Gloster 2000-ben nem kapott kártérítést, amiért egy németjuhász kutya tévedésből nem a tolvajt, hanem őt harapta meg rendőrségi üldözés közben. Mindezt arra alapozták, hogy az ilyen fajtájú kutyákra ez nem jellemző, hiszen könnyen nevelhetők. A brit jog tehát a kutya fajtája szerint (etológiai szempontok alapján) határozza meg annak veszélyességi fokát; hogy strict vagy vétkes felelősséget alkalmaznak-e.

Védett állatok

A Természetvédelmi Törvény nem rendelkezik a védett állat, növény által előidézett kár megtérítéséről: ez *casus nocet domino*, tehát a károsult maga viseli a kárát.

A védett vad a védett, vadon élő állatot jelenti. (A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 1. § (2) bek. értelmében a természetvédelmi oltalom alatt álló vad nem vadászható.) Más a helyzet, ha a védett vad okoz kárt. Ilyenkor kártalanításra a természetvédelmi hatóság köteles, de nem objektív alapon, hanem csak akkor ha nem teljesítette a károkozás megelőzése érdekében a Természetvédelmi Törvény 74. §-ában előírt kötelességeit.

(1) Védett állatfaj egyede kártételeinek megelőzéséről, illetve csökkentéséről a kártétellel érintett ingatlan tulajdonosa, illetve használója a tőle elvárható módon és mértékben gondoskodik. Ha a kártételt a kötelezett nem képes megelőzni, kérheti a felügyelőség hasonló célra irányuló intézkedését. (2) Riasztási módszerek alkalmazása, illetve – kivételes esetben – a túlszorodott állomány egyedeinek befogása vagy gyérítése csak a felügyelőség engedélyével és felügyeletével végezhető. (3) A felügyelőség szükség esetén vagy a tulajdonos, használó kérésére gondoskodik a riasztásban, befogásban, gyérítésben kellő szakértelemmel rendelkező szerv bevonásáról. A felügyelőség saját kezdeményezése esetén az ebből eredő költségeket maga viseli. Több esetben felmerült, hogy a felügyelőség esetleg indokolatlanul nem kezdeményezett saját maga. Ha a felügyelőség beavatkozásával a tulajdonos, használó kérésének tett eleget, a költségek viselésére a közöttük létrejött megállapodás az irányadó. Ezen megállapodás hiánya szintén számos esetben vezetett a lakosság és a közigazgatás közti nézeteltéréshez. (4) A felügyelőség kártalanítást fizet, ha a védett állatfaj egyedének kártétele azért következett be, mert: *a)* nem tett eleget az (1) bekezdésben meghatározott, megalapozott kérelemnek; *b)* indokolatlanul nem engedélyezte riasztási módszer alkalmazását vagy a túlszorodott állomány egyedeinek befogását, gyérítését; *c)* indokolatlanul nem teljesítette a (3) bekezdésben meghatározott kérést. A felügyelőséget más esetben kártalanítási kötelezettség nem terheli. Ez a szabályozás számos kérdést felvetett, és számos társadalmi-politikai vita kerekedett belőle az utóbbi években.

A francia Környezetvédelmi Kódex L. 411-1 cikkelye kötelezi a magánszemélyeket, hogy a védett flóra és fauna elemeit passzív magatartással védelmezzék: a fészkeket el ne pusztítsák, tojásokhoz ne nyúljanak, védett növényt ki ne irtsanak etc. A francia állam kártalanítással tartozik ezért. Nem járt kártalanítás azonban annak a mezőgazdasági vállalkozónak Franciaországban, akinek vetését az átvonuló darvak tépázták meg, tekintettel arra, hogy erre előre felkészülhetett volna (13).

Vadászható vadak

A nem védett vad által okozott kár kérdése már kilép a természetvédelem tárgyköréből. Erről az esetről a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény (Vtv.) rendelkezik.

- (1) E körben meg kell különböztetni a szabadon élő vadak által az erdő-, illetve mezőgazdaságban okozott károkat. A vadkár

megtérítésére a vadászatra jogosult magatartásának vétkességétől függetlenül köteles (Vtv. 75. § (1) és (2) bek.): a vadászatra jogosult köteles megtéríteni a károsultnak a gímszarvas, a dámszarvas, az őz, a vaddisznó, valamint a muflon által a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban, továbbá az őz, a mezei nyúl és a fácán által a szőlőben, a gyümölcsös kertben, a szántóföldön, az erdősítésben, valamint a csemetekertben okozott kár öt százalékot meghaladó részét. Ezen vadkár megtérítésére az köteles, aki a kárt okozó vad vadászatára jogosult, és akinek vadászterületén a károkozás bekövetkezett, ill. akinek vadászterületéről a vad kiváltott.

- (2) Az erdő-, illetőleg mezőgazdaságon kívül a vad által okozott kár megtérítésére pedig a vadászatra jogosult a Ptk. fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles (Vtv. 75. § (3) bekezdés). A vadászatra jogosult az objektív felelősség alól annak bizonyításával mentheti ki magát, hogy a kár tevékenységi körén kívül álló elháríthatatlan ok (ideértve a károsult elháríthatatlan magatartását is) miatt következett be. A kár megosztására ad alapot a károsult felróható közrehatása.

Vadkár, vadászati kár, valamint vadban okozott kár megtérítését a kár bekövetkezésétől – folyamatos kártétel esetén az utolsó kártételtől – számított harminc napon belül kell közölni a kárért felelős személlyel (Vtv. 81. § (1) bek.).

- (1) A Vtv. 75. § (1) bekezdésének alkalmazásában mezőgazdaságban okozott vadkár a vad táplálkozása, taposása, túrása vagy törése következtében a szántóföldön, a gyümölcsösben és a szőlőben a mezőgazdasági kultúra terméskiesését előidéző károsítás. A gyümölcs-, illetve szőlőtelepítésben bekövetkezett vadkár pénzértékét a pótlás mértékének arányában kell meghatározni (a Vtv. végrehajtásáról szóló 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet 82. § (2) bek.).

- (2) A Vtv. 75. § (1) bekezdése alkalmazásában erdőgazdálkodásban okozott vadkár az erdősítésben a vad rágása, hántása, túrása, taposása, törése által a csemeték elhalását előidéző, vagy a csúcshajtás lerágásával, letörésével a csemeték fejlődését akadályozó, továbbá az erdei magok elfogyasztása által a természetes erdőfelújulás elmaradását okozó károsítás. A kár pénzértékben történő megállapításához az erdő értékét kell alapul venni (79/2004. (V. 4.) FVM rendelet 83. § (2) bek.).

Dolog-e az állat?

A római jog *res humani juris*nak, azaz emberi jog alá tartozó dolognak tekintette az állatokat. A római jog kontinuitása az osztrák Polgári Törvénykönyvben, az ABGB-ben is tetten érhető, de mára

Ausztria – jóllehet a gyakorlatban Magyarország sem marad el tőle – sarkalatos törvényi szinten deklarálta, hogy az állatvilág nem tartozik teljes mértékben a dolgok közé; a római jogi *res* fogalma ott mára megváltozott. Az osztrák Polgári Törvénykönyv 285a §-a kimondja: „Az állatok nem dolgok. Őket külön törvények védik. A dolgokra érvényes rendelkezéseket csak annyiban lehet az állatokra alkalmazni, amennyiben nincsenek eltérő rendelkezések.” Ezt a módosítást az 1988. március 10-i ausztriai, az állatok jogállásáról szóló törvény hozta be az ABGB-be.

A német dologi jog sem tekinti valójában dolognak az állatot. Esetükben a német Polgári Törvénykönyv, a BGB 90a §-a értelmében Németországban is megmaradtak a dologi jog szabályai, de csak szubszidiárius jelleggel.

A svájci Polgári Törvénykönyv (ZGB) 641a szakasza értelmében az állat nem dolog, mindazonáltal ellenkező rendelkezés hiányában a dologi jog szabályai érvényesek rájuk is.

A francia Code Civil dolognak tekinti az állatot. Az 528. szakasz ingónak tekinti őket, az 522. szakasz annyiban tér el ettől a főszabálytól, hogy a *fermier* és a *métayer*, azaz a földműves birtokában lévő igavonó állatot ingatlannak minősíti.

Terré hangsúlyozza, hogy a tenyésztett állatok (példaként a *lapins de garenne*-t hozza fel; tehát a nyúltenyésztet) *res immobiles*nek, azaz ingatlannak minősülnek (19). A méhészetek és az éticsiga-tenyészetek is – melyek Magyarországon gyakoriak – hasonlóképpen *res immobiles*nek minősülnek. Az állat tehát dolog a magánjog szemszögéből, de nem mindegy, hogy ingó, vagy ingatlan.

Zavarás

A svájci ZGB (Zivilgesetzbuch) 719. szakasza értelmében az elkóborolt jószág derelinkváltnak minősül, amennyiben gazdája nem kezdi azonnal keresni, és nem folytatja ezt megszakítás nélkül (*recherches immédiates et ininterrompues*). Két hónap elteltével az elkóborolt háziállat felett – amennyiben az nem az államé – a találó tulajdonjogot szerezhethet. Az *Obligationenrecht* (svájci kötelmi törvény) 56. cikkelye értelmében a felügyelet alatt lévő állat által másnak okozott kárért felelősséggel tartozik az állat felügyeletét ellátó személy; kivéve, ha kimenti magát annak bizonyításával, hogy az adott helyzetben elvárható magatartást tanúsította. Az egyszerű vétkes felelősség (*simple subjectivité*) a svájci magánjogban az *Obligationenrecht* 41. szakaszában, az egyszerű objektívitas (*simple objectivité*) az *Obligationenrecht* 55. (munkaadó), az *Obligationenrecht* 56. (állat

gazdája), a ZGB 333. (a családapa) és a ZGB 679. (ingatlantulajdonos) szakaszában kerül meghatározásra. Létezik továbbá egy ún. *responsabilité aggravée* vagy *responsabilité pour risques*, azaz szigorú tárgyi felelősség: idetartozik például az atomkár, illetve a vadkár problematikája is. A svájci magánjogi felelősségben fő szabály a vétkes felelősség (14). Amennyiben az állatát más személy vagy más személy állatai ingerelték fel, regresszjoga van ezzel szemben, tehát a kifizetett kártérítési összeget perben követelheti ettől a másik személytől. Az 57. cikkely értelmében az ingatlan tulajdonosának jogában áll visszatartani a hozzá kóborolt állatot, és akár el is pusztíthatja, ha az kárt okoz neki. Köteles azonban mindent megtenni a gazda személyének felkutatására, akitől a felelős őrzés szabályai szerint követelheti költségei megtérítését. Addig, míg ez meg nem történik, az állatot visszatarthatja. Hasonlóképpen, mint a magyar szomszédjog szabályai szerint (lásd Ptk. 105. §). A felelős őrzés szabályai szerint aki a dolgot vagy állatot más érdekében vagy anélkül tartja magánál, hogy arra külön jogviszonynál fogva jogosult vagy köteles volna, a dolog vagy állat őrizetéről a jogosult költségére és veszélyére mindaddig köteles gondoskodni, míg az a dolgot vagy állatot át nem veszi. („Ne nézd el, ha a te atyádfiának juha vagy ökre tévelyeg, és ne fordulj el azoktól, hanem bizony tereld vissza azokat a te atyádfiához. Hogyha pedig nincs hozzád közel a te atyádfia, vagy nem is ismered őt: hajtsd a barmot a magad házához, és legyen nálad, míg keresi azt a te atyádfia, és akkor add vissza neki.” Deuteronomium 22,1-2)

Hazánkban a BH 1988.1. esetben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a kutya találója találdíjra nem jogosult, mert a kutya értéke általában alacsony. A kutya tartásával felmerült költségeinek megtérítését a felelős őrzés szabályai alapján követelheti a tulajdonostól.

Az OTÉK (az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII. 20.) kormányrendelet) 36. § (5) bek. értelmében az állattartás céljára szolgáló épületek, helyiségek és melléképítmények építési telken való elhelyezésénél irányadó védőtávolságokat és más építési feltételeket - a közegészségügyi és az állat-egészségügyi, továbbá a környezetvédelmi követelmények meghatározásával - az állattartásról szóló helyi önkormányzati rendeletben kell megállapítani.

Zöldövezetben olykor nyolc-tíz kutyát is tartanak kiskertben, ami zavarhatja a szomszédokat. Az ebből eredő viták megoldásában a terület rendeltetésének van jelentősége; ehhez képest kell eldönteni, hogy a környéken lakók milyen zavarást kötelesek eltűrni. A BH 1982. 91. jogesetben a Legfelsőbb Bíróság a Ptk. 100. §, 188. § (1) bek., továbbá az 1976. évi II. tv. 39. §-ára hivatkozással kimondta, hogy

olyan területen, ahol az állattartás egyébként megengedett, mások fokozott érzékenysége nem ok annak megtiltására.

A BH 1989. 148. jogesetben a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy olyan kertés, családi házakkal beépített környezetben, ahol az állattartás megengedett és szokásos, a csirkenevelés önmagában nem kifogásolható. Az állattartás azonban nem lehet olyan mértékű, hogy azzal a szomszédos ingatlan tulajdonosait szükségtelenül zavarja. A magyar joggyakorlat a szomszédjogi zavarások esetén a Ptk. 100. §-ához mint törvényi tényálláshoz a Ptk. 188. és ezt követő §-aiban meghatározott birtokvédelmet hívja fel. Szomszédjogi megalapozottságú kártérítésre csak akkor szokott sor kerülni, ha a birtokvédelmi szankciók nem tűnnek kielégítőnek a kialakult jogsértő helyzet megszüntetésére.

Közúti károkozás

A Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság a Pf. 21.308/1999/3. sz. jogesetben kimondta, hogy a "vad a közúton" helyzet a fokozott veszéllyel járó tevékenység körében önmagában nem minősül rendellenesnek, tekintettel arra, hogy a vadak által szokás szerint bejárt út - szinte kivétel nélkül - időben jóval megelőzi a betonozott országút létesítését. A Legfelsőbb Bíróság BH 2000. 42. jogesetében deklarálta, hogy a vadak gyorsforgalmi utakon való hirtelen felbukkanása a vadászatra jogosult fokozott veszéllyel járó tevékenysége körében bekövetkezett elháríthatatlan oknak (rendellenességnek) minősül. A brit Animals Act (1971) 8. § (2) bekezdése értelmében a "közútra kóborló állat" helyzet nem keletkeztet a gazda irányában semmiféle felelősséget; a consuetudo, a helyi szokások figyelembevételével előfordulhat, hogy még kerítést sem kell építenie ennek megakadályozására.

A francia jog szerint az autópálya tulajdonosa és egyéb esetekben a Francia Állam is perelhető, amennyiben nem állítottak vadveszélyt jelző közúti figyelmeztető táblákat a vadak járta helyeken. Ha az adott helyszín, ahol a vad feltűnt a közúton és balesetet okozott, nem volt vadak járta hely a szokásjog szerint, nem kell ilyen táblákat felállítani. A vadászatra jogosult csak akkor kötelezhető kártérítésre, ha a károsult bizonyítja a vadászatra jogosult vétkességét. Ez általában túlszaporodás esetében, vagy akkor fordul elő, ha vadászat folyt a helyszínen.

Háziállatok

Franciaországban a Code Civil 1385. cikkelye rendezi az állattartó felelősségének kérdését. 1908. május 30-án a német BGB 833. §-át úgy módosították, hogy az állattartó felelősségét kizárta a törvényhozó, *ha a kárt olyan háziállat okozza, mely az állattartó élethivatásához vagy keresetéhez szükséges, és az állattartó az állat őrizetét a forgalomban szokásos gondossággal végezte, ill. a kár ilyen gondosság mellett is beállott volna.* Minderre a németországi 1906. évi, XXVIII. jogászyűlést követően került sor, ahol a módosítás kérdése felmerült, és többek közt a porosz mezőgazdasági kamarák is ezt indítványozták. A német BGB 833. §-a értelmében a háziállat által előidézett károkért az állat gazdája szubjektív, vétkes felelősséggel tartozik, ami alól akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a megkívánt gondosságot (*erforderliche Sorgfältigkeit*) tanúsította. Továbbá a BGB 834. §-a az állat felügyeletével szerződésben megbízott harmadik személy felelősségét is a 833. szakaszban foglaltak alapján határozza meg.

Terré írja: *les suites des accidents causés par des animaux sont les memes que ceux causés par des choses inanimées* (19). Azaz Terré dolognak, birtokba vehető testi tárgynak tekinti az állatokat is. Valójában az állat által okozott kár esetében az állat birtokosának és nem a tulajdonosának személye a döntő a felelős megállapításakor. Tehát akinek a felügyeletére volt a károkozás pillanatában az állat bízva. Jogellenes birtoklás esetén is fennáll a birtokló felelőssége; pl. az állatkerti tolvaj lesz a felelős a felügyelete alól elkószált tigris által okozott károkért.

A római jogi alapú Code Civilt követő louisianai polgári jogban az állatok által okozott kár megtérítése körében is ismert a *res ipsa loquitur* formula, mely a 2321. cikkelyben kerül meghatározásra, és lényege, hogy kimentési bizonyítást keletkeztet. Ennek a szabályozásnak az őseit a XVII. századi észak-amerikai, az állatok által okozott károk megtérítésére vonatkozó magánjogi felelősségben találjuk: a szomszéd tisztán objektív alapon felelt az átkóborló állatai által a szomszédja tulajdonában okozott károkért. A Gomberg v. Smith (1963) ügyben a gazdát nem vonták felelősségre az országútra kikóborolt állata által okozott károkért. A földtulajdonos a régi szokásjog szerint nem köteles kerítést fenntartani, így nem köteles megakadályozni állatai országútra kóborlását sem.

Franciaországban az állatok által előidézett kárért fennálló civiljogi felelősség kapcsán az 1384. § (1) bek. és az 1385. § szerinti objektív felelősség áll fenn. A tulajdonos és az, aki anyagi haszon ellenében felügyel az állatra (*qui s'en sert*) akkor is felel az állat által okozott károkért, ha az állat elszökik (*échappé*), vagy elkóborol (*égaré*). Ha megszökik a gazdától az állat, a gazda nem hivatkozhat arra, hogy ő ebben a szökésben vétkes volt. Történtek kísérletek a francia

magánjogtörténet során arra, hogy a háziállatot és a vadállatot más-más felelősségi alakzat szerint kezeljék, ám a francia Semmítőszék 1984. november 15-i határozata óta ez reménytelennek tűnik. A Code Civil 1384. § (1) bekezdését veszélyes dolgok felügyeletét ellátó személyek károkozására alkalmazzák (20); pontosabban *responsabilité du fait des choses*, azaz tárgyi felelősség. A háziállatok esetében is ezt a törvényhelyet hívják fel. Viney kérdőjelet tesz e gondolat végére, nem ért teljesen egyet azzal, hogy a háziállat és a vadállat által előidézett kárért ugyanezen szakasz alapján feleljen az állat felügyeletét ellátó személy (20). A francia gyakorlat az exkulpáció megnehezítésére irányul.

Az állatok által okozott kár megtérítése kapcsán felmerülő felelősség a magánjogban annyira sztrikt képet mutat a francia jogrendű államokban, hogy az állat tulajdonosát terheli a felelősség, amíg ki nem derül, hogy valaki más felügyelete alatt volt a kárt előidéző állat, és ez a természetes személy anyagi ellenszolgáltatás fejében tartotta azt magánál. Amennyiben szívességből felügyelte az állatot, a tulajdonos felel a kárért. Ravarani a francia, az állatok által okozott kár megtérítésére vonatkozó felelősséghez nagyban hasonló megoldást tár elénk Luxemburg esetében is (17).

Az új holland Burgerlijk Wetboek 6. könyvének 179. szakasza értelmében - a régi francia mintát szem előtt tartva - tisztán objektív magánjogi felelősség él az állatok által okozott kár megtérítése kapcsán; tárgyi a felelősség szelíd állat és vadállat esetén egyaránt. A gyakorlatban nem állapítható meg az állattartó felelőssége, ha például nem ő, hanem valaki más ingerelte a károsult házi kedvencét.

A magyarországi 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.) a hazai joggyakorlatban használt szabályrendszer volt, annak ellenére, hogy pusztán törvényjavaslatról szólhatunk. Az Mtj. 1739. szakasza objektív felelősséget deklarál a tartott állat által előidézett károk esetére főszabály szerint, ám ez alól kivétel a hasznos háziállat tulajdonosának és a vadászati jog gyakorlójának felelőssége a ragadozó és kártékony állatok által okozott kárért. Ez utóbbi két esetben a felelősség szubjektív.

Az Mtj. 1739. szakasza értelmében az állat okozta kárért az is felel, aki az állattartó irányában az állat őrzését szerződésben elvállalta, hacsaknem bizonyítja, hogy a veszély elhárítása végett kellő gondosságot fejtett ki.

Az Mtj. 1737. szakasza értelmében, ha máshonnan nem térül meg és - különös tekintettel a felek vagyoni viszonyaira - a méltányosság megkívánja, a *vétlen kártétel* esetén is köteles a károkozó megtéríteni az előidézett kárt, amennyiben azt jogellenesen okozta. Ez idő tájt a hazai magánjogi irodalom a *Verschuldensprinzip* (vétkességi teória)

mellett kiegészítő elvként ismerte el az *Erfolgshaftung*ot (*absolute liability, responsabilité objective*), azaz a tárgyi felelősséget. Már az 1913-ban elkészült magánjogi törvényjavaslat is ismerte ezt a felelősségi alakzatot szerződésen kívül. A gyökerei a német-francia joghagyományban találhatók: míg a német jog a vétkesség talaján állva ennek deliktuális alakzatait fejlesztette, a francia jogban a gondatlanság határainak széthúzása révén megjelent valamiféle tárgyas felelősség, amely később a vétlen felelősségi alakzathoz vezetett el. Az 1922. évi szovjet Ptk. 403. §-a kimondta, hogy a károkozó vétkességre tekintet nélkül köteles az előidézett kárt megtéríteni, ám megadta a károkozónak az elháríthatatlanságon, illetve a sértetti közrehatáson nyugvó exkulpációs lehetőséget. A XX. század kezdetén mind a magyar, mind a német magánjog kiegészítőelvként fogalmazza meg az objektív felelősséget. A görög, a lengyel, az olasz magánjog egyaránt a vétkességet fogadta el alapelvként a magánjogi felelősségtanban. (Szász István 1943-ban megjelent munkájában [18] utalt arra, hogy a tendencia a vétlen felelősség irányába mutatott.)

A *res nullius*nak minősülő, azaz a senki tulajdonában nem lévő állat esetében – amennyiben az mégis valakinek a felügyelete alatt áll – a Code Civil. 1384. cikkelye alkalmazandó, ellenben a senki felügyelete alatt nem lévő állat által okozott kár esetében a Code Civil 1385. szakasza nem hívható fel.

A Legfelsőbb Bíróság a BH 1998. 381. sz. jogesetben a Ptk. 339. §-a alapján állapította meg a nem vad állat által előidézett kárért az állattartó felelősségét. A *postásklauzula* került megállapításra; az, hogy a kertben szájkosár nélkül tartózkodó kutyának a vendég, postás stb. arra betévedő áldozaton esett harapásaiért a kutyatartó a Ptk. 339. §-a alapján tartozik helytállni. Nem mentheti ki magát a kutyatartó arra hivatkozva, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, mert a szájkosár hiánya ezt az exkulpációt nem alapozza meg.

Vadászat és kóbor állatok

A BH 1994. 481. jogesetben a bíróság nem a közjogi tényállást vette alapul a magánjogi igény megítélésékor. A károsult kutyája elszabadult a pórázról, s mire gazdája rátalált, a kutyát már lelőtték. A 30/1970. (XII. 24.) MÉM r. 15. § (6) bek. értelmében lakott területen kívül a vadászterületen a vadásztársaság tagja a póráz és felügyelet nélkül tartózkodó kutyát lelőheti. A lövés helyének közelében azonban nyaralók voltak, ami azt jelenti, hogy – jóllehet a terület közigazgatásilag nem volt lakóterület – a hely lakottnak volt tekinthető,

így a kutya gazdájának kártérítési igénye megalapozott volt. A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 8. § (2) bek. értelmében nem minősül vadászterületnek - *inter alia* - a lakóingatlanul szolgáló bekerített külterületi ingatlan, tanya... (A vadászatról szóló 1883. évi XX. törvénycikk 14. §-a értelmében a vadászati területen talált házi macskákat és kóbor ebeket a vadászatra jogosult elpusztíthatta.) A 64/2003. (XII. 28.) AB határozat megállapította, hogy a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény (Vtv.) 36. §-a alkotmányellenes, ezért azt 2004. június 30. napjával megsemmisítette. A Vtv. 36. § (1) bek. értelmében a jogosult a vadállomány védelme érdekében a vadászterületén elpusztíthatja: a) a gazdája hatókörén (irányításán és ellenőrzésén) kívülre, de attól legalább 200 méterre került, vagy az egyébként vadat űző kutyát, valamint b) a legközelebbi lakott épülettől 200 méternél távolabb kóborló macskát. Az Indoklás II. rész 2.2. pontja kimondja, hogy a hatályos jogszabályok használják a *kóbor* vagy *kóbor állat* kifejezést, de a fogalom meghatározását nem tartalmazzák. A felhívott végrehajtási szabályokból az a következtetés vonható le, hogy a vadászati jog jogosultja által lelőtt macska (de a kutya is) kóbor állatnak tekintendő. Ugyanakkor a Vtv. ezt a kifejezést nem használja; az elpusztítható kutyát a gazdája hatókörén kívül került állatként definiálja, a macska esetében pedig a *kóborló* kifejezést alkalmazza. A normavilágosságának, a közérdek és a magánérdek védelme arányosságának hiánya sérti a tulajdonhoz való jogot.

A 2004. évi XCIV. törvény 5. § (4) bekezdése 2004. XI. 3-i hatállyal beiktatta a Vtv-be, a 30. § (3) bek. alatt: a vadászterületen a vadász a vadállomány védelme érdekében – a vad elfogására, elejtésére megengedett vadászati eszközzel – elfoghatja vagy elejtheti

- a) a vadat űző kutyát, ha a vad sérelme másként nem hárítható el, illetve

- b) fertőzés továbbterjedése vagy másként el nem hárítható támadás megakadályozása céljából a kutyát vagy macskát, ha a tulajdonosának felderítésére nincs közvetlen lehetőség. (4) bek.: a (3) bekezdésben foglaltak nem vonatkoznak a felismerhető jellel ellátott, rendeltetésüknek megfelelően alkalmazott vadászkutya, valamint a vakvezető kutyára.

Érzelmi károkozás

Érdekes problémát jelent kutya vagy egyéb háziállat elvesztése kapcsán az érzelmi károkozásért való felelősség alkalmazása. A régi magyar szokásjog ezt az eszközt nem ismerte, az állat és ember

viszonyának személytelenségéből fakadóan. A mai kor jogalkalmazói sincsenek közös nevezőn e kérdésben. Ismert az a per, amelyben egy kutya elvesztése miatt perelt nem vagyoni kártérítést a gazda az állatorvostól, akinek felróhatóan pusztult el az eb. Első fokon megítélték a kártérítést, de másodfokon ezt megváltoztatták. Az első fokú ítélet fontos része, hogy a nem vagyoni kártérítést - amely mellett a vagyoni kártérítés jogosságát senki sem vitatta - arra alapozta a bíró, hogy a gazda és ebe között szoros lelki kötődés alakult ki, amely folyt a kutya barátságos viselkedéséből, és a gazda kutyaszerető magatartásából. A másodfokú bíróság azonban kimondta, hogy a kutya elvesztéséből fakadó gyász nem alapozza meg ilyen jogi eszköz használatát. A hatályos Ptk. 355. § (4) bek. értelmében kártérítés címén a károkozó körülmény folytán a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést és az elmaradt vagyoni előnyt, továbbá azt a kárpótlást vagy költséget kell megtéríteni, amely a károsultat ért vagyoni és nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges.

Következtetés

A fentiekben írtak arra engednek következtetni, hogy egy ősi, az emberiség történetének kezdetéig visszanyúló kérdés vár XXI. századi válaszra. Láthattuk, miként alakult ki a hatályos szabályozás, és új alaptörvényünk szellemiségében azt is látja a jogalkotó, milyen irányba kellene elmozdítani a jog meglévő anyagát. A 2011-es alaptörvény – szemben a korábbi alkotmányokkal – nevesíti a növényeket és az állatokat. A természet védelme az eddiginél fokozottabb hangsúllyal van jelen az új magyar alkotmányban, ami alapot adhat a jogalkotás zöldebb szellemiségéhez, és majdan a jogalkalmazás zöldebb joghasználatához, továbbá a lakosság zöldebb környezethasználatához.

A jogot nem elég zöldre festeni (*green washing*), a valóságban is azzá kell tenni. Az olyan, vagyoni és személyi viszonyokat érintő kérdések, mint a kártérítés, pontos szabályozást igényelnek. Az orientálás, tehát az irányok megszabása alkotmányi szinten elegendő, de a törvényi és rendeleti szabályozás szintjén konkrét helyzetekben alkalmazható joganyagra van szükség. Ennek megalkotása a múlt jogtörténetéből kiindulva, valamint a jelen joganyagát figyelembe véve, a jövő generációk alaptörvénybe foglalt érdekeivel összhangban kell, hogy megvalósuljon.

Irodalomjegyzék

1. A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény
2. A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény
3. A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény
4. A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény végrehajtásáról szóló 79/2004. (V. 4.) FVM rendelet
5. A veszélyes állatokról és tartásuk engedélyezésének részletes szabályairól szóló 8/1999 (VIII. 13.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet
6. ABGB = osztrák Polgári Törvénykönyv
7. Animals Act, 1971.
8. Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény
9. Az állatvédelmi hatóság kijelöléséről szóló 334/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet
10. BGB = német Polgári Törvénykönyv
11. Burgerlijk Wetboek = holland Polgári Törvénykönyv
12. Code Civil = francia Polgári Törvénykönyv
13. Code de l'environnement, Dalloz, Paris, 2002. 250.
14. KELLER, A.: Haftpflicht im Privatrecht, Bern, 1978. I. kötet. 32.
15. Obligationenrecht = svájci kötelmi jogi törvény
16. OTÉK = az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII. 20.) kormányrendelet
17. RAVARANI, G.: La responsabilité civile des personnes privées et publiques, Pasicrisie Kiadó, Luxembourg, 2000.
18. SZÁSZY I.: A kötelmi jog általános tanai, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1943. 157.
19. TERRÉ, F. et al.: Droit civil, Les obligations, Dalloz, Paris, 2002. 728.
20. VINEY, G.: Les conditions de la responsabilité civile, LGDJ, Paris, 1998. 611.
21. ZGB = svájci Polgári Törvénykönyv

Kisfaludy Zoltán

A hiteles fordítás helyzete Magyarországon

Jelen írás célja, hogy bemutassa a magyarországi hiteles fordítás jogi helyzetét, az azzal kapcsolatos anomáliákat, illetve a jogi szabályozás változásának lehetséges irányait.

Elméleti alapvetés

A hiteles fordítás, mint jogilag releváns, azaz közhitelű, teljes bizonyító erejű közokirat kibocsátására irányuló tevékenység vizsgálatához szükséges röviden bemutatni a „fordítás”-t, mint jelenséget, illetve a *szakfordítást* és a *jogi fordítást* is. *Általánosnak tekinthető* meghatározás szerint „[f]ordításnak nevezzük azt a tevékenységet, amelyet egy forrás nyelv (FNY) és egy célnyelv (CNY) ismerője végez abból a célból, hogy az általa megértett forrásnyelven megfogalmazott bizonyos közleményt – amely rendszerint hangzó szó, vagy leírt, többnyire összefüggő, néha szerteágazó, inhomogén stb. szöveg – a fordítás célnyelvén előállítsa olyan eredménnyel, hogy az adott közlemény témájához értő, és mind a két nyelvet legalább a fordítóval azonos szinten ismerő más (szak)emberek a kész munkát azzal egyenértékűnek, jónak és hitelesnek fogadják el. A fordítás mentális tevékenység, amelynek szóbeli változata a tolmácsolás, írásbeli módoszata a fordítás. A fordítást lehet számítógéppel is segíteni, ez esetben számos megoldás kínálkozik az internetes rövid szövegfordítóktól a drága számítógéppel segített fordító programokig (CAT), eszközökig.”^[1]

A *szakfordítás* megkülönböztető jegye – minden más, elsősorban a szépirodalmi ún. műfordítással szemben – a fordítás *tárgyában és rendeltetésében* keresendő. A szakfordítás, illetve szövegének tárgya nem fikció, elképzelt történés, hanem mindig konkrét társadalmi valóságot tükröz. Rendeltetése nem érzelemkeltés vagy esztétikai gyönyörködtetés, hanem aktuális információközlés. A szakmai szöveg tárgyközpontú, így az azt fordítónak elsősorban a kognitív-informatív tartalomra kell koncentrálnia.^[2]

A szakfordításról és tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet (a továbbiakban: R1) szerint szakfordítás a társadalomtudományi, a természettudományi, a műszaki és a gazdasági fordítás. A hiteles fordítási tevékenység vizsgálatához – amelyet Magyarországon az R1 szerint jogszabály eltérő rendelkezése hiányában csak az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (a továbbiakban: OFFI) végezhet – szükséges a jogi fordítás jelenségének

meghatározása is. Az OFFI hiteles fordítási tevékenysége során ugyanis nagyrészt jogi fordítást végez, még akkor is, ha a szakfordítás tárgya például műszaki vagy gazdasági szöveg, mert ez általában valamilyen jogi relevanciájú (ok)iratban manifesztálódik.

Karcsay Sándor hivatkozott művében részletesen bemutatja a jogi nyelvet, mint szaknyelvet és annak jellemzőit, amelyek meghatározóak a jogi fordítás számára is.^[3] Karcsay megállapítása szerint a jogi nyelv annak ellenére szaknyelv, hogy szókincse és frazeológiája köznyelvi gyökerű, továbbá idegen szavakat csak a szoros értelemben vett jogtudományi irodalomban és jogi oktatásban használ, amelyek a római jog és az egykori latin nyelvhasználat maradványai. Annyiban azonban mégsem osztja a szaknyelvek természetét, hogy a közlés címzettjeinek köre jóval szélesebb, mint a szaknyelveké, elvileg az egész társadalom. Ezért közérthetőségre törekszik, nem felejtve azt, hogy a jogi közlésnek két címzettje van, a jogkövető polgár és a jogalkalmazó hatóság. Ez a jogi kommunikáció eredeti vonása.^[4] Jelen tanulmányban, amikor hiteles fordításról beszélünk, ez alatt – mutatis mutandis – a hiteles (vagy hatósági) tolmácsolást is érteni kell.

A hiteles fordítás jogi szabályozása Magyarországon – de lege lata

A hiteles fordításra vonatkozó jogi szabályozást legszűkebb értelemben a már hivatkozott minisztertanácsi rendelet (R1), és az annak végrehajtásáról ugyancsak 1986-ban kiadott igazságügy-miniszteri rendelet (7/1986. (VI. 26.) IM rendelet, a továbbiakban: R2) jelenti. Itt említendő meg a szakfordító és tolmácsképzés megszerzésének feltételeiről szóló 7/1986. (VI. 26.) MM rendelet, valamint az egyes szakfordítói és tolmács szakirányú továbbképzési szakok képesítési követelményeiről szóló 5/2004. (II. 27.) OM rendelet is. Ezen kívül több száz jogszabály – törvények és rendeletek – tartalmaznak a hiteles fordításra vonatkozó előírásokat a polgári perrendtartástól, egészen a rádióamatőr szolgálatról szóló IHM rendeletig.

A hiteles fordítás, mint közhiteles, teljes bizonyító erejű közokirat előállítására irányuló tevékenység szabályozása és intézményi megoldása meglehetősen egyedülálló Magyarországon. Az OFFI „monopóliuma” az említett rendeleteken (R1, R2) alapul. Sokan már az OFFI működését alapvetően meghatározó jogszabályok keletkezési időpontját alapul véve – pusztán az időmúlásra hivatkozva – próbálják ezt a modellt korszerűtlennek vagy akár rossznak beállítani. Ez a fajta megközelítés azonban minden tárgyilagosságot nélkülöz.^[5] Az viszont igaz, hogy probléma, illetve újragondolást igénylő kérdés bőven van, ezért időszerűnek látszik a „hogyan tovább” lehetőségeinek felvázolása.

A hiteles fordítás meghatározását, eljárását, szabályait és szervezeti megoldását tehát a tárgyra primer módon vonatkozó két jogszabály – az R1. és az R2. – tartalmazza. Eszerint a jogi szabályozás hatálya kiterjed a munkáltatókra, valamint az általuk munkaviszony keretében foglalkoztatott szakfordítókra és tolmácsokra, továbbá a munkaviszonyon kívül szakfordítást és tolmácsolást végző személyekre. Szakfordítást vagy tolmácsolást munkaviszonyban, valamint munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban díjazás ellenében az végezhet, aki szakfordító vagy tolmácsképesítéssel rendelkezik. Hiteles fordítást, fordítás hitelesítését, valamint idegennyelvű hiteles másolatot – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – csak az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda készíthet. A szakfordító és a tolmácstevékenység központi ágazati irányítását a jelenlegi kormányzati struktúrában a közigazgatási és igazságügyi miniszter látja el. E tevékenysége kiterjed minden szakfordító és tolmácstevékenységre, függetlenül attól, hogy a tevékenységet folytató szerv, vagy személy milyen szervezeti keretekben vagy szervezeti alárendeltségben működik. A művelődési ügyekért felelős miniszter határozza meg a szakfordítók és a tolmácsok képzésének, valamint továbbképzésének szabályait, továbbá a szakfordító és a tolmácsképesítés megszerzésének feltételeit. Cégek kivételével hiteles fordítására, valamint a cégjegyzékbe bejegyzendő adatoknak és cégiratoknak az Európai Unió bármely – a cég választása szerinti – hivatalos nyelvére történő hiteles fordítására a szakfordító vagy szakfordító-lektor képesítéssel rendelkezők is jogosultak. A Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek által alkalmazott szakfordítók és tolmácsok tekintetében az illetékes miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője) a rendeletben foglaltaktól eltérő szabályokat állapíthat meg.

Díjazás ellenében végzi a munkát a szakfordító, illetőleg a tolmács, ha a tevékenységéért pénzben vagy természetben ellenszolgáltatást kap. Nem tekinthető díjazásnak, ha a megrendelő csak a szakfordítást, illetőleg tolmácsolást végző személy készíadásait téríti meg, illetőleg a munkavégzés időszakára ellátásáról gondoskodik. Hivatásszerűen végez szakfordítást, illetőleg tolmácsolást az, akinek fő megélhetési forrását e tevékenység jelenti. Szövetkezeti szakcsoport és gazdasági munkaközösség szakfordító, illetőleg tolmácstevékenységet akkor folytathat, ha valamennyi – szakfordító, illetőleg tolmácsfeladatot ellátó – tagja rendelkezik szakfordító, illetőleg tolmácsképesítéssel. A szakfordító, illetőleg a tolmács az igazolvány adataiban bekövetkezett változást 15 napon belül köteles bejelenteni az igazolványt kiállító szakigazgatási szervnek. A szakigazgatási szerv a változást az igazolványba bejegyzzi. Az OFFI kizárólagos feladatkörébe tartozik bármely megrendelő részére

- a) idegen nyelvű szövegnek magyar nyelvre, vagy más idegen nyelvre, továbbá magyar nyelvű szövegnek idegen nyelvre való hiteles fordítása;
- b) más által készített fordítás hitelesítése;
- c) idegen nyelvű iratról hiteles másolat készítése.

E feladatokon kívül az OFFI bármely megrendelő részére végezhet

a) nem hiteles fordítást,

b) a hiteles, illetve nem hiteles fordítási tevékenységgel összefüggő egyéb munkát (lektorálás, leírás, sokszorosítás, korrektúra stb.).

Az OFFI kizárólagos feladatköre nem érinti a külképviseleteknek a más jogszabályban vagy nemzetközi szerződésben meghatározott hatáskörét fordítások, valamint idegen nyelvű iratmásolatok készítésére és azok hitelesítésére, továbbá a közjegyzőknek a külön jogszabályban meghatározott hatáskörét idegen nyelvű okirat elkészítésére, fordítás hitelesítésére, idegen nyelvű okiratról hiteles másolat készítésére, idegen nyelvű okirat, illetőleg idegen nyelvű okiraton aláírás hitelesítésére.

Az OFFI hiteles fordítási tevékenysége körében a Magyar Köztársaság címerével ellátott okiratot (nyomtatványt) és körbélyegzőt használ. A budapesti székhelyű bíróságnál, ügyészségnél, valamint nyomozóhatóságnál (a továbbiakban együtt: bíróság) a tolmácsolást az OFFI látja el. Ha az OFFI-nak a szükséges nyelvben jártas tolmácsa nincs, továbbá a nem budapesti székhelyű bíróságnál a tolmácsolásra a bíróság illetékességi területén a szakigazgatási szervnél nyilvántartott tolmácsot kell kirendelni.

Ha a fenti rendelkezések alapján a tolmácsolás nem biztosítható, annak ellátására a szükséges nyelvben jártas más alkalmas személyt kell kirendelni. Ha a nem budapesti székhelyű bíróságnál a tolmácsolás szakképzett tolmács, vagy más alkalmas személy kirendelésével nem biztosítható, az OFFI bármely bíróságnál köteles a tolmácsolást ellátni.

A jogszabályok mellett létezik egy alkotmánybírósági határozat is, amely kimondja, hogy az állam által létrehozott gazdasági társaság (az OFFI) közfeladatot lát el, amelynek során közhitelű, teljes bizonyító erejű közokiratot bocsát ki. Az Alkotmánybíróság megítélése szerint a megtámadott jogszabályban nem önmagában vett gazdasági tevékenységről, hanem közhatalmi funkcióról van szó. Az Alkotmánybíróság szerint ez nem azt jelenti, hogy a fordítás vagy a tolmácsolás kizárólagos állami tevékenység lenne, sőt azt sem, hogy a hiteles fordítás vagy a más által készített szövegfordítás hitelesítése az OFFI monopóliuma volna. Az OFFI által végzett tevékenység az Alkotmánybíróság szerint nem gazdasági tevékenység, hanem állami feladat ellátása, amelyet díjazás fejében lehet igénybe venni. A határozat alapjául szolgáló indítvány az OFFI tevékenysége kapcsán a vállalkozás jogának sérelmét, illetőleg a gazdasági verseny szabadságának veszélyeztetését hozta fel, amelyet az Alkotmánybíróság kifejezetten elutasított. [\[6\]](#)

Anomáliák a hatályos szabályozásban

Néhány szabályozási, illetőleg jogalkalmazási anomália bemutatására jó kiindulópontul szolgál a fenti alkotmánybíróági határozat.

A szakfordító és a tolmácsolási tevékenység központi ágazati irányítását ellátó mindenkor minisztérium úgy tűnik, mintha nem venne tudomást a hivatkozott alkotmánybíróági határozatban foglaltakról. A hiteles fordítást egyértelműen a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek és annak implementációja kapcsán alkotott, a szolgáltatási tevékenység megkezdésének és folytatásának általános szabályairól szóló 2009. évi LXXVI. törvény hatálya alá tartóznak tekinti. Az Országgyűlés a törvényt – ennek preambuluma szerint – a vállalkozások, különösen a kis- és középvállalkozások működésének megkönnyítése, versenyképességük javítása, e célból a szolgáltatási tevékenység megkezdése és folytatása tekintetében az állami beavatkozásnak a feltétlenül védendő közérdek érvényesítése céljából valóban szükséges mértékre szorítása, egyben az e tevékenységek megfelelő ellenőrzésének biztosítása, továbbá az Európai Közösség belső piacán a letelepedés és szolgáltatásnyújtás szabadsága megfelelő érvényesítése érdekében alkotta meg. Ugyanakkor nem tartoznak az Irányelv hatálya alá a nem gazdasági szolgáltatások és az Irányelvben tételesen meghatározott kivételek. Így nem vonatkozik az Irányelv a pénzügyi szolgáltatásokra, a közlekedési szolgáltatásokra, a munkaerő-kölcsönzők szolgáltatásaira, az egészségügyi szolgáltatásokra, az audiovizuális szolgáltatásokra, a szerencsejátékokra, *a közhatalmi tevékenységekre*, a piaci alapon nyújtott szociális szolgáltatásokra, a magánbiztonsági szolgáltatásokra, a közjegyzők és a bírósági végrehajtók szolgáltatásaira, valamint az adózásra.

Álláspontunk szerint – az Alkotmánybíróság határozatának ismeretében – a hiteles fordítás nem tartozik az Irányelv és azt a magyar jogba átültető törvény hatálya alá.

További szabályozási anomália, hogy az R2. – ahogy azt említettük – akként rendelkezik, hogy a budapesti székhelyű bíróságnál, ügyészségnél, valamint nyomozóhatóságnál a tolmácsolást az OFFI látja el. Ha az OFFI-nak a szükséges nyelvben jártas tolmácsa nincs, továbbá a nem budapesti székhelyű bíróságnál a tolmácsolásra a bíróság illetékességi területén a szakigazgatási szervnél nyilvántartott tolmácsot kell kirendelni. Ha e szabályok alapján a tolmácsolás nem biztosítható, annak ellátására a szükséges nyelvben jártas más alkalmas személyt kell kirendelni. Végül, ha a nem budapesti székhelyű bíróságnál a tolmácsolás szakképzett tolmács, vagy más alkalmas személy kirendelésével nem biztosítható, az OFFI bármely bíróságnál köteles a tolmácsolást ellátni. Ha a szabályozás *sui generis* paradoxonjainak részletes vizsgálatától el is tekintünk, a konklúziót a következőképpen foglalhatjuk össze: a hatósági tolmácsolást az OFFI-nak kell

biztosítania; ha az OFFI ezt nem tudja ellátni, akkor végső soron ezzel bárkit meg lehet bízni, viszont ha ezt a feladatot senki sem tudja teljesíteni, akkor mégiscsak az OFFI-nak kell a feladatellátást biztosítania. Zárójelben jegyezzük meg, hogy a szakigazgatási szervnél vezetett nyilvántartás – éppen a fent vázolt Irányelv alapján, az adminisztrációs terhek csökkentésének érdekében – már több mint egy éve megszűnt.

Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódóan kell megemlítenünk, hogy 1986-ban a szakfordítás és tolmácsolás díjáról^[7] egy további rendeletet is alkottak, amely kissé bonyolult módon, az árszabályozásról szóló minisztertanácsi rendeletben^[8] kapott felhatalmazás alapján úgy rendelkezett, miszerint e rendeletet kell alkalmazni az ellenérték fejében végzett – könyv- és lapkiadáson, valamint hírszolgáltatáson kívüli – szakfordításra, a szakfordítással kapcsolatos más idegen nyelvi szolgáltatásra, továbbá a tolmácsolásra. A rendelet hatálya nem terjedt ki ugyanakkor a külképviseletek által végzett szakfordításra, idegen nyelvű iratmásolatok készítésére és ezek hitelesítésére. A rendeletben szabályozott tevékenységek közül a legmagasabb (maximált) árformába tartozott:

- a) az állampolgár részére végzett hiteles fordítás és a hiteles fordítás lektorálása;
- b) a belföldi megrendelő részére végzett nem hiteles fordítás és lektorálás.

A bíróság, az ügyészség, a nyomozóhatóság, valamint az államigazgatási hatóság előtt végzett tolmácsolás díja az ún. rögzített (fix) árformába tartozott. A legmagasabb (maximált) és a rögzített (fix) árformába tartozó tevékenységek díját, az áralkalmazás feltételeit az Igazságügyi Minisztérium ármegállapításban határozta meg és tette közzé.^[9]

A fent fel nem sorolt tevékenység díja a szabad árformába tartozott. Ez a fajta rendszer koherens és logikus volt, mert az OFFI tolmácsolását kötelezően igénybe vevő hatóságnak – a dolog természetéből, a hatóság költségvetési szerv jellegéből adódóan – tudnia kellett, hogy ezért a közreműködésért mennyit köteles fizetni. Ezt a szabályozást azonban 1989. november 1-én hatályon kívül helyezték anélkül, hogy az alapjául szolgáló rendszert megváltoztatták volna. Így tehát az OFFI által végzett tolmácsolás szabadáras lett. Ezt különböző végzések elleni fellebbezések eredményeképpen táblabírói ítélet is kimondja.^[10] A formális jogi helyzet szerint tehát az OFFI által végzett tolmácsolást kötelező igénybe venni, az OFFI által meghatározott díjért. Ezt az ellentmondást a gyakorlat kezeli, de szükséges volna a koherens jogi szabályozás elvégzése is.

Egy gondolat erejéig érdemes kitérni a büntetőeljáráson kívüli egyéb eljárásokra is. A hatósági tolmácsolásra vonatkozó kétszer is idézett rendelkezés szerint az OFFI nyilván elsősorban büntető- és szabálysértési ügyekben lát el tolmácsolási feladatokat. Azokban a szabálysértési ügyekben, amelyekben nem ezek a hatóságok rendelkeznek hatáskörrel, már nem az OFFI-nak kell tolmácsolnia. A jogszabály ugyanakkor nem jelöli meg azt az eljárást, amelyben ezt a feladatot az OFFI-nak kell ellátnia. E megoldás ezért akár úgy is értelmezhető lenne, hogy

ezeknél a hatóságoknál minden lehetséges tolmácsolást az OFFI lát el, beleértve például a külföldi partnerszervezetekkel való találkozókon történő tolmácsolást is. Feltételezhetnénk azt is, hogy a jogalkotói szándék arra irányult, miszerint a büntető, illetve részben a szabálysértési eljárásban egyfajta garanciát jelentsen az OFFI igénybevétele, erősítve ezzel ezen eljárások alapelveinek jobb érvényesülését. Ebbe a gondolatrendszerbe illik bele az is, hogy a polgári eljárásban nincs szükség az OFFI közreműködésére, de elméletileg felvethető lenne a közigazgatási eljárásban a büntetőeljáráshoz hasonló szabályozás.

Kitekintés – hiteles fordítás Európában

Európában a hiteles fordításnak és tolmácsolásnak nincs egységes rendszere. 2009 novemberében Antwerpenben alakult meg az Európai Hites Tolmácsok és Fordítók Szövetsége (European Legal Interpreters and Translators Association) az EULITA. A Szövetség létrejöttének oka a „legal” (hites, jogi, hatósági) tolmácsolás és fordítás egységes szabályozásának és gyakorlatának hiánya Európában, illetve ezzel összefüggésben a szakmai standardok és képzési követelmények meghatározatlansága, ami sajnálatos módon nem csupán kaotikus helyzetet eredményező szakmai probléma, hanem akár az alapevő jogok sérelmét jelentő visszasság is.

A hiteles fordítás európai típusait Francisco Vigier antwerpeni prezentációjában mutatta be.^[11] A tipológia három ország, az Egyesült Királyság, Spanyolország és Görögország rendszereinek felvázolásával állítható fel. Az egyes típusok közötti alapvető különbséget – mint oly sok minden másban is – a kontinentális jog és a common law rendszerének eltérése indukálja. A kontinentális jogra jellemző a „hites fordító” intézménye (pl. *beeidigter Übersetzer /ermächtiger Übersetzer*), míg a common law országokban (Egyesült Királyság, Írország) nincs ilyen foglalkozás, hivatás. A végkövetkeztetés az, hogy szükség van az európai rendszerek és gyakorlatok harmonizációjára. Ez pedig azért is fontos számunkra, mert ha megkíséreljük megalkotni a magyarországi szabályozás lehetséges alternatíváit, mindenképpen gondolnunk kell arra, hogy a hiteles fordítás kérdése Európában is napirenden van, ezért a hazai megoldás kidolgozásánál célszerű volna erre a tényre is figyelemmel lenni.

A hiteles fordítás jogi szabályozása Magyarországon – de lege ferenda

Álláspontunk szerint a hiteles fordításban a következő modellek felállítására van lehetőség:

1. Alapvetően megmarad a mostani megoldás. A hiteles fordítást, úgyis, mint az állami fordításügyet egy 100%-ban állami tulajdonban lévő cég látja el. Ha ez a modell érvényesül – ami egyébként véleményünk szerint nem rossz – akkor komplex szemléletet alkalmazva át kell gondolni a hiteles fordításra vonatkozó jogi szabályrendszert, és az újraszabályozás során ezt koherenssé kell tenni a jogrendszer egészével, valamint az Európai Unió jogával is. Az újraszabályozás keretében meg kell szüntetni a fent bemutatott anomáliákat (is), és a komplexitásnak ki kell terjednie akár a közbeszerzési törvénnyel történő ésszerű összhang megteremtésére.

Melyek volnának az előnyei és a hátrányai ennek a megoldásnak? Ha a jogi szabályozás megfelelő színvonalon és komplexitással történik, hátrány szinte nincs is. A kellőképpen átgondolt jogi környezet szinte önmagában képes kiküszöbölni a jelenlegi állapottal kapcsolatban időnként megfogalmazott kritikákat. A szabályozás komplexitásának és koherenciájának megteremtését követően az állami cég menedzsmentjének feladata és felelőssége, hogy megakadályozza azokat a jelenségeket, amelyeket az ilyen kvázi monopolhelyzet magában hordoz: átgondolt és felelősségteljes árképzés szükséges, valamint megfelelő protokollokat kell kialakítani az ügyfélkezelés/ügyfélbarát metódusok biztosítására. Az előnyök maradnak a jelenlegiek, vagyis az, hogy a közfeladat ellátása költségvetési forrásokat nem igényel, sőt az árbevétel után a költségvetésnek adóbevételei, osztalékbevétele és illetékbevétele is van.

2. A változtatás legkézenfekvőbb módjának egy szakmai kamara létrehozása tűnik. Az eddigi változtatási elképzelések leginkább e körül forogtak, törvénytervezetek készültek, amelyek megjárták a közigazgatási egyeztetés fórumait is, de anélkül haltak el, hogy az Országgyűlés elé kerültek volna. Az alternatíva bemutatásához először a kamara mibenlétét szükséges megvizsgálni. A kamara az úgynevezett köztestület egyik formája, a köztestület pedig önkormányzattal és nyilvántartott tagsággal rendelkező szervezet, amelynek létrehozását törvény rendeli el. Törvény meghatározhat olyan közfeladatot, amelyet a köztestület köteles ellátni. A köztestület a közfeladat ellátásához szükséges – törvényben meghatározott – jogosítványokkal rendelkezik, és ezeket önigazgatása útján érvényesíti. Törvény előírhatja, hogy valamely közfeladatot kizárólag köztestület láthat el, illetve, hogy meghatározott tevékenység csak köztestület tagjaként folytatható. A Polgári Törvénykönyv e rendelkezéseit tanulmányozva azt mondhatjuk, hogy a hiteles fordítás a szakmai kamarai formába tökéletesen beilleszthető. Adva van a közfeladat, a hiteles fordítás feladata. Közfeladat, mert – mint ahogy már említettük – a tevékenység eredményeképpen teljes bizonyító erejű közokirat jön létre, ehhez, és a későbbiekben bemutatandó biztonsági aspektusokhoz fűződik olyan közérdek, ami ezt indokolja. A

törvény tehát meghatározná, hogy ezt a közfeladatot kamara (pl. Magyar Országos Hiteles Fordítói és Tolmácskamara) köteles ellátni, és egyben elrendeli ennek létrehozását. A törvény előírná azt is, hogy hiteles fordítói és tolmácsvetvékenységet kizárólag olyan fordító végezhet, aki tagja a kamarának. (Emellett meghatározott képesítési és biztonsági követelményeket, esetleg gyakorlatot is elő kellene írni.) Ezt követően a tagok megválasztják a vezetőséget, elnököt, területi szerveket stb., és a Kamara működőképesen létre is jönne. Annak, hogy ilyen kamara eddig nem alakult meg, sokféle magyarázata lehet. Az egyik feltételezhetően a köztestületek jogi szabályozásának – a szakirodalomban viszonylag részletesen tárgyalt – ellentmondásaira vezethető vissza.

Ennek bemutatásához a Polgári Törvénykönyv már ismert szabályozásának utolsó rendelkezését szükséges idézni, miszerint a köztestületre – ha törvény eltérően nem rendelkezik – az egyesületre vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni. A dolog lényege az, hogy a köztestületek szabályozása alapvetően a magánautonómiára vonatkozó szabályozás keretében történik, ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a kamarákban a közjogi és a magánjogi autonómia szétválik. A vélhető, eredeti jogalkotói szándékkal ellentétben a kamarák érdekvédelmi funkciója lesz az elsődleges, az autonómiát a tagok magánjogi értelemben fogják fel és próbálnak élni vele, holott éppen ellenkezőleg, a közjogi autonómiának kellene elsődlegesnek, a magánjoginak pedig másod- vagy sokadlagosnak lennie. „A köztestületek a kormányt és a kormányt képviselő államigazgatást ellenfélnek tekintik, holott ugyanazt a célt szolgálják különböző feladatok megvalósításával.”^[12] A hibás szabályozás tehát olyan szociológiai helyzetet hozott létre, amelyben a politika, a (mindenkori) kormányzat egyszerűen „nem szereti” a kamarákat, mert ezek jellemzően – ahelyett, hogy támogatnák a közfeladatok ellátásában – inkább önérdéket próbálnak érvényesíteni, ami gyakori konfliktusforrást jelent, és természetesen nem a közfeladat hatékony megoldását segítik elő. Ez a helyzet tehát egyfajta magyarázat lehet arra, hogy a hiteles fordítás közfeladatának köztestületi formába adása eddig miért maradt el.

Melyek az előnyei és a hátrányai az ilyen megoldásnak? Előnyként itt is a költségvetési források kíméletét említhetjük meg, a jelenlegi jogi szabályozás azonban mindenképpen a jelzett hátrányokhoz vezethet. Ehhez még az is hozzájárulhat, hogy az érintettek körében az államtól való relatív függetlenség és a tagok közreműködése, a köztestületi közigazgatási döntések semlegességének és szakmai megalapozottságának képzetét keltik. Ezért a köztestület szervezeti felépítése, döntéshozatali mechanizmusa a demokratikus legitimitáció lehetőségét is eredményezheti, de a közhatalom-gyakorlás kisajátíthatósága miatt egy-egy érdekcsoport

monopolisztikus hatalmának veszélyét is magában hordozza.^[13] Erre figyelemmel a szabályozási hatásvizsgálat során arra is ügyelni kell, hogy a szakma kellőképpen egységes és kiforrott-e ahhoz, hogy megkapja az öngazgatás lehetőségét és felelősségét.

3. Elképzelhető az is, hogy a közfeladat ellátása visszakerüljön a közigazgatás szervezetrendszerébe, csakúgy, mint 1869-ben, amikor is a Miniszterelnökség Központi Fordítóosztálya megalakult.

Az persze a realitásoktól rendkívül messze volna és nem is tűnne racionálisnak, hogy a jelenlegi OFFI kormányzati háttérintézménnyé alakuljon. Az azonban már elképzelhető, hogy – a jelenlegi kormányzati struktúrát tekintve a Miniszterelnökségen vagy a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumban – olyan főosztály alakulna, amely nem a hiteles fordítás feladatát látná el, hanem sokkal inkább koordinatív szerepet töltené be. Itt valójában nem önálló alternatíváról van szó, hanem olyan kiegészítésről, amely mindkét – az előzőekben felvázolt – megoldás (állami cég, szakmai kamara) mellé illeszthető. Ez a szervezeti egység tehát valójában fordítási, illetve tolmácsolási koordinációval foglalkozna. Ez több okból is ésszerűnek nevezhető: egyrészt a különböző állami szervek fordítási és tolmácsolási igényeit össze lehetne fogni, másrészt ezeket megfelelő módon koordinálva lehetne kielégíteni. Ez a kormányzati terminológiai egységesség megteremtésében nagyon fontos tényező lehetne, mert gyakran tapasztalható, hogy például az egyes minisztériumok elnevezését a különböző dokumentumokban eltérően fordítják le. Hasonló a helyzet az egyes tisztségek megnevezésénél is. Láthattuk, láthatjuk, hogy időnként mennyire kaotikus képet eredményez az államtitkár, helyettes államtitkár, szakállamtitkár, politikai államtitkár, parlamenti államtitkár stb. elnevezések idegen nyelvre történő átültetése. Ezért persze külön minisztériumi szervezeti egységet létrehozni nem volna indokolt, de ez az egységes arculathoz, a külföldi megjelenéshez mégis fontos momentumként említhető. Ennél jóval fontosabb a jogszabályok fordításának kérdése. Itt nemcsak a politikai szempontok lehetnek érdekesek (lásd például az új médiatörvény fordítása körüli „bonyodalmakat”), hanem a gazdasági, versenyképességi aspektusok is. Befektetők számára alapvető kérdés, hogy a magyar jogszabályokat minél teljesebb körűen, minél pontosabb fordításban megismerhessék. A jogszabályi környezet nem kellő ismerete ugyanis meglehetősen nagy kockázatot jelenthet a befektetői döntéseknél. Pillanatnyilag az a helyzet, hogy nálunk ugyanannak a jogszabálynak gyakran többféle fordítása is megtalálható (természetesen azonos állapotra – pl. közlönyállapot – vonatkozóan), sőt állítólag van olyan nemzetközi szerződésünk is, amelynek kétféle – a Magyar Közlönyben megjelent – fordítása is létezik.

Jogrendszerünk majd két évtizede az Európai Unió jogának implementációja nyomán épül: Így az utóbbi közel húsz évben a jogszabály-előkészítés sokszor úgy kezdődött, hogy az azonos tárgyú uniós jogszabályt leginkább angolról magyarra fordították, és aztán többé vagy kevésbé „vissza”, jellemzően szintén angolra. Az eredmény látatlanban is önmagáért beszél. Az ilyen minisztériumi szervezeti egység tehát összkormányzati szinten és szempontok alapján koordinálhatná legalább a központi közigazgatás – jellemzően nem hiteles – fordításigényét. Hasonló módon történhetne a tolmácsolás központi koordinációja, és ez az egység láthatná el a szakmai felügyeletet a hiteles fordítást végző állami cég/szakmai kamara felett.

Ez a fajta megoldás/kiegészítés persze „drága”, mert költségvetési forrást igényel, de az elmondottak miatt talán mégis megérné áldozni az ügyre.

A hiteles fordítás (nemzet)biztonsági aspektusai

A hiteles fordítás témakörének körüljárását a (nemzet)biztonsági összefüggések vizsgálatával fejezzük be. Ez a kérdéskör – véleményem szerint – a hiteles fordítás közfeladatként történő „számontartása” melletti újabb érvet is jelent. A felvetés a legkönnyebben talán a következők alapján érthető meg: ha a hiteles fordítással teljes bizonyító erejű közokirat keletkezik – márpedig az keletkezik, lásd a hatályos jogi szabályozás bemutatásánál, illetve az alkotmánybírósági határozat felvázolásánál mondottakat – akkor a fordítás alapjául szolgáló dokumentum valódiságát nagy valószínűséggel soha senki nem fogja többet megvizsgálni. Ez pedig azt jelenti, hogy ha a fordítás alapjául szolgáló dokumentum nem valódi, hamis vagy hamisított, a hiteles fordítás elkészültével ez a hamisítvány „legalizálódik”. Ennek pedig nagyon súlyos következményei lehetnek. Egy ilyen „tévedés” csatornákat jelenthet az illegális migráció számára – nemcsak Magyarország, hanem egész Európa felé –, utat nyithat különböző gazdasági bűncselekményeknek, adóelkerülési módszereknek, és a nem valódi okmányok „hitelesítése” következtében akár teljesen új személyiséget is fel lehet építeni, amit pedig már az ország nemzetközi terrorizmus általi fenyegetettsége szempontjából is érdemes szem előtt tartani. Mindezekre figyelemmel jelent biztonsági kockázatot is a bevezetőben említett, a hiteles fordításra vonatkozó több száz jogszabály, mivel ezek között olyanokat is fellelhetünk, amelyek a hiteles fordítás – mint közfeladat – monopóliumának erózióját jelentik az ágazati jogszabályokban. Ezek a jogszabályok elvileg ugyan megjárják a közigazgatási egyeztetés mindenkori rendszerét, tehát kiadásuk a tevékenység központi ágazati irányítását ellátó miniszter egyetértésével történik, mégis furcsa például a gyámhatóságról, valamint gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet 8/C. §-ában foglalt rendelkezés. Eszerint az örökbefogadási ügyek elbírálásához szükséges iratok, valamint a hatósági,

bírósági döntést tartalmazó közokiratok kivételével a gyámhatóság eltekinthet a nem magyar nyelvű irat hiteles magyar fordításának beszerzésétől, ha a gyámhatóság valamely ügyintézője az adott nyelvből államilag elismert, legalább középfokú nyelvvizsgával rendelkezik.

Összegezve tehát a leírtakat, mindenképpen szükség van a hiteles fordítással, hatósági tolmácsolással kapcsolatban szakmai koncepció kidolgozására, ennek alapján pedig az uniós joggal és a hazai jogrendszerrel koherens, komplex szemléletű, átfogó szabályozás kialakítására, illetve az annak megfelelő intézményrendszer létrehozására.

^[1] Lásd Wikipedia

^[2] Lásd Karcsey Sándor: A jogi fordítás alapkérdései, 4. sz. lábjegyzet (Különlenyomat a Helikon Világirodalmi Figyelő 1986. évi 1-2. számából, Budapest, 1986.)

^[3] Lásd még Pokol Béla: A magyar jogi terminológia formálódása, Jogelméleti Szemle 2009/1. szám (2009. április 15.), http://jesz.ajk.elte.hu/2009_1.html

^[4] Karcsey: im.

^[5] Az OFFI-val kapcsolatos kritikák gyakran a működése alapjául szolgáló jogszabályok, illetőleg azok keletkezésének ideje miatt fogalmazódnak meg. Emlékeztetőül, a 11/1992. (III. 5.) AB határozat szerint „a rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető Alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul, és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az 'alkotmány előtti' és 'utáni' jog között. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy a régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatályba lépésével válhattak alkotmányellenessé.”

^[6] 354/B/1995. AB határozat a szakfordításról és tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet 5. §-a és a végrehajtására kiadott 7/1986. (VI. 26.) IM rendelet egyes rendelkezései alkotmányellenességének vizsgálatáról

^[7] 8/1986. (VI. 26.) IM rendelet, hatályon kívül helyezve

^[8] Lásd a 38/1984. (XI. 5.) MT rendeletet.

^[9] XIV/1/1986. (ÁT. 25.) IM ármegállapítás, Igazságügyi Közlöny 1986. évi 7. szám

^[10] Lásd BDT 2008. 1753, I. A tolmácsolás díjára vonatkozóan jogszabály kötelező előírást nem tartalmaz, ezért a tolmácsolás (fordítás) díját a szolgáltató szabadon állapítja meg. II. A szakfordítók és tolmácsok díjának megállapítása során – erre irányuló külön jogszabályi rendelkezés hiányában – az igazságügyi szakértők díjazásáról szóló rendelet alkalmazására nincs lehetőség. III. A bíróság az általa kirendelt fordító iroda részéről közölt és a bíróság által nem kifogásolt tolmácsolás díját utóbb a díjmegállapító végzésében nem módosíthatja.

^[11] http://eulita.eu/sites/default/files/Official%20translation%20in%20Europe_systems%20and%20practices.pdf

^[12] Nagy Marianna: Helyi értékek, avagy „helyiértékek” a magyar közigazgatásban. In: A közigazgatási szervezetrendszer átalakítási kísérletei, A „Jövő Közigazgatásáért” Alapítvány, Pécs 2009

^[13] Fazekas Marianna: Új határok a köztestületek köz- és magánjogi szabályozásában. In: Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára, Pécs 2008

Koncsik Anita

A jog és annak helyessége az MI-kutatások nézőpontjából

Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) világában zajló kutatások napjainkban az emberi és társadalmi lét szinte minden szegmensébe behatolnak, mely alól a jog sem képez kivételt. Egy modellezendő célterület legnagyobb kihívását azonban nem a feldolgozandó anyag mennyisége, hanem az alapvető konceptuális összefüggések feltárása jelenti. Noha az implementációkon dolgozó matematikus-informatikus modellezők gyakran nem szentelnek elegendő figyelmet a sokszor magát a jog létét érintő axiológiai megfontolásoknak sem, a kellő igényességgel kialakítandó MI-alkalmazások nem kerülhetik meg a jog helyességét övező problémakör elemzését. E tanulmány célja az, hogy az MI perspektívájából körbejárja a helyes jog – helyenként hangsúlyozottan ellentmondásokkal terhelt – elméletét, és mintegy gondolat kísérletként megalkossa a helyesség MI-rendszerek számára adaptálható munkafogalmát, melyhez segítségül hívja a XX. század kiemelkedő jogfilozófusainak azon gondolati fragmentumait, melyek a továbbiakban igen termékenyítőleg hathatnak az MI világában folyó kutatások fejlesztési irányaira. E célt szem elől nem tévesztve, először is az MI mibenlétét, illetve a jogbölcseletről érkező fogalmak és megfontolások befogadására képes közeg és

eszköztár lényegi vonásait szükséges megragadni, mely alapvetést a (jog)helyesség különböző aspektusainak tárgyalása követi majd. A tanulmány lezárásaként végül a különböző helyesség-felfogások talaján kikristályosodó fejlesztési útvonalak némelyikén elindulva konkrét implementációt elősegítő elképzelések kerülnek kifejtésre, mely során arra is fény derül, hogy milyen szempontok alapján képzelhető el közös platformon Niklas Luhmann és Lon L. Fuller, vagy H.L.A. Hart és Jürgen Habermas.

I. A mesterséges intelligenciáról dióhéjban

A helyes jog elméletének MI szempontok szerinti átszűréséhez nem nélkülözhetjük a mesterséges intelligencia kutatás lényegének rögzítését, mely alapvetően e terület szakértői szerint sem más, mint az intelligens entitások megértése és konstruálása^[1]. Arról azonban, hogy az intelligenciát milyen elvek mentén kell életre hívni, már jobban megoszlanak a vélemények. A mesterséges intelligencia meghatározások négy jól körülhatárolt irányzatba tömörülnek, annak megfelelően, hogy az intelligencia modellezésekor a kognitív folyamatokon és következtetéseken (erős MI^[2]) vagy a külvilágban megnyilvánuló viselkedésen (gyenge MI) van-e a hangsúly, illetve, hogy a kialakított modellek az emberi teljesítményhez vagy az intelligencia egy ideális koncepciójához (racionalitás) mérten képesek-e teljesíteni^[3]. Mind a négy irányzat egy-egy sajátos célkitűzéssel bír, vagyis a modellezés szempontjából az emberi gondolkodás, az emberi

viselkedés, a racionális gondolkodás illetve a racionális cselekvés lehet döntő jelentőségű mérce. A hangsúlyok ekként történő eltolódása számos fontos, a kutatások folytatására sarkalló vita kiindulópontja lett, máig meghatározva a mesterséges intelligenciáról való gondolkodás alapvető vonásait^[4].

Az emberközpontú elképzelések közül az emberi módon való cselekvést mérceként használó rendszerek ötlete Alan Turing nevéhez fűződik, aki azt javasolta, hogy a gépek gondolkodásra való képessége helyett inkább azt vegyük górcső alá, hogy képesek-e egy behaviourista intelligenciateszt teljesítésére, azaz be tudnak-e csapni egy külső kérdezőt gép mivoltukat illetően^[5]. Ezt a mércét nevezzük Turing-tesztnek, mely tulajdonképpen a mai napig folyó gyenge MI kutatások sarokpillére. Az emberi gondolkodásra fókuszáló modellek fejlesztői alapvetően a kognitív tudományokkal karöltve próbálják az ember logikai és következtetési mechanizmusait különböző problémamegoldó programok részeként implementálni, mindvégig szem előtt tartva az emberi elme működéséről szóló legújabb tudományos eredmények felhasználási lehetőségeit.

A racionalitásközpontú modellek között a racionális gondolkodást mércéül választó fejlesztési irányzat a logicista hagyományból merített inspirációt, s ennek megfelelően a világ mindennemű objektumára és az azok közötti relációkra vonatkozó precíz állítások – valamint ezeken keresztül gondolkodási törvények – generálásában látja az intelligens rendszerek konstruálásának alapját^[6]. A jól ismert paradoxon parafrázisával élve annak filozófiai megítélése, hogy emberként

létrehozhatunk-e nálunk jóval racionálisabb elven működő entitásokat, és hogy ez tulajdonképpen előnyös vagy rossz fényt vet az emberlétre mint potenciális értékre, szétfeszítené e tanulmány kereteit, ám annyit le kell szögezni, hogy az emberi és a racionális gondolkodás közötti éles megkülönböztetés egyelőre mindenképp indokolt, azonban az informális tudás formális reprezentációval történő kifejezése a mai napig nehézkes, és még mindig hatalmas számítási kapacitást igényel. A racionális – illetve sok esetben helyesként emlegetett – cselekvést hangsúlyozó irányzatok közös pontja a racionális cselekvés mint kiindulási alap, mellyel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az MI világában mindeddig – leginkább a számítási erőforrások korlátozottságából adódóan – nem tudtak a klasszikus döntéelméletből ismert tökéletes racionalitás fogalmának megfelelő viselkedést konstruálni, mely tulajdonképpen a várható hasznosságot minden pillanatban maximalizálni képes ágens cselekvését jelentené, ám ennek ellenére biztató eredmények születnek e fejlesztési területen is^[7].

Az imént felvázolt irányzatok természetesen csak általános távlati célok tekintetében orientálnak, ám a jelenlegi programok tervezésénél a szakterület-specifikus automatizmusok komplexitásának megfelelő konstrukció kialakíthatósága is igen lényeges szempont, így egy MI-re épülő alkalmazás fejlesztésekor legtöbbször a modellezendő célterület tudásanyagának feltérképezési eszközei és nem a négy irány valamelyike szerinti szigorú

fejlesztési elvek dominálnak. E szakterület-orientált implementációk tárgyalása vezet át bennünket a jog világában kialakítható MI-megoldások elemzéséhez.

II. Jog és MI

A joghoz számítógépes alkalmazások széles köre kapcsolódik, amelyek a jogászok által is használt általános felhasználói programoktól a kifejezetten a jog területére szánt rendszerekig terjednek, ám ezen alkalmazások közül kevés épül valódi MI használatára^[8]. Az alábbi áttekintés ez utóbbi csoport (jogi MI rendszerek) fajsúlyos jellemzőinek összefoglalóját tűzi ki célul.

A jogi MI rendszerek többféle szempont szerint csoportosíthatók, de praktikusán három típus érdemel figyelmet: jogi visszakereső rendszerek (a valódi jogi MI határterülete) jogi elemző rendszerek és egyéb, intelligens jogi ágensek^[9]. A jogi visszakereső rendszerek lehetővé teszik a jogászok számára, hogy olyan adatbázisokban kutassanak, amelyek jogszabályok és ítéletek részleteit tartalmazzák^[10], míg a jogi elemző rendszerek a bemenetként kapott információból az adott jogterületre vonatkozóan vonnak le következtetéseket, úgy, hogy az általuk szolgáltatott eredmény olyan, mintha azt egy jogi szakértelemmel rendelkező ember alkotta volna^[11]. Ehhez képest a jogi intelligens ágensek a jog világához kapcsolódó speciális részterületeken autonóm működésre, azaz tapasztalatok alapján önálló cselekvésre, döntéshozatalra képes rendszerek, melyek tervezési módjuktól függően ígéretes tanulási képességekkel is rendelkezhetnek^[12]. A továbbiakban e két utóbbi típus rövid jellemzése

következik. A jogi elemző rendszerek két csoportra bonthatók: automata döntéshozókra (*judgment machines*) és jogi szakértői rendszerekre (*legal expert systems*). Az automata döntéshozó egy, az emberi bírák helyettesítésére létrehozott gép, míg az utóbbi a jogászoktól elvárt színvonalon teljesíteni képes rendszer, ami a jog területén (*problem domain*) felvetődő problémákra kínál megoldást, lehetőleg jól megközelítve a hús-vér szakértők analitikus módszereit.

II.1. A robotbíró

Az emberi bírák helyettesítésére létrehozandó gép – tulajdonképpen a robotbíró – gondolat kísérlete már a XX. század derekától heves tudományos viták középpontjába került^[13], bár meg kell jegyezni, hogy konkrét eredmények híján – mivel gyakorlatban tesztelhető alkalmazás még sokáig nem várható – a pro és contra érvek meglehetősen spekulatív természettel bírnak. A robotbíró ötletének támogatói azt állították, hogy egy ilyen rendszer lefaragná a jogrendszer költségeit, feltárná a jogban rejlő ellentmondásokat és a jogbiztonság jelenleginél magasabb szintjét biztosítaná, sőt D’Amato egészen annak kijelentéséig merészkedett, hogy egy automata döntéshozó lehetővé tenné az emberek számára, hogy a jog és ne a „személyek uralma alatt”^[14] éljenek. Ez az állítás azonban eleve azt feltételezi, hogy az MI által alkalmazott jog minden szempontból előre meghatározott, így rögzíthető és programozható, ám a kritikusok az automata döntéshozók tervezését épp azok racionalitása és jogbiztonságra törekvő szélsőséges logicizmusa miatt bírálták, többek között a jog MI által generált

megmerevedésétől és igazságos jellegének csorbulásától félve^[15]. Már ebből a rövid pengeváltás-összefoglalóból is kitűnik a vázolt MI fejlesztési irányvonalak közötti ellentmondásos viszony, hiszen a valódi vita lényegében a racionálisan gondolkodó és cselekvő gép alapvető működési elvének (a racionalitásnak) helyes/helytelen voltát illetően alakult ki, mely mindenképpen konkurált az érvként bevetett emberi (és ezáltal *per definitionem* irracionális) mércével. A robotbíró gyártósorról való legördülésének természetesen nem csak a bemutatott jogfilozófiai megfontolások képezik gátját, mivel a kutatásoknak még jó néhány technikai kihívással kell megküzdeniük ahhoz, hogy a gépi igazságszolgáltatás rémétől rettegek álmatlan éjszakákon forgolódjanak. Ezért az alábbiakban rá is térek a jogi elemző rendszerek napjainkban potensebb körén belül helyet kapó szakértői rendszerek bemutatására, különös tekintettel a jog testére szabhatóság követelményét kielégíteni képes, témánk szempontjából releváns eszközök szerepére e rendszerek szerkezeti felépítése folyamán.

II.2. Jogi szakértői rendszerek

A szakértői rendszerek alapvető struktúrájának vázlata esszenciális a bennük rejlő előnyök és kihívások megértése szempontjából, így rögzítendő, hogy mindegyik rendelkezik egy ún. tudásbázissal (*knowledge base*), amely az adott szakterületen értelmezhető tudást hivatott ábrázolni valamilyen formalizmus segítségével (tudás-reprezentáció), valamint egy következtető mechanizmussal (*inference engine*), amely a tudásbázis felhasználásával képes megoldani a rendszerbe

inputként bevitt paraméterekkel megadott problémát. E rendszerek tehát tipikusan úgy épülnek fel, hogy a problémák megoldásához emberi szaktudást használnak, mely tudás rögzíthető speciális formális nyelven, de elképzelhető egyéb, a rendszer implementációja – azaz a program szerkezete, a használt algoritmusok, stb. – által megkövetelt megjelenítési mód is. A szakértői rendszerekkel kapcsolatban ennél fogva leszögezhető, hogy megalkotóik alapvetően különböző jogágak illetve jogterületek joganyagának feldolgozására és az azokhoz kapcsolódó egyes jogalkalmazási illetve jogértelmezési kérdések megoldására – vagy legalábbis tisztázásuk elősegítésére – törekednek, kihangsúlyozva e programok döntéstámogatási funkcióját. E szakértői rendszerek tanulmányozásakor a leglényegesebb vizsgálati szempont tulajdonképpen az, hogy mi és hogyan kerül be a tudásbázisba, mellyel majd a következtetéseket végezzük. A tudás kinyerésének és reprezentációjának módszerei alapján legtöbbször szabály- és esetalapú, valamint e két perspektíva ötvözetét manifesztáló vegyes (*hybrid*) rendszereket szoktak megkülönböztetni^[16], ám e felsorolás nem teljes, mivel számos további módszer létezik, melyek közül kettőt a későbbiekben e tanulmány is beemel vizsgálódási körébe a potenciális alkalmazhatóságra való tekintettel. Mindettől függetlenül tény azonban, hogy a vázolt hármass felosztás mentén született eddig a legtöbb szakértői rendszer implementáció, így nem árt e módszerek madártávlatból történő bemutatása sem. A megkülönböztetés lényegét az adja, hogy a szabályalapú (*rule-based*) rendszer tudásbázisában tények és „ha-akkor” (azaz kondicionális logikai funktorok^[17]

segítségével megadott) szabályok találhatóak, míg az esetalapú (*case-based*) rendszerek tudásbázisát korábban már megoldott problémák – így korábbi jogeset-tényállások és az azokhoz kapcsolódó ítéletek formális leírása – alkotják. Tekintetbe véve, hogy a rendszerfejlesztés módját nagymértékben befolyásolja a modellezendő jogi környezet, nem meglepő, hogy a szabály-alapú megközelítést eredetileg a kontinentális jogrendszer, az eset-alapú működési elvet pedig a common law rendszer precedensjogának sajátosságai hívták életre. A vegyes rendszerek léte azonban épp azt bizonyítja, hogy hiba lenne e megkülönböztetés abszolutizálása, mivel a bemutatott konstrukciós perspektívák valójában a komponensek implementálási módszerei és nem jogelvek mechanikus leképezései. Ennek tükrében például a magyar jog esetén egy vegyes rendszer fejlesztése is járható út, különösen, ha a bírói gyakorlatból kikristályosodó dogmatikai fogalmak gépi feldolgozásával nyerhető információkat is a tudásbázis részévé kívánjuk tenni. Ahogy azonban korábban is említettem, e három – illetve lényegét tekintve két – tudásrepresentációs forma, bár kétséget kizáróan igen gyakori, nem bír kizárólagos jelleggel, ezért egy rendszer fejlesztője, adott esetben egy joghelyesség-vizsgálatra specializált szakértői rendszer tervezése folyamán egyéb eszközöket is igénybe vehet, és a tudásbázist az MI által kínált más utakon – például szemantikus illetve neurális hálók segítségével támaszkodva – is megalkothatja. A szemantikus hálókat (és keretrendszereket)^[18] legegyszerűbben a (jogi) tudás reprezentációjának olyan speciális eseteiként foghatjuk fel, melyek gráfok segítségével jelenítenek meg bizonyos fogalmi

összefüggéseket, és amelyekben a gráf csúcspontjai a tárgyterület szempontjából releváns fogalmaknak, az élek pedig az e fogalmak között fennálló relációknak feleltethetőek meg. Ennek fényében az érdemi elemző munkát egy taxonomikus struktúrába rendezett fogalmi rendszerrel operálva végezhetjük^[19], s akár új illetve eddig elhanyagolt összefüggéseket is feltárhatunk, nem feledkezve meg arról az eredményről sem, hogy e módszerrel gép által feldolgozhatóvá válik a szakember fogalmi készlete is. A neurális hálók olyan számítási eszközök, melyek az emberi idegrendszer funkcionális másolatát célozván az agy néhány specifikus tulajdonságával rendelkeznek^[20]. E hálókat az emberi gondolkodás valódi mibenlétének megismerésére irányuló kutatások hívták életre, így felépítésüket is az emberi agyban található, információk feldolgozását végző idegsejtek hálózata ihlette. Másképpen fogalmazva minden neurális háló tulajdonképpen mesterséges neuronok különféle rendezőelvek mentén^[21] összekapcsolt hálózata, mely működésén keresztül számos kognitív pszichológiai jelenség megértését, s ezzel együtt modellezhetőségét szolgálja. E hálók mélyreható elemzése szétfeszítené e tanulmány kereteit, ám mindenképp említést érdemel az e rendszerek tanulási képességében rejlő potenciál, hiszen nem előre programozott elvek mentén működnek, hanem a párhuzamosan funkcionáló komponensek munkáját olyan algoritmusok segítik, melyek képessé teszik a rendszert a folyamatos tanulásra, s ezáltal egyre kifinomultabb döntések meghozatalára is. Végezetül ismét hangsúlyoznám, hogy a vázolt konstrukciós módszerek alapvetően a mesterséges intelligencia használatára épülő rendszerek általános építőkövei, melyek

ennélfogva nem csak szakértői rendszerek, hanem egyéb MI-alkalmazások – így a továbbiakban bemutatásra kerülő ágensek – tervezésekor is szerepet kaphatnak. A konkrét döntést mindig a fejlesztő által kitűzött célok, a feldolgozandó ismeretanyag természete és egyéb, funkcionális optimalizációra irányuló törekvések determinálják.

II.3. Intelligens jogi ágensek

Ágensnek nevezünk minden olyan entitást, mely érzékelőivel észlelve környezetét, többé-kevésbé autonóm cselekvés által megváltoztatja azt. Az autonóm működés fokmérőjét az adja, hogy az ágens cselekedeteit csak a környezetről a tervező által beépített tudás vagy saját tapasztalatai is befolyásolják. Egy teljesen autonóm módon cselekvő ágens ennélfogva kizárólag saját tapasztalatai alapján dönt, vagyis egy sorozatos belső állapotfrissítés eredményeként előálló tanulási folyamat képezi működési alapelvét^[22]. Fontos felismerni, hogy bizonyos tekintetben nincs éles választóvonal a szakértői rendszerek és a tág értelemben felfogott ágensek között, hiszen egy következtetési lánc alapján előálló döntés is felfogható egyfajta cselekvésként. Sőt, a robotbíró, amennyiben egyszer elkészülne, joggal tarthatna igényt intelligens jogi ágensként való minősítésre is. A különbség alapvetően abban rejlik, hogy egy szakértői rendszer megalkotásánál a fejlesztők eredményként (output) a jogi szakértők véleményének gépi mimikri változatát várják el, valamint e rendszerek sokkal inkább támaszkodnak a tudásbázisban készen kapott információ struktúrára. Az

ágensek tervezésénél ezzel szemben kiemelt szempont az önálló – ám egyúttal az emberi cselekvést nem feltétlen visszaadó – működés, s az ezt lehetővé tevő folyamatos tanulás (általi fejlődés), valamint leszögezendő, hogy az ágens autonóm cselekvése nagyon gyakran a fizikai környezet tényleges megváltozását vonja maga után. Az esetleges félreértések elkerülése végett ismét kiemelendő, hogy a szakértői rendszerekbe is beépíthető a tanulási képesség, például a már említett neurális hálók felhasználásával, de e tanulási képesség sokszor csak szubszidiárius jellegű és mindig csak a tudásbázis feltöltését szolgálja a hús-vér szakértők általi betaníthatóság mellett is. Ágens és szakértői rendszer tehát tulajdonképpen ott ér össze, ahol a rendszer valóban képes tanulásra és saját működési elveinek egyfajta önreflexió általi finomítására. Az ágensek az MI-rendszerek tervezése kapcsán központi jelentőséggel rendelkeznek, s rengeteg típusuk létezik^[23]. Jelen tanulmány témáját tekintve egy mélyreható tipológiai elemzés nem bír különösebb relevanciával, ezért az ágensek világát bemutató elemzés lezárásaként példálózó jelleggel említek néhány olyan területet, ahol egy jogász intelligens jogi ágensek megjelenésére számíthat. A nem is egy, hanem több ágens megalkotása és összekapcsolása által keletkező rendszerek (MAS – *multi agent systems*) kiemelt alkalmazási területe lehet az online kereskedelem, illetve a vállalatok stratégiai vagy pénzügyi tervezése folyamán felmerülő kihívások modellezése és megoldási kísérlete, de lehetséges felhasználni a közreműködésükkel nyerhető eredményeket például társadalmi struktúrák modellezésén alapuló (előzetes) hatásvizsgálatok során is. A jogi argumentáció

gépesített elemzésének továbbá szintén nagy lendületet adhat egy ágens-orientált megközelítés, ahol a különböző álláspontok kapcsán kialakult véleménykülönbség feloldását egymással interakcióban álló ágensek kísérik meg úgy, hogy közben például logikai érvekkel próbálnak közös keretet találni a kibontakozó diskurzus számára. E példatár természetesen még tovább bővíthető, ám úgy vélem, hogy az ágenstervezésben rejlő lehetőségek már e rövidke felsorolásból is előtűnnek, nem hagyva sok kétséget afelől, hogy egy joghelyesség-vizsgálatra specializált rendszer jogi intelligens ágens mintájára is felépíthető. Minderre tekintettel, miután rögzítettük a jogi MI sajátosságait, s ezzel mintegy képet alkottunk a jogbölcselet részéről megfogalmazott szempontok fogadására nyitva álló közeg legfontosabb eszközeiről, nem kerülhetjük meg annak vizsgálatát sem, hogy pontosan mit is üzen a jogbölcselet a helyesség kérdésére vonatkozóan. E feladat során a barangolást először a helyesség fogalmi kibontásával célszerű kezdeni.

III. Helyesség és annak fogalmi megragadása

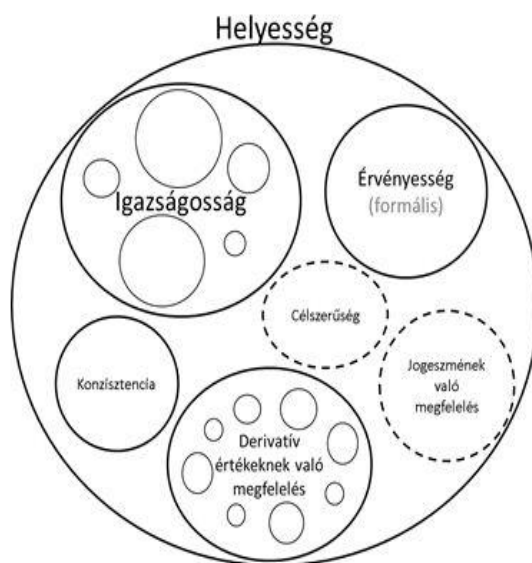
A jog helyessége kapcsán kiindulási alapként le kell szögezni, hogy a helyesség egy nem túl erős kontúrral rendelkező értékmérő, mely a jog – vagy annak valamilyen szempont szerint redukált része – mint értékhordozó megmértetésére szolgál. E tanulmánynak nem tiszte, hogy állást foglaljon annak kérdésében, helyes-e a helyes jogról beszélni, pusztán arra törekszik, hogy

amennyiben a jog e sajátos minőségének problematikája felmerül, fogalmak tisztázása útján kapaszkodókat próbáljon keresni a joganyag e tárgyú vizsgálatát végző MI-rendszerek fejlesztői számára. A jog helyessége tehát egyfajta érték, de Losonczy Istvánnal egyetértve fontos látnunk, hogy a többi értékhez hasonlóan az ember aktív értékelő tevékenységéből meríti létét^[24], vagy úgy, hogy deklaráljuk a jog mint értékhozó bizonyos helyességi szempontokon alapuló értékes mivoltát, vagy pedig úgy, hogy kitűzzük egy előre megadott szempontrendszer szerint kialakítandó helyes jog létrehozását. E mércét jelentő szempontrendszer koronként és társadalmanként rendkívül sokféle tartalommal megtölthető, így nem abszolút természetű, sőt sok esetben objektív jellege is megkérdőjelezhető, mely kapcsán elegendő például a helyesség igazságosságként való meghatározására gondolni, és az igazságosságra vonatkozóan felidézni Kelsen fejtegetéseit az igazságosság-eszme objektivitás illúziója mögött megbúvó szubjektivitásáról *Értéktételek a jogtudományban* című munkájában^[25]. Fontos továbbá rögzíteni, hogy a helyességet mint mércét hiba lenne pusztán a természetjogi irányzatok kizárólagos használatába adni, mert így kikerülne a vizsgálódás hatóköréből a jogpozitivismus joghelyességgel kapcsolatos követelményrendszere. A fogalmak elemzése körében egyébként a jogbölcselet természetjogi és jogpozitivisták irányzatának éles elhatárolását Kaufmann álláspontjával egyetértve nem tartom szerencsésnek, mivel mindkettő valóban képes kifejezni valami helyeset a jogról, ám annyiban nem ragadják meg a jog ontológiai struktúráját, amennyiben a jog egyik oldalát az egészszel cserélik fel^[26].

Ennek tükrében a helyesség kialakítandó munkafogalma további értékes posztulátumokkal gyarapodhat, hisz esszencia és egzisztencia egymást kiegészítő találkozása a jogban a helyesség árnyaltabb kimunkálását követeli meg. Természetesen nem titok, hogy az MI-alkalmazások kialakításakor sokkal egyszerűbb a tiszta jogpozitivisták szemléletre épülő fejlesztési alapelvek deklarálása, és minden egyes kiegészítő értékelméleti megfontolás csak tovább bonyolítja az egyébként sem egyszerű implementációt, de véleményem szerint megéri a jog pozitív szövegén egyértelműen túlmutató szempontok tanulmányozása, mivel ez a valódi kreativitás és kihívásokkal teli alkotómunka terepe, mely a jogászok gondolkodás alaposabb feltérképezését is nagyban elősegítheti.

Ezen általános értékelméleti bevezető után érdemes rátérnünk a helyesség fogalmának közelebbi vizsgálatára. Az alábbi ábra (1. ábra) a helyesség MI szempontjából releváns komponenseket ötvöző munkafogalmát mutatja be.

A jog helyessége (1. ábra)

Az ábrán szereplő részhalmazok alapvetően a helyesség szinonimáiként olvashatók ki, ezért fontos felismerni, hogy itt nem konjunktív feltételekről van szó, melyek csak és kizárólag együttesen hívják életre a jog – mint jogi normák összességének – helyességét, hanem inkább megengedő diszjunkt kapcsolatban álló fogalmakról, melyek természetesen teret hagynak egy ambiciózus MI-rendszer számára több szempont elegyítésére is. Minderre tekintettel leszögezhető, hogy a vázlatban szereplő komponensenként legalább egy – de inkább több – sajátos fejlesztési út alakítható ki, azaz például speciálisan konzisztencia-vizsgálatra, de éppúgy a joganyag igazságosságnak való megfelelését célzó vizsgálatra is többféle MI-rendszer hozható létre, sőt nem kizárt ezen törekvések egy rendszeren belüli ötvözete sem. Az ábrán látható részhalmazok egyébként nem élesen körülhatároltak, mivel létezhet közöttük

metszetként felfogható átfedés. A legfajsúlyosabb komponens az igazságosság, mivel a gondolkodók legnagyobb része a jog talaján e mérce szerint alkot értékítéletet, ha a jog helyességét firtatja. A jog igazságos jellege azonban szintén többféle elképzelés szerint vizsgálható, melyek közül kiemelendő az osztó (disztributív) és a kölcsönös (kommutatív) igazságosság valamint az ezekhez szubszidiáriusan kapcsolódó további igazságosság-elméletek, így például a retributív vagy korrektív igazságosság^[27]. Érdeemes megfigyelni, hogy már az igazságosságra vonatkozó elméletek között is ellentmondásos a viszony, hisz egy, a modernitásban társadalmi igazságosság rangjára emelt disztributív igazságosságnak megfelelő elosztási rend nagy valószínűséggel sérteni fogja a kölcsönös igazságosság speciális alakzataként felfogható formális igazságosságot. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy az igazságosságra gyakran tekint az ember egyenlőségként is, mellyel kapcsolatban fontos kiemelni Radbruchnak *A jogeszmé antinómiáiban* tett megállapítását, miszerint „az igazságosság arra utal bennünket, hogy az egyenlőket egyenlően s az egyenlőtleneket egyenlőtlenül kezeljük, ám nem mond semmit arról a szempontról, amelyből ezek hol egyenlőknek, hol pedig egyenlőtleneknek lennének felfoghatók – az igazságosság csak a viszonyt határozza meg, de nem a megítélés módját”^[28]. Radbruch az idézetben vázolt problémát a célszerűség bevonásával kívánja orvosolni, de ettől eltérő megoldások is felmerülnek, mint például az egyenlőség formális jellegének kidomborítása vagy az érdekek beszámítása, mely szintén az egyenlőtlenesség megítéléséhez felhasználható – és

ezáltal a többivel konkuráló – algoritmussá válhat. A második, szintén gyakran előtérbe kerülő helyesség-meghatározás a jogalkotás formális követelményrendszerének betartásából eredő, érvényességet konstituáló helyesség, vagyis helyes az a jog, melyet helyes úton alkotott meg a jogalkotó. E megközelítés kínálja a legkézenfekvőbb megoldásokat az MI számára, hisz a jogalkotás szabályai általában igen jól megjeleníthetőek formálisan. Ez a fejlesztési irány azonban nem sok teret hagy a jogszabályok tartalmi átvilágításának, még akkor sem, ha a szűk formai követelményeken túl vizsgálhatóvá válik a jogalkotó felhatalmazásának és a jogszabály jogforrási hierarchiában betöltött pozíciójának kérdése is. A harmadik, talán legszélesebb körre kiterjeszhető gyűjtőfogalom az ún. „derivatív értékeknek” való megfelelésből eredő helyesség, mely kategóriával arra kívánok utalni, hogy létezhetnek olyan értékek, melyek vagy bizonyos különleges jelentőségű jogi és politikai dokumentumokból – például alkotmányokból vagy deklarációkból – olvashatóak ki, vagy levezethetőek egy – akár szupranacionális – közösség tételes jogban még meg nem jelenő értékpreferenciáinak alakulásából. E distinkció nem jelenti azt, hogy ezek az értékek nem állhatnak kapcsolatban az igazságossággal vagy esetleg egyéb erkölcsi elvekkkel, csak arra hívja fel a figyelmet, hogy immár elhagyták az igazságosság-elméletek kissé konfúz és meglehetősen absztrakt birodalmát és társadalom- illetve esetenként jogrendszer-specifikus formában konkretizálódva megindultak az önálló értéké válás útján, ahogy például azt bizonyos alapvető jogok és szabadságok vagy akár a Bibliából eredeztetett

erkölcsi elvek tették. A derivatív értékek között is gondot jelent az egymás rovására történő érvényesülés, így a divergáló mércék megfelelő súlyozása vagy pillanatnyi összhangjának megteremtése semmilyen mesterséges intelligencia számára nem egyszerű feladat. E probléma kezeléséhez, vagy legalábbis jobb megértéséhez, azonban hathatós segítséget nyújthat egy ún. „jogi értékpreferencia-szimulátor”, mely tulajdonképpen szövegelemzéssel illetve az adott társadalmi közösség tagjainak értékpreferenciáit tanulás útján feltárva egyfajta értéktérkép készítésre lenne használható, ezzel is segítve a különböző értékek egymáshoz való viszonyának behatóbb megismerését, s a közösségi elvárásoknak még inkább megfelelő jogszabályok megalkotását. E szimulátor konstrukciós elveiről a későbbiekben még ejtek néhány szót. Külön komponensként jelöltem a konzisztencia követelményének kielégítésében rejlő helyességet, mivel e részben technikainak tűnő elv igen sajátos helyet foglal el a jogról való gondolkodás mezsgyéjén. Niklas Luhmann számára a jogrendszer igazságossága például épp annak adekvát komplexitásában érthető tetten^[29], mely mindenképp előrevetíti a konzisztencia vizsgálatának fontosságát, ám látható, hogy a hagyományos igazságosság koncepciók nyilván nem e szempontot követve alakultak ki, így indokoltá válik a megkülönböztetés. Fuller és Finnis is foglalkozik a jogrend erős és igazságos voltát konstituáló posztulátumokkal^[30], melyek közé – természetesen egyebek mellett – bekerül a konzisztencia követelménye is, így látható, hogy nem pusztán formai érvényességi szempontról van szó, mivel találkozhatunk a – helyes módon megalkotott – érvényes jogon

belül is inkonzisztenciával. Az ábrán szerepel egy további, valamilyen absztrakt jogeszmének való megfelelés által elnyerhető helyesség-aspektus is, mely például Stammler és Radbruch munkásságában is felfedezhető^[31]. Kiemelkedően fontos azonban felismerni, hogy ezen absztrakt formális eszmei alap önmagában zsákutca a formalizálási csapásirányok kialakítása számára, mivel az ígéretes kiindulóponton túlmenően már e két jogbölcsező is igen eltérő tartalmi követelményeket fogalmaz meg, melyek így vagy úgy, de feloldódnak a vázolt kategóriák valamelyikében. Anélkül, hogy Stammler társadalombölcseletének általános értékelméleti megalapozottságáról mélyreható elemzést készítenék, kiemelném, hogy a jog helyességéről való gondolkodás nála nem választható el mereven a társadalmi élet helyességének vizsgálatától. Ahogy Moór Gyula éleslátóan megjegyzi, Stammler végig egy szociális ideálból levezetett helyes jogi alaptétel-halmazt akar értékmérőként használni, melynek végső célja az, hogy a társadalom minden egyes tagjára nézve mozdítsa elő, hogy helyesen akarhasson^[32]. Ám ez Moór meglátása szerint üres és hasznavehetetlen mérce^[33]. Ezen túlmenően azt is leszögezi, hogy szerinte Stammler valójában a jog végső céljaként minden egyes ember érdekének előmozdítását határozza meg, amivel a szociális eudemonizmus talajára téved, ahol gyakran kap főszerepet a mindenki felé tanúsítandó felebaráti szeretet mint minden egyes ember érdeke^[34]. A jogeszmének való megfelelés vizsgálata ebből kifolyólag vagy nem vezet sehová, vagy a keresztény erkölcstan tanításainak megfelelően zajlik, mely utóbbi mérce alapvetően a derivatív értékek között kap helyet. Radbruch ezzel szemben azt

mondja, hogy a jogeszmé tartalmilag leginkább az osztó igazságosságban lelhető fel, mely mellé belép a célszerűség és a jogbiztonság is mint érték^[35], ám ezek, a célszerűséget kivéve, szintén beemelhetők az eddig vázolt kategóriák valamelyikébe, míg maga a célszerűség átvezet bennünket az utolsó speciális komponens kérdésköréhez. A célszerűség a jog bizonyos célokra való alkalmassága Radbruch értelmezésében is^[36], ami felveti az előzetes értékválasztás szükségességét és egyfajta relativizmussal társul. Ennek fényében azt is mondhatjuk, hogy a célszerűség egy érték elérésének képességében rejlő érték, vagyis ha e szempont szerint határozzuk meg a helyességet, akkor mindig szükséges egy másik érték bevonása, így a jog az ezen érték perspektívájából kitűzött cél szolgálatára való alkalmasság értelmében lesz helyes. Véleményem szerint ez járható út, de a megvalósítandó cél a már vázolt egyéb halmazokból kerül ki, így az e szempont szerinti helyesség mindig csak kiegészítő jelleggel használható fel modellezési irányelvként.

Összefoglaló jelleggel megállapítható, hogy olvasatomban e főbb komponensek halmaza – pontosabban ezek megengedő diszjunkt kapcsolata – alkotja a joghelyesség továbbiakban fejlesztési kiindulási pontként szolgáló munkafogalmát, így e rövid ismertető után nem marad más hátra, mint a munkafogalomból kiolvasható potenciális implementációs csapásirányok közül néhány, konkrét javaslatokkal is kiegészített példa bemutatása.

IV. Merre indulhat egy joghelyesség-tesztelő rendszer fejlesztője?

E fejezet három fejlesztési javaslatot jár röviden körbe. Teszi ezt úgy, hogy közben tekintettel van az MI-eszközök természetéből, illetve a vázolt munkafogalom-komponensek sajátosságaiból eredő kérdésekre is. Ennélfogva szó esik egy konzisztencia-vizsgálatra specializált lehetséges MI-alkalmazásról, egy (részben) formális érvényességben kicsúcsosodó helyességet vizsgálni képes MI-rendszerről, végül pedig a már említett jogi értékpreferencia-szimulátorban rejlő lehetőségek kerülnek terítékre.

IV.1. Konzisztencia-vizsgálatra specializált MI Fuller és Luhmann posztulátumai alapján

Egy konzisztencia-tesztelést végző MI-rendszer kapcsán alapvető jelentőséggel bír annak meghatározása, hogy a konkrét rendszer egészen pontosan minek a konzisztenciáját vizsgálja, illetve hogy e vizsgálat során az átszürendő joganyag számára milyen feltételek teljesítését tűzzük ki célul ahhoz, hogy az a konzisztenciában megnyilvánuló helyesség igényével léphessen fel. E keretek lefektetéséhez szükséges lehet néhány jogelméleti megfontolás segítségül hívása, különösen, ha azok olyan szerzők tollából származnak, akik erőteljes pezsdítő hatást gyakoroltak a XX. század jogbölcseletére. E tanulmány nem azt állítja e ponton, hogy egyedül Fuller és Luhmann munkássága alapozhatja meg egy konzisztencia-vizsgálatra specializált MI-alkalmazás fejlesztését, csupán azt, hogy egy gondolat kísérlet erejéig érdemes elidőzni az e platformon találkozó (ám

finoman szólva egyebekben nem igazán összezsugorító életművet felvonultató) szerzők konzisztenciára vonatkozó elemzéseinél, inspirációt merítve az adott rendszer implementációja számára. Fontos továbbá annak hangsúlyozása is, hogy az esetlegesen elkészítendő MI-rendszer nem egy mesterséges Fuller vagy egy mesterséges Luhmann lenne, hanem azok fragmentumai alapján egyfajta szintetizáló, de mindenképp különálló harmadik entitás, mely – konstrukciótól függően – tetszőleges további attribútumokkal, s akár feladatokkal is bővíthetővé válik^[37]. Fuller a konzisztencia követelményét – pontosabban fogalmazva az inkonzisztencia-tilalmát – a jog belső erkölcsiségének részeként veszi górcső alá *The morality of law* c. munkájában^[38]. A jog belső erkölcsiségét tulajdonképpen 8 jogszerűségi elv, illetve azok jogalkotó által történő szem előtt tartása keletkezteti, mivel Fuller véleménye szerint csak a belső erkölcsiség követelményeinek megfelelően alkotott jog tarthat igényt általános érvényesülésre, így ezáltal morális kötelességtudatból fakadó önkéntes jogkövetésre is, valamint csak e posztulátumoknak eleget téve beszélhetünk erős és igazságos jogrendről^[39]. E szemlélet a jogalkotó által alkotott jog helyességének speciális olvasatára hívja fel a figyelmet, ahol a mérce nyolc komponense egymással szerves kapcsolatban áll, ám nem kizárt azok önálló értelmezése sem, így a téma szabta keretek között célszerűbbnek mutatkozik az utóbbi út preferálása. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a konzisztencia követelménye marginális jelentőségűvé fokozza le például a jog futurum contingens területére szorításának feladatát^[40], csak azt, hogy egy elsődlegesen

konzisztencia-vizsgálatra specializált rendszer esetében a fulleri belső erkölcsiség egyéb kritériumai a már említett további attribútumok között kaphatnak helyet. Niklas Luhmann ezzel szemben eltérő megközelítést választ a konzisztencia fontosságának hangsúlyozására. Noha alapvetően a jog helyessége számára is a jogi rendszer igazságosságában rejlik, igazságosságon azonban ő kizárólag a rendszer adekvát komplexitását érti^[41]. Ez az adekvát komplexitás tulajdonképpen a jog számára húzott olyan határként képzelhető el, mely az egyéb társadalmi rendszerekkel való interakció érdekében végrehajtott komplexitás-redukció keretében sem léphető át. Másképpen fogalmazva: a jogrendszernek mindig meg kell őriznie a rendszer lényegét képező összetettséget, mely Luhmann számára alapvetően a döntések konzisztens rendjének feleltethető meg. A jog mint rendszer tehát akkor igazságos, ha egyéb társadalmi rendszerekkel interakcióba lépve sem veszíti el a döntések konzisztens rendjében fellelhető adekvát komplexitást^[42]. A (döntési) konzisztenciára való törekvés – mint igazságosság-kritérium – a jogon belül szintén normaként jelenik meg, de sajátos funkciója (*Zusatzkonditionierung*^[43]) révén mindig együtt alkalmazandó a többi normával. A jogalkalmazói gyakorlat számára lefordítva a kulcsot tulajdonképpen a jogrendszer normatív erővel bíró emlékezete jelenti, azaz az igazságosság egyfelől a jogrendszer – mint egész – emlékezetét, másfelől ezen emlékezet normatív erejét feltételezi egy-egy magatartás jogszerűségének megítélésakor, miközben a múltbéli döntésekkel konzisztens egység kialakítására törekszik^[44]. További mélyreható elemzés nélkül is láthatóvá válik, hogy a két gondolkodó

eltérő axiómarendszert használva eltérő következtetéseket von le, mégis kiemelt szerepet játszik a konzisztencia-vizsgálat a jog helyességéről (igazságosságáról) vallott nézeteikben. Egy életképes MI-rendszer megalkotójának nem feltétlenül feladata az elméletek inkompatibilis részeinek nyesegetése, bár az implementációt megkönnyítendő kétségtelenül elkél egyfajta közös nevező. Az MI-alkalmazás tervezésekor e közös nevező manifesztációja lehetne egy normákkal feltöltött tudásbázis, melyben előre rögzített, formális metasabályok alapján helyességre vonatkozó következtetéseket végezhetünk. A szakértői rendszer tudásbázisát feltöltő normák körét azonban nem célszerű szűken meghatározni, mert így általános és egyedi norma is formális reprezentációt nyerhet, vagyis a jogalkalmazói döntések egyedi normaként történő szerepeltetése által a luhmanni megfontolások beépítésére is képes rendszer alaprajza vázolható fel. Ráadásul e megközelítés illeszkedik arra a fejlesztői tendenciára is, hogy az adott területre vonatkozó szaktudást elméleti kategóriák „béklyói” nélkül, tartalomközpontúságot szem előtt tartva próbálják meg egyre inkább reprezentálni. Az e módon felfogott normák beépítésével tehát – a Fuller által elsődlegesen – a jogalkotó számára adott iránymutatás mellett lehetségessé válik, hogy a rendszer a jogalkalmazás területén is a konzisztencia kritériuma alapján vizsgálódjon. Az eddig ismertetett részletek tükrében eddig egy szabály-alapú szakértői rendszer tűnik a feladatra megfelelőnek, melyben az ellenmondásmentesség követelménye egyfajta metasabályként határozza meg a tudásbázisban elhelyezett normák viszonyaként felfogható helyességet a

következtető komponens számára. E program valószínűleg már önmagában érdekes következtetések leszűrését teheti lehetővé, de elképzelhető például neurális hálókkal történő bővítése is, mely teret engedhet például a látszólagos ellentmondások – Fuller által oly fontosnak ítélt^[45] – megfelelő értelmezés útján történő feloldására azáltal, hogy hús-vér (jogi) szakértők tanítják be a jogértelmezés lehetséges módozatait, mely tudásanyagot aztán az MI-alkalmazás további metasabályokká transzformálja, és rávetíti a tudásbázisában található normák rendezett halmazára is. Egy ilyen rendszer az inkonzisztencia feltárása mellett további hathatós segítséget nyújthat, tekintetbe véve azt a lehetőséget is, hogy a következtetési komponens jobbra formális szűrőjén fennakadt normák súlyos fogyatékoságuk okán esetleg ki is kerülnek a *ius* területéről, mely döntést – konstrukciótól függően – maga a következtető komponens is meghozhatja, de – az inkonzisztencia detektálását követően – át is engedheti az eredményeket értékelő jogászok számára. A helytelen jog jogi jellegét illetően nem alakult ki a jogásztársadalomban konszenzus, amit e két gondolkodó is jól példáz, hisz a már említett eltérő konklúziók is részben épp itt gyökereznek. Míg Fuller szerint a jog belső erkölcsiségének – s a posztulátumok között a konzisztencia – követelményének sérülésével veszélybe kerül, sőt elvész a jogi jelleg^[46], addig Luhmann véleménye az, hogy az igazságtalan jogrendszer is jogi normák rendszere, vagyis a konzisztens döntési rend felrúgása olyan jogrendszert eredményez^[47], mely igazságtalan, de továbbra is fennáll^[48]. E kérdés beható elemzésére és szigorú fogalmi elhatárolásokra jelen tanulmány keretei nem

alkalmasak, de annyit végső soron le kell szögezni, hogy a helyesség vázolt munkafogalmának mindenképpen akadnak olyan komponensei (például a formális értelemben felfogott helyesség), melyek hiányában a jog helytelensége egyben a jogi jelleg elvesztését is jelenti, s hajlok arra, hogy a konzisztenciára mint alapvető követelményre is ilyen komponensként tekintsek. Ennélfogva lehetségesnek tartom, hogy egy konzisztencia-vizsgálatra specializált MI-alkalmazás – megfelelő értelmezési mankókkal ellátva – képes lesz látszólagos és valódi inkonzisztencia megkülönböztetésére, mely utóbbinál jelezheti a normák jogi jellegüktől való megfosztásának szükségességét, vagy annak esetleges következményeit is.

IV.2. Formális érvényességet vizsgáló MI Hart és Habermas ihlette komponensekre építve

A következőkben érdemes elidőzni egy keveset annak kérdésénél is, hogyan konstruálható egy – részben formális – érvényességet vizsgáló MI-rendszer Hart elismerési szabályának és Habermas kommunikatív cselekvéseméletének – azon belül is a diskurzuselvnek – ötvözetére építve. Ennek kapcsán azonban először le kell szögezni, hogy egy érvényesség-tesztelésre specializált MI számára megkerülhetetlen a jogalkotás – tételes jogban rögzített – formális/technikai követelményeinek feldolgozása, és a harti vagy habermasi gondolatok csak ezen érvényességet konstituáló kritériumok tágabb kontextusának és genetikus

kérdéseinek vizsgálatakor válnak igazán jól felhasználhatóvá. Továbbra is hangsúlyozom, hogy nem csupán e két gondolkodó alapulvételével fogalmazhatunk meg hasznos instrukciókat egy rendszer fejlesztője számára, sőt e két életművet összekapcsolhatjuk egész más – implementációk számára nem különben hasznos – törésvonalak mentén egyéb szerzőkkel is. Hart „*A jog fogalma*” c. könyvében foglalkozik az elismerési szabály – mint társadalmi szabály – és a jogi érvényesség kérdésével^[49], mely kapcsán leszögezi, hogy az érvényesség valójában egy belső nézőpontból eredő állítás egy szabály azon tulajdonságára vonatkozóan, hogy az kielégíti az elismerési szabály által támasztott követelményeket^[50]. A jogi normák vagy szabályok tehát alapvetően egy végső elismerési szabályra – illetve az abban rögzített követelményekre – vezetnek vissza az érvényességüket, ám maga az érvényességet konstituáló elismerési szabály sem nem érvényes sem nem érvénytelen, léte ténykérdés, vagyis csak a bíróságok, hivatalos személyek és a magánemberek összetett, de rendszerint megegyező gyakorlataként létezik annak megállapítása során, hogy mi jog és mi nem^[51]. Az elismerési szabály által rögzített érvényességi kritériumok kibontásának egyfajta értelmezési keretként szolgálhat Habermas kommunikatív cselekvésemélete, s azon belül is diskurzus- illetve demokraciáelvé, mely fontos konstrukcionális segítséget jelenthet egy érvényesség-tesztelő rendszer fejlesztője számára. Habermas a kommunikatív cselekvésemélet talaján állva azt állítja, hogy a norma kötelezőerejével kapcsolatos egyetértést a normatív érvényességi igény interszubjektív elismerése

hozza létre^[52], azaz konvenciókra és metafizikai koncepciókra történő támaszkodás helyett kommunikatív módon igazolt normák vezérlik a modernitásban a magatartásokat. Ennek fényében minden érvényes norma meg kell, hogy feleljen annak a feltételnek, hogy a mindenkori általános követésből – az egyéni érdekek kielégítése szempontjából előreláthatólag – származó következményeket és hatásokat valamennyi érintett el tudja vagy tudná fogadni (és preferálja az alternatív lehetőségek hatásaival szemben)^[53]. Másképpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy a normák érvényességi igényét korlátozatlan és torzításmentes racionális diskurzus segítségével fogadjuk el, mely röviden egyfajta diskurzus-elvnek való megfelelés szem előtt tartásaként értelmezhető^[54]. A jogi normák esetében e diskurzus-elv speciális változata, vagyis a demokrácia-elv kerül előtérbe, melynek a lényegét az adja, hogy a jogi formát öltő normákat a politikai közösség tagjai nem kizárólag morális alapon, hanem gyakorlati-politikai, utilitárius és etikai megfontolásokkal is igazolhatják^[55], mely során azonban mindig megmaradnak egyfajta racionális diskurzus keretein belül. Minderre tekintettel egy érvényességben rejlő joghelyességet tesztelő program a jogalkotási törvényekben és alkotmányokban lefektetett jogalkotási követelmények formális megjelenítésén túlmenően adott esetben rákérdezhet egyéb szempontokra is^[56]. Erre a feladatra egy olyan intelligens ágens tűnik megfelelőnek, amely a joganyagot – így például jogi normák vagy jogszabályok egy meghatározott halmazát – nem csak a tételes jogban rögzített formális érvényességi kritériumok szerint vizsgálja^[57], hanem – például neurális háló általi

– tanulás segítségével megpróbálja feltárni az adott társadalom társadalmi szabályait, köztük a jog végső elismerési szabályát, és így szerzett ismereteit is beépíti szűrői közé. Az elismerési szabály kikristályosítása folyamán érdemes lehet például a különböző jogalkalmazói csoportok, a jogtudomány művelői, sőt az egész társadalom gyakorlatában megjelenő tényeket is összevetni, mely folyamat során hasznosnak bizonyulhat statisztikai módszerek felhasználása, különösen, ha a reprezentatív minták általi betanítást vesszük alapul. E kialakítási koncepció számára a habermasi demokrácia-elv mint adalék^[58] többféle szempontból is adaptálható, azaz lehetséges annak vizsgálata, hogy egy adott társadalomban az elismerési szabály mennyiben tartalmazza a racionális diskurzus elemeit, illetve az is górcső alá vehető, hogy maga az elismerési szabály mennyiben nyugszik racionális diskurzuson. E szempontok beépítése által maga az ágens is képes lehet az érvényesség kapcsán fennálló konszenzus töréspontjainak jelzésére, valamint az sem kizárt, hogy eredményeit *de lege ferenda* javaslatok kidolgozására használjuk fel a tételes jogban manifesztálódó érvényességi kritériumok esetleges korrekciója esetén.

IV.3. Jogi értéktérképek generálására specializált MI (értékpreferencia-szimulátor)

Az utolsó fejlesztési javaslat az általam derivatívnak nevezett értékeket, pontosabban a jog ezen értékeknek való megfelelésben rejlő helyességét veszi

kiindulási alapnak. Ennélfogva e koncepció keretében a joghelyesség egyik aspektusával egy olyan MI-eszközt kombinálunk, melynek feladata egyrészt a különböző forrásokból kinyerhető derivatív értékek feltárása, másrészt a helyességnek a kapott értékek tükrében – s immár formálissá transzformált szabályok segítségével hívásával – zajló vizsgálata. Már első pillantásra nyilvánvalóvá válik, hogy a feladat első része semmiféle szigorú szabályokon alapuló következtetőrendszerrel nem oldható meg, ezért a konstrukcióban mindenképp szerepet kapnak a szemantikus vagy neurális hálók, melyek képesek a különböző értékeket, azok – esetenként hierarchikus – relációit és súlyát – a megfelelő tanulási folyamat végeztével – formálisan megjeleníteni. Ahogy azt már említettem, értékeket többféle forrásból is levezethetünk, így e tárgykörben nem kizárt dokumentum-elemző, vagy általános (esetleg épp speciális) társadalmi értékpreferenciák tanulás útján történő feltárására kialakított MI sem. Az általam értékpreferencia-szimulátornak nevezett mesterséges entitás inkább ez utóbbi rendszerek közé sorolandó, s fő tevékenysége abból állna, hogy a társadalom jogi értéktérképeinek megalkotása révén új szűrőszempontokat generáljon – többek között – a joghelyesség gépi vizsgálatához. A társadalmi értékpreferenciák vizsgálata alapvetően arra a célkitűzésre utal, hogy az e fejlesztési alapelvet szem előtt tartó kísérletekben tulajdonképpen a joghoz társított értékekhez, illetve konkrétan a jog helyességéhez kapcsolódó társadalmi hozzáállást, vagyis a társadalom tagjainál kialakult értékcorrelációkat próbáljuk meg feltérképezni emberek által betanítható rendszerekre támaszkodva^[59]. A betanítás történhet

kellően reprezentatív össztársadalmi minta segítségével, de elképzelhető például bizonyos társadalmi és foglalkozási rétegek saját értéktérképének elkészítése is, így például egy „általános jogászi” értéktérkép, vagy e csoporton belül bírói vagy köztisztviselői értéktérkép előállítása is méltán tarthat számot érdeklődésre. A rendszer betanítása folyamán a minta szereplői a – korábban rögzített célkitűzés fényében összeállított – joganyag (normák, bírói ítéletek, közigazgatási aktusok, jogszabályhelyek, stb.) értékelésére vállalkoznak, melynek eredménye nem csak új, későbbi tesztelést megalapozó értékmérő kikristályosodása lehet, hanem mondjuk a meglévő szempontok tényleges súlyának, egymáshoz való viszonyának árnyaltabb képe is. Ennek alapján elképzelhetővé válhat, hogy például össztársadalmi értéktérkép generálás esetén feltárjuk, mit is jelent a közösség tagjai számára az igazságosság, és hogy a versengő igazságkoncepciók közül melyiket tükrözik olvasatukban jogi normáink s együttélést biztosító kereteink. Fontos látnunk, hogy e koncepció nem pusztán statisztikai adatok erőteljes gépesítés általi felhasználásán nyugszik^[60], hanem a tanulás speciális folyamatának beépítésével olyan intelligens rendszer konstruálására teszünk kísérletet, mely képes egyfajta önreflexióra, értékek rangsorolására, sőt – tervezéstől függően – értékmérők pontosítása által esetleg korábban nem rögzített elhatárolások szükségességének előrejelzésére is, példának okáért a jogeszmé XXI. századi antinómiáinak felrajzolásakor. Ám nem feledkezve meg a korábban már említett második stációról sem, az is életképes elgondolásnak tűnik, hogy a fentiekben vázolt értékmérő-kikristályosítás után, azokat formális

szabályokká alakítva, az MI-alkalmazás a saját tudásbázisába betöltött jogszabályokat tartalmi szempontú helyességvizsgálatnak vesse alá, egyetlen mesterséges elemzőként képviselve a preferencia-rendszert nyújtó mintát. Ehelyütt azonban meg kell jegyezni, hogy az imént nyújtott elméleti fogódzókat és lehetséges felhasználási ötleteket végső soron majd a tényleges implementációt végző fejlesztők társadalmi-jogi környezete fogja egészen konkrét utasításokkal megtölteni, ezért az adott feladat és kontextus releváns tényeinek ismeretét nélkülöző további specifikáció meglehetősen parttalanná váló fejtegetésekbe torkollna.

Záró gondolatok

E tanulmány célul tűzte maga elé, hogy bepillantást nyújtson az MI-kutatások világába, miközben a jogbölcselet helyességgel kapcsolatos megfontolásait szem előtt tartó intelligens mesterséges entitások konstrukciójának optimális feltételeit kutatta. E világban tett kirándulásunk végén szeretném hangsúlyozni, hogy annak ellenére, hogy a robotbíró – s vele együtt a jogbölcseleti szempontokat válogatás nélkül magáévá tenni képes MI – még messze van, igen fontos, hogy a jogtudomány a megfelelő technikai színvonal elérésekor képes legyen néhány adaptálható jogelméleti recept ajánlására. Máskülönben fennáll annak veszélye, hogy vonakodásával olyan szakemberekre bízva e rendszerek fejlesztését, akik jogi ismeretekkel nem vagy csak korlátozott mértékben rendelkeznek.

-
- ^[1] – Stuart J. Russell – Peter Norvig: *Mesterséges Intelligencia- Modern megközelítésben*. Panem Könyvkiadó, Budapest, 2000. 32. o.
- ^[2] – Az erős MI egészen pontosan a gép tudatosságát tűzi ki célul.
- ^[3] – Russell–Norvig: i.m. 33-34.o.
- ^[4] – Lásd például Searle kínai szoba argumentumát, vagy Moravec agyprotézis kísérlet-elméletét.
- ^[5] – Alan Turing: *Computing Machinery and Intelligence* (1950). <http://cogprints.org/499/1/turing.html> (2011.03.18.)
- ^[6] – Russell–Norvig: i.m. 36. o.
- ^[7] – Russell–Norvig: i.m. 977-78.o.
- ^[8] – Tipikusan a jog területére szánt alkalmazásnak minősülnek az egyszerű jogtárak, ám azok alapesetben nem használnak semmiféle mesterséges intelligenciát.
- ^[9] – McCarty a jogi MI rendszerek egy további kategóriáját is kialakította („integrált jogi rendszerek”).
- ^[10] – Ezen visszakereső rendszerek közé sorolhatjuk például a speciális (például szemantikus) keresővel felépített jogtárakat, ám meglátásom szerint még ez is csak a valódi jogi MI határmezsgyéje.
- ^[11] – James Popple: *A Pragmatic Legal Expert System*, PhD thesis, Australian National University, Canberra, 1993. 8. o.
- ^[12] – Russell–Norvig: i.m. 83.o.
- ^[13] – A tanulmányban ismertetett álláspontokon túl lásd még Laswell kritikáját vagy a '80-as években a Susskind elleni támadásokat
- ^[14] – Anthony D’Amato: Can/should computers replace judges? 1977. Hivatkozás: James Popple: *A Pragmatic Legal Expert System*, PhD thesis, Australian National University, Canberra, 1993. 15. o.
- ^[15] – Popple: i.m. 14-16. o.
- ^[16] – Popple: i.m. 10. o.
- ^[17] – E funktor implikáció néven is ismeretes.
- ^[18] – A szemantikus hálók és szemantikus keretrendszerek közötti különbségtétel bizonyos szempontból relatív, mivel alapvetően az ábrázolásban megjelenő eltérésekről van szó, azaz a keretrendszernél egymásba ágyazott dobozok, a hálónál pedig egy gráf csomópontjai közötti élek reprezentálják a

modellezendő fogalmi relációkat. A továbbiakban ezért az egyszerűség kedvéért a szemantikus háló elnevezést fogom használni.

[\[19\]](#) – Russell–Norvig: i.m. 366.o.

[\[20\]](#) – Russell–Norvig: i.m. 699.o.

[\[21\]](#) – Azt, hogy milyen egy konkrét háló működése, az azt felépítő egységek összekapcsolásának topológiája és a komponensek jellege határozza meg, így léteznek egyszerűbb és bonyolultabb hálók is.

[\[22\]](#) – Russell–Norvig: i.m. 83.o.

[\[23\]](#) – A szakirodalom ennek megfelelően megkülönböztet reflexszerű, célorientált és hasznosságorientált ágenseket, illetve ezeken belül különböző altípusokat is.

[\[24\]](#) – Losonczy István: *Jogfilozófiai előadások vázlata*, Szent István Társulat, Budapest, 2002. 24. o.

[\[25\]](#) – Hans Kelsen: *Értéktételek a jogtudományban*. In: Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk. Dr. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest, 2008. 5. kiadás. 227.o.

[\[26\]](#) – Arthur Kaufmann: *A jog ontológiai struktúrája*. In: Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk. Dr. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest, 2008. 5. kiadás. 328.o.

[\[27\]](#) – Takács Péter: *Jog és igazságosság*. In: Jogbölcseleti előadások (szerk. Szabó Miklós), Bíbor Kiadó, Miskolc, 1998. 163-195.o.

[\[28\]](#) – Gustav Radbruch: *A jogeszmé antinómiái*. In: Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk. Dr. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest, 2008. 5. kiadás. 167.o.

[\[29\]](#) – Niklas Luhmann: *Das Recht der Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M, 1993. 225.o. Karácsony András: *Niklas Luhmann*. In: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből (szerk. Szabó Miklós). Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. második, bővített és javított kiadás. 173.o.

[\[30\]](#) – Lon L. Fuller: *The morality of law*. YALE University Press, New Haven and London, 1964. 39. o. Bódig Mátyás: *John Finnis* In: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből (szerk. Szabó Miklós). Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. második, bővített és javított kiadás 292.o.

[\[31\]](#) – Rudolf Stammler: *Helyes jog* (1921) és Gustav Radbruch: *A jogeszmé antinómiái* In: Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk. Dr. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest, 2008. 5. kiadás

[\[32\]](#) – Moór Gyula: *Stammler „Helyes jogról szóló tana”*. In: *Magyar Jogászegyleti Értekezések* (szerk. Dr. Meszlény Artur) 1911/25. füzet III. kötet. 275.o.

[\[33\]](#) – Moór: i.m. 276.o.

- [34] – Moór: i.m. 282.o.
- [35] – Radbruch: i.m. 166–167. o.
- [36] – Szabó Miklós: *Gustav Radbruch*. In: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből (szerk. Szabó Miklós). Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. második, bővített és javított kiadás. 148-149.o.
- [37] – Ezen bevezető megjegyzések, megfelelő módosításokkal, természetesen a további alfejezetek tekintetében is irányadóak, ezért azok későbbi ismételtetésétől eltekintek.
- [38] – Lon L. Fuller: *The morality of law*. YALE University Press, New Haven and London, 1964. 65-70.o.
- [39] – Fuller: i.m. 39. o.
- [40] – Fuller ezt két kritériumban fogalmazza meg: a jog nem kívánhat lehetetlen, valamint a jövőre kell irányulnia.
- [41] – Niklas Luhmann: *Das Recht der Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1993. 225.o.
- [42] – Luhmann: i.m. 225-26.o.
- [43] – Luhmann: i.m.
- [44] – Karácsony András: i.m. 174.o.
- [45] – Fuller: i.m. 67-68.o.
- [46] – Fuller: i.m. 97.o.
- [47] – Luhmann alapvetően csak jogrendszerek viszonylatában beszél igazságos/igazságtalan mivoltáról. Lásd például Niklas Luhmann: *Das Recht der Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1993. 219.o.
- [48] – Erről Karácsony András tanulmányában is meggyőződhetünk. Lásd Karácsony: i.m. 173-174.o.
- [49] – H.L.A. Hart: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 121. és köv. oldalak.
- [50] – Hart: i.m. 124.o.
- [51] – Hart: i.m. 132.o.
- [52] – Jürgen Habermas: *Társadalmi cselekvés, célszerűség és kommunikáció* (ford. Felkai Gábor, Király Edit) In: Jürgen Habermas – A kommunikatív cselekvés elmélete (szerk. Heller Mária) A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő különkiadványa 1981. 100.o.
- [53] – Jürgen Habermas: Feljegyzések a diskurzusetika megalapozásának programjához. In: J.H. A kommunikatív etika. Budapest: Új Mandátum 2001. 138-139.o.
- [54] – Jürgen Habermas: *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 1992. 138-139. és 161.o.
- [55] – Habermas: i.m. 139.o.

- [1561](#) – például arra, hogy fennáll-e még az érvényességi szempontok tekintetében a konszenzus.
- [1571](#) – E pontig egy egyszerű szabály-alapú szakértői rendszer is kielégítő teljesítményt nyújt, mely feladat egyébként önmagában sem lebecsülendő.
- [1581](#) – Ehelyütt nem arra kívánok utalni, hogy Habermas elmélete szubszidiárius vagy másodlagos jellegű lenne Hartéhoz képest, s ezért csak kiegészítő szerep jut számára. A vázolt elméleti fúzió csupán az egyik potenciális csapásirány az MI-fejlesztők számára, ahol ugyanúgy elképzelhető egy teljességgel a habermasi cselekvéseméletre épülő érvényesség-monitoring is, adott esetben akár az alkotmányos jogállam alapelveinek való megfelelés vizsgálatának beépítésével, mely elvek Habermas szerint egyenesen a kommunikatív cselekvésemélet intézményesülései, ám ennek bővebb kifejtésére jelen keretek között nem vállalkozhatom.
- [1591](#) – A neurális hálók korábban ismertetett jellemzése (lásd II.2. pont) alapozza meg azt a feltevést, hogy tanítható rendszer tervezése esetén mindenképp ajánlott felhasználásuk.
- [1601](#) – Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a statisztikai mintavételre vagy a szociológiai kutatások eredményeinek felhasználására marginális jellegű komponensként tekintének.

Kozma Ágota

A tanya problematikája külföldiek termőföldtulajdon szerzésével kapcsolatban

A tanya fogalom fejlődése

Egyes kutatók szerint a tanya már a középkorban létező településtípus volt. „A tanya vagy régebbi nevén szállás alatt a magyar Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás középpontjai, régebben pedig a lábas jószág teletető helyei voltak. A tanya azonban nem önálló településforma, hanem a hozzá tartozó földbirtokkal együtt valamely város vagy nagyközség függvénye.”^[1]

Erdei Ferenc a tanya ismérveit a következőkben állapította meg:

1. magányos telep, olyan épület vagy épületcsoport, amely kívül esik a városok vagy falvak zárt tömbjén;
2. mezőgazdasági, ill. általánosabban őstermelői célt szolgál, tehát állattartásnak, földművelésnek, erdőgazdálkodásnak vagy halászatnak a színhelye;
3. az említett termelésben foglalkozónak a tartózkodási helye rövidebb vagy hosszabb időre, de semmiképp nem a letelepedési helye.^[2]

A Magyar értelmező kéziszótár szerint a „tanya (Alföldi) község, (mező)város határában lakóházakból és gazdasági épületekből álló kis gazdasági település.”^[3]

A fenti meghatározásokból egyértelműen megállapítható, hogy a tanya mint lakó- és mezőgazdasági termelőegység az Alföldre jellemző településtípus. Amennyiben a tanyaéhoz hasonló rendeltetésű és funkciójú területeket találunk az ország más részében, akkor az elnevezése nem tanyaként történt – ellentétben a mai jogi szabályozással, mely mint a későbbiekben látjuk, lehetővé teszi, hogy az ország más területein is tanyák létesüljenek, illetve meglévő területeket tanyaként lehessen kezelni.

A tanyák lakossága a 80 évek végére lecsökkent, mely népességelvándorlás nagyban annak köszönhető, hogy a társadalom életszínvonala, elvárásai nőttek, azonban a tanyákon nem épült ki megfelelő infrastruktúra (pormentes utak, elektronos áram, stb.), így az ottlakók, és főleg a gyerekeik elvándoroltak a közeli

falvakba és városokba. A rendszerváltással azonban megkezdődött a tanyák újraéledése és újrafelfedezése. A rendszerváltástól napjainkig eltelt több mint 20 év azonban megmutatta, hogy a tanya funkciója már nem a lakó- és mezőgazdasági tevékenység lehetővé tétele, hanem a megújuló tanyák egész más célokat szolgálnak.

„A megmaradt, illetve a megújuló tanyáknak csak mintegy negyede folytat érdemi termelő tevékenységet rendelkezik géppel, őstermelői vagy vállalkozói igazolvánnyal, tervezi gazdasága fejlesztését. A lakott és nem lakott farmtanyák tudatos, mintagazdaság-szerű szervezett, – az agrártevékenységük integrációjára építő – térségi fejlesztése a tanyás vidéki térségek jövőjének alapvető kérdése”^[4]. A mintagazdaságok megvalósítását támogatta több cikkében Tanka Endre is, azonban más kutatásokból kiderült, hogy ezek a mintagazdaságok csak uniós és hazai támogatásokkal tudnak fennmaradni, mert az ott folytatott termelés gazdaságossága megkérdőjelezhető.

A Szent István Egyetem az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Kecskeméti Osztálya szakmai irányításával 2002-2003-ban a Kiskunság 24 településén tanyakutatást végzett. A kutatás során megállapítást nyert, hogy a hagyományos kiskunsági tanyavilág megszűnt, helyette ma már egy más, átalakult tanyavilágot találunk. A tanyák népessége kétféle mozgást mutat: egyes területeken a népesség száma csökken.^[5] Ennek oka a környező településekre való beköltözésben, illetve az idős lakosok elhalálkozásában kereshető. Más területeken azonban a népesség száma nőtt. A megújulás a városból kiköltözők által felújított vagy újból felépített tanyákon figyelhető meg.^[6] A tanyák átalakultak értelmiségi, vállalkozó család vagy külföldiek hobbi- és nyaraló tanyájává. A hozzájuk tartozó telkeken legfeljebb kedvtelésből, esetleg saját célra történik valamilyen kapirgáló kertészkedés vagy becézgető állattartás^[7], megjelennek azon rétegek, akik nyugdíjas éveikre a tanyán rendezkednek be, sokszor a szociálisan rászorulóknak vonulnak vissza a társadalom elől a tanyákra és ott önfenntartó gazdálkodásra és a szociális juttatásokra alapozzák életüket, illetve megjelenik a falusi turizmus is.

A tanyák fenti céllal történő újraéledésének azonban alapfeltétele az infrastruktúra kiépítése, mely megvalósítására sem a tanyás települések, sem pedig a tanyák tulajdonosai nem képesek önerőből^[8].

A tanya fogalmának jogi meghatározása

A jogszabályok a tanya-fogalmat nem szűkítik le csupán az alföldi településtípusra (nem is településtípusként kerül a fogalom meghatározásra), hanem bármilyen területet tanyának neveznek, ami megfelel az adott

jogszabályban meghatározott kritériumnak. A tanya fogalmát több jogszabály önállóan meghatározta / meghatározza és vannak olyan jogszabályok, melyek ezek tanya-fogalmát átveszik (például a 2/1986 (II. 27.) ÉVM rendelet).

A 36/1977. (XI. 3.) MÉM rendelet megfogalmazása szerint a tanya és a körülötte levő föld a mezőgazdasági termelés céljait szolgálta. A tanya körüli földre a lakóépület fennállásáig a forgalomképesség szempontjából a személyi földtulajdonra vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni. A meghatározás szűkszavúan írja le a tanya jellemzőit, sőt megállapítható, hogy a tanya fogalmát önmagával definiálja. A tanyát mint épületet határozza meg, melyhez föld tartozik, amin mezőgazdasági termelés folyik.

Az 1987. évi I. törvény a földről a tanya fogalmát termőföldhöz való viszonyában a jogszabály hatályba lépésétől a hatályon kívül helyezéséig a következők szerint használta: Ha a tanyaépülethez termőföld tartozik, a tanya - jogszabály eltérő rendelkezése hiányában - a termőföldre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, illetve ha a tanyaépülethez termőföld nem tartozik, a tanya a használat jellegének megfelelő rendelkezések az irányadók.^[9] Valójában itt sem kapunk választ arra, hogy mi a tanya, azonban megállapítható, hogy a tanya alatt itt is épületet kell érteni, melyhez termőföld tartozik. A gazdasági épület megléte nem kritérium.

A tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény végrehajtásának tárgyában kiadott kormányrendelet szerint tanya a település külterületén lévő, eredetileg kisüzemi mezőgazdasági termelés (növénytermesztés és állattenyésztés), továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terménytárolás céljára létesített tanyaépület (lakó- és gazdasági épület, illetőleg épülecsoport) és a hozzá tartozó termőföld együttese.^[10] Ez a definíció a tanya elhelyezkedésére (külterület, belterület, zártkert) és a mezőgazdasági művelésre helyezi a hangsúlyt azzal, hogy a terület művelője a területen lakó- és gazdasági épületeket építhet fel, területi korlát nélkül. Itt találunk először utalást arra, hogy a mezőgazdasági termelés célját eredetileg szolgálta a tanya, vagyis lehetséges, hogy ma már nem ezt teszi, de mégis tanyának nevezzük. Véleményem szerint ebben a definícióban megjelenik a tanya átfunkcionálódásának lehetősége.

Az előzőekkel nagyban hasonlóan fogalmazza meg a földrendező és földkiadó bizottságokról szóló 1993. évi II. törvény a tanya fogalmát: „tanya a település külterületén lévő, eredetileg kisüzemi mezőgazdasági termelés (növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terménytárolás) céljára létesített lakó- és gazdasági épület,

illetőleg épületcsoport és a hozzá tartozó termőföld együttese.”^[11] A tanya funkcióváltásának a lehetősége ebben a fogalom-meghatározásban is benne van.

A Termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban Tft.) továbbfejlesztette a Földtörvény tanya fogalmát és 1994 július 27-től 2001 december 31-ig az alábbiak szerint határozta meg a tanya fogalmát: „a település külterületén levő mezőgazdasági termelés (növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terménytárolás) céljára létesített lakó-, illetőleg gazdasági épület, épületcsoport és az azonos helyrajzi szám alatt hozzá tartozó föld együttese”.^[12] A definíció hasonlít az előző két törvény tanya fogalmára, azonban a mezőgazdasági termelést jelenlévőként várja el, szemben az „eredeti” rendeltetés egykori meglétével.

2002. január 1-től a fogalom meghatározása megváltozott, pontosításra került a Legfelsőbb Bíróság döntése alapján az alábbiak szerint: „a település külterületén lévő mezőgazdasági termelés (növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás) céljára létesített lakó- és gazdasági épület, épületcsoport és az azonos helyrajzi szám alatt hozzá tartozó, legfeljebb 6000 m² területű föld együttese”^[13], mely jelenleg is hatályos megfogalmazás.

A pontosítás egyrészt a területi meghatározásra, másrészt pedig az „illetve” kifejezés értelmezésére vonatkozott. 6000 m²-ben került meghatározásra az épületegyütteshez tartozó föld nagysága, mely nagyság mögött semmiféle gazdasági racionalitás nincs. A mérték meghatározása az 1960-as évekre nyúlik vissza, amikor a földrendezések során 300-6000 m² nagyságban hoztak létre a nagyüzemi táblákból földterületeket. Összehasonlítva az Európai Unió más tagállamaival, a 6000 m² ma már kis terület ahhoz, hogy valaki azon termeléssel saját magát és a családját mezőgazdasági művelésből származó jövedelemmel eltartsa. A legtöbb európai országban a legkisebb terület, mely egy családnak megélhetést tud biztosítani, 20 hektárnál kezdődik.

A pontosítás másik sarkpontja az *illetőleg* kifejezés tartalmának a meghatározása volt. Az első definícióban „lakó-, *illetőleg* gazdasági épület”, a másodikban „lakó- és gazdasági épület” megfogalmazás szerepel. Az „illetőleg” megfogalmazás jelentése nem volt egyértelmű: „és” vagy a „vagy” jelentéssel kell értelmezni. Elegendő, ha a területen lakóépület áll, vagy mindenképpen szükséges a gazdasági épület megléte is ahhoz, hogy tanyáról beszélhessünk. A Legfelsőbb Bíróság döntései tisztázták a kérdést és több döntésben^[14] is kimondták, hogy a két feltételnek együtt kell teljesülnie ahhoz, hogy egy területet tanyaként lehessen elismerni.

A Legfelsőbb Bíróság az értelmezésnél egyrészt a Magyar Értelmező Szótár meghatározásából indult ki: az „illetőleg” kifejezés vagylagos értelmű, lehet a jelentése lehet „továbbá”, de használható „és”-ként is.^[15] A Legfelsőbb Bíróság döntésének meghozatalakor figyelembe vette másrészt az akkor hatályos egyéb jogszabályokban lévő tanya-definíciókat is és megállapította, hogy a jogalkotó az Tft.-ben szabályozott tanya fogalom-meghatározásakor az "illetőleg" szót az "és" kötőszó helyett használta, melynek megfelelően az Ftv. alkalmazásában a tanya fogalom csak úgy értelmezhető, hogy tanya alatt a település külterületén lévő mezőgazdasági termelés céljára létesített lakó- és gazdasági épület, épületcsoport és az azonos helyrajzi szám alatt hozzá tartozó föld értendő.^[16] Tanya tehát lakóépület nélkül nem létezik, a külterületi, illetve volt zártkerti termőföldön csak a termékfeldolgozás vagy terménytárolás céljára szolgáló épület (például zártkerti/külterületi pince) nem tanya.

A tanya-fogalom objektív ismérvei tehát ma a külterületi fekvés (beleértve a zártkerti fekvést), lakó és gazdasági épület(csoport), azonos helyrajzi szám alatt hozzá tartozó maximum 6000 m² területű föld. A felsorolt feltételek, melyeket az ingatlan-nyilvántartásból egyértelműen meg lehet állapítani, konjunktívak, bármelyik hiánya kizárja a tanyaként való kezelést.

A fenti megfogalmazás továbbra is lehetővé teszi, hogy az Alföldön kívül a klasszikus magyar tanyarendszer mellett megjelenhessen az ország más területein is a tanya. A tanya ma érvényes jogi definíciója többek szerint idejét múlt (ld. Ónodi Gábor, Váradi István, Dömsödi János). E településforma egy sajátos gazdasági, társadalmi és települési egység, amely az utóbbi években jelentős funkcionális változáson ment át.^[17] A jelenlegi meghatározás nem adja a tanya fogalmának pontos meghatározását.

Többen tettek már javaslatot a tanya fogalmának újraalkotására, azonban ez a mai napig elmaradt.^[18] Remélhetőleg a birtokméretekről és a termőföldről szóló tervezett új szabályozás átértékeli a tanya fogalmát és a hozzá kapcsolódó birtok és tulajdonviszonyokra vonatkozó szabályozást. Az új fogalomnak mindenféleképpen tekintettel kellene lennie az új gazdálkodási funkciókra mint pl. tanyasi turizmus, hobby-kertészkedés, a pihenés, vagy a szociálisan hátrányos helyzetűek önálló gazdálkodása.

4.3.2. A tanya az ingatlan-nyilvántartásban

A Tft. meghatározta a tanya fogalmát, azonban ezt a természetben létező termőföld és épületegyüttest az ingatlan-nyilvántartásról szóló törvény nem ismeri művelési ágként – így „tanya” művelési ág meghatározással, mint az

ingatlan egészére vonatkozó műveléssel nem találkozhatunk. A 109/1999. (XII. 29.) FVM rendelet 2.§ h) pontja és a 39/A § alapján az ingatlan-nyilvántartás lehetővé teszi az ingatlan jogi jellegének^[19] tulajdoni lapra való feljegyzését, vagyis utalni lehet a tanya jellegre. Az ingatlan-nyilvántartással kapcsolatos jogszabályok egyike sem rendelkezik azonban arról, hogy ki és milyen eljárás során kezdeményezheti a tanya jelleg feltüntetését.

Az ingatlan-nyilvántartásban a tanya jelleg feltüntetésének a hiánya azonban nem befolyásolja a tanyaéhoz fűződő joghatásokat, tehát egy földrészlet úgy is megfelelhet a tanya fogalmának, hogy a tanya jogi jelleg nincs feltüntetve az ingatlan-nyilvántartásban. Ezt támasztja alá a Tft. is, mivel nem köti a tanya fogalmát az ingatlan-nyilvántartásban való tanyakénti bejegyzéshez, csak ahhoz, hogy bizonyos kritériumoknak megfeleljen, mely kritériumok azonban az ingatlan-nyilvántartásból egyértelműen megállapíthatók (nagyság, művelési ág, épületek megnevezése).

4.3.3. A tanya, mint kivétel

A tanya, mint jogi kategória, a termőföldnek minősülő ingatlanok sajátos csoportja, mely egyrészt abban különbözik a termőföldtől, hogy speciális rendeltetésű épületegyüttes található rajta, másrészt abban különbözik a termőföldtől, hogy az általánostól eltérő szerzési, földvédelmi feltételek vonatkoznak rá.

A Tft. szabályozása a termőföldszerzés vonatkozásában mind belföldi magánszemély, mind külföldi magánszemély esetében a tanya kategóriával számos kivételre és kiskapura ad lehetőséget.

A Tft. szabályozása szerint belföldi magánszemély termőföld tulajdonjogát csak olyan mértékben szerezheti meg, hogy a tulajdonában legfeljebb 300 hektár nagyságú vagy 6000 aranykorona értékű termőföld legyen. A belföldi magánszemély nem szerezheti meg a termőföld tulajdonjogát, ha az annak fekvése szerinti településen az ő és közeli hozzátartozója^[20] tulajdonában lévő termőföld mennyisége a megszerezni kívánttal együtt meghaladná a település összes termőföld területének egynegyedét vagy az ezer hektárt.^[21]

A külföldi magánszemély és jogi személy termőföld tulajdonjogát nem szerezheti meg.^[22] Ez alól a tagállami állampolgárok esetében a tanya az egyik kivétel a tulajdonszerzésre.

A külföldi^[23] az önálló ingatlanként (földrészletként) legfeljebb 6000 m területtel kialakított tanya tulajdonjogát a termőföldnek nem minősülő más ingatlanokra vonatkozó szabályok alapján szerint szerezheti meg^[24] már most is. A nem tagállami állampolgár külföldinek csak arra van szüksége, hogy beszeresse a közigazgatási hivatal engedélyét,^[25] a tagállami állampolgár, valamint az Európai Unió tagállamában, illetve az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes államban, továbbá a nemzetközi szerződés alapján velük egy tekintet alá eső államban bejegyzett jogi személy vagy jogi személyiség nélküli szervezet 2009.04.30-ig engedéllyel, majd 2009.05.01-től engedély nélkül vásárolhat tanyát.^[26]

A rendelkezés alapjául szolgáló jogi fikció lényege az volt, hogy a tanyák a hozzájuk tartozó földdel nem annyira értékesek, hogy azok tulajdonosi minősége – legyen az külföldi vagy magyar állampolgár – globálisan meghatározó lehet a társadalom számára.^[27]

Azonban ez a rendelkezés magában hordozza a rendelkezés kijátszására vonatkozó megoldást is. Mivel a hazai szabályozás a megszerezhető gazdaságok számát nem szabályozza, így lehetőség van arra, hogy egy belföldi vagy egy külföldi magánszemély akár több tanya tulajdonát is megszerezhesse, így akár több hektár termőföld tulajdonosa lehessen, a szerzéskor csak a tanya kritériumának kell megfelelnie az ingatlannak, így külföldi állampolgárok több egymás mellett fekvő tanya megvásárlásával termőföldhöz juthatnak és az épületek fenntartására nincs garancia.

Összefoglalás

A fentiekből egyértelműen megállapítható, hogy a különböző tudományterületek eredményeit a jogalkotók nem vették figyelembe, amikor a tanya fogalmát meghatározták, illetve amikor a tanyaival kapcsolatos használati- és szerzőmódokat szabályozták. Véleményem szerint az egyik lényeges kérdés, hogy a jog elismeri-e a jövőben a tanyát, mint önálló művelési ágat és ez az ingatlan-nyilvántartásban megjelenhet-e.

A másik lényeges kérdés, hogy a tanyák új funkciói miként jelennek meg majd a jogszabályokban. Megengedett lesz-e csak a lakóépület és a hozzá tartozó valamilyen gazdálkodási funkció (mezőgazdaság, turizmus, stb.) egy bizonyos méret nagyságon belül vagy a tanya fogalom meghatározása ragaszkodik majd a lakó- és gazdasági épület és a mezőgazdasági tevékenység meglétéhez. Amennyiben a jelenlegi fogalom nem kerül újragondolásra, úgy felvetődik a kérdés, hogy mi történik azokkal a tanya-ingatlanokkal, melyeken a tulajdonszerzést követően az új belföldi vagy külföldi tulajdonos felhagyott a

mezőgazdasági műveléssel? Vagy mezőgazdasági gazdálkodást folytat, azonban elhanyagolja az épületek állapotát? Ha elegendő feltétel a termőföld minősítés és nem szükséges a mezőgazdasági termelés folytatása, akkor felesleges kritérium a gazdasági épület megkövetelése, mivel feladatát veszíti így az épület. Megfordítva is gondolkodhatunk, amennyiben egy termőföld területén gazdasági épület található, miért ne lehetne tanyaként kezelni, ha az adott területen lakóház építése nem kizárt?

A harmadik elgondolkodtató kérdés az Alföldön kívüli tanyák megjelenése. Miként lehetséges az, hogy pl. tipikus Balaton-felvidéki települések szőlőhegyein (!) megjelennek a „tanyák”, lakóépületekre adnak ki építési engedélyt olyan területeken, melyek sohasem szolgálták az ott-lakást és ezzel lehetővé teszik mind a belföldi, mind a külföldi magánszemélyek szinte korlátlan tulajdonszerzését. Miért nem lehet egy olyan szabályozást megalkotni, ahol az alföldi tanyák és a hobby-kerteknek minősülő szőlőhegyen lévő területek is megfelelően külön-külön szabályozásra kerülnek, elősegítve ezen területek újraeledését, illetve megmaradását.

Bizonyos méretnagyság alatt bizonyítottan nem lehet gazdaságosan mezőgazdasági termelést folytatni, még akkor sem, ha egy gazdálkodónak egymástól távolabb lévő településen több tanyája van. A jelenlegi szabályozás az 0,5 hektár alatti szőlőhegyeket is elnépteleníti: általánosságban elmondható, hogy ezen terület tulajdonosai az idősebb, 65 év feletti korosztályhoz tartoznak. Az örökösök gazdaságossági okok miatt nem mutatnak érdeklődést a gazdálkodás iránt, így ezen területeket ellepi a gyom – a legtöbb szőlőhegy nem minősülhet tanyának (nem rendelkezik lakóépülettel) és így szerzési korlátok alá tartozik.

Véleményem szerint sürgető feladat lenne a fogalmak tisztázása és a birtokméret alapú differenciált szabályozás megalkotása és az uniós állampolgárok számára egy bizonyos méreten aluli tanya, illetve egyéb nem összevonható külterület megszerzésének lehetővé tétele, függetlenül attól, hogy ott saját célra termelnek vagy megpróbálnak családi gazdaságot létrehozni. Egy új szabályozás mindenképpen ki kell hogy küszöbölje a jelenlegi kiskapukat nyújtó megoldásokat.

Irodalomjegyzék

7/1996. kormányrendelet

104/1991. kormányrendelet

109/1999 FVM rendelet

1987. évi I. törvény a földről

1991. évi XXV. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról

1993. évi II. törvény a földrendező és földkiadó bizottságokról

1994. évi LV. törvény a termőföldről

Becsei József (1993). A tanya-fogalom tartalmáról. Földrajzi Értesítő, XLII. évf. 1-4. 35-39

Csatári Bálint (2006): Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük. In: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete Gödöllő-Kecskemét, Kutatási jelentések 10. füzet

Erdei Ferenc (1976). Magyar tanyák (Hasonmás kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest

Györffy István (1937): A magyar tanya. In: Földrajzi Közlemények, LXV

Kurucz Mihály (2008): Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről. In: Geodézia és kartográfia, 60. évf., 9. szám

Légfelsőbb Bírósági döntések: EBH 1990.170, KGD2000.198, KGD2002.41, KGD2003.63, EBH 1999.170

Magyar értelmező kéziszótár Akadémiai Kiadó, Budapest 1982

Rác István (1980). A tanyarendszer kialakulása. In: Pölöskei F.-Szabad Gy. (szerk.) A magyar tanyarendszer múltja. 97-148. Akadémiai Kiadó, Budapest

Szenti Tibor: Hova fejlődhet a magyar tanya? <http://www.szenti.com/elpta.htm> (letöltés: 2011.06.01.)

^[1] Györffy István: A magyar tanya. In: Földrajzi Közlemények, 1937. LXV, 4-5. 70-93.

^[2] Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Akadémiai Kiadó, 1976.

^[3] Magyar értelmező kéziszótár Akadémiai Kiadó, Budapest 1982

^[4] Csatári Bálint: Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük

^[5] Csatári Bálint: Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük

^[6] Csatári Bálint: Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük

^[7] Szenti Tibor: Hova fejlődhet a magyar tanya?

^[8] Csatári Bálint: Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük

^[9] 1987. évi I. törvény 5.§ (1) és (2)

^[10] 104/1991. (VIII. 3.) Korm. rendelet 2. § (3) bekezdése

^[11] 1993. évi II. törvény a földrendező és földkiadó bizottságokról, 13.§ (2) a.)

^[12] 1994. évi LV. törvény 3.§ b) - 2001.12.31-ig hatályos definíció

^[13] 1994. évi LV. törvény 3.§ b) – 2002.01.01-től hatályos definíció

^[14] EBH 1990.170, KGD2000.198, KGD2002.41, KGD2003.63

^[15] EBH 1999.170

^[16] Csatári Bálint: Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük

^[18] Csatári Bálint: Tanyatervezési alternatívák és jogi hátterük

^[19] 109/1999 FVM rendelet 39/A§ (1): Az ingatlan jogi jellegeként feljegyezhető a társasház, szövetkezeti ház, bányatelek, műemlék, műemléki terület (...), tanya, helyi vagy országos jelentőségű védett természeti terület, törvény erejénél fogva védett forrás, láp, barlang, víznyelő, szikes tó, kunhalom, földvár, természeti terület, Natura 2000 terület, ökológiai folyosó, régészeti lelőhely, kiemelten vagy fokozottan védett régészeti lelőhely, ... továbbá olyan egyéb, a tulajdonjog közérdekű korlátozásával járó tény, amelynek ingatlan-nyilvántartási feljegyzését törvény elrendeli. Jogi jelleget egész ingatlanra vagy annak területi mértékben meghatározott részére lehet feljegyezni

^[20] PTK 685§ b: közeli hozzátartozók: a házastárs, a bejegyzett élettárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és neveltgyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő, valamint a testvér; hozzátartozó továbbá: az élettárs, az egyeneságbeli rokon házastársa, bejegyzett élettársa, a jegyes, a házastárs, a bejegyzett élettárs egyeneságbeli rokona és testvére, valamint a testvér házastársa, bejegyzett élettársa;

^[21] Tft. 5.§

^[22] Tft. 8.§

^[23] külföldi magánszemély (beleértve a tagállami állampolgárt is) és külföldi jogi személy

^[24] Tft. 8.§

^[25] A külföldiek ingatlanszerzéséről szóló 7/1996. kormányrendelet

^[26] Tft. 88/A

^[27] Kurucz Mihály: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről. 21. old.

Lőrinczi Gyula

A csődjogi mentesítés elméleti alapjai

I. A mentesítés fogalma és gyakorlata a fejlett csődjogi rendszerekben

A szerződéses kötelek teljesítésének elmaradását sokáig igen szigorúan szankcionálták a történelem folyamán. Ismertek a nem fizető adóssal szemben alkalmazott, a tartozáshoz képest aránytalanul súlyos retorziók. Még a XVIII. században is előfordulhatott a fejlett Angliában, hogy egy csekély összegű követelés jogosultja is elérhette olyan szankció alkalmazását, amely szinte szükségszerűen vezetett az adós halálához. Mivel senki sem volt kötelezett a börtönbe vetett adós élelmezésére, a szerencsétlen akár éhen is halhatott.^[1] Nem volt ez idegen a csődjogi szabályozás területén később adósbaráttá váló amerikai gyakorlattól sem,^[2] bár ott, a rideg viszonyok miatti kölcsönös egymásra utaltság érzése könnyebbé tette a mindennapi (kegyelem)kenyér beszerzését.^[3] A börtönbe vetett adósokra azonban nemcsak az éhhalál, hanem a járványok és az erőszakos rabtársak is életveszélyt jelentettek. Mi több, maga a törvény is előírt halálbüntetést arra az esetre, ha az adós nem működött együtt hitelezőivel.^[4] A korábbi korok és jogrendszerek mai szemmel nézve kegyetlen eljárásaival számos tanulmányban megismerkedhetünk.

Ez a rigorózus álláspont alapvetően három forrásból fakadt. Pro primo a kötelek abszolút voltának tételezéséből, amely jelen esetben a teljesítés minden körülmények közötti kikényszerítését, a nem teljesítő adós legteljesebb kiszolgáltatottságát jelentette, és gyakran vezetett mai szemmel nézve embertelen eljárásokhoz.^[5] A köteleket isteni kötelemmé emelő szerződéses elem szintén az abszolút jelleget erősítette.^[6] Több vallási rendszer, így a moszlim, de különösen a hindu a szerződések teljesítését vallási kötelezettségként írta elő, a szerződésszegéshez szankciókat fűzött.^[7] De a zsidó és a keresztény vallás is erkölcsileg elítélendőnek tartotta és tartja ma is a nem-fizetést. Pro secundo a korábbi korokban, amikor az individualizáció mai mércével mérve végtelenül alacsony szinten volt, az emberi élet értéke, a hozzá kapcsolt attribútumokkal együtt (méltóság, szemérem,^[8] tisztelet) ezzel közelítőleg azonos szinten leledzett. Ez a körülmény az adósok helyzetére is negatívan hatott. Pro tertio egészen a legutóbbi időkig az általános társadalmi szemléletben nem volt meg a gyengébb helyzetben lévő rétegek, csoportok felemelésére vonatkozó igény. Az adósok helyzetének könnyítése pedig még később, és még korlátozottabb formában formálódott közösségileg követendő céllá.^[9]

Közgazdasági szempontból nézve a dolgot azt mondhatjuk, hogy jóllehet már ebben az időszakban is ismerték azt a kapcsolatot, amely a teljesértékű

gazdasági tevékenységet folytató emberek száma, valamint a társadalom jóléte között fennáll, nem voltak képesek ez alapján segítséget nyújtani a gazdasági teljesítmény növeléséhez a csődjogi mentesítés eszközeivel.^[10] Ismereteink szerint legkorábban Angliában merült fel, hogy az adósok gazdaságba történő visszavezetésével a közjó növelhető. Sir William Blackstone fejtette ki a XVIII. század második felében, hogy a csődbukottak a csődjog és a saját szorgalmuk segítségével újra a Commonwealth hasznos tagjai lehetnek.^[11] A társadalmi-gazdasági tevékenység teljes értékű tagjainak a csődjog eszközeivel történő növelése (pontosabban szinten tartása) a mai amerikai szakirodalom számára *locus communis*.

A történelmi fejlődés során az adósokkal való bánásmód fokozatosan enyhült. Megszűntek a testi kényszert és megszegyenítést jelentő eszközök, mint a száműzés, a gályarabság, a bebörtönzés, a pellengérré állítás, a füllevágás, a fatönkbe vert karóhoz kötözés (ez volt a magyar gyakorlat)^[12], az utcákon való végighurculás (esetleg a csődre utaló táblával a nyakban). A XVIII. századra a legfejlettebb csődjogi rendszerek (Anglia és ennek amerikai kolóniái) már eljutottak az adósságok alóli mentesítés szabályozásához. Nagy különbség volt azonban, hogy amíg az angolok a mentesítést az adósi együttműködés elősegítése érdekében, tehát a hitelezői érdekekre tekintettel adták meg és szabályozták, addig az amerikai kolóniák ezt már akkor az adós védelme érdekében tették.^[13]

A mentesítés fogalma két részre osztható. Az általánosan ismert a személyhez kötött (in personam) adósságok, kötelezettségek eltörlése, amit anyagi mentesítésnek nevezhetünk. Az amerikai csődjog azonban ismeri az eljárási mentesítést is, ami azt jelenti, hogy a mentesített követeléssel kapcsolatban bármilyen végrehajtásra irányuló tevékenység tilos.^[14] Nemcsak a bíróságok (hatóságok) előtti jogérvényesítés, hanem minden olyan tevékenység tilos, amely bármilyen módon a mentesített adósság érvényesítését célozza.^[15] A bíróság előtti jogérvényesítés tilalma 1970-től az állami bíróságokra is kiterjed az Egyesült Államokban, ami azt jelenti, hogy a szövetségi csődbíró mentesítést elrendelő döntése az állami bíróságok előtt megkérdőjelezhetetlen.^[16]

A mentesítés bizonyult a leghatékonyabb és legsikeresebb eszköznek a csődjog fejlődése során. Először 1705-ben jelent meg Angliában (4 Anne Ch. 17), de nem mint adósvédő, hanem mint az adósok hitelezőkkel való együttműködését elősegítő eszköz. Ezt vették át egy évszázaddal később az amerikaiak az első szövetségi csődtörvényükben 1800-ban^[17], és ott futotta be máig tartó karrierjét, mint a magánszemélyek^[18] csődjének alapintézménye.^[19] A mentesítés fejlődése a következőket jelentette.

A/ Egyre szélesebb alanyi kört ölelt át a mentesítés (a legfontosabb esemény az volt, amikor kiterjesztették az adósságok eltörlésének a lehetőségét a kereskedőkről^[20] a kereskedelmi tevékenységet nem folytatókra, mai szóhasználatnál a fogyasztókra).

B/ Az eljárás megindítása egyre könnyebbé válik az adós számára (a mentesítéshez vezető eljárás megindítását kezdetben csak a hitelezők, később

maga az adós is kérhette, sőt az amerikai csődjog szerint fizetéseképtelenség sem szükséges ehhez).^[21]

C/ A hitelezőknek egyre csökkent a befolyásuk a mentesítés megadására (kezdetben hitelezői hozzájárulásra volt szükség, ez később megszűnt, illetve egyre kevesebb feltételnek kellett eleget tenni^[22]).

D/ Egyre több, nem common law jogrendszer veszi át a mentesítés jogintézményét.^[23]

Másik oldalról viszont azt látjuk, hogy a mentesítés jogintézménye sajátos módon szűkül, mégpedig két irányból is.^[24] Egyrészt egyre gyarapszik azoknak a követeléseknek a száma, amelyek alól az adós nem mentesülhet.^[25] Az adókötelezettségek, a bírságok megfizetése, az állami diákhitelk törlesztése, a tartásdíjak kifizetése, a szándékosan okozott kár megtérítése alól az adós nem mentesíthető. Másrészt gyarapszik azon esetek száma is, ahol az adós általánosságban nem mentesíthető.^[26] Ezek rendszerint az adós hitelezőkárosító magatartásával függenek össze. Így semmilyen kötelem alól nem mentesíthető az adós, ha a hitelezői megkárosításának szándékával bármilyen módon csökkentette vagyonát, úgyszintén amennyiben az adós elrejtette, meghamisította, stb. üzleti könyveit, hamisan esküdött, hamis követelést terjesztett be,^[27] jutalommal akart rávenni valakit a cselekvésre, vagy az attól való tartózkodásra, nem tudott kielégítő magyarázatot adni vagyonának csökkenésére, nem követte a bíróság utasításait. Korlátja a mentesítésnek az is, ha az adós nyolc éven belül már részesült ilyen mentesítésben.^[28]

A fejlődés iránya a fenti szempontok szerint vizsgált történelmi folyamatok alapján egyértelmű. Az adósok helyzetének könnyítése, a mentesítés jogintézményének kiterjesztése egyértelműen kijelöli azt utat, amin a csődjog évszázadok óta jár. Ennek függvényében joggal állíthatjuk, hogy a mentesítés elérhetősége és gyorsasága^[29] kifejezi egy csődjogi rendszer fejlettségét. Ennek inverzéből világosan következik az is, hogy a csődjogi rendszerek fejlettségi sorrendjét az határozza meg, milyen mértékben, alanyi körben és feltételek mellett mentesítik a nehéz gazdasági helyzetbe került személyt adósságai alól. Az amerikai rendszerben már a mentesítés finomra hangolása folyik pár évtizede, amely bizonyos adósságoknak és bizonyos adósoknak a rendszerből való kiszűrésével jár együtt.

A fent megállapított fejlettségi sorrendben az amerikai jogrend vitathatalanul első. Az adós, amennyiben jogosult az eljárás megindítására,^[30] a kérelem benyújtásával azonnali könnyítésben részesül (*order for relief*).^[31] Igen, a kérelem benyújtása maga a határozat, a bíróságnak külön határozatot nem kell hoznia.^[32] Szintén a kérelem benyújtása eredményezi a moratóriumot, amely valamennyi, az adós ellen folyó behajtási tevékenység (nemcsak eljárás) azonnali beszüntetését eredményezi.^[33] Ezt követően a bíróság áttekinti a kérelmet, és ha az megfelel a követelményeknek, mentesíti az adóst.^[34] A hitelezők az esetek több mint 90%-ában tudomást sem vesznek (bár szereznek) az eljárásról, a döntéshez szükséges

összes adat a kérelemben megtalálható, az adósnak általában csak mentes vagyontárgyai vannak, gyanús körülmény nem merült fel. Az amerikai csődbíróságok^[35] ezért futószalagon hozzák pár hónapon belül mentesítési döntéseiket. Pedig nem is kellene nagyon sietniük, mert a kapitális erősségű moratórium mindent "jegel".^[36]

A rangsorban a második a francia jogrendszer, amely egészen a XX. század legvégéig nem is ismerte a mentesítést. Az 1980-as években kibontakozott lakossági adósságválságra azonban a francia jogrendszer relatíve gyorsan és hatékonyan reagált. 1989 végén született meg a fogyasztói csőd intézménye (loi Neiertz).^[37] Az első szakaszban az adósságok bírósági határozattal való eltörlésére még nem volt lehetőség, csak kamatcsökkentés, átütemezés, a visszafizetési határidő kitolása jöhetett szóba. 1993-ben megtörtént a kodifikáció is, a fogyasztói csőd a francia jog integráns részévé vált.^[38] 1998-ban már a tényleges mentesítés^[39] is lehetségessé vált.^[40] Amennyiben az eljárás során kétségtelenné vált az adós fizetéseképtelensége, a fennmaradó adósságot a bíróság eltörölkthette. Később lehetővé vált a kifejezetten mentesítésre irányuló eljárás megindítása is (*rétablissement personnel*).^[41] A legutolsó lépcsőfok pedig egy, az amerikai megoldáshoz igen közel álló eljárás bevezetése, ahol az adóst külön végrehajtási eljárás megindítása nélkül, közvetlenül mentesítik, amennyiben vagyoni helyzete eleve reménytelenné tesz bárminemű kifizetést a hitelezők számára (*procédure de rétablissement personnel sans liquidation judiciaire*).^[42] Bö hús év alatt a francia jogrend eljutott a fogyasztói csőd hiányától a legkorszerűbb adósvédelmi eszközök alkalmazásáig.^[43] Jelentős eltérés az amerikai rendszertől, hogy az adós választási lehetősége korlátozott, mivel az eljárás a kezdetektől hivatalos mederben zajlik, egy bizottság (*commission de surendettement*) közbeiktatásával állami szervek veszik kézbe az adós sorsát. Az amerikai rendszerben csak a bíró keze van megkötve, az adós, bizonyos korlátokkal, válogathat a rendelkezésre álló eljárások közül.^[44]

A képzeletbeli dobogó alsó foka az angol (ausztrál,^[45] kanadai^[46]) jogrendszeré. Az 1986-os Insolvency Act a bíró kezébe tette le az adós, és így a mentesítés sorsát azzal, hogy a mentesítésig legalább egy évet^[47] várnia kell az adósnak. A körülményektől függően azonban a bíró elhalaszthatja, illetve feltételhez kötheti a mentesítést.^[48] Az eljárás 1883-tól létező hivatalos jellege,^[49] valamint a bírák hangsúlyos jogállása miatt az angol jog máig nem képes a legkorszerűbb mentesítési jogintézmények adaptálására.^[50]

Ezt a sorrendet azonban több ország veszélyezteti. Az olaszok például 2005-ben nagyon korszerű mentesítési eljárást vezettek be az olasz csődtörvény (Codice del fallimento, regio decreto 16 marzo 1942, n. 267) IX. fejezeteként (Della esdebitazione).^[51] A törvényi feltételeknek megfelelő adóst mentesítik a ki nem fizetett adósságok alól. A kedvezményt tíz évente egyszer lehet csak igénybe venni.^[52]

A hollandok sem voltak az adósbarát szabályozás úttörői. Ennek ellenére az 1893-as Faillissementswet III. fejezeteként hatályba lépett 2005. december 1-jén

a magánszemélyek adósságrendezésére hivatott eljárás (Schuldsaneringsregelung natuurlijke personen Art. 284-362), amely egy három éves periódus után lehetőséget ad a mentesítésre. Az országok sora hosszan folytatható lenne.

Csődjogi hagyományaihoz híven nehezkesebben reagált a német jogrendszer. Már maga a csődeljárás is későn jelent meg a német jogban. Évszázadokon át a hitelezők időbeli elsőbbsége határozta meg a kielégítési sorrendet (*race of diligence*). Először a Hanza-városok (Lübeck, Hamburg, Bréma) vezették be olasz mintára az arányos hitelezői kielégítést biztosító csődeljárást, de ők is csak a XVII. században.^[53] A birodalmi csődtörvényre (Konkursordnung 1877) büszke németek végül az 1999. január 1-jén hatályba lépett Insolvenzordnung keretei között lehetővé tették ugyan a mentesítést, ezt azonban egy hétéves (később hatéves) törlesztési periódushoz kötötték (Restschuldbefreiung).^[54] Ez a mai viszonyok fényében már nem tekinthető előremutató megoldásnak.

A magyar csődjog még nevezett ezen a területen.

II. A mentesítés céljai és elméleti alapjai

A mentesítés már a kezdetektől fogva többféle célt szolgált, és ennél fogva többoldali elméleti alapozást is kapott. A hangsúlyok időről időre eltolódnak, egyes országok régebbi korok megközelítését veszik át,^[55] más országok új utakat keresnek. Vegyük sorra azokat a célokat, amelyeket a mentesítési eljárás elé tűztek ki az utóbbi három évszázadban.

1. A végrehajtási eljárás elősegítése

A kezdetekben a jogalkotó az adós együttműködését akarta elérni a kollektív végrehajtás nagyobb sikere érdekében. A korabeli viszonyok és szokások még sokáig lehetővé tették, hogy az adós kivonja magát a csődeljárás alól. Egységes rendfenntartó erő nem lévén, a korlátozott információs hálózat tökéletlenségeit kihasználva az adósok relatív könnyedséggel szabadulhattak hitelezőik ölelő karjaiból. Az adós háza, valamint az elismert védett helyek (*recognized sanctuary*) szintén jó terepet kínáltak az adósnak a hitelezők előli bujkálásra. Ezért a korabeli jog kettős szorításba igyekezett fogni az adósokat. Egyrészt a legszigorúbb büntetéssel fenyegette a nem együttműködőket, másrészt viszont jelentős előnyöket (így mentesítést) kínált az együttműködőknek. A mentesítés mai szabályai is mindenhol megkövetelik az adóstól, hogy a törvénynek megfelelően kifejezetten segítse az eljárás lebonyolítását, és egyúttal tiltanak minden hitelezőkárosító magatartást. A végrehajtási eljárás lefolytatása, a nyitott ügyek lezárása, az adósok részvétele önálló jogi célként jelent meg, a hitelezői igények kielégítésétől függetlenül. Ez jól látszik az V. Károly által 1531-ben kiadott rendeleten, amely az adósságai elől menekülő adóst akkor is büntetni rendelte, ha végül valamennyi adósságát kifizette, és hitelezői is egyöntetően

felmentették minden büntetés alól.^[56] A csőd közügynek számított (és annak számít ma is), így az ehhez kapcsolódó eljárás megfelelő lebonyolítása is közérdek, és ennek megfelelően önálló cél.

2. A hitelezői igények kielégítése

A csődeljárás, mint univerzális végrehajtási eljárás természetes causája a hitelezői igények minél teljesebb kielégítése. Az egyes eljárások sikerét mind a mai napig mérik a kielégítési aránnyal. Jellemzően a nem biztosított hitelezők azok, akik igazán érdekeltek a csődeljárásban, illetve annak kielégítési arányban mért eredményességében. Ezért a mentesítés nem pusztán azzal tudott hozzájárulni a hitelezői követelések kielégítésének a biztosításához, hogy az adós részvételét elősegítette az eljárásban. A jogalkotó azzal, hogy a mentesítést gyakran a nem biztosított hitelezői követelések meghatározott hányadban történő kielégítéséhez kötötte, mintegy számszerűsítette a kockázatmegosztást adós és hitelezők között, egyben pótlólagos ösztönzőt építve a rendszerbe az adós számára a követelések kielégítésére. Ebben az alapelvben is a csődeljárás végrehajtási jellege domborodik ki. Egyben ez az univerzális végrehajtási eljárás legősibb, legkezdetlegesebb célja.

3. A morális tényező a mentesítésben

Korán megjelentek azok az elméleti fejtegetések, amelyek erkölcsi és jogi alapon is különbséget tettek az egyes adósok között. Gerard Malynes már 1685-ben^[57] megkülönböztette a csődbukottak három típusát. Az elsőbe tartoztak azok, akik javaikat a szerencse, a balvégzet, a véletlen folytán veszítik el. Ez lesz később a *honest but unfortunate debtor* (*débiteur malheureux et de bonne foi*) kategóriája, és mint ilyen, a mentesítés első számú alanya. A másodikba azok tartoznak, akik pazarlók (*wastrels*). Rájuk a mentesítés jellemzően csak korlátokkal vonatkozott. Már a mentesítést lehetővé tevő legelső törvény (4 Anne, ch. 7) kizárta a mentesítést abban az esetben, ha az adós eljátszotta a pénzét (több mint 5 fontot egy nap,^[58] vagy 100 fontot a bukás előtti évben), vagy több mint 100 fontot adott gyermeke hozományaként. A harmadik kategória a csalárd bukottaké, akik azután buknak meg, hogy másik javaiból meggazdagodtak. A mentesítés rájuk jellemzően nem vonatkozott. Érdemes megjegyezni, hogy a moralitás kizárólag a hitelezők irányában tett cselekedetek esetében volt releváns. A hiteljogviszonytól független amorális tettek csak akkor váltak befolyásoló tényezővé, ha fizetési kötelezettség (pl. kártérítés) keletkezett nyomukban. Aki elvont a csődvagyonból pár fontot, nem mentesülhet, de a gyilkos igen.^[59] Ez a diszkrepancia jól mutatja a jogi szabályozás, mint végrehajtási eljárás korlátait az erkölcsi sík koordinátarendszerébe helyezve. Mindezt figyelembe véve is azt mondhatjuk, hogy a mentesítés egyik célja az érdemes és az érdemtelen adósok közötti különbségtétel, az érdemes adósok számára nyújtott könnyítés segítségével. Ez

egyben ösztönzési célokat is szolgál a megfelelőnek tartott adósi magatartás kiváltása érdekében.

4. A hitelezők közötti különbségtétel

A hitelezők a csődeljárásban elméletileg egyenlők (*par conditio creditorum*), de kétségtelenül vannak közöttük egyenlőbbek. Bizonyos hitelezői csoportokat, érdemük alapján, jellemzően kivessznek a törvények a mentesítés hatálya alól. Két fő ilyen hitelezői csoport van. Az egyik a különféle tartásra jogosultak, a másik pedig az állami szervek.^[60] Ez utóbbinál már különbséget tesznek a törvények a követelés jellege szerint, illetve lehetőséget adnak ezen követelések alóli mentesítésre is speciális feltételek mellett. Ebben az esetben speciális közösségi érdekek kívánják meg a kivételezést. A mentesítés szabályai ezek szerint sajátos közösségi célok szolgálatában is állnak.

5. Az adós rehabilitációja

A mentesítés nem egyszerűen az adós felszabadítását jelenti a terhek alól. A korszerű szemléletben a komplex rehabilitáció kell legyen a cél. A legutóbbi időkben elterjedt az adós pénzügyi oktatását célzó és azt előíró szabályozás. Az amerikaiak mellett a franciák is megteremtették a lehetőségét a csődbukottak finansziális neveléséhez (*éducation budgétaire*).^[61] A rehabilitáció egyben szociális gondozást is jelenthet, amire megint a francia csődjog szolgáltat jó példát.^[62] Az adós rehabilitációja pszichológiai oldalról is kívánatos. Ez már a csődjog legprogresszívebb irányzatához tartozó kívánalom, csak *de lege ferenda* értelmezhető egyelőre. A rehabilitáció legkézenfekvőbb területe az adós gazdasági rehabilitációja. Az adóst újra a termelő-fogyasztó gazdaság, és egyúttal a hitelrendszer teljes értékű tagjává kell tenni.^[63] Ez egyben a hitelezők, és az egész társadalom tágran vett érdeke is. Különösen igaz ez az amerikai gazdaságra, amely kifejezetten a fogyasztási kiadásokra épít a gazdasági növekedés hajtóerejeként.^[64]

6. A jóléti állam biztonsági hálójának erősítése

Gazdasági válság esetén a csődök száma megszorodik. Lejtmenetben különös élességgel merül fel a fizetéseképtelen adósok helyzete. Azokban az országokban (így az Egyesült Államokban), ahol a jóléti rendszer történelmi okok miatt relatíve alacsonyabb szinten^[65] került kiépítésre, különösen fontos szerepet töltenek be az ilyen, quasi jóléti intézmények. A mai amerikai csődjog évi százezres nagyságrendben akadályozza meg azt, hogy döntően önhibájukon kívül kilátástalan pénzügyi helyzetbe került természetes személyek jórészt elveszenek a társadalom és a gazdaság számára. Egyúttal csökkenti a nyomást a jóléti rendszer klasszikus szolgáltatásai irányában, és újratekérésre (*fresh start*), valamint saját lábón állásra ösztönöz, pontosabban teremti meg ehhez a feltételeket. Az ezzel kapcsolatos költségeket pedig nem externalizálja, hanem

meghagyja abban a poolban, ahol keletkeztek. Erről a későbbiekben bőven lesz szó.

7. Gazdasági hatékonyság és kockázatmegosztás

A mentesítéssel járó csődeljárás egyben kockázattelepítés is. Ki viselje a hitelszerződés megíúsulásából, és általában a gazdasági folyamatokból természetesen eredő kockázatot? A csődjog és a mentesítés legkeményebb kérdésköréhez érkeztünk ezzel, ami alapvetően befolyásolja a szabályozás mikéntjéhez való hozzáállást. Ezért ezt a részt külön fejezetben tárgyaljuk. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy minél fejlettebb egy társadalom, annál inkább tudja ezeket a kockázatokat úgy elosztani, hogy egyrészt a kockázatot azok viseljék, akiknek az érdekkörében az felmerült,^[66] másrészt az érdekkörön belül azokhoz telepíteni, akik a megfelelő szellemi és anyagi bázissal rendelkeznek egyrészt a kockázatok minimalizálására, másrészt az ebből fakadó anyagi terhek közvetlen viselésére. De ez a gondolatsor már átvezet minket a csődjogi mentesítés elméleti alapjaihoz.

III. A mentesítés jogelméleti alapjai

A mentesítéssel foglalkozó szakirodalom általános hibája, hogy a mentesítés céljait, gyakorlati megvalósulását összemosza annak elméleti alapjával, ezért nem is képes tiszta képet adni vizsgálata tárgyáról.^[67] Tetézi ezt a káoszt az is, hogy a jogi és a közgazdasági megfontolások nem válnak szét, közgazdasági érvekkel hadakoznak jogi érvekkel szemben, és viszont,^[68] mindezt megfejelve az erkölcsi-vallási megfontolások diktálta érvrendszerrel.^[69] Ezért a tisztánlátás kedvéért szét kell választanunk az egyes megközelítési módokat. A mentesítés egyrészt jogintézményként értelmezhető, és jogelméleti, jogtörténeti alapozást igényel. Ez eddig elmaradt, illetve a szakirodalomban még nyomait is alig találni, vagy ha igen, az csak a mentesítés szabályainak történelmi fejlődését írja le. Ezt a feladatot próbáljuk elvégezni ebben a fejezetben. A mentesítésnek azonban közvetlen gazdasági következményei vannak, ezért helyénvaló egy közgazdaságtani alapvetés is. Erre már jóval több próbálkozás történt. Ezeket foglaljuk össze a következő fejezetben. Harmadik elemzési módként az erkölcsi (vallási) megközelítés kínálkozik. Ennek a témának is számottevő irodalma van már. Egy külön fejezet foglalkozik ezzel az oldallal.

A magára hagyott adós a primitív jogrendszerek sajátja. A korai hindu jogban például a végrehajtás kizárólag önsegély (*self-help*) keretében történt, ahol a hitelező az adós személyét is lefoghatta, feleségét, gyermekeit, állatait elzárhatta, vagy akár az adóst saját otthonában maradásra kényszeríthette. Ez általában volt jellemző a primitív jogra.^[70] Felmerül a kérdés, hogy az erkölcsi megfontolásokon kívül milyen sajátlagos jogi indokok szólnak az adós-hitelező viszonyba történő aktív beavatkozás mellett. Az okok a magánjog sajátos természetéből fakadnak. A klasszikus magánjog a gazdaságilag, jogilag, társadalmilag egymás mellé rendelt jogalanyok viszonyait szabályozza. Az eladó

és a vevő, a bérlő és a bérbeadó egyenjogú tagjai a civil társadalomnak, és mint ilyenek, kiegyensúlyozott jogi elbánásban részesülnek, illetve ilyen elbánásban kell részesíteni őket. A polgári törvénykönyvek szép példáit mutatják ennek az egyensúlykeresésnek. A nem kiegyensúlyozott szerződések ilyen környezetben feltűnőek, és az "idegenkezűség" gyanúját vetik fel.^[71]

Vannak azonban olyan gazdasági viszonyok, ahol ez a kiegyensúlyozott viszony nem áll fenn. Ilyen esetekben a magánjog benső lényegéből fakadó megoldás az, hogy a jog eszközeit alkalmazza a felek jogi, és ebből fakadóan gazdasági helyzetének kiegyenlítésére. Ilyen például az az eset, ahol fogyasztó áll szemben egy olyan jogalannyal, aki önálló foglalkozása vagy gazdasági tevékenysége körében jár el. A profi áll szemben az amatőrrel. A fogyasztó általában véve, pozíciójából fakadóan van gyenge pozícióban, ráadásul kiszolgáltatott tárgyává válik a marketing specialistái által folytatott manipulációnak. Egyszerre királya és szolgája a fogyasztó társadalomnak. A szegények, a tudatlanok, az idősek különösen kiszolgáltatottak.^[72] A fejlett jogrendszerek érzik az erőegyensúly immanens hiányát, és a jog eszközeivel, a magánjog lényegéből fakadó indíttatásból, annyira megerősítik a fogyasztó helyzetét, hogy ez fajsúlykülönbség már ne legyen túlnyomó.^[73]

Hasonló helyzet áll elő akkor, ha egy jogalany, önhibájából, vagy önhibáján kívüli okból nehéz gazdasági helyzetbe kerül. A pénzügyi satuba fogott személy gazdasági önállósága minimálisra csökken, kiszolgáltatottsága a végletekig fokozható.^[74] Ezért az előremutató jogi megoldások radikálisnak tűnő eszközt adnak az illetén sarokba szorult kötelezettnek: megteremtik a kötelelem feloldásának a lehetőségét. Az érdekeiben sértett hitelezői oldal ilyenkor persze renonszot kiállt, és finom csúsztatással igyekszik a tulajdon szentségét a szerződéses kötelelemre is ráfeszíteni. Holott a mentesítésre vonatkozó szabályok csak egy megbomlott egyensúlyi helyzetben alkalmazandó leges speciale csupán.

Abban az esetben pedig, ha a fogyasztó kerül nehéz gazdasági helyzetbe, kettős hátránnyal kell számolnunk. Ezért a fogyasztói csőd kezelése kiemelt szerepet játszik a fejlett csődjogi szabályozással bíró országokban. Ez a terület jelenti most a fejlődés fő terepét a jogalkotás számára, és a francia jogfejlődés alaposan feladta a leckét minden országnak, ahol érzékelhető mértékben egyáltalán létezik társadalmi-gazdasági-jogi affinitás ennek a problémának a kezelésére.

A dologi követelésekkel a csődjog teljesen másképp bánik, ebben az esetben a mentesítés nem működik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az adóst ilyen esetben teljesen védtelenül hagyná. Mind az amerikai, mind a francia jog sokrétű, valós segítséget nyújt az adósnak akkor is, ha a jelzáloghitellel biztosított követelés *in rem* viszonylatban a mentesítés ellenére fennmarad.

IV. A mentesítés gazdaságelméleti alapjai

A jogszabályoknak, kizárólag csak olyan mértékben, amilyen mértékben azt a jog sajátos jellege megengedi, és az igazodás a jogrendszer koherenciáját nem veszélyezteti, a gazdasági racionalitás zsinórmértéke szerint kell a hatályuk alá vett társadalmi-gazdasági viszonyokat rendezni. A mentesítés szabályainak megalkotásakor gazdasági oldalról ténylegesen kockázattelepítés (*risk sharing*) történik. A kötelezettségvállalás időpontjában egyik fél sem láthatja pontosan előre, milyen feltételek között kell majd a teljesítésnek megtörténnie. A kockázat nagysága függ a kötelemben érintett összeg nagyságától, valamint a kötelelem beálltát eredményező jogi tény és a várható teljesítés között eltelt idő hosszától. Minél nagyobb az összeg, és minél hosszabb az idő, annál nagyobb a kockázat. Ezek objektív, a felek személyétől független tényezők. Külön kockázatként jelenhet meg a szerződő fél személyében rejlő bizonytalanság. Ez egy szubjektív tényező, amely már a kötelelem létesítése előtt felmérhető és értékelhető. A szerződő fél személyében később bekövetkező változások már az idődimenzióban tárgyalt kockázati elem részét jelentik.

A mentesítés fő kérdése gazdasági oldalról az, hogy az objektív kockázatból fakadó veszélyviselést melyik félre terheljük rá. A történelmi fejlődés során, egészen a mentesítés megjelenéséig, ezt a kockázatot teljes egészében az adós viselte. Bármilyen természeti csapás,^[75] személyes balsors, üzlettársi ármány nyomán kialakult nehéz helyzetben az adós sok mindenkire számíthatott, de a jog védelmére nem. Sőt. A jog teljes mellszélességgel a hitelezők oldalára állt, minden eszközt megadott, amire a hitelezőnek szüksége volt követeléseinek érvényesítésére. Ez azonban nem ok nélkül alakult így.

A régi korok embere felfogásának nem képezte részét a vállalt kötelezettségek teljesítése. A primitív ember és a jóhiszeműség (*good faith*) idegenek voltak. Ezt a kort a görög hűség (*Graeca fides*) jellemezte.^[76] Ezzel kapcsolatban írja Maine, hogy a homéroszi irodalomban Odüsszeusz hamis leleményessége éppolyan erény, mint Nesztor bölcsessége, Hektór állhatatossága, vagy Akhilleusz hősiessége. A másik ember szavára való hagyatkozásból származó tényleges kötelezettség az előrehaladó civilizáció leglassúbb hódításai közé tartozik.^[77] És igen, ennek a hódításnak a fegyvertárát gyarapította az adósokkal szembeni csődjogi fellépés, valamint a vallási és erkölcsi normák érvényesítése is.^[78] Sok évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy egy összetett, soktényezős társadalmi folyamat eredményeként, amely folyamatnak csak egy komponense volt a csődjogi szankciórendszer, a gazdasági élet szereplői széleskörűen belsővé tegyék (ha tetszik, interiorizálják) a szerződések teljesítésének elvét. Ennek eredményeként a mai felmérések már azt mutatják, hogy a csődbukottak döntő többsége a bukás előtt mindent elkövet adósságai rendezése érdekében, és csak *ultima ratio* számára a csődjogi mentesítéshez való folyamodás.^[79] Nincsen tehát többé szükség adósnevelő csődjogi restriktiókra. Az évszázados múlt azonban nem múlt el nyomtalanul, nyomaiban itt él közöttünk. Ezért a mentesítés által érdekeiben sértett hitelezői kör bizton építhet erre a reminiscenciára, a régi reflexek működésbe hozásával.

Mindazonáltal felmerül a kérdés, miért is kell a nem fizetés kockázatát a hitelezőkre terhelni? A kérdésre adandó válasz nem lesz összefüggésben a fentebb leírtakkal, mivel itt már más koordinátarendszerben mozgunk. A *Treu und Glauben*^[80] uralma mellett szabadságunk nyílt a gazdasági kockázatok gazdaságilag racionális telepítésére. A jog belső kényszeréből fakadó adóssanyargatás célját elérte, és ezzel küldetését betöltötte. Immanens szükségletei kielégülvén, a jogi szabályozás sokkal nagyobb határrádiusszal állhat rá az ökonómia szükségleteinek kielégítésére. Igen ám, de mit kívánnak az ökonómia szükségletei? Ezek az igények három pontban foglalhatóak össze.

Először is a gazdasági racionalitás azt kívánja, hogy a költségeket ott viseljék, ahol azok keletkeztek. A kötelmek nem teljesítéséből fakadó terheket a gazdasági logika szerint nem szabad a kötelmen kívül állókra, jelesül az adózók általános pénzügyi pooljára, azaz az állami költségvetésre tolni. Az efféle externalizációt alapjában veti el a közgazdasági logika, amely éppen fordítva, erőteljes internalizációra törekszik minden olyan externália esetén, ahol ez egyáltalán lehetséges. Jellemző, hogy a legfejlettebb csődjogi rendszerekben (amerikai, angol, francia és a többiek) ilyen fel sem merül.

A másik követelmény, hogy a terhek jelentősebb részét az a fél viselje, ahol az információk a leginkább rendelkezésre állnak a gazdasági kockázatok felméréséhez. Az utóbbi évtizedekben már minden országban a XX. század második felében kialakult fejlett pénzügyi szektor áll tulajdonképpen kizárólagos jelleggel a hitelezői oldalon. És inentől kezdve téves az a megállapítás, hogy a hitelfeltevő, a potenciális adós az, aki több információval rendelkezik a várható kockázatokról. A hitelfeltevőnek ugyanis csak tapasztalati, anekdotikus ismeretei vannak a jövőbeni események bekövetkeztének valószínűségét megalapozó múltbeli folyamatokról. A professzionális pénzügyi szektor azonban a nagy számú múltbeli eset birtokában aktuárius ismeretekkel rendelkezik, és biztosításmatematikai alaposággal képes az ügyfélkockázatot felmérni.^[81] Arról nem is beszélve, hogy a magánszemély ügyfél könnyen befolyásolható, a bonyolult pénzügyi konstrukciókat nem látja át, ezért mind egészében, mind részleteiben kiszolgáltatott a pénzügyi intézmény profizmusának.

A gazdasági logika továbbá azt kívánja meg, hogy a kockázat azokat terhelje, ahol az adott gazdasági játszótér feltételrendszerét kialakítják. Mivel a modern gazdaságban a pénzügyi szervezetek azok, ahol ezt a feltételrendszert általános szerződési feltételek megalkotásával és alkalmazásával felállítják, az ebből keletkező terheknek is itt kell lecsapódniuk. Ezzel egyúttal oda helyeztük a teherviselést, ahol képesek ezeknek a terheknek a mérséklésére, mi több, elosztására. Ezzel egy újabb fontos momentumhoz értünk.

A mentesítéssel kapcsolatos elutasító vélemények egyik fő érve, hogy az megdrágítja a hitelhez jutást, így kevesebben jutnak hitelhez a lehetségesnél. Ez az érvelés azonban több okból is hamis és félrevezető. Egyrészt empirikus vizsgálatok igazolták, hogy a hitelek kamatlábait nem érintették érzékelhetően a csődjogi szabályok változásai. Másrészt, ha érintik is, az csak annyit jelent, hogy

a hitelfelvevők a kamatokban egyben egy sajátos biztosítási díjat is kifizetnek, amely egyfajta szolidaritási alapnak is felfogható azon sorstársaik számára, akik valamilyen okból nem tudják visszafizetni a felvett összeget. Ennél piackonformabb megoldást nem könnyű elképzelni.

A mentesítés pénzügyi szektorra gyakorolt gazdasági hatása azonban máshol keresendő. A hitelpiaci verseny ugyanis arra szorította a pénzintézeteket, hogy az alapvető pénzügyi szolgáltatásokért ne számoljanak fel díjakat.^[82] Ezért viszont a professzionális pénzpiaci szereplők rákényszerülnek arra, hogy a hitelfelvevelekből termeljék ki a működésükhöz szükséges mindenféle forrást (költség, betéti kamat, osztalék, adó, fel nem osztott nyereség, kockázati tartalék, egyéb kiadások). Mivel önmagában a (kamat)marge ehhez kevés lenne, a hátralékos adósok büntető jellegű pénzügyi megcsapolása fontos kiegészítő pénzforrássá lépett elő. A pénzintézetek fő gondja tehát nem az, hogy a gazdasági és jogi logika szerint is megalapozottan hozzájuk telepítik a kockázatviselést, hanem az, hogy a mentesítéssel kiengedik a fizetési késedelembe esett adóssá abból a pénzügyi sajtóból,^[83] ahol a hitelező nyereségének a tényleges kitermelése folyik.^[84] Ez azonban közvetlenül semmilyen formában nem kommunikálható, így a hitelintézetek kerülő utakra kényszerülnek.^[85]

Összefoglalva megállapítható, hogy a megfelelő kivételekkel körülbástyázott mentesítés gazdaságilag racionálisan telepíti a kockázatot.

V. A mentesítés erkölcsi vonatkozásai

Az erkölcsi értékrend a korábbi korokban a kötelezettségek mindenáron való teljesítése mellett állt ki, hasonló cél elérése érdekében, mint a jogi szabályozás, és azzal karöltve. Ebben a küzdelemben a vallás segítségére is számíhattak, bár a keresztényi könyörület gyakorta diktált eltérő megközelítést. Érdekes módon az amerikai kolóniák esetében a munkaerőhiányból fakadó szükség a jogalkotást, illetve a jogalkalmazást^[86] már akkor mentesítési szabályok alkalmazására készítette,^[87] amikor a vallás képviselői még a vállalt kötelezettségek feltétel nélküli teljesítésére buzdítottak, és a szerződéses kötelezettségeket Isten felé tett kötelezettségvállalásnak is tekintették (*Double Debtors*).^[88] A társadalmi megítélés, az erkölcsi norma parancsa az emberi lét szerveződésének legalapvetőbb rendező elve. Sem a jog, sem a gazdaság nem mehet szembe ezzel a normarendszerrel.^[89] Ezért nagyon fontos, hogy az erkölcs hogyan viszonyul a csődbukáshoz, illetve a mentesítéshez.

A bukáshoz és a mentesítés való viszony a fejlett társadalmakban pozitív változáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben. A csődhez kapcsolódó stigmatizáció, bár országonként eltérő mértékben, de jelentősen gyengült. A japán kultúra és erkölcs továbbra is az egyénre hárítja a felelősséget a gazdasági sikertelenségért, ezért a szeppuku modern változatai még ma is gyakran jelentik az egyetlen kiutat a gazdasági nehézségekből.^[90] A nyolcvanas-kilencvenes évek

elítelő Hollandiája^[91] viszont mégiscsak bevezette amerikai mintára a mentesítést 1998-ban, igaz egy hároméves adósságrendező eljárás lezárásaképpen.^[92]

Mint láttuk, a régi koroktól eltérően már jó ideje különbséget tesznek a bukások között (csalárd, hamis, vétlen). A mentesítési szabályok egyre általánossabbá válásával ez a különbségtétel jelentősen módosul dimenzióját illetően. Ma már nem úgy merül fel a kérdés, hogy felróható-e a gazdasági ellehetetlenülés a csődbukottnak vagy sem, hanem úgy, hogy a vétkes bukottak ki tudják-e használni a mentesítés kínálta előnyöket vagy sem. Másik oldalról közelítve a kérdést úgy is fogalmazhatunk, hogy a mentesítés előnyei mellett a társadalom ma már megelégszik a vétkes bukásoknál azzal a szankcióval, hogy kizárja az ilyen adósokat a mentesítés igénybe vételének a lehetőségéből. A csalárd bukottak a büntetőjog által nyerik el megérdemelt büntetésüket, velük itt részletesen nem foglalkozunk, bár *cum grano salis* a vétkes bukott kapcsán előadottak rájuk is vonatkoznak majd.

A fentiek alapján alapesetben, jelesül önhibáján kívül csődbe jutott adós esetén a fejlett országok erkölcsi normája a mentesítést rendeli alkalmazni. Vajon mit diktál az erkölcs akkor, ha az adósnak csak az a választási lehetősége maradt, hogy vagy a banknak fizet, vagy élelmet vesz a gyerekeinek?^[93] Természetesen az utóbbit, ahogy valamennyien, a megátalkodott Scrooge-okat kivéve, magunk is döntenénk.^[94] A ma problémája nem ebből fakad. Az erkölcsi norma ma azt tiltja, hogy a mentesítést olyanok is igénybe vegyék, akik erre érdemtelenek. A csődjogi érdemtelenség azt jelenti, hogy az adós oldalán felróhatóság állapítható meg a kialakult helyzet létrejöttében. Mint már említettük, az adóssághalmaz létrejöttéhez nem köthető, de egyébként a jó erkölcsbe ütköző adósi tevékenység nem jár a mentesítés lehetőségének megvonásával.^[95] Az adós nem kapcsolódó jog- és erkölcsellenes cselekedeteire egyéb szankciók vannak.^[96]

Az átlagpolgár ezért a mentesítés megítélésében jórészt abból indul ki, hogy az mennyire ad lehetőséget a kötelezettségek teljesítésének vétkes kijátszására. Véleményalkotását azonban súlyos torzítások terhelik, ezért a valós helyzetnél sötétebb képet lát. A ténylegesen létező, a valóságban minimális számú visszaélések^[97] a különböző pszichológiai defektusok miatt az egész rendszert teszik megkérdőjelezhetővé, erkölcsi támogatást adva a tényadatok alapján^[98] semmiképpen sem indokolható szigorításoknak. Tanulságos annak áttekintése, hogy milyen percepcionális torzítások is játszanak közre jelen esetben.^[99]

Az egyik ilyen torzítás a hozzáférési heurisztika (*availability heuristics*) nyomán jön létre. Az emberek az ítéletalkotás során a könnyen hozzáférhető, látványos és élénk színekkel ecsetelt történetekből azok gyakoriságára következtetnek. Ezt a tömegmédiá segítségével a hitelipar mélységében használja ki.^[100] Ezek az anekdotikus élmények könnyen beláthatóan többet nyomnak a latban a csődjogi rendszer működésének megítélésében az átlagemberek esetében, mint a mégoly alapos empirikus és statisztikai vizsgálatok.

A másik pszichológiai jelenség, ami a téves ítéletalkotásban közrejátszik, az alapvető hozzárendelési tévedés (*fundamental attribution error*). Az emberek

ezen elmélet szerint hajlamosak egy személy cselekedetinek magyarázatánál eltúlozni a személyes, diszpozicionális tényezők szerepét a szituációs, környezeti tényezők kárára. Minél inkább individualista a társadalmi, annál inkább eltúlozza a személyes tényezők szerepét.

A harmadik forrása az elfogultságnak, hogy az emberek szeretnék a világot igazságosnak (*just world theory*) látni, amelyben a kemény munka és az erkölcsös élet elnyeri jutalmát, míg a lustaság és az immoralitás megbűnhődik. Minél gazdagabb jövedelmi decilishez tartozik valaki, annál inkább hajlamos a szegénységet magának a szegénynek felróni.

Torzítást okoz az önvédelmi jellegű hozzárendelési tévedés (*defensive attribution bias*) is. Minél nagyobb a hasonlóság a megfigyelő és a megfigyelt csődbukott között, annál kevésbé hajlamos a bukást a megfigyelő az adós felelősségének betudni. Ezzel pszichikai védelmet nyújt előre magának arra az esetre, ha netán ő maga is hasonló helyzetbe kerülne. Ez az előzetes önfelmentés egyik esete.

A fenti torzítások miatt nem alakul ki reális kép a társadalomban a csődök valós okairól, tényleges lefolyásukról. Az Egyesült Államokban lefolytatott vizsgálatok egyértelműen bizonyították, hogy a csődvédelmet elsöprő többségben azok veszik igénybe, akiknek szánták: az önhibájukon kívül reménytelen helyzetbe került adósok. A három leggyakoribb csapás a következő:

- a/ a munkahely elvesztése,
- b/ egészségügyi probléma,
- c/ válás.

A gyermekkel rendelkező adósok esetében például ez a három ok eredményezte a csődvédelem alá menekülést az esetek 87%-ában.^[101] A maradék 13% döntő többségéről sem lehet azt mondani, hogy teljes egészében maguk tehetnek a kialakult helyzetről. E maradékba ugyanis olyan okok tartoznak, mint a bűncselekmény áldozatává válás, a természeti katasztrófa. Még a rossz befektetés, vagy a hitelkártyával történő túlköltekezés esetében állapítható meg leginkább az adós személyes felelőssége. Visszagondolva a francia szerző ezzel kapcsolatos megállapítására (egyszerre király és szolga), azonban ezt is árnyaltabban kell megközelítenünk.

A mentesítés szószólóinak ergo ebben az ellenszélben kell vívniuk mindennapi küzdelmeiket azért, hogy ez a korszerű, mind a magánjogi, mind a közgazdaságtani, mind pedig az alapvető erkölcsi normáknak megfelelő jogintézmény minél szélesebb körben, és minél csekélyebb akadállyal váljon hozzáférhetővé. Ehhez a küzdelemhez kívánt hozzájárulni a maga szerény eszközeivel ez a tanulmány is.

^[1] Ezt egy bírói ítélet kifejezetten ki is mondta Angliában. Ha senki nem érkezik az adós segítségére, "let him die in the name of God". *Dive v. Manningham*, 1 Plowden 60, 68, 73 Eng. Rep. 96, 108-109 (K.B., 1551). Idézi Bruce H. Mann, *Republic of Debtors - Bankruptcy in the Age of American Independence*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002, 88, 289.

^[2] Irodalmi igényű leírását adja például a New York-i New Gaol-ben uralkodó megindító állapotokról Mann, i. m. 87skk.

^[3] Így már korán létrejöttek adóstámogató szervezetek, főleg ott, ahol kifejezetten adósok számára hoztak létre börtönöket. Egyébként inkább helytálló arról beszélni, hogy adósokat tartottak fogva a börtönökben. Azért nem helyes általánosságban használni az adósok börtöne kifejezést, mert jellemzően az általános célú börtönök voltak az adósok elhelyezésének színterei is. New Yorkban a "Society for the Relief of Distressed Debtors", míg Philadelphiában a "Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons" nevű szervezetek kifejezetten ilyen célokat szolgáltak. Mann, i. m. 89.

^[4] Statute of Quatro Annae Ch. 17. (Másik idézési mód szerint: 4 Anne, Ch. 17). Egyébként pedig épp ez a törvény volt az, amely a mentesítést bevezette. L. infra.

^[5] Legjellemzőbb példája ennek a sokat idézett római jogi szabály a XII táblás törvényből, amely megengedte az adós testének feldarabolását, és a testrészek szétosztását a hitelezők között.

^[6] Már a Hammurabi kódex 77. §-a elrendelte a profit és a veszteség isten előtti rögzítését. Sándor István, *A társasági jog előzményei az ókori jogokban*, Jogtudományi Közlöny, 55. évf. 9. sz., 2000, 338.

^[7] Rafael Efrat, *The moral appeal of personal bankruptcy*, 20 *Whittier Law Review* 141 (1998) 166-167.

^[8] Több jogrendszerben az adósnak hiányos öltözetet kellett viselnie, és nyilvános megszégyenítésben volt része.

^[9] A mai magyar helyzetenél jobb példát erre teljesen felesleges keresni. Kevésbé jó példaként álljon itt Joseph Fay megállapítása az embereknek az 1803-as amerikai járvány idején tanúsított magatartásával kapcsolatban. "Humanity exerted herself in favor of every class of the community - except the debtors." Ergo a járvány idején megnyilvánuló nagy társadalmi szolidaritásból egyedül az adósok maradtak ki. Mann, i. m. 97. Mintha a mai Magyarországot járnánk.

^[10] A magyar csődjog erre még ma sem képes.

^[11] A csődbukott „by the assistance of his allowance and his own industry, may become a useful member of the commonwealth”. W. Blackstone, *Commentaries on the laws of England - Book the second*, Buffalo, New York, 1992 (reprint), 484. Az "allowance" itt azt a vagyont jelentette, amit az adós megtarthatott csőd eljárás esetén. Ez a csődjogi megoldás még fejletlenebb a mentesítésnél, de jó mutatja a fejlődés irányát.

^[12] Horváth Attila, *A magyar magánjog történetének alapjai*, Budapest, Gondolat, 2006, 475-477.

^[13] Részletes elemzést ad erről a koloniális csődjogról Peter J. Coleman, *Debtors and creditors in America - Insolvency, imprisonment for debt, and bankruptcy, 1607- 1900*, Beard Books, 1999.

^[14] BC §524. Effect of discharge

(2) operates as an injunction against the commencement or continuation of an action, the employment of process, or an act, to collect, recover or offset any such debts as a personal liability of the debtor, whether or not discharge of such debt is waived;...

Ilyen átfogó eljárási tilalom csak 1979, a Bankruptcy Code (a továbbiakban: BC).hatályba lépése óta létezik.

^[15] A hitelező akkor jár el helyesen (és ezt is teszik már az eljárás alatt, mint látni fogjuk), ha teljesen elfelejti a követelését, mert a mentesítést követően az azzal kapcsolatos minden lépése könnyen a bíróság megsértésének (contempt of court) minősülhet.

^[16] 92 Stat. at 2592 (codified at 11 U.S.C. § 524(a)(2) (1982 & Supp. II 1984)

^[17] 1. Apr. 4, 1800, c. 19, 2 Stat. 19, repealed Dec. 19, 1803, ch. 6, 2 Stat. 248.

^[18] Jogi személyek mentesítése kivételnek számít, és lényegében jószerivel csak az amerikai csődjogban lelhető fel, ahol a sikeres reorganizáció után a vállalkozást kifejezetten mentesítik a ki nem fizetett adósságok alól. BC §1141(d)(1)(A). Más angolszász országok is folytatnak hasonló gyakorlatot.

^[19] A mentesítés fejlődésének történetéről számos kiváló tanulmány áll rendelkezésre. Említsünk meg hármat a legjobbak közül. Charles J. Tabb, *The historical evolution of the bankruptcy discharge*, 65 *American Bankruptcy Law Journal* 325 (1991); Charles J. Tabb, *The history of the bankruptcy laws in the United States*, 3 *American Bankruptcy Institute Law Review* 5 (1995); John C. McCoid, II, *Discharge: The most important development in bankruptcy history* 70 *American Bankruptcy Law Journal* 163 (1996).

^[20] Sőt az Egyesült Államokban eredetileg csak a nagykereskedőkre terjedt ki a csőd fogalma, így maga a mentesítés is. "No one questioned that bankruptcy should apply only to large-scale commercial debtors. That was simply assumed." Mann, i. m. 207.

[21] Itt meg kell jegyeznünk, hogy egy 2005-ös amerikai törvény (Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act) érezhető visszalépést jelentett ezen a téren, bár ennek kezdetei egy 1984-es módosításig nyúlnak vissza. De mikor és hol volt a fejlődés útja hosszú távon egyenes?

[22] A legelső mentesítésről szóló törvény (4 Anne, Ch 17) sem kívánta meg eredeti változatában a hitelezők hozzájárulását, azonban ezt pár hónap múlva megváltoztatták, és négyötödös (szám és követelés szerint is) szavazati aránnyal hitelezői beleegyezést írtak elő. Az azonban így is tény, hogy egy rövid történelmi pillanatra az adósok (igaz, ekkor még csak egy velük együttműködésre kész hitelező útján, mivel csak hitelezők kérhették az eljárás megindítását) már 1705 és 1706 fordulóján elérhették a bíróságnál adósságaik eltörlését hitelezőik beleegyezése nélkül. Ehhez csak az kellett, hogy a törvény szerint járjanak el, és így az eljárási hivatalnokok többsége (commissioners) kiadja számukra az ezt igazoló bizonyítványt (certificate of conformity)

[23] Még a tradicionálisan hitelezőközpontú német jogrend is átvette a mentesítés egy korlátozott formáját Restschuldbefreiung elnevezéssel. Az ezt tartalmazó Insolvenzordnung 1999. január elsején lépett hatályba.

[24] Ez inkább csak a legfejlettebb példát adó amerikai jogrendszeren látszik tisztán. A következő példák egy összefoglaló elemzés részei csupán, csak közelítőleg tükrözik a Bankruptcy Code tényleges szövegét.

[25] BC §523. Exceptions to discharge.

[26] BC §727. Discharge.

[27] Ez azért lehet érdeke az adósnak, hogy így egy "látszathitelező" révén megtarthassa vagyona egy részét.

[28] Ezért a frissen mentesített csődbukottakat elárasztják a pénzügyi intézetek automatikus folyószámla-hitelre vonatkozó ajánlataikkal, hiszen nyolc évig számukra a mentesítés nem létezik. A hitelnyújtók Shylock-i világának legalább fele benne van az előző mondatban.

[29] A gyorsaság itt napra pontosan azt jelenti, mennyi idő telik el az erre irányuló kérelem benyújtása, és az adósságok alóli szabadulást jelentő bírói döntés hatályba lépése között.

[30] Minden természetes személy jogosult az eljárás megindítására, bár nem mindenki jogosult ezek közül a mentesítésre. Részletesen szupra. Maga az eljárás a BC hetedik fejezetén alapul (Chapter 7 Liquidation), természetesen az "általános rész" fejezeteivel együtt (Chapter 1, 3, 5). Az elmondottakból biztosan értehető, miért hívja a szakma ezt az eljárást "straight bankruptcy"-nak.

[31] A korábbi törvény (The Bankruptcy Act of July 1, 1898, c. 541, 30 Stat. 544, as amended, sometimes called the Nelson Act, repealed by Pub. L. 95-598) még az "adjudication" sokkal pejoratívabb kifejezését használta. Részletesen I. Bankruptcy Code, Rules and Official Forms, Law School Edition, Thomson West, 2006, 55.

[32] BC §301. Voluntary cases.

(a) A voluntary case under a chapter of this title is commenced by the filing with the bankruptcy court of a petition under such chapter by an entity that may be a debtor under such chapter.

(b) The commencement of a voluntary case under a chapter of this title constitutes an order for relief under such chapter.

[33] BC §362. Automatic stay.

[34] BC §727. Discharge.

[35] Ugyan külön csődbírói rendszer nincs az Egyesült Államokban, de a kerületi bíróságok (district court) keretein belül működnek csődbírák (bankruptcy judges). Ők a kerületi bíró alá vannak rendelve, hatáskörüket még amerikai viszonylatban is bonyolult szabályok határozzák meg.

[36] Szinte csak azon biztosítékkal rendelkező hitelezőnek van esélye kibújni alóla, aki valószínűsíti, hogy követelése nem kap megfelelő védelmet (adequate protection). BC §361.

[37] Loi n° 89-1010 du 31 décembre 1989 relative à la prévention et au règlement des difficultés liées au surendettement des particuliers et des familles.

[38] Loi n° 93-949 du 26 juillet 1993 relative au code de la consommation.

[39] Érekességként megemlítem, hogy a francia jog nem használja a mentesítésre a "décharge" kifejezést, ami olyan egyértelműen következne az amerikai szóhasználatból. Helyette az "effacement" a használatos.

[40] Loi n° 98-657 du 29 juillet 1998 d'orientation relative à la lutte contre les exclusions.

[41] Loi n° 2003-710 du 1er août 2003 d'orientation et de programmation pour la ville et la rénovation urbaine.

[42] Loi n° 2010-737 du 1er juillet 2010 portant réforme du crédit à la consommation.

[43] Ebben persze nagy szerepe volt a központosítás és az alulról szerveződés sajátos francia dichotómiájának, valamint a sok évszázados francia kereskedelmi jogi hagyományoknak. A fejlődés akkor is lenyűgöző.

[44] Alapesetben három eljárás (Chapter 7 Liquidation, Chapter 11 Reorganization, Chapter 13 Adjustment of an Individual With Regular Income) közül, de ha családi farmer vagy családi halász az adós, akkor négyből válogathat, mivel számukra egy speciális eljárást is biztosít a törvény (Bankruptcy Code Chapter 12 Adjustment of Debts of a Family Farmer or Fisherman With Regular Annual Income).

[45] Az ausztráloknál 1992 és 2003 között volt hatályban a korai mentesítés (early discharge), amely már 6 hónap múlva lehetővé tette a mentesítést. A most hatályos szabályok 5 éves várakozást írnak elő alapesetben. Ritka példa arra, amikor ilyen formában szigorítják újra a mentesítés szabályait.

[46] A kanadai csődjogban elég bonyolult a mentesítés szabályozása. A legrövidebb mentesülési határidő 9 hónap.

[47] IA s 279 (1). A korábbi (2004 előtti) szabályozás 3 évet írt elő: s 279 (2) (b). Az egy évre csökkentéssel az IA egyben eltörölte a két éves sommás eljárást (summary administration), mivel az okafogyottá vált.

[48] Részletes leírást ad Douglass G. Boshkoff, Limited, conditional, and suspended discharges in Anglo-American bankruptcy proceedings, 131 University of Pennsylvania Law Review 69 (1982).

[49] Amit gúnyosan "officialism"-nak neveztek el a kortársak, és ami a hitelezők által irányított eljárást váltotta fel.

[50] Még a "bankrupt" szóval sem voltak képesek szakítani, pedig ezt már az Insolvency Act előkészítő bizottsága (Cork Committee) is javasolta. Insolvency Act 1986 - with annotations by Ian Fletcher - Letitia Crabb, London, Sweet & Maxwell, 1986, 216.

[51] Olyannyira újdonságról van szó, hogy az "esdebitazione" terminus technicusát is minden bizonnyal újonnan hozták létre. A Herczegh-féle nagyszótárban sem szerepel, és korábbi olasz csődjogi szövegekben sem használják. Mindenesetre az intézmény maga teljesen új az olasz csődjogban, és feldolgozásra vár.

[52] Hasznos összefoglaló tölthető le (utolsó letöltés: 2011-04-14):
<http://www.dottoricommercialisti.net/documenti/relazioni/riforma%20fallimento/Riforma%20fallimento%20%28Esdebitazione%20e%20Fallimento%20Societ%C3%A0%29.pdf>

[53] Az olaszoknál már 1313-ból ismerünk csődtörvényt, míg a franciáknál I. Ferenc 1536-os rendelete adott részletes szabályozást. Loius Edward Levinthal, The early history of bankruptcy law, 66 University of Pennsylvania Law Review 223 (1918). Az első jelentős angol csődtörvény 1571-ben született. 13 Eliz., Ch. 7.

[54] Insolvenzordnung Achter Teil Restschuldbefreiung §§ 286-303.

[55] Erre jó példa a magyar törvényelőkészítés, amely a XVIII. század eleji Anglia megközelítését vette át a XXI. század elején, jelesen a hitelezői követelések teljesebb körű kielégítését tekinti a mentesítésre irányuló eljárás fő céljának. Idézzük e veretességében patinás szöveget szó szerint: „Ahol pedig az adós teljes (közel teljes) vagyontalansága állapítható meg, ott az adósságrendezési eljárás nem lenne képes betölteni legfontosabb rendeltetését, nevezetesen, hogy úgy mérsékli az adós egzisztenciális krízishelyzetét, hogy eközben javulnak a hitelezői esélyek is a követeléseik mind nagyobb hányadban történő kielégítésére.” IRM Előterjesztés a természetes személyek adósságrendezési eljárásának bevezetésére vonatkozó szabályozási koncepció társadalmi vitájához, Bp. 2009. február, 2. Itt tartunk.

[56] Levinthal, i. m. 246.

[57] McCoid, II.: Discharge: The most important development in bankruptcy history, 70 American Bankruptcy Law Journal 163 (1996) 188.

[58] Ebben az időben a mezőgazdasági napszám 10 penny körül mozgott. Lévén egy font 240 pennyt tett ki az 1970-es pénzreformig, az öt font 120 napszám eljátszását jelentette egy nap alatt. G. Clark, Farm wages and living standards in the Industrial Revolution in England, 1670—1850, 14. (http://www.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/papers/farm_wages_&_living_standards.pdf). Utolsó megtekintés 2011-04-17.

[59] Ez már másnak is feltűnt. "Why, finally, is discharge denied to an individual who has defrauded his creditors, but not to others, such as murderers or arsonists, who are morally reprehensible in other ways?" Thomas A. Jackson, The fresh start policy in bankruptcy law, 98 Harvard Law Review 1393 (1985) 1394.

[60] Egyes jogrendszerek további csoportokat is meghatározhatnak. Például a francia jog, több jogrendszerhez hasonlóan, a büntetőjogi kártérítéseket is kiveszi a mentesítés hatálya alól. Code de la consommation, Art. L333-1.

[61] Code de la consommation, Art. L331-3 II. al. 7.

[62] Uo.

[63] "...that discharge enables the debtor to resume economic participation in the open credit economy." Margaret Howard, A theory of discharge in consumer bankruptcy, 48 Ohio State Law Journal 1047 (1987) 1062.

[64] "Policy makers in the United States have chosen to fuel the economy not just through commercial activity but also through consumer spending, thus insuring that personal financial failure does not curtail future spending." Nathalie Martin, Common-law bankruptcy systems: similarities and differences, 11 American Bankruptcy Institute Law Review 367 (2003) 408.

[65] A valóságban sokkal fejlettebb, illetve más jellegű, mint azt a külső szemlélő számára a médiadeformálta kép mutatja.

[66] Az érdekkörön kívüli adózók pénzéből adósmentő programokat finanszírozni - semmiképp nem tekinthető korszerű megoldásnak.

[67] Itt a teljes vonatkozó irodalmat meg lehetne hivatkozni.

[68] Ez a különböző emeleteken kergetőzők tipikus esete. Senki soha senkit nem foghat meg.

[69] Hajlamosak vagyunk elfelejteni azt, hogy az interdiszciplinaritás nem azt jelenti, hogy egy probléma megoldásához vegyesen használjuk fel az egyes tudományágak nyújtotta eszközöket, hanem azt, hogy a tudományágak integritását tiszteletben tartva, több oldalról is megvizsgáljuk az adott társadalmi jelenséget. Az egyes tudományos területeknek ugyanis integráns struktúrájuk, fogalomrendszerük, vizsgálati módszereik vannak, amelyek nem sérülhetnek, és bonthatók, vagy vegyíthetők. Ezen túl csak a káosz van.

[70] Manu, VIII, 48 ff. Idézi: Levinthal, i. m. 230.

[71] Ilyen például az elfogadott, de hatályba nem lépett Polgári Törvénykönyvben a lízingszerződés szabályozása, amelyből süt az egyoldalúság és az idegenkezűség. 2009. évi CXX. törvény 5:359 - 366.

[72] A francia jog ebből az álláspontból indult ki, amikor bámulatosan rövid idő alatt fejlett fogyasztói mentesítési rendszert dolgozott ki. Nézzük ezt az alapozást szó szerint! "Mais, de façon générale, les consommateurs sont en position de faiblesse. Tout en bénéficiant matériellement du développement économique, ils tendent à devenir de simples objets manipulés par les spécialistes du marketing. Ils sont à la fois les rois et les esclaves de cette «société de consommation» qui caractérise les pays développés. La situation est particulièrement grave pour les consommateurs appartenant aux catégories les plus défavorisées, en raison de leur pauvreté, de leur ignorance ou de leur âge." Jean Calais-Auloy, Droit de la consommation, Précis Dalloz, Paris, 1992³, 2. Kiindulópontnak ez tökéletes. Ha vesszük az Örkeny-i paprikafűzért, és gondolataink nem kalandoznak el, megérthetjük, miért mentek végig a franciák röpke két évtized alatt a semmiből a teljes fogyasztói mentesítéshez vezető úton.

[73] Az új Ptk. csodálatos példáját adja ennek a kiegyensúlyozásnak, a fogyasztói szerződéssel szinte megkettőzve a kötelmi jogot, megnyitva egyúttal a továbbfejlődés lehetőségét ezen a területen.

[74] Az az ország, ahol a jogrend normál menetrendje megengedi télvíz idején gyerekes családok kiköltöztetését, nem nevezhető fejlettnak semmilyen mérce alapján. Ad hoc beavatkozásra pedig már a majomcsapat vezérhímje is képes.

[75] Csődjogi szemüveggel siralmas, amikor az árvíz sújtotta gazdától, csődvédelem híján, teljes kártérítést követelnek a felvásárlók a termékkértékesítési szerződések nem teljesítése miatt. Az ilyen típusú kockázatmegosztás idejét múlt megoldás.

[76] Levinthal, i. m. 228.

[77] H. S. Maine, Az ősi jog, Budapest, Gondolat, 1988, 227-228.

[78] Ahogy Marx írta egy helyen, hogy a parasztok betartották ugyan a földesúri földek integritására vonatkozó szabályokat, de ehhez igen sok pálcát kellett eltörni a hátukon.

[79] Sok meggyőző tanulmány és elemzés született ebben a tárgyban. Hivatkozással álljon itt az egyik legimpresszívabb. E. Warren - A. W. Tyagi, The two-income trap, Basic Books, New York, 2003, 71-95. A szerzők a teljes 4. fejezetet ennek a kérdéskörnek szentelik (The Myth of the Immoral Debtor).

[80] Bürgerliches Gesetzbuch § 242.

[81] Howard, i. m. 1063.

[82] Szerző is úgy jött el mind londoni (1 év után), mind Los Angeles-i (2 év után) bankjától, hogy egyetlen pennyt (centet) sem fizetett a bankoknak (kivéve a díszes amerikai csekkfüzetet). Viszont amikor áttekintette az esetleges automatikus folyószámlahitel (overdraft) következményeit, azaz hitelt vett volna fel, akár a csekély hitel többszörösét kitevő pénzügyi kötelezettséggel számolhatott volna.

[83] Az amerikai irodalomban "sweat box" a fejőterület neve.

[84] Érzékletesen szemlélteti ezt Warren - Tyagi, i. m. 138-139.

[85] Jó példa erre a Bankruptcy Code 2005-ös módosítása (Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act), amely a szakma mély felháborodása mellett lényegileg nem tett mást, mint megnehezítette a közvetlen és gyors mentesítés (straight bankruptcy a Chapter 7 - Liquidation alapján) igénybe vételét, hogy az adósokat tovább tudja izzasztani a "sweat box"-ban.

[86] A koloniális, prekonstitucionális időszakban a jogalkotó és jogalkalmazó hatalom gyakorta még nem vált szét.

[87] Részletesen lásd Coleman, i. m. passim.

[88] Mann, i. m. 37-44.

[\[89\]](#) A hatályos Ptk. ezt expressis verbis ki is mondja. "Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a jóerkölcsbe ütközik." 200. § (2). De jó példa hazai viszonylatban a magzatgyilkosság, eufemisztikus elnevezéssel az abortusz is. Az erkölcsi norma engedi, így a jog tehetetlen.

[\[90\]](#) Nathalie Martin, The role of history and culture in developing bankruptcy and insolvency systems: The perils of legal transplantation, 28 Boston College International and Comparative Law Review 1 (2005) 53-64.

[\[91\]](#) "Op het faillissement rust in Nederland nog een groot taboe." "In Nederland vormt het faillissement nog een bron van ellende, van schaamte en treurnis." Robert J. Blum, Faillissement en surséance 1994/1995, FED, 1994, 16, 44.

[\[92\]](#) Wet van 30 september 1893, op het faillissement en de surséance van betaling (Faillissementswet), Title III Schuldsaneringsregeling natuurlijke personen §§ 284-362.

[\[93\]](#) A nem etatista alapon kifejlődött gazdasági megközelítésnek ilyenkor eszébe sem jut, hogy ilyen esetben a gyermekek élelmezése érdekében a közkasszához nyúljon, amikor a gondviselő jövedelme egyébként elegendő lenne a létfenntartásra. Erről szupra a gazdasági alapoknál már volt szó.

[\[94\]](#) Howard, i. m. 1056.

[\[95\]](#) Azt nyomtatékosan meg kell jegyeznünk, hogy az amerikai jogban a mentesítés nem jog, hanem privilégium, és már a legkorábbi időktől nem a common law részeként, hanem a Chancery jogalkalmazásában fejlődött ki a XIV. századtól kezdve. Első formája a "bill of protection" volt. A mentesítés tipikusan az equity terméke.

[\[96\]](#) Aki furcsálja, hogy a gyilkos miért mentesíthető, próbálja meg egy kicsit kiterjesztően értelmezni a ne bis in idem elvét.

[\[97\]](#) Az ilyen álláspontot vallók óhatatlanul a sztálini büntetőjogi alapelvvel vállalnak szellemi közösséget. Inkább bűnhődjön száz ártatlan, mintsem egy bűnös megmeneküljön. A modern felfogás ennek éppen inverze.

[\[98\]](#) Egyedül az Egyesült Államokban végeztek mélyreható elemzéseket ebben a tárgyban. Ezek közül is kiemelkedett a Consumer Bankruptcy Project az 1980-as években. A fogyasztói csődökre vonatkozó empirikus vizsgálat összefoglalására, a következtetések levonására az alábbi művekben került sor. T. A. Sullivan - E. Warren - J. L. Westbrook: As we forgive our debtors, New York, Oxford University Press, 1989; T. A. Sullivan - E. Warren - J. L. Westbrook: The fragile middle class, New Haven and London, Yale University Press, 2000; E. Warren - A. W. Tyagi: The two-income trap, New York, Basic Books, 2003. Jelen tanulmányban közölt elméleti fejtegetések a lehető legteljesebb összhangban vannak a kutatási tapasztalatokkal.

[\[99\]](#) Az alábbi összefoglalásban nagyban támaszkodtunk a következő tanulmányra: Rafael Efrat, Attribution theory bias and the perception of abuse in consumer bankruptcy, 10 Georgetown Journal on Poverty Law and Policy 205 (2003). A munka bőséges hivatkozási forrást is ad. Ezeket itt nem ismételjük meg.

[\[100\]](#) Ez vezetett például konkrétan a progresszív ausztrál korai mentesítés 2003-as visszavonásához.

[\[101\]](#) Az itteni adatok forrása: E. Warren - A. W. Tyagi, i. m. 81.

Mészáros Sándor
Nótári Tamás – Sándor Pál László
A jogi latin nyelv alapjai.
(Budapest, Patrocinium Kiadó, 2011. 94 oldal)

Új színfolt jelent meg a hazai jogi latin oktatásának palettáján. Definiálhatjuk tankönyvként, jegyzetként, vagy talán leginkább oktatási segédanyagként – ki milyen fantáziát lát benne. Mindenesetre a cím kifejezi a szerzőpáros szándékát: egy olyan lényegre törő, tömör összefoglalással álltak elő, amely egyetemi oktatók és hallgatók munkáját egyaránt megkönnyítheti.

Immár több mint egy évtizede rendelkezünk egy kitűnő tankönyvvel: Bánóczi Rozália és Rihmer Zoltán *Latin nyelvkönyve* a szakma által elismert és jól bevált alapja az óratartásnak. Ezt a funkcióját még hosszú évekig be is fogja tölteni. E mellett a nagy összefoglaló mű mellett azonban helye van a hasonló jellegű anyagoknak, sőt mondhatni égető szükség lenne pl. szótárakra, szöveggyűjteményekre, stb. Szemmel látható, hogy a hallgatók különféle internetes forrásokból készülnek; szorgalmasabbak forgatják a forgalomban lévő nyelvtankönyveket vagy a *Latin kisokos* című kis füzetkét – ezek közül viszont egyik sem kifejezetten joghallgatóknak készült. Miért ne adhatnánk a kezükbe egyre specifikáltabb nyelvtani és lexikai összefoglalókat?

Jelen kiadvány lexikai és szövegbázisát Nótári Tamás egyik korábbi jogi regula-gyűjteménye adja, mely *A jognak asztalánál* címmel jelent meg néhány évvel ezelőtt. Az alapgondolat tehát ennek a korábbi válogatásnak nyelvtani magyarázatokkal való kibővítése volt, melyet Nótári egy társszerzővel, Sándor Pál Lászlóval együtt valósított meg. Munkájukban jó néhány meglepő újítást alkalmaznak, láthatóan áthágnak bizonyos megszokott módszereket. Ezek közül az ötletek közül néhány már első ránézésre is szimpatikus, néhány már kevésbé, vagy legalábbis fenntartással kezelendő, de az idő valószínűleg majd megmutatja, milyen irányban érdemes továbbfejleszteni a kezdeményezést.

A kötet pozitívumai közül az első, amit kiemelnék, az a tömör, világos és egyszerű stílusra való törekvés. Az egész könyv terjedelme a szószedettel együtt alig száz oldal. Ezáltal egy könnyen kezelhető, áttekinthető, csak a lényegre szorító leírást kap a hallgató. Így feltehetőleg az a megnyugtató benyomás alakul ki benne, hogy az előtte álló tananyag megtanulható. A magyarázatok minden apró nyelvtani és lexikai tudnivalóra nem térnek ki, de ha valaki részletesebb leírásokat keres, megtalálja a Bánóczi – Rihmer könyvben. A Nótári – Sándor szerzőpáros valóban csak az alapok átadására törekszik, melyeket az érdeklődők tetszés szerint mélyíthetnek, az oktatók pedig bővíthetnek. Jóllehet a nyelvtanban és a szövegben erősen szelektálnak, ez nem jelenti azt, hogy muszáj lenne órán is csak erre szorítkozni: a mindenkorai oktatóknak nagy teret hagynak, rábízván, hogy mennyit használ fel a könyvből, illetve mennyit ad hozzá. Itt valóban csak az alapok kaptak helyet.

Mindettől függetlenül elismerést érdemel, hogy ilyen kis mennyiségű példamondatból kiindulva egy igen komoly, jó ötszáz szavas szójegyzéket állítottak össze a szerzők. Ezzel valóban kellő alapszókincset szolgáltatnak egy joghallgató számára. Persze további módosításokra, a lexikai anyag bővítésére a későbbiekben szükség lehet.

Nyelvtani téren a fejezetek sorrendje és témái érdekes szerkezetet mutatnak. Az alaktan bevezető része a főnév- és melléknévragozásokkal indul, majd bőven foglalkozik a jelzős szerkezetekkel. Egyszerű és szemléletes módszerrel kerülnek bemutatásra először az 1.-2. declinációkból kialakítható jelzős szerkezetek. Csak ezek után emelkedik a nyelvtan a mondat szintjére, vagyis egészül ki az igékkal. Az igék után folytatódnak a névszóragozással kapcsolatos tudnivalók a 3. declinációval. Újabb szemléletes táblázatok mutatják be a jelzős kifejezések lehetséges variációit. Szerzőink tehát minden jel szerint a fontossági és nehézségi tényezőket párhuzamosan figyelembe véve alakították ki a sorrendet.

Tovább olvasva a könyvet hamar feltűnik, hogy az igeragozás erősen szelektált. A teljes paradigma csak a könyv hátán szereplő táblázatban látható. Ennek oka egyrészt egy hallgatóbarát hozzáállás lehet, hiszen a jogász növendékek általában nem rajonganak a különféle igeidők és igealakok tanulmányozásáért. Másrészt minden szentségtörés nélkül kijelenthetjük, hogy a jogi szövegek megértése általában nem is teszi elengedhetlenné az összes igeidő maradéktalan ismeretét. Úgy tűnik, a szerzők a példák számával is érzékeltetni kívánták a gyakorlati hasznukat, hiszen pl. a *praeteritum imperfectum* csak a bemutatás szintjén kerül elő, a *futurum imperfectum*ra pedig csupán egy utalás történik.

A függelékben szereplő, előbb említett összefoglaló igitáblázat igazi kuriózum, a könyv egyik lényeges eleme. Remek logika alapján, egy példaigén keresztül foglalja össze a teljes ragozást, feltüntetve mellette a létigét, mint fontos adalékot. Ezen a ponton említhetjük a névszóragozás táblázatait, melyek szintén könnyű összefoglalását adják a tanultaknak. Az avatott szemlélő néha hiányolja az alakváltozatokat és a kivételeket, melyek szerepeltetésétől a szerzők láthatólag idegenkednek.

Érdekes az a megfontolás, hogy az imperativusokat viszont beemelték a törzsanyagba. Valóban: a latin alaktannak ez a sokszor marginalizált témája a jogban előtérbe kerül az átlag szövegekhez képest. Törvényekben gyakran találkozunk a második imperativussal. Éppen ezért, ha már jelentőséget tulajdonítunk neki, ide kíváncozna néhány eredeti idézet.

Az igeneves szerkezeteket igen jól tárgyalja a könyv, remekül megválasztott példákkal. A magyarázatok egyszerű, tömör stílusa úgy segít eligazodni ebben az első látásra útvesztőnek tűnő rengetegben, hogy közben nem feszítik túl egy ilyen rövid összefoglaló munka kereteit. Nincsenek túlbonyolított leírások, viszont szerepel minden fontos tudnivaló.

Ha nem is szorul egészen háttérbe a mondatan témája, azért némiképp veszít a súlyából, pl. a *coniunctivus* és a mellékmondatok fajtái nincsenek igazi

mélységükben részletezve. Ez persze, tekintve az egyetemi órai kereteket és jelen kiadvány kitűzött céljait, egy szükséges rosszként tudomásul vehető. Mindazonáltal nem maradnak ki az olyan fogalmak sem, mint a *consecutio temporum* vagy a *coniugatio periphrastica*. Itt jegyzem meg, hogy talán még bekerülhetett volna a könyv végére egy tárgymutató is.

Mindent összevetve egy igen jó és használható kézikönyv látott napvilágot. Joghallgatók akár önállóan is tájékozódhatnak belőle a nyelvtan illetve a lexika alapjairól; de az órai munkában is felhasználható; sőt mindazok, akik már (vagy még) nem tanulnak latinul, de érdekli őket a téma, tájékozódhatnak belőle. Egyúttal szemléletbeli újszerűsége fontos módszertani kérdésekre világít rá: érdemes folyamatosan gondolkodnunk, hogyan lehetne még hatékonyabban, a mai kornak és hallgatóságnak megfelelően, s közben tudományos igényességgel hozzásegíteni a leendő jogászokat a szakmájukhoz szükséges háttértudás elsajátításához. Nyilván nincs egy vagy két üdvözítő módszer, de ha mindenki a maga ötleteivel hozzájárul a nagy egészhez, azzal épp eleget tesz az oktatás sikeréért. Tekintsük tehát Nótári Tamás és Sándor Pál László eme új könyvét is egy ilyen jellegű kezdeményezésként.

Molnár András
Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete[†]

Bevezetés

Tóth J. Zoltán első könyve 2008-ban jelent meg a Rejtjel Kiadó gondozásában, A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései címmel. A jelen kötet a halálbüntetés témáját más oldalról közelíti meg: míg a korábbi munka a problémakör általános kérdéseit állítja középpontba, addig az e helyütt bemutatásra kerülő írás a halálbüntetés jogtörténeti vetületeit dolgozza fel.

Az összesen hét fejezetből álló mű – címének megfelelően – két nagyobb egységből áll: az első három fejezet a legsúlyosabb szankció egyetemes, az utolsó négy pedig magyarországi jogtörténetét mutatja be. Az előbbi az ókortól kezdve ismerteti a halálbüntetés szabályozásának történetét, az utóbbi esetében a kiindulópont az államalapítás kora és az Árpád-ház uralkodása. Mindkét részre jellemző, hogy a halálbüntetés visszaszorulásával és az abolicionizmus térnyerésével zárja az ismertetést. Általánosságban elmondható, hogy a szerző – bizonyos eljárásjogi vonatkozások mellett – elsősorban a kivégzéssel büntetendő cselekmények bemutatására helyezi a hangsúlyt, a végrehajtás mikéntjéről kevesebb információt kapunk. Emellett bizonyos esetekben kiterjesztőleg értelmezi a „halálbüntetés” szót, és bevonja jelentéstartalmába azokat a magatartásformákat is, amelyek szankciója tulajdonképpen nem az állami erőszakszervezetek általi tevőleges kivégzést, ám a szankció alkalmazása valamiképp szinte bizonyosan egyet jelent az elítélt halálával.

I.

A könyv első fejezete a babiloni jog halálbüntetéssel kapcsolatos rendelkezéseit ismerteti. Hammurapi törvénykönyvében a legsúlyosabb szankcióval sújtandó cselekmények között éppúgy találhatunk – modern terminológiával élve – büntetőjogi, mint magánjogi természetűeket, ami jól példázza a két jogág elkülönültségének kezdetlegességét azokban az időkben. A büntetendő magatartások között szerepelnek „klasszikus” bűncselekmények, mint a lopás, a rablás, az emberölés, de kiemelt figyelemben részesülnek a nemi jellegű, illetve szakrális deliktumok is, valamint bizonyos emberhalállal végződő, mai kifejezéssel élve a kártérítési jog terrénumába tartozó élethelyzetek. Az egész

törvénykönyvet áthatja a *talio* elve, a kivégzés voltaképpen az okozott kár megfelelő ellenértékének tekinthető.

A zsidó jogot a szerző két egységben tárgyalja. Először az Ószövetség parancsait, ezen belül a mózesi törvényeket veszi szemügyre, melyek bizonyos tekintetben erősen emlékeztetnek Hammurapi törvényeire, különösen a *talio* elvének jelenléte okán. Ám másfelől fontos különbségek is fennállnak a két normagyűjtemény között. Így például a rabszolgák helyzete az ókori zsidó jogban sokkalta kedvezőbb volt, mint Mezopotámiában, emellett megjelenik az *asylum* intézményét, legalábbis a tettesek egy bizonyos köre (például a gondatlan emberölést elkövető személyek) vonatkozásában. Természetesen kapitális szankció sújtotta a nemi bűncselekmények elkövetőit is, ideértve a házasságon kívüli nemi kapcsolatra lépőket, bizonyos nemi eltévelyedések művelőit, vagy az erőszakosan közöszlőket. Emellett az üldözendő cselekmények markáns csoportját képezték a vallási bűncselekmények (például az istenkáromlás, bálványimádás).

Az Ószövetség után a Tóra értelmezését, kommentárjait tartalmazó Talmud és annak gyakorlata, az ún. *háláchá* releváns rendelkezései kerülnek ismertetésre. A halálbüntetés vonatkozásában elmondható, hogy az Ószövetséghez képest a *Talmud* kevesebb kivégzési nemet tartott meg. Figyelemreméltó, hogy a halálbüntetéses ügyekben eljárni jogosult kis, illetve nagy *szanhedrin* számos esetben tartózkodott a tali elvétől és a halálos ítéletek kiszabásától, emellett számos eljárásjogi garancia létezett a „*justizmord*” kiküszöbölésére.

Az iszlám jog három fő forrása az iszlám vallásjog (*saría*) részét képező *hudud*, az iszlám előtti törzsi szokásjogot felölelő *ginayát* vagy *qeszasz*, valamint a Korán utáni világi normákat egybefogó *tazír*. Mindhárom normacsoport kiró halálbüntetést bizonyos cselekményekre. Az első csoportba sorolható például a hitehagyás, a paráználkodás, a lopás. A másodikba a *talio* elve alapján szankcionált élet és a testi épség elleni bűncselekmények tartoztak. A harmadik csoport kézenfekvő módon a társadalmi-együttélési normákat, illetőleg az uralkodó érdekeit sértő cselekményeket ölelte fel.

A szerző nem hagyja ki elemzéséből a Távol-Kelet két legnagyobb birodalmát, a kínait és az indiait sem. Az ősi kínai jog sajátossága a közigazgatási és büntetőjogi szabályok egybefonódása, valamint a tényállások aprólékosan kimódolt rendszere: a bíraskodást végző tisztviselő keze éppúgy meg van kötve, mint a racionális állam weberi bürokratájáé. Az indiai jogot a kasztok közötti érintkezést szankcionáló egyes rendelkezések teszik egyedivé.

A római jog tárgyalásával a szerző az olvasók többsége számára ismerős vizekre evez. E jogrendszer meghatározó kettőssége volt a magánüldözés alá eső *delictumok* és a közüldözés alá eső *crimenek* megkülönböztetése. Az előbbiek közül egyedül a lopás járhatott „halálbüntetéssel”: az éjszaka tetten ért, illetve nappal tetten ért és fegyverrel védekező tolvajt bárki szabadon megölhette. Az utóbbiakhoz kapcsolódik egy sajátos szankciónem, a közösségből való kitasztítás,

ami gyakran felért a halálos ítélettel, hiszen a kiközösített személyt bárki megölhette vagy eladhatta rabszolgának.

II.

A szerző értelemszerűen nem foghatott hozzá a legsúlyosabb szankció jogi állapotának bemutatására minden egyes államalakulat vonatkozásában külön-külön, hiszen azok állandó időbeli változásai, valamint a szerteágazó – és nem egyszer törvénylerontó erejű – szokásjogok meghatározó szerepe jóformán lehetetlenné teszik az ilyesfajta vállalkozásokat. Ennélfogva a vizsgálódás a középkori büntetőjog általános jellemzőire, valamint a korszak jelentősebb jogrendszereire és a kánonjogra szorítkozik.

A középkori büntetőjogi fejlődés legfontosabb jellemzője az állami szabályozás lassankénti kizárólagossá válása (és ezzel együtt a törzsi-szokásjogi alapú magánbosszú visszaszorulása), illetve a tettközpontú szemlélet térnyerése volt. Emellett jelen volt a nyílt jogegyenlőtlenség, a fentebb említett szokásjogi partikularizmus, a büntetés-végrehajtás elrettentési, legitimációs és jogbiztonsági célú nyilvánossága, a tortúra alkalmazása, végül az *asylum* intézményének általános elismerése.

A népességet ritkító különféle társadalmi és egészségügyi okok (háborúk, járványok) mellett a földi élet siralomvölgy-jellegét kiemelő vallási gondolkodás is hozzájárult az emberi élet elértéktelenedéséhez, ennélfogva a halálbüntetés továbbra is rendes büntetésnek számított. A szerző által bemutatott eljárásjogi rendelkezések és kódexek szemléletesen mutatják be a terhelt kiszolgáltattott helyzetét mind az akkuzatórius, mind az inkvizitórius eljárásokban, továbbá képet kapunk a halálbüntetés elterjedt voltáról.

III.

A halálbüntetés eltörlésének gondolata a felvilágosodás korában jelent meg markánsan, emblematikus képviselője és dokumentuma pedig Cesare Beccaria olasz büntetőjogász, valamint 1764-ben megjelent műve, a *Büntetés és büntetés*. E fejezetben a szerző először az abolíciónak a jelentősebb európai országokban végbemenő folyamatát taglalja, majd külön alfejezetet szentel az Egyesült Államoknak – mint a halálbüntetéssel részben mindmáig élő országnak –, végül a világ többi részének abolíciótörténetét dolgozza fel. Általánosságban elmondható, hogy, legalábbis ami az euroatlanti világot illeti, az abolíció gondolatának a szellemi életben való stabil térnyerését követően két vonulat figyelhető meg a legsúlyosabb szankció elvetésében. Egyrészt láthatunk példát arra, hogy az intézményesített abolíciót hosszabb-rövidebb moratórium előzi

meg, vagyis noha a tételes jog tartalmazza a halálbüntetést mint rendes szankciónemet, a jogalkalmazásban eltekintenek tőle. Másrészt megfigyelhető, hogy a köztörvényes bűncselekmények halálbüntetés alóli kivonása jellemzően hamarabb következik be, mint a katonai, illetve államellenes bűncselekmények esetében.

A fentiekén túlmenően az is látható, hogy az abolíció nem mindig zökkenőmentes folyamat. Több ország esetében az egyszeri eltörlést újbóli visszaállítás követi – így például a felvilágosodásból kinőtt francia forradalom elején az alkotmányozó nemzetgyűlés elvi érveléssel kihirdeti a halálbüntetés eltörlésének szükségességét, ám végül a forradalom jakobinus vérfürdőbe torkollik –, máskor bizonyos „speciális körülmények” vezetnek a kapitális szankció rövid ideig tartó újbóli alkalmazásához – kézenfekvő példaként hozható fel egyes emblematikus náci kollaboránsok, vagy éppen a háborús főbűnösök kivégzése Nyugat-Európa több országában. A „jelentősebb európai országok” a következők e helyütt: Toscana (az egységes Olaszország megszületése előtt), Olaszország, Franciaország, Németország, Ausztria, Svájc, Anglia, Oroszország (ideértve a Szovjetuniót, majd a volt szovjet tagköztársaságokat is).

Az Egyesült Államokban a XIX. században meginduló mozgalmi múlt után a XX. század második felében csúcsosodik az abolíció körüli vita. A szerző a kulcsfontosságú érvek taglalásával mutatja be a szövetségi Legfelsőbb Bíróság ide vonatkozó ítéleteit, ezzel együtt a halálbüntetés alkotmányellenessé, majd – bizonyos garanciális korlátok közötti – újbóli alkotmányossá válását. A szerző alaposágát jellemzi, hogy figyelme a halálbüntetés témakörében hozott legfrissebb precedensre, a 2008-as *Baze v. Rees*-re is kiterjed.

Végül a „világ többi része” magában foglalja a skandináv és a Benelux államokat, Európa többi országát (Kelet-Közép-Európát is beleértve), valamint e kategórián belül kerül sor a halálbüntetés helyzetének átfogó ismertetésére az Európán kívüli kontinensek országai kapcsán.

IV.

Mínt hogy a feudalizmus éppúgy gyökeret vert a középkori Magyarországon, mint Európa többi államában, a középkori jog fentebb vázolt jellegzetességei a magyar büntetőjog vonatkozásában is fennálltak. A szerző kiemeli, hogy a magyar feudalizmus büntetőjogi szempontból tulajdonképpen 1880-ig, az első átfogó büntető anyagi jogi törvénykönyv, a Csemegi-kódex hatálybalépéséig tartott. Szent István és Szent László egyes rendelkezéseinek rövid ismertetése után a szerző rátér a törvények és az egész országban érvényesülő szokásjog felvázolására.

A halálbüntetéssel (is) sújtható cselekmények három csoportra oszthatók. A fő- és jószágvesztéssel konjunktíve szankcionálandó hűtlenségi cselekmények kezdetben egyet jelentettek a király személye vagy családja elleni támadásokkal,

később azonban kiterjedt az állam függetlensége, valamint a közrend, sőt, a keresztény vallás elleni, majd egyes személy elleni és nemi deliktumokra is. A fő- vagy jószágvesztéssel alternatív szankcionálandó hatalmaskodás fogalma a súlyos következményekkel járó, ám hűtlenségnek nem minősülő magatartásokat öleli fel. A harmadik csoportot a jellemzően helyi szinten szabályozott egyéb nyilvános vagy közönséges bűncselekmények képezték.

V.

Noha a szerző a magyar feudalizmus korát a késő XIX. századig datálja, önálló fejezetben tárgyalja a halálbüntetés jogtörténetét a felvilágosodás korától a dualizmus végéig. Döntése mögött értelemszerűen a felvilágosodás eszméjének a halálbüntetéshez kapcsolódó attitűdre gyakorolt hatás áll. A XVIII. században ugyanis a magyar jogrendszerben is megfigyelhető a büntetőjog humanizálódása. Ez – a boszorkányüldözés és a kínvallatás visszaszorulása mellett – a halálbüntetés alkalmazásának leszűkítését is maga után vonta. A folyamat kiemelkedő állomása egy 1795-ös tervezet volt (megtárgyalására nem került sor), mely a lehető legritkább esetekre rendelte alkalmazni e szankciót. Úgyszintén kiemelést érdemel az 1843-ban bemutatott, ám törvényerőre szintén soha nem lépett tervezet, mely egy az egyben kihagyta a legsúlyosabb szankciót a lehetséges büntetési nemek köréből. Noha a forradalmat követően, Deák igazságügy-miniszterré válása okán elvileg megnyílt a lehetőség e tervezet hatályos joggá emelésére, kezdetben az alapvető alkotmányjogi-államszervezeti kérdések előtérbe kerülése, később a forradalom vívmányainak megőrzését célzó, súlyosabb eszközöket követelő rendelkezések elvágták ennek az útját. A szabadságharc leverését követően különleges haditörvényszékek ítélték halálra annak fontosabb alakjait, az 1852-es új büntető törvénykönyv pedig ismét rendes büntetésként szabályozta a kapitális szankciót.

Az 1848 előtti büntetőjogi rendelkezéseket visszaállító Ideiglenes Törvénykezési Szabályok után 1878-ban megszületett az anyagi, 1896-ban pedig (1900-as hatálybalépéssel) az alaki büntetőjog átfogó kódexe. A Csemegi-kódex ismerte a halálbüntetés intézményét, ám csak igen szűkre szabottan, a király meggyilkolása, szándékos megölése, ezek kísérlete, illetve gyilkosság esetén, és az általános rész ilyenkor is lehetőséget biztosított az elkövető javára szóló bírói mérlegelésre. A bűnvádi perrendtartás részletesen szabályozta a kegyelmi eljárást, a végrehajtás részleteit, valamint esetleges akadályait – például terhes nő vagy elmebeteg számára nem volt kihirdethető a halálos ítéletet jogerőre emelő felsőbb bírósági határozat, továbbá az ilyen személyeket nem lehetett tájékoztatni a kegyelmi folyamodvány eredménytelenségéről. Összességében elmondható, hogy e kódexekkel a kor szellemiségének megfelelő, színvonalas szabályanyag született.

VI.

A zaklatott XX. századot a büntetőjog anyagának nem kevésbé zaklatott változásai kísérték, attól függően, háborúban álltunk-e éppen, avagy sem. Nem meglepő, hogy e fejezetben kiemeltebb figyelem jut a katonai jellegű bűncselekményeknek mint halálbüntetéssel (is) sújtható magatartásoknak. A sort a katonai büntetőeljárást szabályozó, valamint a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező jogszabályok nyitották 1912-ben. A halálbüntetés szempontjából is releváns, hogy e rendelkezések szabályozták a gyorsított büntetőeljárást, melynek keretében természetesen e szankció is kiszabható volt.

A Tanácsköztársasággal soha nem látott államforma született, a korábbiaktól egészen eltérő ideológiai gyökerekkel. Ez hatást gyakorolt a legsúlyosabb szankció anyagi jogi vetületeire, hiszen az államosítást, a Vörös Hadsereg felállítását, a szocialista államberendezkedés kialakítását akadályozó cselekmények akár ily módon is büntethetőkké váltak, de az eljárásiakra is, ugyanis a rendes törvényszékek és a rögtönítélő bíróságok mellett létrejött egy sajátos jogi fórum: a forradalmi törvényszék, mely főszabály szerint a rendelettel a hatáskörébe utalt cselekményekben járhatott el, de „sürgős szükség esetében” a rendeleteken kívül eső cselekmények kapcsán is indíthattak előtte eljárást.

A Horthy-korszak jellemzője volt a statárium elrendelhetőségi időtartamának meghosszabbítása a háború utáni időkre. Ez egyrészt eszközként szolgált a Tanácsköztársaság prominenseinek felelősségre vonására, másrészt az illegális kommunista mozgalom alakjaival szemben is egyfajta jogi fegyvert jelentett. Az előbbire az 1920-as évek elején került sor, ezt követően 1931-1932-ben ítétek halálra és végezték ki több mozgalmárt. Ami ezen kívül a halálbüntetés anyai jogi szabályozását illeti, az e szankcióval sújtott cselekmények körét továbbra is zömmel katonai bűncselekmények tették ki. Az 1939-es honvédelmi törvény bővítette a legsúlyosabb jogkövetkezménnyel sújtható magatartások, valamint ezek lehetséges tetteseinek körét, emellett felhatalmazta a kormányt arra, hogy a háború idejére szóló rendelkezések hatályát kiterjessze az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély idejére, illetve széles körben felhatalmazta rögtönbíráskodás elrendelésére.

Közvetlenül a második világháború lezárását követően Magyarországon is megkezdődött a főbűnösök felelősségre vonása. A feladatot a népbíróságok látták el. A szerző a főbb anyagi és alaki normák ismertetése mellett rámutat, hogy e fórumok összetétele óhatatlanul lehetővé tette az elfogult ítélezést.

A fejezetet a korai államszocializmus büntetőjogának bemutatása zárja. Talán két sajátosság emelhető ki ehelyütt: egyrészt ismét halálbüntetés is kiszabható volt a szocialista társadalmi célok súlyos hátráltatása miatt, másrészt pedig – az ideológia szerint – halálbüntetés csak átmenetileg volt szükséges, hiszen a kommunista társadalomban a bűnözés megszűnése okán minden büntetés szükségtelenné válik majd.

VII.

A szocializmus éveiben a halálbüntetés a büntető anyagi jog általános részében szabályozott, rendes büntetési nem volt. Ténylegesen azonban – különösen a szocializmus kései évtizedeiben – viszonylag ritkán éltek vele, és az ítéletet ilyenkor sem mindig követte végrehajtás. A szerző táblázatban mutatja be az 1961. évi V. törvény, annak 1971. évi 28. tvr. általi módosítása, valamint az 1978. évi IV. törvény által tartalmazott, halálbüntetéssel fenyegetett tényállásokat.

A fejezetet az abolíció térnyerésének bemutatása zárja. Noha már 1978-ban született a legsúlyosabb szankció teljes vagy részleges eltörlésének megfontolására buzdító szakvélemény, az elképzelés egy 1983-as konferenciát követően vert gyökeret a magyar jogi gondolkodásban. A rendszerváltás után hamarosan meg is született a jól ismert, 23/1990 (X. 31.) ABH, mely alkotmányellenesnek nyilvánította halálbüntetést. Ennek kapcsán a szerző bemutatja az Alkotmánybíróság által felkért három szakértő, Földvári József, Korinek László és Sajó András álláspontját.

Zárszó

Tóth J. Zoltán műve alaposan körbejárja a halálbüntetés intézményének jogtörténetét. Az egyetemes jogtörténeti rész tekintetében természetesen az anyagi jogi vonatkozásokra esik a hangsúly, a magyar jogtörténeti rész azonban aprólékosan feldolgozza a halálbüntetéshez kapcsolódó eljárásjogi és végrehajtási jogi, sőt, – a források hozzáférhetőségének megfelelően – a tényleges érvényesülési vonatkozásokat is. Összességében az olvasó képet kap a történelem során halálbüntetéssel sújtott főbb cselekménytípusokról, a legsúlyosabb szankció eltörléséhez vezető fontosabb jogtörténeti csomópontokról, valamint a hazai szabályozás részletes történetéről. Átfogó jellege okán a mű hiánypótló írásnak tekinthető, mely logikus szerkezete és világos nyelvezete miatt a szakmabelieken túl a laikus közönségnek is bátran ajánlható.

† Századvég Kiadó, Budapest, 2010, 385 p.

Tamás NÓTÁRI
**Cicero's Concept of *tyrannis* and on the Historical Background of
his *orationes Caesarianae***

Abstract:

The so-called *orationes Caesarianae* of Cicero (i.e. his *Pro Marcello*, *Pro Ligario* and *Pro rege Deiotaro*) were delivered in 46 and 45 BC and addressed to Caesar: *Pro Marcello* was created seemingly as a statement of the defense, actually as a political oration. *Pro Ligario* delivered in 46 and *Pro rege Deiotaro* delivered in 45 were Cicero's only forensic speeches—although various doubts may arise in both cases, whether they could be considered real trials—after the civil war, in which praising Caesar's *clementia* he seemingly legitimized his *dictatura*. First, we outline the historical background of *Pro Marcello*, after that we compare the image of Caesar outlined in *Pro Marcello* with the reality of politics of the period. (1) Then, we focus on the legal and historical background of *Pro Ligario* (2) and *Pro rege Deiotaro* (3) and highlight how the orator voices his conviction that he considers the *dictator's* power and *clementia* illegitimate.

**1. ON THE HISTORICAL AND LEGAL BACKGROUND OF
*PRO MARCELLO***

Pro Marcello—which seems to be a statement of the defence but actually is an *oratio* addressed by Cicero to the *dictator* expressing gratefulness over the pardon granted by Caesar to Marcus Claudius Marcellus—was delivered by Cicero most probably in September 46, i.e. before the *Ludi Caesaris*, in the senate, breaking his silence after a long while. After the series of festivities arranged in honour of Caesar the relation between them significantly deteriorated, so it is hard to imagine that the orator praised the *dictator* in *Pro Marcello*. After the victory at Thapsus on 6 April 46 the senate showered Caesar, who came home on 25 July from his campaign in Africa, with several honours—a fourteen day festivity, seventy-two *lictors* ordered to the *triumphus*, *ensor's* and *praefectus morum's* office for three years and erecting a

statue representing half-gods attributes, including the *dictator's* power voted for ten years.^[1] The weeks following homecoming were spent with preparing the series of festivities, and by Caesar working out an overall reform package, among others, on settling the veterans.^[2] The *dictator* resolutely stood up for his peace politics and made efforts to win over his former enemies, including Cicero, as after Pharsalus he granted most of his enemies pardon, and assigned prioritised tasks to some of them—Ser. Sulpicius Rufus, M. Iunius Brutus, Dolabella and C. Cassius Longinus.^[3] Based thereon in his letters Cicero could report good news to his friends still in exile, so for example, to Ligarius, Trebianus and Nigidius Figulus.^[4] At this time Cicero could feel safe in Rome as he received proper security from Caesar and owing to the good offices of his friends A. Hirtius and L. Cornelius Balbus who were given positions in the new administration and C. Cassius Longinus, M. Iunius Brutus and P. Cornelius Dolabella who received pardon.^[5] At the request of and addressed to Brutus he wrote the work on the history of rhetoric named after the addressee (entitled *Brutus*) and he began *Cato maior de senectute*. Cassius, Dolabella and Hirtius stayed long at their master's villa in Tusculum, who sent them to Caesar: in his letters addressed to his friends he notes that his influence in Rome has significantly decreased, he follows Epikuros not liked by him, he waives to produce effect on Caesar's administration, and he desires to live solely for his theoretical work. These works, as a matter of fact, were aimed at praising and restoring the state of form of the republic.^[6] It was in this political environment that amnesty was given to the former *consul*, M. Claudius Marcellus, the only one of Caesar's enemies having stayed alive, whom Caesar's most resolute opponent, Brutus himself acknowledged as early as in his work entitled *De virtute* published in the beginning of 46.^[7] Being one of the *consuls* of the year 51, Marcus Claudius Marcellus as the colleague of the famous jurist, Servius Sulpicius Rufus made efforts in vain to order Caesar back from his governor's office in Gallia, tried to prevent Caesar from applying for *consulatus* while being absent and made several attempts at formal accusation against Caesar.^[8] At the same time, in 49, quite wisely, referring to lack of proper preparedness he took a position against starting civil war. Having retired to Mytilene on Lesbos after Caesar's victory at Pharsalus, he devoted his life to intellectual activity, yet, he

was not willing to ask for mercy from the *dictator*.^[9] In his letters written in August 46 Cicero tried to convince him stating that by refusing Caesar's pardon he endangers both his property and life.^[10]

To Cicero, the prime fighter for the rights of the senate, Marcellus was equal to the values and traditions of the old *res publica*, and if he accepts the pardon granted by Caesar, this might bring along two things for Cicero. On the one hand, this fact might legitimise reconciliation between Caesar and Cicero after the battle at Pharsalus, which was considered treason by many adherents of Pompeius, on the other hand, the more influential adherents of the order of the republic returned to Rome, the greater chances there were for restoring the former order of the state.^[11] Before Marcellus himself had taken any steps, his case was discussed at a session of the senate where—on the initiative of Cicero's father-in-law, L. Piso—the body took the position almost unanimously to grant pardon.^[12] To the question whether the initiation arose from spontaneous motivation or it should be considered the play of Caesar's propaganda—as it is presumed by Kumaniecki, Grimal and Kahn—it is hard to give a clear answer.^[13] At this session, which gave Cicero hope that the senate could regain its old authority, and provided slight confidence that Caesar might be also willing to restore *res publica*—which confidence is reflected in his letter to Sulpicius Rufus too—he broke his voluntary silence by expressing his thanks to Caesar. To his friend he emphasised that the revival of *res publica* called for his *studia* and Caesar's *voluntas*.^[14] In his letter to Paetus he justified both his silence and expression of opinion by stating that it was a wise man's trait to do nothing hurried by which he could incur the hatred of the possessors of *potentia*.^[15] At the same time, Cicero was tormented by inner doubts whether by waiving his silence he had lost *honestum otium* that enabled him to refrain from taking a position regarding public affairs and devote his life fully to his philosophical works, reflecting on conditions of current political affairs and formulating criticism against Caesar, which in 46 produced *Brutus* and *Paradoxa Stoicorum* as well as some parts of *De legibus*, *Cato maior de senectute* and *Orator*. Marcellus could not enjoy the benefits of Caesar's pardon: on the way home on 27 May 45 his friend, P. Magius Cilo murdered him, and Cicero shared the view that Caesar was not responsible for this murder.^[16] *Pro Marcello* was published in May 45, nine months after it was delivered as Caesar

could read it in Hispania. Based on this, we can presume that Cicero re-edited the delivered oration at some points and voiced his feelings entertained after September 46.^[17]

2. THE HISTORICAL AND LEGAL BACKGROUND OF *PRO LIGARIO*

Quintus Ligarius—who was born as the offspring of an insignificant Sabine *gens*, his brother, Titus fulfilled the office of *quaestor urnabus* around 54, his other brother, Quintus obtained *quaestura* sometimes in the 50's^[18]—filled the office of *legatus* in 50 beside Considius Longus *propraetor* in the Africa province. After Considius went to Rome at the end of 50 to run as candidate for *consulatus*, the administration of the province was left to Ligarius, who—as Cicero asserts—was not pleased to undertake it. Immediately before the outbreak of the civil war, in 49 the senate appointed Q. Aelius Tubero, Cicero's remote relative, *propraetor* of Africa, who waited before taking over the province—we do not know whether his illness prevented him from travelling or he wanted to wait and see what direction high politics would take. In Africa Ligarius also took a wait-and-see attitude. That is how it happened that not long after the outbreak of the civil war—after the defeat by Caesar at Auximum—before the *propraetor* designated by the senate, P. Attius Varus, Pompeius's adherent, Africa's one-time governor arrived in Utica, who arbitrarily took over the governance of the province on behalf of the republican side and ordered to set up two legions. Ligarius was compelled to subordinate himself to Varus's supremacy; however, both Cicero and Caesar disputed its validity as Varus's procedure lacked lawful grounds.^[19]

Soon, in the spring of 49—the exact date is not known, it might have taken place after Cato's withdrawal from Sicily, i.e., 23 April—Africa's legitimate governor, Q. Aelius Tubero, together with his son appeared at Utica. Tubero was prohibited by Varus and Ligarius, exercising administration along the coast of Africa, to land and take over the province assigned to him by the senate as well as to take water and get his ill son to enter the province. In the plea of defence Cicero shifted the responsibility for the above onto Varus. Regarding these events

Caesar did not mention Ligarius's name either, only Varus's.^[20] The exact cause of the hostile conduct engaged by Varus and Ligarius are not known, their distrust was most probably due to the fact that Tubero kept delaying his journey to Africa and they suspected him of belonging to Caesar's adherents. After that, Tubero joined Pompeius in Greece, and took part in the battle at Pharsalus on his side; then, he was granted pardon by Caesar.^[21] In the meantime, Caesar's commander, Curio commanded troops to Africa in August 49, and after the victories over Varus and Ligarius he died in the battle against the ruler of Numidia, Iuba. Only a few of Curio's army, including Asinius Pollio, were able to escape to Sicily. Iuba considered himself absolute winner and had a part of the Roman soldiers who surrendered to Varus executed. Although Varus did not approve this step, he was not in the situation to oppose it.^[22] As Iuba appeared to be the republican forces' most significant support in Africa, the pro-Pompeius senate awarded him the title of king and hospitality, while the pro-Caesar senate declared him enemy (*hostis populi Romani*). After the battle at Pharsalus Pompeius's adherents gathered in Africa to continue the fight against Caesar; the office of the commander-in-chief was given on the grounds of Cato's decision to Pompeius's father-in-law, the *consul* of the year 52, Q. Metellus Scipio. Attius Varus, Labienus and Cato submitted themselves to Metellus Scipio, however, internal hostility mostly worn out the force of opposition and, to a considerable extent, facilitated Caesar's victory in Africa in 46. Cato proudly took his own life and deprived Caesar from the opportunity of exercising power—punishment or pardon—over him, Attius Varus and Labienus moved to Hispania, and continued the fight there up to 45.^[23]

After the battle at Thapsus Ligarius was taken as captive in Hadrimentum, however, Caesar gave him pardon just as to Considius's son.^[24] From the fact of captivity in Hadrimentum it is possible to draw the conclusion that Ligarius stayed there during the entire term of the war in Africa and did not assume any part in war actions; yet, he could not have been a really significant person since the author of *Bellum Africanum* does not mention him by name. Caesar's pardon was not rare at all as the *dictator* gave amnesty to everybody who surrendered without fight in the war in Africa; only a few even of the chiefs were killed, e.g. Afranius and Faustus Sulla captured during fight—whether

it was done on the direct orders of Caesar or without his knowledge is disputed. This is fully supported by Cicero's statement when he speaks about a victory where only armed persons were killed.^[25] However, a granted pardon did not give permit to return to Italy.

Ligarius's relatives turned to Cicero as early as in the summer of 46 asking him to use his influence with Caesar to allow Ligarius to return to Italy, and in letters with highly official tone dated in August and September 46 respectively—which does not certify that they maintained any friendly relation—the orator assured Ligarius of his help.^[26] It is not known what kind of relationship Cicero maintained with the otherwise not too significant Ligarii known only for their hostile emotions towards Caesar and what role Cicero's ceaseless financial difficulties played in undertaking the case. It is possible that it was Brutus's mediation that made Cicero undertake the case.^[27] On the other hand, for a long while Cicero did not have any direct contact with the *dictator*, only with his environment, e.g., with Pansa, Hirtius and Postumus.^[28] In Ligarius's matter, together with Ligarius's brothers he made efforts to get close to Caesar through mediators and disclose the matter to him. This was not an easy task because, among others, Caesar took a dislike to those who were involved in the war in Africa and wanted to keep them in uncertainty by delaying their return; Cicero encouraged Ligarius by asserting that his troubles would be soon solved for Caesar's anger lessened from day to day.^[29] His next letter more resolutely voiced the hope in the opportunity of returning home soon as having undertaken the somewhat humiliating situation to ask for audience as a *senator consularis* from Caesar four years younger than him, not being above him at all in the hierarchy of the Republic, Cicero was granted personal hearing by Caesar where he appeared together with Ligarius's brothers, who threw themselves to the ground at the *dictator's* feet, and Cicero delivered a speech.^[30] To all that Caesar responded generously, which made giving amnesty unquestionable in Cicero's eyes, however, it could not be considered a completed fact. So, Ligarius's case was in a fair way to get solved to satisfy everybody when in the last days of September 46 the son of Lucius Tubero, the former governor, Q. Aelius Tubero brought a charge against Ligarius, which he wanted to support primarily by asserting that Ligarius—and Varus—had not let him land in Africa, in the province assigned to them by the senate. Perhaps the charges

included the relation maintained with Iuba as enemy and high treason implemented thereby. At the same time, it should be mentioned at the outset that in *Pro Ligario* delivered in October on the Forum Cicero did not touch on the legally relevant charges, however, by his speech—his *oratio* made before the general public for the first time in the period following the civil war—he seemingly legitimised Caesar’s *dictatura*.^[31]

The defence was provided by C. Vibius Pansa, one of Caesar’s closest men—governor of Bithynia and Pontus in 47 and 46, governor of Gallia Cisalpina in 45, then, on Caesar’s proposal, *consul designatus* of the year 43, together with A. Hirtius—and by Cicero. Regarding the progress of the case it is worth reading Plutarch’s account.^[32] Thus, Plutarch presumed that the outcome of the proceedings had been determined right from the outset, namely, it was a decided fact for Caesar that Ligarius was guilty and would be convicted and it was only the power of Cicero’s eloquence that turned the flow of events. Caesar’s pardon produced its effect: in March 44 Ligarius was one of Caesar’s assassins, then he and his family became the victim of the *proscriptiones* ordered by Antonius and Octavianus. It is a fact that Caesar pardoned Ligarius and let him return to Italy, however, the following doubts arise with regard to Plutarch’s version.^[33] If Caesar—as Cicero’s letter asserts—did not entertain hostile emotions against Ligarius, why did he allow the proceedings to take place? There might have been two reasons for that: he either wanted to inflict punishment on Tubero or wanted to provide powerful propaganda for his own *clementia* by forgiveness. The intention to convict Ligarius is highly improbable since Cicero did not put forward any new charges that would not have been known to him at the time of writing his letter dated late November, describing Caesar’s intentions.^[34] Furthermore, Pansa, being the *dictator*’s confidant, would not have undertaken the defence of Ligarius, if it had been decided from the outset that he was guilty, and Caesar would not have assigned defence to Pansa, if he had not wanted to give pardon to Ligarius. Caesar was very much aware that Ligarius did not have great influence among Pompeius’s adherents and that the events in Africa were controlled by Varus, Cato, Matellus and Labienus. By that Caesar wanted to send a message to Attius Varus and Labienus fighting in Hispania: they had not

lost all of their chances for settling the conflict with as little blood sacrifice as possible.^[35]

It seems to be more probable that Caesar decided to acquit Ligarius in order to prove his by then proverbial generosity again. Yet, it was just the appearance of this intention that had to be avoided by all means: as Caesar had no other purpose by the proceedings than have his *clementia* celebrated through acquitting Ligarius, for this reason, he put on the mask of the angry judge having been already convinced of Ligarius's depravity who could be moved by Cicero's eloquence only. Caesar as a master of political propaganda must have gladly grasped the opportunity offered for playing the role that his *clementia* was brought to the surface and shaped Ligarius's fate favourably owing to the efficient oration of the counsel for the defence only.^[36] It cannot be ruled out that for Caesar—using Cicero's role taking for his own goals—the Ligarius case might have also served to enable him to convince those of his adherents who considered the scope of pardon granted by him excessive that both his more moderate and forgiving adherents and his defeated opponents agreed with the main line of his politics.^[37]

Regarding this view Drumann does not qualify Cicero's role specifically, yet, knowing his damning judgement on the orator-statesman he could not have formed a positive picture of it since elsewhere—very much in bad faith—he presents Cicero as an extremely vain figure who overestimates himself, is heated by the desire to be in the public eye, lacks clear political vision, and overtly humbles to *potentes*.^[38] The question can be estimated with greater subtlety from the works of Gelzer and Klass if we presume that Cicero, using Caesar's propaganda, tried to realise his own program: the more supporters of Pompeius were granted pardon, the more chances he could see for strengthening the situation of the *optimates*, which in the long run could make (could have made) it possible to restore the order of the state of the Republic. To this end, it was indispensable to force Caesar somehow to implement his announced fundamental principles.^[39] Handling the situation required great sense of tactics, seeming subordination, internal resoluteness and external flexibility from Cicero. Caesar's later acts, the battle at Munda and *Ides* of March 44 proved that both Cicero and Caesar had wrongly surveyed the efforts of the other party and the political party. The *clementia* showed towards Ligarius was addressed

not only to Pompeius's adherents fighting against Caesar in Africa but also to those preparing for another war in Hispania, and Cicero's participation in the proceedings provided sufficient publicity for the case as well as the appearance of objectivity manifested by Caesar.^[40] At the same time, *Pro Ligario* made it possible for Cicero—although it might have seemed to be shameless flattery in the eye of the adherents of the Republic—to enforce his own political goals, i.e., to try to make the *dictator* committed to follow his conciliatory policy, and to find as many causes for exculpation for the supporters of Pompeius as possible.^[41] Cicero, however, presumably—contrary to Walser's view, who interprets the Ligarius case as demonstration of Cicero's vanity and overestimation of his own role—took part in the play directed by Caesar not because he was driven by political blindness and *hybris*, as it were believing that by his orator's ingenuity he could deceit and enchant the *dictator*'s clear political vision. Much rather his concerns formulated in the letter written to Servius Sulpicius Rufus were realised: again he was compelled to take a position and as it were became extortable—if we take his promises made to his friends who lost favour, e.g., Ligarius seriously.^[42] On the other hand, if he did not want to get again into open hostility with Caesar, he could not refuse to legitimise his peace policy by taking position, which policy most probably had some attraction for Cicero too since it was the only thing that could bring some kind of remedy for the empire having been exhausted in the civil war.^[43] Cicero was also as much of a political realist to size up that it was impossible to avoid public life turning into sheer anarchy without some kind of compromise between the parties. Yet, he did not let Caesar use his talent as unprincipled tool: in *Pro Ligario* he ceaselessly makes an effort to certify excusable errors of Pompeius's adherents and does not omit to criticise the *dictator*'s status and the general conditions of Rome.^[44]

Regarding the procedure followed by Caesar, there are certain similarities with his conduct engaged when granting pardon to Marcellus. Caesar himself was also interested in calling Marcellus back from exile; on the one hand, he wanted to demonstrate his generosity again; and, on the other hand, he wanted to advance legitimisation of dictatorship by the fact that a firm adherent of the republic such as Marcellus also returned home and acquiesced in the changes in political conditions, and by accepting the pardon granted to him as it were

acknowledged it. In spite of the fact that Marcellus's homecoming was a previously resolved fact, the *dictator's* propaganda was meant to create the impression that Caesar bowed to the senate's request only when he called the republican Marcellus back from exile. Caesar's father-in-law, Piso mentioned Marcellus's name seemingly accidentally in his speech delivered in the senate, upon which Marcellus's cousin with identical name threw himself on the ground at Caesar's feet to beg for pardon for his kin, then the senators also rose from their seat and asked Caesar to exercise mercy. The *dictator*, after having complained at length about Marcellus's faults, seemingly utterly unexpectedly declared that he would not be averse to the wish of the senate. This was followed by noisy applause of the senate and Cicero's speech, in which Cicero praised his human eminence. Presumably, a similar choreography can be observed in Ligarius's case too. If Caesar had let Ligarius return home without special proceedings, he would have missed an important occasion to propagate his policy advocating conciliation. As a matter of fact, it is not possible to give an answer to the question whether Tubero had acted against Ligarius upon Caesar's instruction or the *dictator* merely made use of the occasion being offered.

3. THE HISTORICAL AND LEGAL BACKGROUND OF *PRO REGE DEIOTARO*

Deiotarus's situation vis-à-vis Caesar became rather unpleasant after the battle at Pharsalus, which the prosecutors did not omit to exploit for their own benefit, because in 48 he visited Pompeius in his camp. Caesar, who had the integrity of Deiotarus's royal title and empire enforced in the senate as *consul*, interpreted this gesture as an act of ungratefulness. Although in 47 Deiotarus asked for the opportunity to meet Caesar to exculpate himself for his conduct that Caesar found injurious, Caesar refused the favour of a meeting, bringing it to the king's knowledge that in 48 already he was the repository of legitimacy, therefore, purely on the grounds of Roman public law Deiotarus would have been obliged to be loyal to him. After Pharsalus, Deiotarus sided with Caesar and supported his campaign in Alexandria, yet, Caesar decided that although Deiotarus could retain his royal dignity, he should

give up a significant part of his empire.^[45] This dismemberment, which took place after the battle at Zela in Nikaia, meant the following: a part of Deiotarus's empire in Armenia was granted to Arzobarzanes, ruler of Cappadocia, and a Galatian territory was allocated to Mithridates, ruler of Pergamum.^[46] For a while Deiotarus hoped for the victory of Pompeius's adherents in Africa, however, after their defeat he definitely distanced himself from them. After Mithridates's death not much later, Deiotarus attempted to get Caesar to return him the rule over the Galatian *tetrarchia*, which, however, Castor Saocondarus, *tetrarcha* and Deiotarus's son-in-law wanted to prevent by all means.^[47]

After the battle at Munda that took place in March 45, Caesar received Deiotarus's delegation in Taracco, and in a letter addressed to the king he held out the prospect of adjudging the case favourably.^[48] Anticipating the adoption of this decision, Castor Saocondarus's son, Castor, Deiotarus's grandson brought a double charge against his grandfather, founding it on the testimony of the escaped slave, Phidippus, the king's former physician, claiming that he had prepared assassination attempt against Caesar—on the occasion of the visit he paid to Galatia in 47—and together with C. Caesilius Bassus he secretly plotted against Caesar. The prosecutors most probably founded their claim on Caesar's aversion to and bias against Deiotarus.^[49] By this turn the case constructed an until then unprecedented political and legal situation, namely, prior to that it had never occurred that a *rex iussus* was summoned before a Roman court for being charged with capital offence, to say nothing of the fact that no *foedus iniquum*^[50] whatsoever entered into with Deiotarus submitted the king to the jurisdiction of Rome. The charge against Deiotarus was based on the testimony of his slave, Pheidippos, which, in addition to being morally displeasing, created an impossible legal situation since in Rome a slave was not allowed to testify against his master in a criminal action. Furthermore, it added to these awkwardnesses that in those days Deiotarus did not stay in Rome, and in accordance with the order of Roman criminal procedure no proceedings could be conducted against the accused in his absence.^[51] The case was made more delicate by the fact that the charge due to the assassination planned and attempted against Caesar was brought before the *dictator* himself, who in accordance with the principle "*nemo iudex in propria causa*"^[52] would have by no means

had the right to act as judge in the proceedings—not even in the case if he had been just as Sulla entitled to the title of *dictator rei publicae constituendae (legibus scribundis)*, which in theory vested him with unrestricted punitive power.^[53] Yet, easily rising above all these reservations Caesar himself desired to proceed in king Deiotarus’s case as a judge.

Cicero, as a matter of fact, did not omit to bring up these awkwardnesses, but being compelled to present these legal abuses as Caesar’s merits, he made capital of this need, declaring that the *dictator* would guarantee that he should not be afraid of any inequity in the case.^[54] Cicero’s words also reveal that Caesar did not take the principle of passing judgment in *consilium* into account either, and the orator, while emphasising the *dictator’s clementia*, was compelled to make the absurd charges inauthentic by weighty counter-arguments.^[55] Although the biography written by Suetonius on Caesar asserts that in his administration of justice he proceeded very strictly and justly, we can by no means take this statement to refer to Deiotarus’s case, at most to the judgments passed by Caesar during the term of his *proconsulatus*, on the one hand, and to those passed in the disputes arising from the *ager publicus* allocated to his veterans after the civil war, on the other.^[56] Consequently, the proceedings against king Deiotarus can be in no circumstances considered a criminal action; on the contrary, it provides a glaring example of Caesar’s arrogance disregarding law and order of the Republic and defiantly showing off his personal power. The outcome of the lawsuit is not known, Caesar presumably adjourned decision.^[57] There are good chances of excluding the opportunity of acquittal since later Cicero noted that Caesar adjudged no issue whatsoever regarding Deiotarus justly.^[58] Nor can it be ascertained that Deiotarus was sentenced as Cicero would have probably used the fact of death sentence as an argument against Antonius, who wanted to have a law from Caesar’s purported legacy, which could be reinstated to Deiotarus’s earlier reign, adopted as authentic.^[59] Irrespective of the result of the lawsuit, immediately after Caesar’s death, Deiotarus took possession of the territories that the *dictator* had disannexed from him, and this annexation was acknowledged as lawful by a regulation made public by Antonius—presumably in return for significant valuable consideration.^[60]

Bibliography

- BRINGMANN, K.: Der Diktator Caesar als Richter? Zu Ciceros Reden 'Pro Ligario' und 'Pro rege Deiotaro'. In: *Hermes*, 1986, 72–88.
- BROUGHTON, T. R. S.: *The Magistrates of the Roman Republic, I–III. Philological Monographs XV.* New York: Scholars Press, 1951–1960.
- BÜCHNER, K.: *Cicero: Bestand und Wandel seiner geistigen Welt.* Heidelberg: Winter, 1964.
- CRAIG, C. P.: The Central Argument of Cicero's Speech for Ligarius. In: *Classical Journal*, 1984, 193–199.
- DRUMANN, W.–GROEBE, W. K. A.: *Geschichte Roms, I–VI.* Königsberg: Bornträger, 1899–1929.
- DYER, R. R.: Rhetoric and Intention in Cicero's Pro Marcello. In: *Journal of Roman Studies*, 1990, 17–30.
- FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és institúciói. (History and Institutes of Roman Law)* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010¹⁵.
- FUHRMANN, M.: *Cicero und die römische Republik.* München: Piper, 1991³.
- GELZER, M.: *Caesar, der Politiker und Staatsmann.* Wiesbaden: Steiner, 1960⁶.
- GOTOFF, H. C.: *Cicero's Caesarian Speeches. A Stylistic Commentary.* Chapel Hill–London: Univ. of North Carolina Press, 1993.
- GRIMAL, P.: *Cicero. Philosoph, Politiker, Rhetor.* München: List, 1988.
- HOBEN, W.: *Untersuchungen zur Stellung kleinasiatischer Dynastien in den Machtkämpfen der ausgehenden römischen Republik.* Diss. Mainz, 1969.
- KAHN, A. D.: *The Education of Julius Caesar. A Biography, a Reconstruction.* New York: Schocken, 1986.
- KLASS, J.: *Cicero und Caesar. Ein Beitrag zur Aufhellung ihrer gegenseitigen Beziehungen.* Berlin: Ebering, 1939.

KUMANIECKI, K.: Der Prozeß gegen Q. Ligarius. In: *Hermes*, 1967, 434–457.

KUNKEL, W.: Die Funktion des Konsiliums in der magistratischen Strafjustiz und im Kaisergericht, I–II. In: *Kleine Schriften*. Weimar: Böhlau, 1974. 151–254.

KUNKEL, W.: Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen. Weimar: Böhlau, 1952.

KUNKEL, W.: Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit. München: Verlag der Bayerischen Akad. der Wissenschaften, 1962.

LOUTSCH, C.: Ironie et Liberté de Parole: Remarques sur l'exorde ad Principem du Pro Ligario de Cicéron. In: *Revue des Etudes Latines*, 1984, 98–110.

MCDERMOTT, W. C.: In Ligarianam. In: *Transactions of the American Philological Association*, 1970, 317–347.

MEYER, E.: Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius. Innere Geschichte Roms von 66 bis 44 v. Chr. Stuttgart–Berlin: Cotta, 1922³.

MOLNÁR I.: Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei. (On the Roman Law Roots of the Principles of Criminal Law and Criminal Procedure) In: *Acta Juridica et Politica Univ. Szegediensis*, 1996, 167–181.

MOMMSEN, TH.: Römisches Strafrecht. Leipzig: Duncker&Humbolt, 1899.

NÓTÁRI T.: Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben. (Handling of the Facts of the Case and Rhetorical Tactics in Cicero's Statements of the Defence) Szeged: Lectum, 2010.

NÓTÁRI, T.: Staatsdenken und forensische Taktik in Ciceros Ligariana und Deiotariana. In: *Orbis Iuris Romani*, 2011 (in print)

OLSHAUSEN, E.: Die Zielsetzung der Deiotariana Ciceros. In: *Monumentum Chiloniense*. Kieler Festschrift für Erich Burck zum 70. Geburtstag. Amsterdam: Hakkert, 1975. 109–123.

RITTER, H.: Caesars Verfügung über Kleinarmenien im Jahr 47. In: *Historia*, 1970, 124–128.

ROCHLITZ, S.: Das Bild Caesars in Ciceros 'Orationes Caesarianae'. *Studien zur klassischen Philologie* 78. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Lang, 1993.

SCHMIDT, O. E.: Der Briefwechsel des M. Tullius Cicero. Leipzig: Teubner, 1893.

SEEL, O.: Cicero. Wort, Staat, Welt. Stuttgart: Klett, 1967³.

WALSER, G.: Der Prozess gegen Q. Ligarius im Jahre 46 v. Chr. In: *Historia*, 1959, 90–96.

[1] Dio Cass. 43, 14. 3–7; 43, 19, 3. On some aspects of the *orationes Caesarianae* see NÓTÁRI, T. Tényálláskezelés, p. 171ff.; NÓTÁRI, T. Staatsdenken, passim; MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 317; SCHMIDT, O. E. Der Briefwechsel, p. 252ff; ROCHLITZ, S. Das Bild Caesars, p. 74; MEYER, E. *Caesars Monarchie*, p. 384; GELZER, M. *Caesar, der Politiker*, p. 257.

[2] Dio Cass. 43, 25f; Suet. *Caes.* 40–44. Cf. GELZER, M. *Caesar, der Politiker*, p. 261ff; MEYER, E. *Caesars Monarchie*, p. 410ff.

[3] Dio Cass. 41, 62f; 42, 13. 32f.; ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 74⁵.

[4] Cic. *fam.* 6, 13, 2; 6, 10; 4, 13.

[5] DYER, R. R. *Rhetoric and Intention*, p. 17ff.

[6] Cic. *fam.* 9, 18, 1; 6, 12, 1f.; 7, 28, 2; 9, 20, 1; *Brut.* 21f.; 328ff. Cf. DYER, R. R. *Rhetoric and Intention*, p. 17.

[7] Cic. *Phil.* 13, 29; GELZER, M. *Caesar, der Politiker*, p. 278ff.; MEYER, E. *Caesars Monarchie*, p. 383.

[8] Cic. *Att.* 5, 2, 3; *fam.* 12, 15, 2; *Sall. hist.* 1, 9; Dio Cass. 40, 59; *Plut. Caes.* 29; *Suet. Caes.* 28.

[9] *Caes. civ.* 1, 2; Cic. *fam.* 4, 7, 2; 4, 11, 2; *Brut.* 249f.

[10] Cic. *fam.* 4, 7. 8. 9.

[11] Cic. *Marc.* 3. 13; *fam.* 4, 8, 2; 4, 9, 1. 3; 6, 6, 11; 7, 3, 6; BÜCHNER, K. *Cicero*, p. 353; GELZER, M. *Caesar, der Politiker*, p. 278; SEEL, O. *Cicero*, p. 338ff.; ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 77.

[12] Cic. *Marc.* 3. 13. 33; *fam.* 4, 4, 3.

[13] KUMANIECKI, K. *Der Prozeß*, p. 440f.; GRIMAL, P. *Cicero*, p. 425; KAHN, A. D. *The Education*, p. 408f.; ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 78.

[14] Cic. *fam.* 4, 4, 3f.; 4, 9, 2; Cic. *Marc.* 2; MEYER, E. *Caesars Monarchie*, p. 406f.; GELZER, M. *Caesar, der Politiker*, p. 293; DYER, R. R. *Rhetoric and Intention*, p. 19.

[15] Cic. *fam.* 9, 16, 5.

[16] Cic. *Att.* 13, 10, 3; *fam.* 4, 9, 2; 4, 12.

[17] Cic. *Att.* 13, 12, 2; DYER, R. R. *Rhetoric and Intention*, p. 19.

[18] BROUGHTON, T. R. S. *The Magistrates*, II. p. 223., p. 581; III. p. 35.

[19] Cic. *Lig.* 3; *Caes. civ.* 1, 31, 2. Cf. WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 90.

[20] Cic. *Lig.* 22. 27; *Caes. civ.* 1, 31, 3.

[21] WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 91; MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 321.

[22] *Caes. civ.* 2, 44.

[23] WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 91; MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 321f.

[24] *Bell. Afr.* 89.

[25] Dio Cass. 43, 12, 3; *Bell. Afr.* 95. Cf. Cic. *Lig.* 19.

[26] Cic. *fam.* 6, 13, 1., 6, 14, 1. Cf. MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 322.

[27] MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 323.

[28] Cic. *fam.* 7, 7, 6; 6, 12, 2.

[29] Cic. *fam.* 6, 13, 3f.

[30] Cic. *fam.* 6, 14, 2; MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 323.

[31] WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 90f. About Ael. Tubero see KUNKEL, W. *Herkunft*, p. 37.

[32] *Plut. Cic.* 39, 5–6.

- [33] Plut. *Brut.* 11. Cf. WALSER, G. Der Prozeß, p. 93; KUMANIECKI, K. Der Prozeß, p. 440ff.; LOUTSCH, C. *Ironie et Liberté*, p. 98ff.; CRAIG, C. P. *The Central Argument*, p. 193ff.
- [34] Cic. *fam.* 6, 14.
- [35] ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 118; WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 95.
- [36] KUMANIECKI, K. *Der Prozeß*, p. 439ff.
- [37] MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 327; DRUMANN, W.–GROEBE, W. K. A. *Geschichte Roms*, III. p. 636ff.; VI. p. 232ff.; ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 119.
- [38] DRUMANN, W.–GROEBE, W. K. A. *Geschichte Roms*, III. p. 63.
- [39] KLASS, J. *Cicero und Caesar*, p. 188f.
- [40] WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 96; MCDERMOTT, W. C. In *Ligarianam*, p. 325.
- [41] Cic. *Att.* 13, 20, 4. Cf. KUMANIECKI, K. *Der Prozeß*, p. 453; FUHRMANN, M.: *Cicero und die römische Republik*. München, 1991³. 34.
- [42] Cf. Cic. *fam.* 4, 4, 4; 6, 13. 14; *Att.* 13, 20, 4; WALSER, G. *Der Prozeß*, p. 96; ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 119.
- [43] DRUMANN–GROEBE: *op. cit.* III. 637; KUMANIECKI, K. *Der Prozeß*, p. 457.
- [44] ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 120.
- [45] *Bell. Alex.* 34. 39f.; 67–70; Cic. *Deiot.* 8. 22. 35ff.; *div.* 1, 27; 2, 29; *Phil.* 2. 94; *Bell. Alex.* 78, 3; Dio Cass. 41, 63, 3. Cf. BRINGMANN, K. *Der Diktator*, p. 81; RITTER, H. *Caesars Verfügung*. p. 124ff.
- [46] On the status of the dynasties in Asia minor see HOBEN, W. *Untersuchungen*, *passim*
- [47] Cic. *Deiot.* 25. Cf. RITTER, H. *Caesars Verfügung*, p. 124ff.
- [48] Cic. *Deiot.* 38. Cf. BRINGMANN, K. *Der Diktator*, p. 82.
- [49] Cic. *Deiot.* 8f.; *Phil.* 2, 94f.
- [50] On the international relations of Republican Rome see FÖLDI A.–HAMZA G. *A római jog*, p. 64f.
- [51] On this principle see MOLNÁR I. *Büntető- és büntetőeljárásjogi*, p. 167ff.
- [52] Cf. C. 3, 5.
- [53] Cf. MOMMSEN, TH. *Römisches Strafrecht*, p. 35ff.; KUNKEL, W. *Untersuchungen*, p. 21ff.
- [54] See GOTOFF, H. C. p. 15ff.; Cic. *Deiot.* 4.
- [55] Cic. *Deiot.* 15ff. About the different functions of *consilium* see KUNKEL, W. *Die Funktion*, p. 151ff.
- [56] Suet. *Caes.* 43, 1; Val. Max. 6, 2, 11; BRINGMANN, K. *Der Diktator*, p. 85.
- [57] Cic. *Att.* 14, 12, 1.
- [58] Cic. *Phil.* 2, 95.
- [59] Cic. *Phil.* 2, 93–96; OLSHAUSEN, E. *Die Zielsetzung*, p. 123⁴⁰.
- [60] Cic. *Att.* 14, 12, 1; *Phil.* 2, 93ff.; ROCHLITZ, S. *Das Bild Caesars*, p. 130f.

Béla Pokol

A critique of the narrowing of morality to justice

There are different classifications in the field of moral philosophy and perhaps the most widely used is the one that differentiates between „consequentialist” and „deontological”. It is, in fact, better to call this classification the duality of the preservation and the annihilation of public morality because dominant contemporary moral theory has been showing unmistakable signs of the latter tendency. This little study would like to outline this development and emphasize the fact that the initial suppression of public morals by the deontological ethics has the last consequence of eliminating morality as such for the benefit of the law reached by the theory of Jürgen Habermas.

1. Public morality and personal morality

In the last century two opposing positions in the field of moral theory are recognized as dominant. One of them was formulated by Hegel and later by Rudolph von Jhering and Nicolai Hartmann, and is now mainly defended by the communitarian moral theories (eg, McIntyre, Michael Sandel, Michael Walzer, Charles Taylor). It claims that in the life of a community there are several moral standards and these are always socialized, appropriated - in a word internalized - by the members of the most recent generations, and they consequently become a facet of the consciences of these individuals, which they consult in the case of any of their actions. Externally, these standards are protected by the disdain of the community directed against their potential violators. In connection with this position it may be further mentioned that the existing moral standards can be reflected by the conscious moral theory (critical morality), but they cannot be changed.

The opposing view was founded by Immanuel Kant in the individualistic mentality of the Enlightenment, and today it is primarily represented by the works of John Rawls and Jürgen Habermas. This position locates the moral aspect in the individual consciousness, thereby implicitly overlooking the widespread public morality of the community. From this it follows that the already existing moral standards of the community do not put any restraint on the individual moral decision, and the annihilation of public morality can be a methodical consequence of the starting point - as with Kant - or it can be stated with reference to historical change - as with Habermas - that the once still important public (common/conventional) morality had been dissolved in modernity and today only

the conscious moral discourse exists (or should exist). In the following analysis these two positions are systematically contrasted. In order to attempt an evaluation of the truth of their statements, the empirical investigation of morality by Lawrence Kohlberg will be outlined.

1.1. Rudolf von Jhering's theory of morals and manners

As a starting point, let us recall the legal and moral philosophy of Hegel, whose footsteps Jhering followed in. Hegel's position, which emphasized public morality, is as follows:

„Aber in der einfachen Identität mit der Wirklichkeit der Individuen erscheint das Sittliche, als die allgemeine Handlungsweise derselben, als Sitte, - die Gewohnheit desselben als die zweite Natur, die an die Stelle des ersten bloß natürlichen Willens gesetzt und die durchdringende Seele, Bedeutung und Wirklichkeit ihres Daseins ist, der als eine Welt lebendige und vorhandene Geist, dessen Substanz so erst als Geist ist.“^[1]

In the Annex to this passage he points out that education is an activity that enables people to learn the norms of objective morality. This can only be effective if these norms are ultimately adopted by the individuals and they become their customs. This is how morality and custom are interlinked.

In his moral theory, Rudolf von Jhering in the 1870s followed Hegel's theses and pointed out that the moral sense in the individual consciousness of community members, which had, by the dominant moral theories, been usually seen as the last "bearer" of morality ("Träger der Moral"), was merely derived from the moral conscience of the community. Before the appearance of the moral sense of individuals, there existed in the community certain moral standards, which were merely socialized by the individuals and although the decisions about the proper ways of acting of the individuals is in most cases perceived subjective as a result of the conduct of conscience, may the researchers did not accept the morality in this erroneous way. He wrote:

„The relation of the objective moral order to which I include in addition to the rights of the morals and manners, and the subjective moral feeling completely turned around for me, not the latter appeared to me more as the source of the former, as the prevailing theory states, but the former as of the latter. All moral norms and institutions have, in my opinion their last base in the practical purposes of the society.“^[2]

Morals and customs function as necessary preconditions of human communities and Jhering gives the explanation for their historical forms of social evolution. The initial integration of the living conditions of the ancient communities with their physical environment, which was dominated only by physical violence, could be identified with the virtues of physical strength. In fact, the Latin words „vis” and „virtue” show this origin in many of today’s languages. Only on a more advanced level will the identification of the moral virtues with the sublimated values appear and come closer to our words and terms of moral values. In this development, the undifferentiated set of standards of accuracy was broken and for the standards which determine the mere external behavior became prevalent the name of the manners (etiquette, courtesy), and on the other hand the inner sense of morality appeared separately in European history and the name of morality is used only to the standards which involve the inner sense at the acting.

Besides the word „legal,” Jhering used two words for the depreciation of the moral and ethical world. One is the „Sitte” (custom), which used to include the whole sphere, but now means only the standards of the external manners and appropriate forms of speech. The other is the „Sittlichkeit” (morality) which involves the inner emotional attitude in addition to the external behavior. To illustrate the historical differentiation of the standards in the world of European culture, Jhering gives a brief description. In his analysis the Greek word „dike” included even the whole world of standards of right action, and still the aesthetic side of the action was captured and it meant the good and the beautiful undifferentiated. That the lower levels of the history of human communities were characterized by this specialty is likewise shown by ancient Hebrew culture, where the „*mishpat*” included the entire legal, moral world and custom - with the slight difference from the Greek „dike”, that in the „*mishpat*” the derivation from the divine commandments was emphasized. He wrote: „Everything is *mishpat*: The law of mere ritual, which is consistent with our ‘custom’ as the Ten Commandments, in which morality and law are still undifferentiated side by side. The same thing is true of the dharma of the Hindus.”^[3] This uniform world began to be differentiated in Rome, where law and morality were increasingly separated, but custom was still included in morality. To differentiate between mere external behavior (today “manners”) and emotional moral act, the Romans had no special words, and both were described with the „mos” („mores”). In the course of the development of (German) language, the external aspect of the act - isolated from the inner feeling accompanying action - receives the separate expression „Sitte,” while “Sittlichkeit” will come to stand for “morality” and describe the internal aspects.

Jhering explains the difference between moral good and evil on the basis of the existence conditions of the societies and in opposition to Kantian ethics the human acts are according to him not inwardly good or evil but it depends on whether certain acts for the purposes and functions of the society and for the proper

existence of society can contribute or not. Good and evil are determined by society like all other standards, and under different social conditions (and in relation to the associated conditions) the same standards will be qualified differently; once they are good and at other times evil. To furnish this with an example, something that is in times of peace the greatest sin (killing), is a moral imperative in times of war. The moral obligations are explained by Jhering as the fulfillment of the living conditions of society: „Duty is the determination of the actions of the person for the purposes of the society.”^[4] Although the individual is capable of securing his own subsistence by his own egoism, ultimately he is a social being and can only exist within a community. As his existence can be achieved only within a human community and the existence of communities can be secured via the observance of the moral virtues and norms, (s)he is driven to observe these.

1.2. Nicolai Hartmann's ethics

Hartmann wrote his ethics in the late 1920s. He went against Kant's subjective moral theory and followed Hegel instead, especially in his monograph completed in 1932, where he analyzes the intellectual structures of the social world and the individual's spiritual development. He outlined the development of individual consciousness as its impregnation with the stored-up spiritual values, norms, and symbols of communities.^[5] In his general thesis on the relationship between the intellectual sectors of communities and the development of individual consciousness, he observed the process of individual development as the spiritual transformation of the mere psychological soul of individuals into the intellectual consciousness imbued with the values, virtues, norms and other intellectual contents. Hartmann emphasized that in human communities, objectified intellectual content - legal norms, moral values and rules, art experiences and knowledge etc. - can be socialized by the individuals only with the emotional bases of the moral sense, of the sense of justice, of the sense of the beautiful etc., and in the individual consciousness the intellectual contents are always anchored in the unconscious senses. This is to say that in human actions the intellectual contents work together with the more unconscious senses. Furthermore, the spiritual values, principles, standards and kinds of knowledge in human thinking and action cannot work alone, but only by working together with their emotional phenomena. For that very reason Hartmann stresses the possibility of slow change in morals and he sees the aspirations of the transformation of morality by moral theories as futile and disturbing. He writes:

„Das Ethos aber vergegenständlicht sich auch in der „objektivierten Moral“. Damit tritt ein zweites Moment neben das rein empfundene Gelten, gleichsam als zweites, äußeres Gelten. Moral eben ist mehr als lebendiges Ethos. Sie ist die Ausprägung gewisser Typen wertvollen Verhaltens in bestimmten Begriffen, in

denen die Wertnuancen eingefangen und für jedermann verständlich objektiviert ist. Begriffe solcher Art sind wohlbekannt als die von „Tugenden“; ihre ebenso festgeprägten Gegenstücke sind Begriffe von „Untugenden“, oder „Laster“. Aller herrschend gewordene „Moral“ bewegt sich in solchen Begriffen. Aber ebenso wohlbekannt wie sie selbst ist auch das Odium, das ihnen anhaftet. Nichts ist im lebenden Geiste steriler, nichts neigt so sehr zum „Absinken“, nichts ist so hemmend im Fortschreiten des Ethos als die Tugend- und Laster-begriffe. Nichts zieht so sehr wie sie die Moral herab von ihrem echten Wert- und Ideengehalt. Sie sind es, die auf die Dauer stets der echten Moral ein „Moral“ im schlechten Sinne vorschreiben, mit der sich dann freilich sehr bequem und stereotyp „moralisieren“ läßt. Die wirkliche Moralität, wo überhaupt sie besteht, läßt die objektivierte Moral hinter sich, empfindet sie als leblosen Formenkodex, der mit ihrer Bewegung nicht Schritt halt.“ [\[6\]](#)

As a starting point Hartmann claimed that in human history there are numerous moral values, virtues and clusters of moral principles and in order to achieve unity, these should not be placed in such a way that their plurality is eliminated and only one of them is placed in the center. Instead, the individual parts of this multiplicity must be placed in relation to each other and step by step a specific unit can be achieved theoretically. In this way, the colorful multitude of moral life can be preserved and the impoverishment of abstract moral systems can be avoided. He claims that there has been a tendency in Kantian philosophy to oppress the colorful moral values and virtues and to represent morality as a choice between the abstract good and evil. He writes:

„Seit dem Aufkommen der „kritischen Philosophie“ ist man gemeinhin besorgt gewesen, so wenig als möglich Gegebenes anzuerkennen, die Basis von Voraussetzungen so schmal als möglich anzulegen – aus dem sehr einleuchtenden Gefühl heraus, daß jedes hinzugenommene „Gegebene“ angefochten werden und dadurch dem Basis zum Einsturz gereichen kann. Diese Tendenz führte zur Auslese des Gegebenen.“ [\[7\]](#)

Then, Hartmann highlights the achievement of Max Scheler, who, in his ethics in 1913, broke with the setting up of an abstract moral system and re-established the existence of a colorful multitude of moral values and principles in moral theory.

To understand the rejection of the public morality of communities by Kant, Hartmann's emphasis is important, because it claims that this rejection is only a consequence of the broader theoretical framework of Kantian philosophy. The whole Kantian philosophy is based on the subject, and space and time, for instance, are not objective categories but only the categories of classification in the individual consciousness. Furthermore, the unity of objects is not from the outside world, but from the synthetic unity of consciousness. It follows, therefore,

that the subjectivity and consciousness are dominant throughout the Kantian philosophy and the objects and social phenomena are the consequences of this subjective inner world, and they do not exist objectively outside. Hence Kant shows merely a methodological consistency when he insists on the cancellation of public morality, and its substitution with the categorical imperative:

„So ist es sehr wohl verstehen, daß gerade in der Ethik die Kantische These von der Spontaneität des Subjekts eine Art Bestätigung erfährt. Das „Sittengesetz“ drückt eine Forderung aus im Gegensatz zu den realen Verhältnissen des Menschenleben. Es liegt also durchaus Konsequenz darin, wenn die Kritik der praktischen Vernunft behauptet, das Subjekt gebe hier das Gesetz; in ihm und nicht im Objekt liege der Bestimmungsgrund.“ [\[8\]](#)

For the focus of our analysis - the critique of the narrowing of morality - the most important objections of Hartmann against Kantian ethics can be found where he outlines the colorful variety and the diverse moral values and virtues in Plato, Aristotle and the Stoic ethics, and he claims that Kant narrowed the moral world and in place of the external variety of moral values and virtues put the one-dimensional creations of consciousness:

„Denn Kant ist es, der an Stelle der inhaltlichen Mannigfaltigkeit der Tugenden die Einheit eines Sittengesetzes, an Stelle der materialen Erfülltheit das formale Prinzip, an Stelle des objektiven Wesens sittlicher Ideen die subjektive Gesetzgebung gesetzt hat.“ [\[9\]](#)

Hartmann often repeated his assertion that there are always some opposed moral values and virtues which in the same situation for an act appear as binding and hence the actor must always weigh between them. This way, the mere knowledge of the abstract moral values cannot be of assistance, and only the knowledge of the relations and hierarchy among the moral values and virtues in each situation can point towards the right decision. The norms of public morality contain this knowledge and that is the reason why they are important:

„Alle Werterkenntnis bleibt abstrakt ohne Erkenntnis der Wertbeziehungen. Sind doch in allen ethischen Situationen mannigfache Werte zugleich beteiligt, und liegt doch für den Menschen, der vor Situation gestellt ist, die Aufgabe eben darin, sein Verhalten aus dem Situationsbewußtsein heraus einzurichten, welches Wert gegen Wert abwägt.“ [\[10\]](#)

Before finishing off the analysis of Hartmann's ethics, it is still worthwhile to quote his opinion against the one-dimensional construction of the moral world which claims that the moral virtue can only be realized as a synthesis of several values:

„Gesucht ist gerade ein Einheitsethos von Reinheit und Fülle, von Gerechtigkeit und Nächstenliebe, von Stolz und und Demut. Erst ein solches würde in einem höheren und strengeren Sinne „Tugend“ heißen dürfen, während die einseitigen Werte nur uneigentlich den Namen verdienen“ (Hartmann 1962:574). In an other version this thought can be read: „Jeder Wert hat - wenn einmal Macht gewonnen hat über eine Person - die Tendenz, sich zum alleinigen Tyrannen des ganzen menschlichen Ethos aufzuwerfen, und zwar auf Kosten anderer Werten, auch solcher, die ihm nicht material entgegengesetzt sind (...) So gibt es einen Fanatismus der Gerechtigkeit (fiat justitia pereat mundus), der keineswegs bloß der Liebe, geschweige denn bloß der Nächstenliebe, ins Gesicht schlägt, sondern schlechterdings allen höheren Werten.“ [\[11\]](#)

2) Sociological investigation of morality

Before the transition to the description of deontological moral theory, let us quickly observe the results of the empirical sociology of morality, which can give an empirical answer to the question whether people in everyday life follow the rules of public morality - as the theories of Hegel, Jhering and Hartmann claimed. To answer this, the results of Lawrence Kohlberg's investigations are indeed helpful.

These results show the following picture in relation to the development of the moral consciousness of children. [\[12\]](#) The moral development of children has different stages and at first it is characterized by the mere avoidance of punishment and a desire for reward from the external authority. Later this attitude changes, and the roles of “the good boy”, “the nice girl,” and subsequently that of “the brave father” and “the honest woman” etc. appear and become socialized by the boys and girls. These are already more abstract standards, and are applied to the situation in a more autonomous fashion. This is the stage of conventional morality and Kohlberg assumed that there is a post-conventional phase (comprising two inner levels) where the attention of the external public moral standards decline and the individuals always decide on the basis of universal principles. Tests were made in different countries - the USA, Turkey, Mexico, Thailand - and the results invariably showed the dominance of the conventional public morality. Only on the lower level of the two-stage post-conventional stage did the empirical studies find 7 percent of people who had a critical stance in relation to public morality, but almost no one could be found in the last stage. [\[13\]](#) Even in connection with the 7 percent there was a criticism that the 7 percent could be found solely on the lower level of the post-conventional phase, because the highly educated individuals and the inhabitants of big cities were represented in the survey, too, and usually this number is even lower.

From the results of Kohlberg it is thus clear that public morality exists in contemporary societies and the huge majority of people follow the norms of public morality and in everyday life everybody is judged by its environment, whether it complies with those standards or not.

3. The elimination of public morality: the critical morality

3.1. Kant's moral philosophy

The most important characteristic of Kantian moral theory is that it limits the moral aspect of action to the inner mind, and the moral assessment of an agent depends on his consciousness; on whether the agent's action took place with respect of the obligation. If he was driven by any other motivation - such as the fear of legal sanction - besides a respect of the obligation, then this action cannot be judged as moral good. Morals in Kantian theory have only a formal framework for the moral guidance in various situations; this is the categorical imperative. Kant wrote: „Der kategorische Imperativ ist also ein einziger, und zwar dieser: handle nur nach derjenigen Maxime, durch die zugleich wollen kannst, dass, sie ein allgemeines Gesetz werde.“ ^[14] Thus, morality in Kantian theory is an aspect of individual choice with such a formal framework that any chosen action has to have a universal applicability. In addition to the universal applicability, the second trait of moral decisions is autonomy, which means that they are free from material motivations and any particular external expectations and they are totally motivated by respect for moral duty. The autonomous individual disregards social ties and connections in Kantian morality and, therefore, it is typical in the contemporary followers of Kantian moral theory that they disregard the social ties and connections already in the starting point and they regard them only as incidental circumstances.

Kant rejected all habitual pursuit of morality contrary to Hegel. While the latter stressed the slow development of second nature (morality) by habit in the minds of individuals, Kant opined that if a habit determined an action (assuetudo), then there was no freedom and one could not talk about morality. ^[15] For Kant, morals were not only placed within the consciousness, but they could only be achieved with conscious decisions. Kant has taken over Rousseau's idea of freedom as self-determination, but while this idea was formulated by Rousseau in terms of self-determination of people as a political theory, Kant made it the basis of his moral theory.

Let us look at the analysis of Ernst Tugendhat, which stressed the difference between the theories of Kant and Hegel very sharply. Tugendhat claims that in Kantian theory this difference shows the waiver of the widespread moral standards of the community of actors, while in Hegel's theory it points to the emphasis on the binding moral standards of the community about the actions of community members. As a follower of Kantian theory, Tugendhat claims that Hegel's position resulted from a translation error that was caused by the two different views of the Greek word „ethos”:

„Außerdem ist hier ein Übersetzungsirrtum unterlaufen. In der aristotelischen Ethik kommt nämlich nicht nur das Wort *éthos* (mit langem „é”), das Charaktereigenschaft bedeutete, sondern auch das Wort „ethos” (mit kurzem „e”) vor, das Gewohnheit heißt, und es ist dieses zweite Wort, worauf die lateinische Übersetzung paßte. (...) Von daher ist die merkwürdige deutsche Übersetzung durch „Sitte” zu verstehen, wie wir sie z. B. in Kants Buchtitel „Metaphysik der Sitten” finden. Kant hat dabei überhaupt nicht an Sitten im gewöhnlichen Sinn (Brauchtum) gedacht, sondern verwendete das Wort einfach als Übersetzung für 'mores', das seinerseits nicht mehr in seinem ursprünglichen Sinn verstanden wurde, sondern als angebliche Übersetzung eines griechischen Wortes. Erst Hegel macht sich dann den ursprünglichen Sinn des Wortes „Sitten” zunutze, um gegenüber der Kantischen Moral eine angeblich höhere Form von Moral, genannt Sittlichkeit, zu konstruieren, die dadurch charakterisiert sein sollte, daß sie im Brauchtum und im Hergebrachten fundiert sei” (Tugendhat 1994:34-35). [\[16\]](#)

It follows that the common standards of conventional morality cannot be accepted as true morality.

3.2. The way of narrowing morality to justice

The suppression of the public (common) morality of communities and their replacement by critical morality, which was (and is) the construction of moral philosophers, posed only a minor problem as long as these constructions preserved the multiplicity of moral values and virtues, and they only supplied a different emphasis for the hierarchy of values. The problem has become more serious ever since the 1970s, because the influential moral theories narrowed morality to a single moral value, and the demands of morality were fatally distorted in consequence. Instead of improving the reflexivity and the quality of moral judgments, critical morality exerts a tyranny over the people in the name of the supplementary morality of the moral philosophers. Let us take a closer look at this problem.

The narrowing of morality to justice by John Rawls received the greatest attention and he was widely supported by the dissemination of cultural and ideological sectors from the beginning of the 1970s. However, some critical reaction has also appeared, as, for instance, that of Carol Gilligan, who pointed out that Justice Rawls's depiction of morality is only the morality of men. Gilligan consequently claimed that women have their own morality, which can be formulated as "care-ethics".^[17] Michael Slote has recently drafted a similar version, which he named „benevolence morality".^[18] But these versions of moral theories received no attention in the broader public policy discussions, and are mainly respected by the theorists of social work, and, when it comes to Gilligan's thoughts, by feminists. A more general criticism of the narrowing of morality can be found in the works of Michael Sandel and Charles Taylor, who obtained a great support in the scientific community. Sandel wrote:

“What is at stake in the debate between Rawlsian liberalism and the view I advance in my work is (...) whether the principles of justice that govern the basic structure of society can be neutral with respect to the competing moral and religious convictions its citizens espouse. The fundamental question, in other words, is whether the right is prior to the good.”^[19]

In the work of Charles Taylor the critique of narrowing morality to justice by Rawls and his follower can be found in a more clear fashion:

“Much contemporary moral philosophy, particularly but not only in the English-speaking world, has given such a narrow focus to morality that some crucial connections I want to draw here are incomprehensible in its terms. This moral philosophy tended to focus on what it is right to do rather than on what it is good to be, defining the content of obligation rather than the nature of the good life; and it has no conceptual place left for a notion of the good as the object of our love or allegiance or as *Iris Murdoch* portrayed it in her work as the privileged focus of attention or will. This philosophy has accredited a cramped and truncated view of morality in a narrow sense, as well as of the whole range of issues involved in the attempt to live the best possible life.”^[20]

It is worth to cite of the analysis of Beauchamp and Childress too, albeit they did not have greater impact in the community of moral philosophers but their analyses are the closest to our analysis:

„Inductionism (the bottom-up approach) maintains that we must use existing social agreements and practices as a starting point from which to generalize to norms such as principles and rules, and inductivists emphasize the role of particular and contextual judgments as a part of our evaluating moral life. A society's moral views are not justified by an ahistorical examination of the logic

of moral discourse or by some theory of rationality (Kantian, Rawlsian, Kohlbergian), but rather by an embedded moral tradition and a set of procedures that permit new developments [...]. The institution of morality cannot be separated from a cultural matrix of beliefs that has grown up and been tested over time.” [\[21\]](#)

Let us now first look at the narrowing of morality by John Rawls, and then by Jürgen Habermas, who completed Rawls’s narrowing.

This narrowing was implicitly included in the Kantian ethics, which conceived of the morality of actions as the following of the only command (the categorical imperative). This has already been emphasized in connection with Nicolai Hartmann:

„Denn Kant ist es, der an Stelle der inhaltlichen Mannigfaltigkeit der Tugenden die Einheit eines Sittengesetzes, an Stelle der materialen Erfülltheit das formale Prinzip, an Stelle des objektiven Wesens sittlicher Ideen die subjektive Gesetzgebung gesetzt hat.” [\[22\]](#)

But most moral theorists who followed the Kantian line, more or less preserved the multiplicity of moral virtues and values for a long time to come. The beginning of the narrowing may be located in John Rawls’s „A Theory of Justice.” He founded his theory on the studies of McDougall, James Mill, Freund, Piaget, and Lawrence Kohlberg in particular. As a starting point, he took the three-phase theory of Kohlberg (pre-conventional, conventional and post-conventional stages of morality, each with two sub-levels). As we have seen, Kohlberg designed the three phases of moral development on the basis of empirical investigation and although he knew even before the start of his empirical study that most people can be characterized by the second (conventional) stage, he assumed that there was a third phase where moral choices are made according to universal moral principles and human rights. Rawls somewhat transformed this last phase by limiting moral principles to the principles of justice:

„In conjecturing how this morality of principles might come about (principles here meaning first principles such as those considered in the original position), we should note that morality of associations quite naturally lead up to a knowledge of the standards of justice.” [\[23\]](#)

The empirical study of Kohlberg was important for Rawls, because he put great emphasis on the fact that a moral theory can be described as authentic only on an empirical basis. Subsequently, however, based on the results of Kohlberg’s empirical studies, it turned out to be obvious that the third (post-conventional) phase of morality was designed only on the basis of Kohlberg’s ideological

faith. Indeed, not only are there merely 7 percent of people who could be classified at the lower level of the post-conventional morality, but the last (highest) stage remains empty:

„Kohlberg eliminated Stage 6 from his scoring system for lack of finding empirical cases of Stage 6 thinking. Furthermore, there is little evidence for Stage 5 scoring in Kohlberg’s studies from around the world. Gibbs (1979)—a co-developer of the scoring system—even proposed that true Piagetian stages of moral judgment stop with Stage 4. The lack of empirical data for Stage 5 and 6—post-conventional thinking—is a serious problem for Kohlberg’s enterprise, because he defined the stages from the perspective of the higher stages.” [\[24\]](#)

It is important to emphasize that Rawls identified his highest stage of morality (the morality of principles) exactly with this non-existent last stage of Kohlberg. Despite this problem, Rawls later made no correction and his followers likewise disregarded this problem.

The prolongation of this narrowing can be observed in the moral theory of Jürgen Habermas, who, in his books in the 1980s, following the example of Rawls, differentiated between the lower stage of morality, namely „Sittlichkeit” (public morality), and the higher stage, which is universal morality:

„Aus der Perspektive eines Teilnehmers an moralischen Argumentationen stellt sich die auf Distanz gebrachte Lebenswelt, wo kulturelle Selbstverständlichkeiten moralischer, kognitiver und expressiver Herkunft miteinander verwoben sind, als Sphäre der Sittlichkeit dar. Dort sind die Pflichten derart mit konkreten Lebensgewohnheiten vernetzt, dass sie ihre Evidenz aus Hintergrundgewissheiten beziehen können. Fragen der Gerechtigkeit stellen sich dort nur innerhalb des Horizonts von *immer schon beantworteten Fragen* des guten Lebens. Unter dem unnachlässig moralisierenden Blick des Diskursteilnehmers hat diese Totalität ihre naturwüchsige Geltung eingebüsst, ist die normative Kraft des Faktischen erlahmt - können sich vertraute Institutionen in ebenso viele Fälle problematischer Gerechtigkeit verwandeln. Vor diesem Blick ist der überlieferte Bestand an Normen zerfallen, und zwar in das, was aus Prinzipien gerechtfertigt werden kann, und in das, was nur noch faktisch gilt. Die lebensweltliche Fusion von Gültigkeit und sozialer Geltung hat sich aufgelöst.” [\[25\]](#)

In the final version of his moral theory („Faktizität und Geltung” in 1992) he radicalized his position and „Sittlichkeit” (public morality) appeared here only as an archaic substrate, which in the modern era has already fully and completely vanished. According to this final version, there are only two systems for the determination of actions, that of law and universal morality:

„Ich gehe davon aus, dass sich auf nachmetaphysischen Begründungsniveau rechtliche und moralische Regeln gleichzeitig aus traditioneller Sittlichkeit ausdifferenzierte und zwei verschiedene aber einander ergänzende Sorten von Handlungsnormen nebeneinander treten.“^[26]

He qualifies the rest of public morality in the modern era as mere conventions („von den blossen Konventionen entwerteten Sitten“).^[27] A second modification of his theory entailed that universal morality does not exist anymore as moral norms but as cultural knowledge only, and for the determination of actions there are only the norms of law. He speaks of morality as cultural knowledge („diese zum Wissen sublimiert Moral“); as morality transformed into cultural system („ins kulturelle System zurückgezogene Moral“).^[28] The end result of Habermas’s moral theory is that there remains no system of moral standards on the community level (only the law) and on the level of the worldwide Republic of universal citizens there is only a cultural morality. As it has been seen earlier, this cultural morality is then narrowed to justice: „Die Vernunftmoral ist auf Fragen der Gerechtigkeit spezialisiert und betrachtet grundsätzlich alles im scharfen, aber engen Lichtkegel der Universalisierbarkeit.“^[29]

The narrowing of morality is finally completed here by the destruction of the whole of morality and it is the rule of law that solely remains, supported by state authority. It is not without irony that this theory translated into the political and ideological struggles is thought to be the conquest of the world’s greatest freedom and tolerance by its followers. The truth is, however, that millions of people today, knowing nothing about Rawls and Habermas and their followers, socialize the multiplicity of moral values, norms and virtues, and are subsequently confronted on a daily basis with legal standards that are far from their moral standards and had been formed in accordance with the cultural moral theory of moral philosophers.

^[1] G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Werke Band 7, (Frankfurt am Main: Suhrkamp [1821] 1979) p.301.

^[2] R. v. Jhering, *Der Zweck im Recht. Zweiter Band*. (Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel. Leipzig. [1883] 1898) p. X.

^[3] Jhering, *Der Zweck im Recht. Zweiter Band*, p. 52-53.

^[4] Jhering, *Der Zweck im Recht. Zweiter Band*, p. 227.

[5] See: Nicolai Hartmann, *Ethik*. (Berlin: Walter de Gruyter Verlag, [1925] 1962); Nicolai Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*, (Berlin:Walter de GruyterVerlag, [1932] 1962).

[6] Hartmann, *Ethik*, p.526-527.

[7] Hartmann, *Ethik*, p. 63.

[8] Hartmann, *Ethik*, p. 100.

[9] Hartmann, *Ethik*, p. 137.

[10] Hartmann, *Ethik*, p. 271.

[11] Hartmann, *Ethik*, p. 576.

[12] See: Lawrence Kohlberg, 'From is to ought. How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development', in: Th. Mischel (ed.): *Cognitive development and epistemology* (New York: Academic Press, 1971) pp. 151-235; Georg Lind, 'Entwicklung des moralischen Urteilens - Leistungen und Problemen der Theorien von Piaget und Kohlberg', in: Lind/Hartmann/Wakenhut (hg.): *Moralisches Urteilen und soziale Umwelt. Theoretische, methodologische Untersuchungen*, (Weinheim und Basel: Beltz Verlag Weinheim, 1983) pp. 25-40.

[13] See: Rest, J./Narvaez, D./Bebeau M.J/Thoma S. J. (eds.) *Postconventional Moral Thinking: A Neo-Kohlbergian Approach*, (Mahwah: Lawrence Erlbaum Associate Publishers, 1999) p. 22.

[14] Immanuel Kant,*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Herausgeben und erläutert J. H. von Kirkmann, (Berlin: Verlag von L. Heimann. [1797] 1870) p. 44.

[15] Kant,*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, p. 152.

[16] Ernst Tugendhat,*Vorlesungen zur Ethik*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994) p.34-35.

[17] See: Caroll Gilligan, *In Different Voice*, (Harvard Univ. Press, 1982)

[18] See: Michael Slote, *Moral from Motives*, (Oxford Univ. Press, 2001)

[19] Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*. Second Edition. (Cambridge University Press, [1982] 1998) p. X.

[20] Charles Taylor, *Sources of Self. The Making of the Modern Identity*, (Cambridge University Press, 1989) p. 3.

[21] T. L. Beauchamp, Tom L./F. James F. Childress, *Principles of Biomedical Ethics*, 4. Edition (Oxford Univ. Press. 1994) p. 18.

[22] Hartmann, *Ethik*, p. 137.

[23] John Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, (Oxford University Press, 1971) p. 414.

[24] J. Rest/D. Narvaez/M. J. Bebeau/S. J. Thoma eds., *Postconventional Moral Thinking: A Neo-Kohlbergian Approach*, p. 22.

[25] Jürgen Habermas, *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983) p. 117-118.

[26] Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992) p. 135.

[27] Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, p. 137.

[28] Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, p. 1345.

[29] Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, p. 137.

Polónyi István: Észrevétel a szerkesztőknek

Rangos szakmai folyóirathoz méltatlan az a szerkesztői/szerkesztési mód, amelyet a Jogelméleti Szemle 2011/1 számának Vita rovatában lehet tapasztalni. Megütközve szembesül az olvasó azzal, hogy a rovatban Pokol Béla korábbi cikkéhez – éppen az ő felkérésére – írt vitacikkek előtt magának Pokol Bélának az írását találja, mintegy felvezetőként, a tanulmányát vitató cikkek kommentálásával. Rosszlelkű időket idéz, és a tudományos közlemények világában enyhén szólva szokatlan – már talán az etikátlanság határát súrolja -, hogy a vita alapját adó cikk szerzője előzetesen eligazítja a tudatlan olvasót, hogy mi a helyes, s mi helytelen az őt vitató írásokból.

Magára valamit adó folyóiratban vitacikkeket legfeljebb összefoglalni, vagy utólag reagálni szokta a vita tárgyát képező írás szerzője, s nem előzetesen kommentálni azokat. Ez még akkor is így van, ha egyébként a tanulmány rovatban, vagy más folyóirat részében a szerzők névsorában közlik az írásokat. Nyilvánvalóan ügyelni illik arra, hogy ez a Vita rovatban ne okozhasson helytelen látszatot.

Polónyi István, az egyik vitacikk szerzője

Sipos Ferenc

Determinizmus-indeterminizmus-predestináció

Szabad-e az akarat?

„Determinizmus (lat.). Ha azt a föltevést, hogy minden ami történik, okoknál fogva szükségkép történik, egyetemesítjük s az emberi akaratra is kiterjesztjük, olykép, hogy az akaratnak minden nyilvánulása a reá ható okok (motivumok) folytán szigoru szükségességgel áll be, akkor az akaratról szóló ezt a tanítást determinizmusnak nevezzük. Ellentéte az indeterminizmus, mely szerint az akarat föltétlenül szabad, azaz elhatározásaiban független minden októl. A D. szerint, ha adva vannak az akaratra ható okok, motivumok, akkor adva van az akarat elhatározása is, éppugy, mintha a természetben adva vannak valamely esemény összes feltételei, az eseménynek be kell következnie. A D. tehát tagadja az akarat szabadságát. Az indeterminizmus szerint az akaratra nézve kényszerítő okok nem léteznek. Az akarat minden ok nélkül vagy esetleg ellenére hozza határozatait. Az indeterminizmus tehát az akarat szabadságát tanítja. Bizonyos közvetítő állásponthoz érünk, ha az okokat két osztályra osztjuk, észbeli motivumokra s észen kívüliekre. Ezen álláspont szerint az akarat szabadsága relativ; ellenállhatnak az észen kívül levő okoknak, engedelmeskedvén az észbelieknek, immanenseknek. Az igazi szabadság ez álláspont szerint abban van, hogy akaratunk az ész szavára hallgat, belső okoktól kormányoztatik. A D. és indeterminizmus kérdése a legkényesebb filozófiai problémák egyike, miként való megoldása dönt a filozófiai rendszerek alkatára vonatkozólag.”^[1]

Bevezetés

A determináció és indetermináció ellentétpárjának küzdelme végigkíséri a büntetőjogi gondolkodás utolsó néhány száz évének változásait. Nem véletlenül használom a változás, nem pedig a fejlődés meghatározást erre a folyamatra. Ugyanis látható, hogy a különböző büntetőjogi eszmeáramlatok által egyszer anakronisztikusnak mondott indetermináció vagy éppen determináció egy másik, azt követő iskola dogmatikai rendszerében néhány évvel később pontosan fordított előjellel jelenik meg. De előfordul az is, hogy egy időben, majdnem egymással párhuzamosan élnek egymás mellett olyan büntetőjogi iskolák, amelyek kizárólag az egyik prioritását hirdetik,

és ördögtől valónak mondják a másikat. Így szinte csak a díszlet válik egyre modernebbé, és a szereplők változnak, a szövegekönvben csak az aktuális történelmi korszak vagy politikai rendszer által megkívánt apró változások jelennek meg.

Ez a harc napjainkban is változatlan intenzitással folyik. Egy mai pillanatfelvétel a küzdelem aktuális állásáról, egy Laokoón csoport-szerű látványt eredményezne e jogelméleti háborúról, ahol a küzdő felek minden erejüket összeszedve próbálnak kiszabadulni a másik fél szorításából, miközben fogást keresnek az ellenfélen és próbálják lerombolni a másik fél által hirdetett tézis vagy antitézis alapjait is. Vannak persze olyanok is, akik a pragmatikus szempontok alapján szintézist keresve megpróbálják összebékíteni ezt a két, elvileg egymással teljesen összeegyeztethetetlen fogalomrendszert.

A probléma jelentős, kihat az egész büntető dogmatikára. Egyik vagy másik fogalmat alapul véve a ráépített dogmatikai rendszert is újra kell strukturálnunk, hisz e nélkül statikai problémák jelentkeznek. Más okozatossági elméletet kell megfogalmaznunk, újra kell gondolnunk a büntetések alkalmazásának céljait és elvi alapjait is. Békés Imre szavaival: „A dogmatikus konstrukció egyik pillérének elmozdításával meginog az egész rendszer, s az egyensúlyi helyzet visszaállítása az egész szisztéma átépítését igényelheti.”^[2]

A predestináció

A determinizmus-indeterminizmus problémaköre azonban nem csak a büntetőjogi gondolkodás sajátja, foglalkoznak vele a természettudományok és természetesen a jogon kívül más társadalomtudományok is, valamint elsősorban a filozófia. A filozófia már jóval előbb hozzáfűzött az alapvető fogalmak tisztázásához, igaz, hogy a kérdések főként a középkorban a jellemző istenközpontú világnézeti szemlélet miatt üdvtörténeti szempontból merültek föl, a válaszok keresése pedig alapvetően teológiai fogalmak meghatározásán és elemzésén keresztül folyt. Földes Tamás szerint: „Az akaratszabadság a görög filozófiában születik, de igazi rangot, értéket a keresztény filozófiában nyer.”^[3]

Az akaratszabadság kérdését a teológiában egy ellentmondás körüli vita határozza meg. A bibliában az ember szabad akarata, és az isten mindenhatósága, mindentudása is alapvető tényként szerepel. Az Isten képére teremtett embernek egyrészt szabad akarata van, másrészt az isteni elrendelés alapján megírt sorsát teljesíti. Ez a kettősség néha egy mondaton belül feszül egymásnak: az ApCsel. 2, 23-ban Péter mondja Jézusról^[4] : „Azt, aki Isten elhatározott döntése és terve szerint adatott oda (adatott halálra), ti a pogányok keze által felszegeztétek és megöltétek”. A mondat

első fele a predestinációra utal, a második etikai színezetet hordoz, mintha az akarat szabad lett volna. Vagy: (Luk 22, 22): „Mert az ember Fia elmegy ugyan, amint elrendeltetett, de jaj annak az embernek, aki elárulja!”^[5]. És bárhol ütjük is fel a Bibliát, ezt a kétféle vonalat önállóan vagy egymásba fonódva, de mindenütt megtaláljuk.

A predestináció (más vallásokban *karma*, *qadar*) és a determinizmus kifejezések nyilvánvalóan, ha nem is azonos, de mindenképpen rokon fogalmakat takarnak, a szabad akarat és a választási szabadság kérdéskörére keresik a választ, valamint megegyeznek a filozófiai alapok is. Nagyon lecsupaszítva a két fogalmat és megkeresve a közös gyökereket elmondhatjuk, hogy mindkettő arra próbál választ adni, hogy létezik-e a szabad akarat, milyen tények alapján kapunk büntetést vagy jutalmat. Magunk vagyunk-e felelősek tetteinkért, vagy csak végrehajtói, sőt elszenvedői vagyunk egy isteni akaratnak, illetve a másik esetben szereplői egy általunk egyáltalán nem, vagy csak kismértékben befolyásolható kauzális folyamatnak.

Akár elfogadjuk az említett párhuzamot a két fogalom között, akár nem, mindenképp érdemes megvizsgálnunk - megismételve, hogy ha nem is azonosak, de legalábbis rokoníthatóak-, hogy milyen eredményekre jutott a vallásfilozófia a predestináció értelmezésében, hisz ha mást nem is, legalább az azonos hibák elkövetését elkerülhetjük. A profán és a vallásos gondolkodás azonos rendszereinek fölismerésével büntetőjogbeli továbbgondolkodásunk iránya is könnyebben megszabható.

Csak a példa kedvéért álljon itt egy másik párhuzam, amely elemeinek megértése könnyebb mindkét rendszer ismeretében. A menny-föld-pokol hármasságú keresztyén világképének felbomlásával körülbelül egy időben jelentkezik például Sigmund Freud a pszichoanalitikus iskola tanaival. A menny- föld-pokol hármasságát fölváltja a háromféle én. Az Id (Ösztön-én), Ego (Én) és Superego (Felettes-én). A gyóntató pap szerepét a pszichiáter, az ördögét az ösztön-én, a menny szerepét a felettes én szerepében könnyen fölfedezhetjük. A dívány nem más, mint egy horizontális gyóntatószék. Más kérdés persze, hogy az egyház az ördög szerepének a visszaszorítását, míg a pszichoanalízis az ösztönök elfojtásának feloldását tekinti sikernek, és persze az is ismert, hogy Freud a vallást pusztán a neurózis egyik tünetének tartja.

Mielőtt a predestináció (vagy predesztináció) részletesebb taglalására rátérnénk, le kell szögezünk, hogy a szemléletmód, melyet ez a szó takar, nem csak a keresztyén (vagy keresztény) gondolkodók sajátja,- bár a lehangosabb és máig is tartó viták e kérdés kapcsán leginkább a keresztyén egyházakon belül folytak és folynak. A nagy világvallások mindegyikében

megtalálható hasonló gondolat, és ha csak röviden is, mindegyiket érdemes szemügyre venni.

Az iszlám hit szerint a *qadar*, azaz Allah rendelése az, amely minden eseményt meghatároz^[6]. A Korán mint isteni kinyilatkoztatás kimondja: Isten, azaz Allah teremtett mindent, csakis az ő akaratán múlik, hogy mi történik a jövőben, és semmi sem történhet, csakis az, amit ő akar. Ez a gondolat fejeződik ki a Közel-Keleten gyakran hallott „in sa Allah” (ha Isten úgy akarja) fordulatban is, amely fatalista ízű mondat alkalmas a legkisebb bosszúságok és a legnagyobb tragédiák nyugtázására is. Annak az arab iszlám^[7] igének, melyről ez a vallás a nevét kapta, a jelentése is az önmegadás, vagyis belehelyezkedés Isten akaratába, az isteni tervbe. Hogy ez az isteni determinizmus mire terjed ki, már a kezdetektől okozott feszültségeket az iszlámon belül. Az egyik szélsőséges tézis képviselői a *dzsabriták* felfogásában az egyszerű ember akaratának semmilyen szerepe nincs cselekedeteiben, tehát végeredményben abban sem, hogy végül a Paradicsomba vagy a gyeheña tüzére jut-e. A *qadariták* képviselték az előző tézis antitéziséét, mely szerint az emberek mint Isten földi kalifái teljesen önállóan alakítják cselekedeteiket és ezáltal sorsukat is. A szintézist a *maturiditák* és *asariták* dolgozták ki, mely szerint a lehetőségeket Isten teremti meg, de a konkrét választás az emberek feladata, és ezért döntéseikért teljesen igazságosan felelősségre is vonhatók.

A *hinduizmus* és a *buddhizmus* karma-elmélete szerint minden emberi cselekedet magában hordozza következményét, amely vagy az aktuális vagy a következő életben hozza meg jó vagy rossz gyümölcsét. A jó cselekedeteknek következménye is jó, míg a rosszaké rossz lesz. Az egyén pillanatnyi helyzetét tehát a múltbeli cselekmények határozzák meg, de nagyon fontos leszögeznünk, hogy a kapott rossz vagy jó ebben a rendszerben, nem mint jutalom vagy büntetés, hanem mint puszta törvényszerű következmény jelenik meg ezekben a vallásokban.^[8]

A buddhizmus szerint csak a vágytól, gyűlölettől és tévedéstől mentes cselekedeteknek nincsenek karmikus következményeik. A karma ebben az esetben nem determinista, hanem indeterminista színezetű, hisz az egyén befolyásolhatja, irányíthatja vagy akár meg is szüntetheti a karmikus folyamatot, és kezébe veheti saját sorsának irányítását.

A predestinációról szóló keresztyén tanítás először Augustinusnál jelenik meg. Ágoston szerint az emberiséget már annyira megfertőzte a bűn, hogy az egyes ember már vágyakozni sem képes az üdvösségre, nemhogy egyedül elérni azt, hisz mi olyat tehetne, ami értékes lehet az Isten szemében? Szerinte az ember akarata a bűn rabságában van, tehát kegyelemben csak az részesül, és Istennel is csak az létesíthet kapcsolatot, akit Isten erre kiválasztott, azaz predestinált^[9]. A vele egy időben élt brit aszkéta szerzetes, Pelagius és követői, a pelagiánusok ennek pontosan az

ellenkezőjét hirdették. Nagy hangsúlyt fektetettek az emberi cselekedetekre, egyik fő tételük szerint az embernek ezek útján kell kiérdemelnie az üdvösséget, mert elképzelésük szerint az ember képes arra, hogy megmentse magát.^[10]

A katolikus egyház ebben a vitában már a kezdetektől, egyértelműen az akaratszabadság léte mellett tette le a voksát, Lutherrel és Kálvinnal szemben meghatározva magát, a tridenti zsinaton fogalmazta meg és mondta ki konkrétan az akaratszabadság dogmáját^[11].

A katolikus egyház is ismeri az isteni eleve elrendelést, ez azonban korántsem azonos a reformáció által vallott predestináció-felfogással, hanem lényegében a következő: Isten minden egyes embert eleve elrendelt az üdvösségre, ez jelenti Isten egyetemes üdvözítő akaratát. Ez azonban nem azt jelenti, hogy minden ember üdvözülni is fog. Az isteni akarat ebben az esetben feltételes. Az üdvözítő terv csak abban az emberben válik valóra, aki együttműködik azzal, tetteivel kifejezve szándékát. A szakadás a protestáns és katolikus egyház között egyébiránt e törésvonal mentén történik meg. Azaz hogy tettekkel vagy csak a hit által üdvözül-e az ember. Az ember üdvözülését nem az determinálja, hogy Isten mit tud róla, hanem éppen fordítva. Azért tudja Isten eleve az ember végleges sorsát, mert azt is tudja, hogy ki fog jól vagy rosszul dönteni örök életének kérdéseiben. Istennek ez a tudása csalhatatlan, éppúgy, ahogy minden ember üdvösségét akaró örök elhatározása is megváltoztathatatlan. Ez az akarat az üdvözülőkben valóra válik, míg a kárhozatra kerülőkben saját hibájukból meghiúsul.

A reformátorok magukévá tették Ágoston tanítását. Az emberi akaratnak egyedül Melanchthon próbált teret adni. „A szabad akaratról azt tanítják, hogy az emberi akaratnak van valamelyes szabadsága arra, hogy az ember tisztességes polgári életet tudjon folytatni és választani olyan dolgok között, melyek az ész ítélete alá tartoznak. De nincsen ereje arra, hogy a Szentlélek nélkül létrehozza az Isten előtt való igazságot vagy a lelki igazságot, mert az érzéki ember nem érti meg a Szentlélek dolgait; hanem ez [az Isten előtti igazság] a szívekben jön létre, ha az ember az ige által a Szentlélek adományában részesül.” - mondja Augustinusra hivatkozva az Ágostai hitvallás XVIII. cikkelye^[12].

Luther elmélete megegyezik az Ágostoni tanokkal, szerinte kegyelem nélkül sem megismerni, sem akarni nem tudjuk a jót^[13], de Luther, aki eleinte szinte túlzó módon hangsúlyozta, később nem akart, vagy nem mert a predestinációval alaposabban foglalkozni, s e kérdések tárgyalását inkább elkerülte.^[14] Részletes megfogalmazást a De servo arbitrio 1525-ös Erasmushoz címzett vitáiratában ad^[15]. Szélsőséges, majdnem determinisztikus predestináció-értelmezést találunk viszont

Zwinglinél^[16]. Teológiájának középpontjában az abszolút predestináció áll. Tétele szerint Isten maga akarta a bűnt, hogy a büntetés által igazságosságát megmutathassa^[17]. A kálvinizmus azonban főként azért fogalmazza meg saját álláspontját ebben a kérdésben, hogy magát a luteránusokkal szemben definiálja. Kálvin így határozza meg a predestinációt: „Eleve elrendelésnek pedig az Isten azon örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel. Isten ugyanis nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva”.^[18]

A katolikus és kálvinista szemlélet közötti ellentétet Alfred-Felix Vaucher a következőképp foglalja össze:

„A predestináció tana, amely Augustinus (a választottak eleve elrendelése és az elvetettek eleve ismerése) és Kálvin (kettős predestináció: a kiválasztottak eleve elrendelése az üdvösségre, az elvetettek pedig a kárhozatra) nevéhez fűződik, Isten szuverenitása kedvéért feláldozza az emberi szabadságot, és Istent az igazságtalanság vádjának teszi ki... Az isteni előrelátás sértetlenül hagyja az emberi szabadságot. Isten senkit sem kényszerít. Csupán előre látja minden egyes embernél, hogyan fogja használni szabadságát, és ennek megfelelően cselekszik.”^[19]

Kálvinról tehát - egyébként tévesen - sokan azt tartják, hogy teológiai fogalomrendszerének a középpontjában a predestináció áll, pedig részleteiben nem dolgozza ki, inkább csak utal rá. Egy másik megfogalmazása szerint a predestináció alatt a következőt érti: „Isten örök végzése, mellyel meghatározta, hogy mit kíván tenni az egyes emberrel, mivel nem teremt mindenkit ugyanabba az állapotba, hanem egyeseknek örök életet, másoknak örök kárhozatot rendel.” Azonban egyszer csak megjegyzi: ez egy „szörnyű határozat”. (A latin *horribile* szót használja, amelyet fordíthatunk félelmetesnek is.)^[20] A predestináció kálvini értelmében Isten előre tudja, előre meghatározta a teremtett világban végbemenő események lefolyását és végkimenetelét, beleértve az egyén földi életének részleteit, és ezáltal azt is már a születése előtt eldöntötte a mindenható, hogy kegyelemre vagy kárhozatra van-e ítélve. Kálvin halála után azonban a követői voltak azok, akik ezt a tant részletesen kidolgozták. Karl Bart első magyarországi előadássorozata keretében foglalkozott részletesen a témakörrel^[21] és feloldotta a benne rejlő ellentmondást. Tétele középpontjába Krisztus váltságahalálát helyezi és kimondja: „Isten elveszi rólunk ítéletének negatív aspektusát. Isten elveti krisztust, hogy mi ne legyünk elvetve” A predestináció negatív hatása tehát Krisztuson realizálódik, tehát „az elvettetés nem lehet többé az emberiség osztályrésze

vagy állapota.” Krisztus az, aki elhordozza azt, amit az emberi nemzetnek kellett volna elhordoznia.^[22] Így válik a kettős predestináció elmélete egy kegyelmi kinyilatkoztatássá Jézus váltságahalálával. Így szerencsésebb nem is predestinációnak, hanem kiválasztásnak hívni.

A fizikai determinizmus

Mielőtt a determinizmus-indeterminizmus büntetőjogi értelmezésére és vonatkozásaira rátérnénk, a könnyebb megértés miatt ejtsünk néhány szót a fizikai determinizmusról.

Karl R. Popper osztrák-angol filozófus, bevallottan az indeterminizmus híveként, egy nagyon szemléletes példán keresztül mutatja be a két fogalmat „Indeterminizmus és emberi szabadság”^[23] című előadásában. Példája szerint képzeljünk el egy órát, egy nagyon megbízható, precíziós ingaórát, ezt képzeletben helyezük el a jobb oldalon, a baloldalra pedig képzeljünk el egy felhőt, amely rendszertelenül mozgó vízcseppekből, gázmolekulákból, vagy épp szúnyogokból áll. A képlet jobboldala a kiszámítható és előre látható rendszeresség, a bal oldala pedig a kiszámíthatatlan, kaotikus rendszertelenség példája lesz. Az ismert világ elemei pedig e kettő között helyezkednek el. A kiszámíthatóak, megjósolhatóak az óra mellé, és minél megjósolhatóbbak, annál közelebb, a kiszámíthatatlanok pedig hasonló módon a baloldalra kerülnek.

Majd miután tanulmányában ettől jóval részletesebben vázolta ezt a képet, így folytatja:

„A fizikai determinista, aki azt mondja, hogy minden felhő óra, egyúttal azt is állítja, hogy az a józanészre hallgató elrendezésünk, mely a felhőket balra, az órákat jobbra rendelte, félrevezető, mivel mindent a jobb szélre kellene helyeznünk. Azt mondja, hogy nagy józan eszünkre hallgatva, a dolgokat nem természetüknek, hanem saját tudatlanságunknak megfelelően rendeztük el. Elrendezésünk, mondják, csupán azt tükrözi, hogy viszonylag részletesen tudjuk, hogy miként működik egy óramű, vagy a Nap-rendszer, ellenben sejtelmünk sincs a gázfelhőt, vagy egy élőlényt alkotó részecskék kölcsönhatásainak részleteiről. És végezetül azt állítja, hogy amint szert teszünk erre az ismeretre, ki fog derülni, hogy a gázfelhők vagy az élőlények épp oly óraszerűek, mint a Naprendszer.”

Az tehát a kérdés, hogy a világban tapasztalható véletlenszerűség valójában és objektíve létezik, vagy csupán ismereteink korlátozott volta miatt, mint szubjektív élményt éljük meg.

E. Szabó László ezt a kérdést így teszi fel:

„Azzal a kérdéssel fogunk foglalkozni, hogy vajon a világban tapasztalható véletlenszerűség csupán szubjektív élményünk, vagy pedig a világ objektív

tulajdonsága, hogy története bizonyos pontokon elágazik, hogy az addigi története több lehetséges folytatást enged meg. Az első esetben szubjektív modalitásról, a másodikban objektív modalitásról beszélünk. Hogy szubjektív modalitás van, azt senki nem vitatja. Feldobunk egy egyforintos érmét. <Fej> vagy <Írás>, ez a két dolog történhet. Azért gondoljuk, hogy két kimenetele lehet a pénzfeldobásnak, mert

- 1) nem tudjuk, hogy mi lesz a végeredmény,
- 2) az általunk azonosnak ítélt szituációkban hol ez, hol az a folyamat kimenetele. „^[24]

A fizikai determinizmus azt feltételezi, hogy minden fizikai esemény a távoli jövőben előre jelezhető, illetve a távoli múltban kideríthető, amennyiben pontosan ismerjük a fizikai világ jelenlegi állapotát. Tehát minden determinált ugyan, csak mi vagyunk képtelenek arra, hogy az összes determinánst összegyűjtve, és megfelelően súlyozva kiszámítsuk a nyilvánvalót.

Karl Popper szerint az indeterminizmus doktrínája igaz. Véleményét egy „intuitív érvre” alapozza: „... egy olyan mű megalkotását, mint Mozart G-moll szimfóniája, annak minden részletével lehetetlen előre megjósolni.”^[25]

Azaz elfogadja a determináló tényezők létét, de szerinte az emberi eleme és a kreativitás mint a képletben megjelenő kiszámíthatatlan és matematikai módszerekkel leírhatatlan plusz tényezők megjósolhatatlanná teszik bizonyos folyamatok végkimenetelét.

Determinizmus a büntetőjogban

A magyar büntetőjogi gondolkodás fejlődése során a 19. században, a Csemegi-kódex elfogadásával a klasszikus iskola felelősséget a bűnelkövető szabad akaratára alapozó, indeterminista felfogása hódított teret Magyarországon. Első büntetőkódexünk korának egyik legkiemelkedőbb büntetőtörvénykönyve volt.

„A Csemegi-kódex a polgári fejlődés kibontakozását, védelmét szolgáló, a klasszikus jogelvekre épülő, európai színvonalú, több tekintetben a korát meghaladó eszmeiséget hordozó, a XIX századi nagy büntetőjog-alkotás tanulságait is hasznosító és tükröző, a büntetőjog-tudomány külföldi és hazai eredményeit is felhasználó jelentős büntető jogalkotás.”^[26]

A kritikák, melyek érték, azon alapultak, hogy megjelenésének időpontjában már föltűntek a pozitivisták tanok hirdetői, és a pozitivizmus kibontakozásával párhuzamosan, annak ideológiai talaján állva fogalmaztak meg kritikákat. Nem is a Csemegi-kódexszel szemben, hanem azzal szemben, amit képviselt: a szigorú tett-büntetőjogi szemlélet, az

akaratszabadság doktrínája, a tett arányos, proporcionális büntetés elve stb. A pozitivisták tételek a klasszikus iskola téziseinek antitézisei. Megjelenésükkel veszi kezdetét az akarat szabadsága, vagy meghatározottsága körüli vita is, mely 1908. évi XXXVI. törvénycikk, az első Büntető novella miniszteri indoklásában egy érdekes kompromisszummal jut- egy időre-, nyugvópontra:

„A determinizmus és indeterminizmus harcában a törvényjavaslat az akaratszabadság álláspontjára helyezkedik, de elismeri azt a korlátozást, hogy a létező társadalmi környezet (milieu social) és a büntetett testi szellemi és erkölcsi fejlettsége az akarat elhatározásánál, mint determináló tényezők hatnak. Ebből a javaslat azt a következtetést vonja, hogy a közhatalomnak e determináló tényezők megváltoztatása útján módjában van egyeseknek nem csak külső viselkedésére, hanem belső erkölcsi életének alakulására is befolyást gyakorolni.”^[27]

Mindössze öt évvel később a fiatalkorúak bíróságairól szóló 1913. évi VII. törvénycikk indoklása még tovább megy, és további engedményeket tesz az akaratszabadság tanának rovására:

„...kiváló orvosok és természettudósok,(...) a társadalmi élet bűvárai beigazolták, hogy a bűncselekmény nem vizsgálható csupán egyoldalúan a jog szempontjából, hanem azt, mint társadalom-életteni jelenséget is szemügyre kell venni.”^[28]

Amennyire az első világháború, a tanácsköztársaság százharminchárom napja, az azt követő visszarendeződés, a trianoni döntés sokkja, majd a második világháború viharai engedték, a magyar büntetőjog-tudomány folyamatosan együtt fejlődött Európa és a világ büntetőjog tudományával, adaptálva annak vívmányait. 1946 után azonban alapvető változások következnek be a társadalmi és főként a politikai viszonyokban, és ezek sajnálatos módon rányomták a bélyegüket mind a jogtudomány, mind pedig az anyagi jog további fejlődésére is. A magyar jog és természetesen a büntetőjog is addig alapvetően a római jog és a német jogrendszer irányába orientálódott.^[29] Az ezerkilencszázas évek második felétől azonban nagyon erős, erőszakos szovjet befolyás jelentkezik, ami súlyos törést okoz a büntetőjog addigi fejlődésében. Ennek egyik jele a determinista szemlélet erőltetett meghonosítása és túlhajtása.

A materialista alapokon nyugvó szemléletmód, a marxista leninista világkép alapja nemcsak a jogtudományra, hanem természetesen, az életviszonyokat szabályozó más alrendszerekre is erőteljes hatást gyakorolt.

Ebben az egyébként is átpolitizált időszakban egy-egy vita eldöntésének legegyszerűbb módja gyakran nem egy jól felépített, megalapozott érvelési

rendszer felsorakoztatása, hanem egy frappáns marxi, lenini, vagy engelsi idézet volt. És ebben a túlpolitizált miliőben az a veszély is fenyegetett, hogy a főáramlatot eltévesztő szerző cikkét rendszerellenesnek, retrográdnak, szerzőjét pedig felforgatónak vagy épp fasisztának bélyegezték. Az ötvenes évek elejének „leegyszerűsített, dogmákká merevített, differenciálatlan és állandóan politikai töltést is hordozó”^[30] gondolkodásmódja hegemoniára törekedett, háttérbe szorítva az eltérő gondolkodásmódokat. A tudományoknak az államhatalom általi direkt ideológiai vezérlése, és a működő cenzúra, szintén a véleménykülönbségek eltűnése mellett hatott.

A kriminológia és a kriminológusok örömmel üdvözölték ezt az új helyzetet, hiszen a kriminológia így a büntetőjog „szolgálóleányából” kicsit sarkítva annak „gazdájává” vált. Az irányokat már nem a gyakorlat és a dogmatika által fölismert problémák határozták meg, hanem a társadalomtudományok és főképp az újabbnál újabb kriminológiai elméletek jelölték ki.

A determinista szemlélet mellett és az indeterminizmus ellen Vigh József például így érvelt „Determinizmus és büntető felelősségre vonás” című tanulmányában: „...mit jelentene,ha az indeterminizmus elvéből vagy legalábbis a korlátolt szabad akarat koncepciójából indulnánk ki. Ez esetben: a) Feleslegessé vagy jelentős részben azzá válna az okkutatás, s vele együtt az egész kriminológia. (...) b) Nem csak a szabad akarat ,hanem a viszonylagos szabad akarat koncepciójából is egyértelműen következik,hogy az emberi magatartások körében nincsenek olyan törvények, melyek összekötik a múltat a jövővel, s így értelmetlenné válik a prognosztika.(...) c) Ha nem ismerjük el a determinizmus elvét a bűnös emberi magatartásokban, akkor le kell mondanunk a bűnözés megelőzésének lehetőségéről is.”^[31]

Kijelenthetjük tehát, hogy ebben az időszakban az abszolút determinista felfogás bevetté és elfogadottá vált hazánkban a kriminológiai és büntetőjogi gondolkodásban egyaránt. A kérdés csak annyi, hogy vajon működött-e.

Nem működött. Hogyan is működhetett volna, ha még az elvvel maradéktalanul egyetértő azt védelmező és azt megalapozó Földesi Tamás is tartózkodik attól, hogy előtérbe helyezze e tételt az ítélkezési gyakorlat területén.

Szavai szerint egyrészt „a büntetőjog kimondatlanul is az idealizmus álláspontjára csúszik át amennyiben feltételezi azt, hogy egy adott helyzetben nemcsak az ember általában, hanem a konkrét osztályhelyzettel, világnézettel, jellemmel bíró ember is többféleképpen akarhat, azaz elkövetheti a bűncselekményt, de tartózkodhat is tőle.”^[32] Másrészt viszont

„a marxista ideológia (...) szükségszerűen háttérben hagyja azt a kérdést, hogy az emberek e törekvése, akarata szintén meghatározott. Háttérben kell hagynia az akarat teljes meghatározottságát azért, mert a szocializmus építésének viszonyai között, de még a felépült szocializmus viszonyai között is a teljes meghatározottság hangsúlyozása azzal az eredménnyel járna, hogy a bűnözők hivatkozhatnának arra, hogy akaratuk teljesen meghatározott, jogtalanul éri őket a büntetés.”^[33]

A gyakorlat sem tudott igazán mit kezdeni az akarat teljes meghatározottságának tételével, miszerint az elkövető nem is cselekedhetett volna másként, mint ahogyan cselekedett. A bíróságok dolgoztak tehát tovább, gyakorlatukat az „anakronisztikus”, és retrográd mérsékelt determinista álláspontra alapozva. „A joggyakorlat csöndes, de több tízezer ítéleten és évtizedes ítélkezési gyakorlaton alapuló kritikája mellett a filozófia, az idegfilozófia, a pszichológia, a szociológiai fejlődése is kitermelte a „teljes determinista” álláspont kritikáját.”^[34] írja Bihari Mihály.

Látható tehát, hogy az igazság ebben az esetben is valahol félúton van a két – a teljes akaratszabadságot hirdető és az akaratszabadságot tagadó – álláspont vitájában.^[35] Van tehát arany középut. A keresztyén egyházak dogmatikájának fejlődése szinte kivétel nélkül eljutott az ember szabad akaratának és választási szabadságának elismeréséig. Nem tekintik ellentétessnek a szabad akarat meglétének tényét az Isten mindenhatóságával és mindentudásával. Az embernek, mint természeti és fizikai lénynek a magatartását meghatározzák bizonyos törvényszerűségek. A genetikai meghatározottság valamint a társadalmi hatások nem teszik szükségszerűvé az egyes emberi magatartásokat, vagy legalábbis nem csak azok irányítják cselekedeteinket. Vigh József 2002-ben már a viszonylagos szabad akarat mellett érvel, elfogadva, hogy a többféle cselekvési lehetőség közül az egyén választ, döntése szerint bűnös, vagy nem bűnös magatartás között.^[36]

Bihari Mihály a determinizmus alatt már 1980-ban „a dolgok és jelenségek sokoldalú és sokfajtajú meghatározottságát” érti, ahol „az egyén az alternatív szerkezetű viszonyokban, választó-értékelő-célkitűző és célmegvalósító döntései által, meghatározóként kapcsolódik bele az őt körülvevő világ determinációs folyamataiba.”^[37]

A büntetőanyag jogászokban e téma kapcsán fölmerülhet az a kérdés, hogy a választó-értékelő-célkitűző folyamatban vajon milyen súllyal esik latba a büntetéssel fenyegetettség. Egy választási helyzetben a társadalmilag elfogadott vagy a társadalmilag elítélendő és büntetéssel is fenyegetett magatartás választása során, a döntés mechanizmusában vajon milyen szerepet játszik a büntetéssel fenyegetettség tudása? Mert a büntetés biztos

volta, vagy annak bizonyos elmaradása nyilvánvalóan szerepet kap a döntési folyamatban. Kérdés lehet, hogy milyen mértékben. Ezen túl kérdés lehet az is, hogy a várható büntetések nagysága milyen szerepet játszik bizonyos bűncselekmények létrejöttében vagy elmaradásában. És végül, ha a törvényalkotók súlyosabb büntetési tételekkel fenyegetnek egyes magatartásokat, a bíróságok pedig súlyosabb büntetéseket szabnak ki, észrevehető csökkenést eredményez-e az elkövetett bűncselekmények számában?

Irodalom

Akadémiai Lexikonok, *Világvallások*, Akadémia kiadó 2009.

VAUCHER, ALFRED-FELIX: *Az üdvösség története*, Spalding Alapítvány, 2006.

BÉKÉS IMRE: *Gondatlanság a büntetőjogban*. Kandidátusi értekezés 1972.

BIHARI MIHÁLY: *A felelősség jogelméleti kérdései*, IN:*Felelősség és szankció a jogban*, Közgazdasági és jogi kiadó Budapest . 1980.

BLASKÓ BÉLA: *Magyar büntetőjog általános rész*. Rejtjel kiadó Budapest-Debrecen ,2010

CSIZMADIA ANDOR-KOVÁCS KÁLMÁN- ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest 1995.

DOMOKOS ANDREA: *A büntetőpolitika változásai Magyarországon*. Károli Gáspár református Egyetem Állam – és Jogtudományi Kar, Budapest, 2008.

E. SZABÓ LÁSZLÓ: *A nyitott jövő problémája*. Typotex Budapest. 2002.

EÖRSI GYULA: *A jogi felelősség alapproblémái a polgári jogi felelősség*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1961.

FÖLDESI, TAMÁS: *Az akaratszabadság problémája*. Gondolat, Budapest, 1960.

GAÁL BOTOND: *Kálvin ébresztése*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2010.

GYÖRGYI KÁLMÁN: *A magyar büntetőjog szankció rendszerének fejlődése a felszabadulás után.*

IN: *Felelősség és szankció a jogban*, Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest. 1980.

KANTZENBACH, WILHELM, FRIEDRICH: *Teológiai irányzatok.* Református zsinati iroda tanulmányi osztálya, Budapest, 1996

LEINSLE, ULRICH G.: *A skolasztikus teológia története.* Osiris, Budapest 2007.

MADAI SÁNDOR: *A csalás büntetőjogi értékelése*, HVG-ORAC, Budapest, 2011

MADAI SÁNDOR: *A csalás egy „elfeledett” tényállási eleme, avagy az okozati összefüggés értelmezésének lehetőségei.* In.: *Rendészettudományok a közbiztonságért*, NÉMETH ZSOLT-PALLAGI ANIKÓ (szerk.), Budapest, 2010

MCGRATH, ALISTER E. : *Bevezetés a keresztény teológiába.* Osiris, Budapest. 1995

NAGY FERENC-TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része.* Korona kiadó, Budapest 1998.

Biblia, Újszövetség, Kálvin kiadó, Budapest, 2006.

PAIS ISTVÁN: *A görög filozófia.* Szerzői kiadás, Budapest, 1992.

POPPER, KARL RAIMUND.: *Indeterminizmus és emberi szabadság* (Ford.: Jónás Csaba) In: *Kellék:8-9. sz.*, 113-136 o.

RÉVÉSZ IMRE: *Az egyház történelem alapvonalai.* Városi Nyomda, Debrecen 1994.

SEBESTYÉN JENŐ: *A predesztináció és problémái*. Magyar Vallásos Traktátus Társaság Bp, 1922.

SENECA, LUCIUS ANNEUS: *Vigasztalások*. Magyar Helikon, Budapest, 1967.

SIMON RÓBERT: *A korán világa*. Prométheusz könyvek, Helikon kiadó, Budapest, 1987

SZILÁGYI PÉTER: *A jogi felelősség alapja-avagy mire jó a felelősség elmélet*. IN: *Felelősség és szankció a jogban*, Közgazdasági és jogi kiadó Budapest. 1980.

TÖRÖK ISTVÁN DR.: *Dogmatika*, Free University Press, Amsterdam 1985. 172. o.

VIGH JÓZSEF: *A determinizmus elvének érvényesítése a büntető felelősségre vonásban*. IN: *Felelősség és szankció a jogban*, Közgazdasági és jogi kiadó Budapest. 1980.

VIGH JÓZSEF: *Kriminológiai alapismeretek*. Nemzeti tankönyvkiadó 2002

Internetes hivatkozások

<http://lexikon.katolikus.hu/A/akaratszabads%C3%A1g.html>

<http://www.freeweb.hu/iratok/egyhtori/luther/melancht/AGHITV2.HTM>

[1] <http://vmek.niif.hu/00000/00060/html/026/pc002646.html> A Pallas nagylexikona

[2] Békés Imre: Gondatlanság a büntetőjogban. Kandidátusi értekezés 1972. 1. o.

[3] Földesi Tamás: Az akaratszabadság problémája. Gondolat, Budapest, 1960. 36. o.

[4] Újszövetség, Kálvin kiadó, Budapest, 2006. 136. o.

[5] Újszövetség, Kálvin kiadó, Budapest, 2006. 99. o.

[6] Akadémiai Lexikonok, Világvallások, Akadémia kiadó 2009. 740 o.

[7] I. m. 420 o

[8] I. m. 477. o.

[9] I. m. 728. o.

[10] McGrath, Alistér E. : Bevezetés a keresztény teológiába Osiris Bp. 1995 43-44. o.

[11] <http://lexikon.katolikus.hu/A/akaratszabads%C3%A1g.html>

[12] <http://www.freeweb.hu/iratok/egyhtori/luther/melancht/AGHITV2.HTM>

[13] Leinsle, Ulrich G. : A skolasztikus teológia története. Osiris, Budapest 2007. 233. o.

[14] Sebestyén Jenő: A predestináció és problémái. Magyar Vallásos Traktátus Társaság Bp, 1922. 5.o

[15] Török Isván: Dogmatika, Free University Press, Amsterdam 1985. 172. o

[16] Török Isván: Dogmatika, Free University Press, Amsterdam 1985. 172. o.

[17] Révész Imre: Az egyház történelem alapvonalai, Városi Nyomda, Debrecen 1994. 140.o.

[18] Sebestyén Jenő. : A predestináció és problémái. Magyar Vallásos Traktátus Társaság Bp, 1922. 7.o.

[19] Vaucher, Alfred-Felix: Az üdvösség története, Spalding Alapítvány, 2006, 190. o.

[20] McGrath, Alistér E.: Bevezetés a keresztény teológiába Osiris Bp. 1995 348-349. o

[21] Török Isván: Dogmatika, Free University Press, Amsterdam 1985. 173. o.

[22] McGrath, Alistér E. :Bevezetés a keresztény teológiába Osiris Bp. 1995 352. o

[23] Popper, Karl Raimund : Indeterminizmus és emberi szabadság (Ford.: Jónás Csaba) In: Kellék:8-9. sz., 113.o

[24] E. Szabó László: A nyitott jövő problémája. Typotex Bp. 2002 7. o.

[25] I. m. : 9. o.

[26] Blaskó Béla: Magyar büntetőjog, Rejtjel kiadó, Bp-Debrecen, 2010 58. o.

[27] Magyar Törvénytar 1908, 835. o.

[28] Idézi: Blaskó Béla: Magyar büntetőjog Rejtjel kiadó Bp-Debrecen, 2010 62. o

[29] Lásd ehhez például Madai Sándor: A csalás büntetőjogi értékelése, HVG-ORAC, Budapest, 2011, 25-26. és 34. o.

[30] Felelősség és szankció a jogban, (Bihari Mihály: A felelősség jogelméleti kérdései.) Közgazdasági és jogi kiadó Budapest, 1980. 12.o.

[31] Felelősség és szankció a jogban, (Vigh József: Determinizmus és büntető felelősségre vonás.) Közgazdasági és jogi kiadó Budapest . 1980. 110.o.

[32] Földesi Tamás: Az akaratszabadság problémája. Gondolat, Budapest, 1960. 302-303. o

[33] I. m. : 313. o

Felelősség és szankció a jogban,(Bihari Mihály: A felelősség jogelméleti kérdései.) Közgazdasági és jogi kiadó Budapest, 1980. 13. o.

[35] Egy konkrét tényállás kapcsán jelen dolgozat tárgyát is érinti egy tanulmány. Lásd Madai Sándor: A csalás egy „elfeledett” tényállási eleme, avagy az okozati összefüggés értelmezésének lehetőségei. In.: Rendészettudományok a közbiztonságért, Németh Zsolt-Pallagi Anikó (szerk.), Budapest, 2010, 114-118. o.

[36] Vigh József: Kriminológiai alapismeretek, Nemzeti tankönyvkiadó 2002. 164.o.

[37] Felelősség és szankció a jogban,(Bihari Mihály: A felelősség jogelméleti kérdései.) Közgazdasági és jogi kiadó Budapest, 1980. 15. o.

Szabó Pál

„*effodit oculos*” – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlatáról a XI–XIII. századi Magyarországon*

Imre herceg halála után, István király feltörő elégedetlenséggel szembesült, amelynek során rokonát, Vazult szokatlan módon megvakíttatta, uralkodásra alkalmatlanná tette. E büntetési mód a magyar joggyakorlattól idegen és a XI–XIII. században mutatható ki (Péter király, Álmos, Béla herceg, Ampod fia Dénes nádor), amíg a közvetlen bizánci–magyar kapcsolat fennállt. Ha megvizsgáljuk a magyar és a szomszédos jogi régiókban történt hasonló eseteket, ezek párhuzamba állíthatók a korabeli bizánci udvari gyakorlattal, amelyben a megvakítás a rivális trónkövetelők eltávolításának politikai eszközévé vált.

I.

István király külpolitikáját a kétoldalú tájékozódás jellemezte. Bár elsősorban Nyugat felé fordult, a hatalma tetőpontján lévő Bizánci Birodalommal is fenntartotta a baráti kapcsolatokat. A bolgár függetlenségi harcban segítséget nyújtott II. (Bolgárölő) Basileiosnak (976–1025),^[1] aki 1019-re megsemmisítette a bolgár államot. A két ország egymással közvetlen szomszédságba került.^[2]

Már a Szent Istvánnak tulajdonítható *Intelmek*ben is esik szó „görögökről” (*grecus*), ami nem az ókori görögökre, hanem inkább a keleti keresztényekre, és átvitt értelemben a bizánciakra vonatkozott.^[3] Sőt e munka VIII. fejezetében lévő fontos kormányzati alapelv jogi megközelítésére Kapitánffy István hívta fel a figyelmet. Ha a

herceg meg akarja tartani az itteni királyságát, be kell tartania az elődök által is követett szokásjogot (*mores meos ... consuetudinis*). „*Quis Grecus reget Latinos Grecis moribus, aut quis Latinus reget Grecos Latinis moribus? Nullus.*”^[4] Ez a megfogalmazás a görögökre és a latinokra vonatkozó példa szerint a személyi hatályú (szokás)jog betartására is kötelezi a leendő uralkodót.^[5] Havas László az Intelmek lehetséges bizánci irodalmi hátterét kutatva rámutatott, hogy a bizánci hatás István uralkodásának elejére esett, amikor a veszprémvölgyi monostor alapító oklevele is készült, mintegy válaszként a II. Basileios-féle balkáni expanzióra.^[6]

István király uralkodásában és az utódlás kérdésében Imre herceg halála váratlan fordulópontot jelentett, amely felszínre hozta az elégedetlenségeket is. A *Hildesheimi Évkönyv* szerint 1031-ben Imre herceg vadászbaleset áldozata lett.^[7] A német merényletről szóló feltételezést gyengíti, hogy az évkönyv megelőző mondata éppen a német háborút lezáró béke megkötéséről szól.^[8] A *XIV. századi krónikakompozíció* szerint ekkor a király egészsége megromlott. Erről az ún. *kisebbik István–legenda* is ír, de a 7. fejezete beszámol egy a király ellen tervezett merényletről is. „*Videntes autem quatuor nobilissimi palatinorum diu graviterque laborantem, nam ipsi adhuc in perfidia cordis errabant, consilium iniquitatis duxerunt occasumque eius in mortem conati sunt tractare. Iam die advesperascente, antequam in domino lucerna accenderetur, unus eorum audacter sub obscuro ingressus est ad iugulum ensem nudatum sub clamide tegebat. Dum pedem inhiberet ubi rex quiescebat, revera celesti impulsu gladius corruit, percussusque in terram tinnitum reddidit.*” A kísérlet kudarcba fulladt, az elkövető bevallott mindent és kegyelmet kért, amit könnyen el is nyert. István a valódi tettet kereste. „*Postera die precepto regis homicide illi inventi*

adducuntur, et adversus eos iudicia locutus est. Vt autem reliquis essent in exemplum et discerent dominos summo honore venerari, visu privavit, manus noxias abscidit..."^[9] Vagyis nem oltotta ki életüket, de súlyos testcsönkítő büntetéseket szabott ki: megvakítást és kézlevágást. A később Kálmán király (1095–1116) megbízásából Hartvik püspök által írt *István–legenda* 21. fejezetében ugyanígy szerepel a palota négy főembere összeesküvésének története. Azonban a szerző elhallgatja a kiszabott súlyos büntetést, csupán „*digna sententia*”-t említ. „*Veniam querentem non avertit, facinus facile dimisit, idemque iussu regis homicide illi inventi adducti sunt, et adversus eos iudicio locutus, digna eos multavit sententia.*”^[10]

A XIV. századi krónikakompozíció 69. fejezetében (*De morte sanctissimi Emerici ducis et de orbatione oculorum Vazul*) nem említ merényletet, vagy királyi büntetést, ám a szereplők nevével találkozunk. A király apai ági nagybátyjának fiát,^[11]Vazult, akit ugyan a király korábban Nyitra várában börtönbe zárt, most mégis utódjának szemelte ki. Ezt azonban Gizella királyné (*Keisla regina*) megakadályozta, még mielőtt a király Vazult királlyá tehetné volna. A király „*misit festinanter nuncium, scilicet Budam filium Egiruth, qui Vazul patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuvenilem lasciviam et stultitiam, ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret et ad se duceret, ut eum antequam moreretur, regem constitueret. Audiens autem hoc Keisla regina iniit consilium cum Buda viro nephando et festinantissime misit nuncium nomine Sebus filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur. Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit et recessit in Bohemiam.*”^[12] A király ezután érkező követe pedig már így találta Vazult. István ezen megszorodva magához hívatta Vazul fiait és azt

tanácsolta nekik, hogy életüket és testi épségüket mentve meneküljenek el az országból. A krónika miniatúrája egyben meg is örökítette a megvakítás jelenetét.^[13]

Az eseményekről a külföldi, német forrás tárgyilagosabban tudósít. Az *Altaichi Évkönyv* az 1041. évnél, Orseolo Péter király első trónfosztásakor emlékezik meg ennek okai között az István-i előzményekről. Ugyanis István Péter kinevezésével „*filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit.*”^[14] Tehát Vazul megvakítása és fiainak száműzése mégis István király tette, a két történet mégiscsak kapcsolódik egymáshoz.^[15]

Bármilyen nehéz is rekonstruálni a történeteket, a *kisebbik István–legenda* által említett összeesküvés és a Vazul-történet egymással összefügg.^[16] Kiindulópontként nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy később Vazultól származó királyok uralkodtak, és István királyt 1083-ban szentté avatták, így a krónikairó megmásította a történeteket. A krónika 69. fejezete ugyanis nem beszél semmilyen István király elleni összeesküvésről, Vazul is csupán ifjúí könnyelműsége és meggondolatlansága miatt tartották Nyitrán bezárva. Az egyedüli „árulkodó” és a szövegben maradt összekapcsoló elem éppen a *megvakítás* büntetésének említése, amelynek végrehajtásáért a szerző Gizella királynét tette felelőssé. Vazul ilyen súlyos megbüntetésének előzményét, le nem írt bűncselekményét, a korabeli joggyakorlat figyelembe vétele nélkül, a krónikából nem tudhatjuk meg. Tanulmányunkban éppen ezért fontos tisztáznunk, milyen esetekben és milyen cselekményekért szabták ki ezt a büntetést hazánkban és a szomszédos államokban.

A korábbi szakirodalomban a két történet kapcsolatáról megoszlottak a vélemények. Váczy Péter nem tartotta ezeket összekapcsolhatónak. Véleménye szerint a *kisebbik*

legenda inkább a pogánysághoz visszatérni kívánó erők cselekedetét ábrázolja.^[17] Györffy György István királyról szóló monográfiájában ellenkező állásponton volt. Egyrészt a krónika későbbi meghamisító előadása miatt, másrészt a német kútfő beszámolója szerint éppen Vazul kétszeri mellőzése válthatta ki a merényletet: először Imre herceg, majd másodszer –nőági rokonként– Péter trónutódnak való kijelölése miatt. Györffy egyúttal azt is felvetette, hogy a forrásokban, a krónikán kívül, csak a megvakítás büntetése szerepel, a megsüketítést pedig nem tartotta történeti ténynek.^[18]

Györffy továbbá a büntetéssel kapcsolatban kiemelte: *„a hazai közvélemény nem a merényletek büntetésének módját nehezményezte...a kor viszonyaihoz képest kíméletes eljárásra (sic!) mutat, hogy Vazul három kisfiát, Leventét, Endrét és Bélát nem vakították meg, hanem engedték Csehországba...A nemzet közvéleményét nem is a vakítás, hanem az öröklés törvényének sorozatos megsértése döbbsentette meg.”* Makk Ferenc szerint a *„bűnösöket és híveiket kegyetlenül megbüntették”*.^[19] Kristó Gyula is kegyetlen megtorlást említ.^[20] Marczali Henrik egykor hasonlóképpen írt: *„A hazai hagyomány nem bírt kibékülni azzal a gondolattal, hogy a magyar királyságnak nagy és szent megalapítója...megfosztotta tulajdon vérért a tróntól,...borzasztó kegyetlenséggel tette a legközelebbi jogos trónörököszt az uralomra képtelenné...”*.^[21] Akárhogyan értelmezzük, a hazai jogforrásokban e büntetési mód az uralkodó ellen elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban nem szerepel, ennek gyakorlata a magyar jogtól idegen jogi hatásra vall. A továbbiakban ennek igyekeznünk a nyomába eredni. Először megvizsgáljuk a további hazai és külföldi hasonló eljárásokat.

István halálát követően a trónviszályok folytatódtak, amelynek során találkozunk még megvakítások alkalmazásával. Orseolo Péter (1038–1041) első trónfosztása után az egykorú német forrás, Berno reichenai apát beszámoló levelében Aba Sámuel király (1041–1044) által végrehajtott kegyetlenségekről, megvakításokról is, amelyeket az ókori asszír királyok kegyetlenségéhez hasonlított. „*ille pseudorex Ovo...a diablo velut ab Assiriorum rege missus...homicida perpetravit, scelera multa commisit, ius abnegavit, iura legis violavit, nobiles insontes obcaecavit, occidit, tyrannidem nimiam exercuit...*”^[221] A XIV. századi krónikakompozíció azonban árnyaltabbá teszi, hogy kiket is érhetett ilyen büntetés. A krónika 72. fejezete szerint „*Budam barbatum, omnium malorum intentorem, cuius consilio Petrus Vngariam afflixerat, in frustra concidentes interfecerunt et duorum filiorum suorum oculos effoderunt. Sebus autem, qui oculos Vazul eruerat, confractis manibus et pedibus peremerunt.*”^[231] Péter király második uralma alatt (1044–1046) állandóan újabb összeesküvéstől tartott. Ennek kapcsán a későbbi források közül egyedül a humanista Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei* című nagy történelmi munkájában írt a megvakítás alkalmazásáról: „*ut coniurationis principes eorumque cognatos continuo capi captosque eculeo imponi iusserit, de quibus dira usque adeo facta est questio, ut ibidem expirarint; multis oculi sunt exerti et ultimis demum penis affecti*” (2. 2. 127.)^[241] Azonban ő maga sem kerülhette el a megvakítást. A XIV. századi krónikakompozíció a 85. fejezetében Péter király haláláról ír. Péter király második bukásakor el akart menekülni az országból, de a magyarok elzárták az utat. Amikor András herceg el akarta fogatni, Péter egy udvarházban kitartóan védekezett, amíg „*ipse vero vivus captus est et obcecatus*”^[251] A krónika a jelenetet szintén miniatúrában ábrázolta. Az *Altaichi Évkönyv* az 1046.

évnél így tudósított: „*oculorum illum lumine privaverant, quod nunquam regio nomini accidisse audierant.*” ^[26] Az évkönyvíró még külön ki is emelte e cselekedet példátlanságát. A *Hildesheimi Évkönyv* is beszámolt erről az 1047. évnél: „*Petrus rex Ungariorum a quodam tyranno Pannonico captus et caecatus, ille qui eum expulerat regnare coepit.*” ^[27]

I. László királynak nem volt fiú utóda, így bátyjának, I. Gézának két fia, Álmos és Kálmán között robbant ki a küzdelem a trón megszerzéséért. Ez folytatódott Kálmán hatalomra kerülése után is. 1107–1108 fordulóján Álmos herceg merényletet kísérelt meg, amely azonban lelepleződött, ám a király megbocsátott. 1113 táján újabb összeesküvés tudódott ki, ekkor Kálmán már kegyetlen bosszút állt: Álmost és kisgyermek fiát, Bélát megvakította, valamint még három főembert (név szerint Urost, Vatát és Pált) is. ^[28] A *XIV. századi krónikakompozíció* erről a 150. fejezetben (*Dux Almus et filius eius exoculantur*) számol be „*rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum et obcecavit eos. Sed et Belam infantulum preceperat castrare.*” ^[29] A fejezet szerint a király a megvakításon túl Bélát még ki is akarta heréltetni. Csak a végrehajtó könyörületén múlt, hogy ezt egy kutyán végezte el, mivel nem akarta, hogy a királyi családnak magva szakadjon. A végrehajtás módját, Vazul és Péter megvakításához hasonlóan, a krónika egy miniatúrában ábrázolta. Álmost az általa alapított dömösi egyházba vitték. Kálmán a belső ellenzékkel radikálisan leszámolt. Álmos később Bizáncba menekült, fiát évekig a pécsváradi monostorban bújtatták, egészen 1131-es trónra lépéséig. ^[30] 1112-ben a szomszédos Lengyelországban is hasonló esemény történt. III. (Ferdeszájú) Boleszláv herceg (1102–1138) csellel hazahívta ellene fellázadt féltestvérét, Zbigniewet, majd megvakította. Kálmán talán a

saját tettét a törvénykezésben –a tarcali zsinat szerint– példaképének tartott Szent Istvánéhoz is hasonlíthatta, aki ükapját, Vazult megvakította. ^[31] Kálmán megpróbálta a maga felelősségét csökkenteni abban is, hogy újabb István legenda írásával bízta meg Hartvikot, aki a *kisebbik István– legenda* realiztikus leírását, különösen Vazul megvakításával kapcsolatban, enyhítette, mellőzván a kiszabott büntetés pontos ismertetését. Sőt, Horváth János szerint éppen Álmos herceg megvakítása volt az oka Hartvik megbízásának egy újabb István–legenda megírására. ^[32]

A büntetés nem érte el célját, hiszen II. (Vak) Béla (1131–1141) király esete megmutatta, az uralkodó uralkodásra való alkalmassága nem csupán a szeme világának épségén alapulhat. Sőt, páratlan kegyetlenséggel viszonzta az őt ért csapást, a még koronázása évében összehívott aradi országos gyűlés alkalmával 68 Kálmán-párti előkelőt mérszároltatott le. ^[33]

Az előbbi eseményekkel kapcsolatban érdemes még megemlíteni a későbbi humanista történetírók leírásait is. Elsősorban *Thuróczy János: A magyarok krónikája* ^[34] és *Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei* című munkáit. A XIV. századi magyar krónikakompozíciót követve Thuróczy szintén önálló fejezeteket szentelt ezen megvakításoknak. Thuróczy új információkat nem közöl, hűen követi a krónika szövegét. ^[35] Azonban Bonfini munkája nemcsak a krónikát ismétli, hanem saját megjegyzéseket, értelmezéseket is hozzáfűz az eseményekhez, amelyeket a szövegbe illesztett „kommentároknak” is tekinthetünk.

II.

A középkorban a Magyar Királyság határain kívül, a szomszédos jogi régiókban is találkozunk a megvakítás (tu/flwsij) gyakorlatával, elsősorban a *Bizánci Birodalomban*. Az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül, ezt tekintjük át. 641-ben még Hérakleios császár özvegyének, Martinának, mivel a császár első házasságából született fiú megmérgezésével vádolták, kivágták a nyelvét. Fiának, Hérakleonasnak pedig levágták az orrát, majd mindkettőjüket Rhodosra száműzték.^[36] A testcsonkító büntetések kifinomultabb kegyetlensége továbbélt a rivális trónkövetelők eltávolítására.^[37] 695-ben II. Justinianosnak (685–695) a Hippodromban levágták az orrát és Chersónba száműzték.^[38] Később így kénytelen volt aranyból készített orrot viselni.^[39] A megvakítás büntetés első bizánci alkalmazására az írott források szerint 705-ben került sor, amikor II. Justinianos újra elfoglalta a trónt (705–711). I. (Szent) Kallinikos konstantinápolyi pátriárkát (694–706) megvakíttatta és Rómába száműzte.^[40] 743-ban V. Konstantin (741–775) az ellene fellázadt és császárrá koronázott sógorát, Artabasdot (742–743) miután legyőzte, a Hippodromban a fiaival együtt megvakíttatta.^[41] 792-ben VI. Konstantin (776–797) pedig nagybátyját, Niképhorost vakíttatta meg, aki trónigénye erősítésére támogatókat keresett.^[42] VI. Konstantin császár azonban maga sem kerülhette el ugyanezt a büntetést, mert 797 áprilisában anyja, Eiréné elfogatta, Konstantinápolyba vitette, ott vakíttatta meg, így ő lett az egyedüli császár.^[43] I. Basileios (867–886) már egy ellene irányuló katonai felkelés vezetőit (pl. Symbatiost) vakíttatta meg.^[44] VI. (Bölcs) Leó császárt még ifjúkorában fenyegette a megvakítás veszélye, mert a bizalmatlan I. Basileios a halálos ágyán, minden kivizsgálás nélkül, összeesküvéssel vádolta és bebörtönöztette.^[45] II. Niképhoros (Phókas) császárt (963–969) 969-ben legjobb barátja, leghűségesebb

helyette az örmény Tzimiskés János ölette meg és I. János néven lépett a trónra (969–976). 971-ben Niképoros testvére, a Lesbos-szigetére száműzött León Phókas a palota nagyhatalmú tisztviselője, kuropalatés^[46] volt, aki azonban bosszúból összeesküvést szervezett, amely lelepleződött. León hiába menekült a Hagia Sophia templomába, onnan erőszakkal kivonszolták és fiával együtt megvakították őket.^[47]

A megvakítás bizánci alkalmazására főleg a XI. században találunk számos példát. Szent István kortársa, II. Basileios császár elindította offenzíváját Sámuel bolgár cár ellen. 1014-ben Kleidion mellett, a Sztruma-folyóhoz közel bekerítette a bolgár sereget, 14 000 katonát ejtett foglyul, akiket kegyetlenül megvakított! Csak minden 100 közül egynek hagyta meg a fél szeme világát, hogy hazavezethessék a többieket.^[48]

II. Basileios társcsászára, majd utóda, VIII. Konstantin (1025–1028) még a legendásabb esetekben is kegyetlenül megvakítással büntetett mindenkit rövid uralkodása során.^[49]

Az azonnali megvakításhoz elég volt a legkisebb gyanú a trón megszerzésére, összeesküvés szervezésére.^[50] István király tehát közvetlen környezetében tapasztalhatta a megvakítás elrettentő erejét.

IX. Konstantinos Monomachos (1042–1055) a IV. Mihály (1034–1041) halála után trónra lépő V. Mihály császárt (1041–1042) vakított meg és küldte kolostorba Chiosba.^[51] Ennél az eseménynél nyomon követhető a bizánci szokás egyik elterjedési útja: a „varég út”. Ugyanis a skandináv forrás, a *Harald Saga* 14. fejezete szerint a megvakítást nem a császár, hanem a normannokból (varégokból) álló császári testőrgárda hajtotta végre, amelyet ekkor a norvég Sigurd fia, Harald Hardrada vezetett.^[52] Nem véletlen. Harald eposzba illő életet élt, testőrként kilenc évig három bizánci császárt is szolgált, Konstantintól kénytelen volt megszökni, III. Harald néven

norvég király lett és 1066. szeptember 25-én esett el a Britanniáért vívott Stamford Bridge-i csatában.^[53] Norvégiában még a XII. században is alkalmazták a megvakítást. Angliában pedig a Harald Godwinsont Hastingsnél legyőző normann I. (Hódító) Vilmos (1066–1087) törvénybe is iktatta a halálbüntetés *helyett* (!) a megvakítás büntetését, amelyet a korabeli, törvényben nem rögzített, bizánci gyakorlat írásba foglalásának tekintünk: „*Szintén megtiltom, hogy bárkit bármilyen bűnért megöljenek vagy felakasszanak, hanem szúrják ki a szemét és heréljék ki. E parancs pedig –a nekem teljesen fizetendő bírság büntetésének terhe mellett– ne legyen megszegve.*”^[54]

1071. augusztus 26-án a mantzikerti ütközetben a Bizánci Birodalom serege megsemmisítő vereséget szenvedett a szeldzsuk-törököktől. Maga a császár, IV. Rómanos Diogenész (1068–1071) is Alp-Arszlán szultán (1063–1073) fogságába esett, de ő épségben elengedte, miután békefeltételeit aláírta. Ennek hírére Konstantinápolyban megfosztották trónjától. Rómanos a fogságból hazatérve megadta magát és az új császártól, VII. (Dukas) Mihálytól (1071–1078) garanciát kapott, hogy nem esik bántódása, mégis megvakították. Izzó vassal kiégették mindkét szemét. A császár egykori nevelője, Psellos ezt, szinte magyarázkodva, teológiailag értelmezte: „*Isten elvette szemét, mert nagyobb fény szemlélésére méltatta.*” Rómanost Proté szigetére deportálták és borzasztó sebeibe, rettenetes kínok között rövidesen belehalt.^[55] VII. (Dukas) Mihálynak azonban további trónkövetelőkkel kellett szembe néznie. A nyugati hadsereg 1077-ben császárrá kiáltotta ki tábornokát, IV. Niképhorosz Bryennioszt, aki végül fogságba esett és 1078-ban szintén megvakították.^[56] Bár ennek végrehajtásában a későbbi császár, I. Alexios Komnénosz neve is szóba került, ám ezt a tényt leánya, Anna Komnéné apjáról írt munkájában, az *Alexias*-ban, tagadta (I. VI.

7).^[57] Azonban korábban, 1073-ban a kelta származású Roussel de Bailleul (Urselios), aki a normann csapatok parancsnoka volt, fellázadt császára ellen és önálló államot akart létrehozni. VII. Mihály császár Alexiost nevezte ki stratégosnak, aki Urseliost elfogta.^[58] Anna Komnéné szerint Urseliosnak azonban csak színleg hajtották végre a megvakítását (I. III. 1.).^[59] III. Niképoros (Botaneiatés) császár uralkodása alatt (1078–1081) Alexiosnak le kellett győznie még egy trónkövetelőt, Basilakést, akit szintén fogságba ejtettek és megvakítottak.^[60]

A XII. században kevés ilyen esetről tudunk. A kalandor rablólovag életét élő Andronikos Komnénos ellen már I. Komnénos Manuél császár (1141–1180) is elrendelt megvakíttatást, amikor ellopta tőle az adóbevételeket, de végül megbocsájtott unokatestvérének. Ugyan hűségesküjéhez híven, megkoronáztatta Manuél kiskorú fiát, II. Alexiost, de hamarosan megfojtatta és I. Andronikos néven maga lépett a császári trónra (1183–1185).^[61] 1185-ben azonban felkelés tört ki uralma ellen és II. (Angelos) Izsák császár (1185–1195) első dolga volt Andronikos két fiának, Joannésnek és Manuélnek a megvakítása.^[62] De Izsák, aki III. Béla veje volt, maga sem kerülhette el ezt a sorsot. 1195-ben a hatalomátvételre készülő testvére, Alexios Angelos elfogta az éppen a bolgár hadjáratra induló császárt és megvakíttatta, bebörtönözte, ő maga viszont III. Alexios néven lett az új császár (1195–1203). A sors fintora, hogy 1203-ban a vak Izsák visszaszerezte a trónt.^[63]

Bizáncban a XIII. században ismét dívott az ilyen büntetés. 1204-ben, amikor a keresztések Konstantinápolyt ostromolták az éppen hatalomra lépő, IV. Alexiost meggyilkoló V. (Dukas) Alexios császár (1204) kénytelen volt elmenekülni III. Alexioshoz, aki viszont megvakíttatta őt és kiszolgáltatta a nyugatiaknak az „utolsó”

bizánci császárt. V. Alexioszt pedig halálra ítélték.^[64] A Latin Császárság időszakában (1204–1261) is tudunk megvakításokról a görögség utódállamaiban. 1224-ben III. (Batatzés) János nikaiai császár (1222–1254) pedig, amikor Poimanéonnál győzelmet aratott a Latin Császárság frank seregén, a foglyok között volt elődjének és apósának, I. (Laskaris) Theodóros császárnak (1204–1222) hatalomból elűzött és Konstantinápolyba menekült két testvére is, Alexios és Izsák, akiket megvakíttatott.^[65] Témánk szempontjából az esemény magyar szempontból sem lényegtelen, hiszen a leendő IV. Béla felesége, Laskaris Mária nagybátyjairól volt szó.^[66] Az épeirosi despota, Theodóros Komnénos (1215–1230) még bolgár szövetségben harcolt a Latin Császárság ellen, 1227-ben pedig császárrá koronáztatta magát. 1230-ban a bolgár II. (Asen) Iván cár ellen fordulva azonban a klokotnicai csatában vereséget szenvedett, fogságba esett és a cár megvakíttatta és csak nyolc év múlva bocsátotta szabadon.^[67]

A tizenegy éves kiskorú nikaiai császárt, IV. (Laskaris) Jánost (1259–1261) VIII. (Palaiologos) Mihály nikaiai császár (1259–1282) miután visszafoglalta Konstantinápolyt, 1261 karácsonyán vakíttatta meg, majd a Márvány-tenger mellé egy erődbe zárva száműzte az utolsó Laskarist.^[68] A saját titkárát, Manuél Holobost is megvakíttatta és levágatta az ajkait az orrával együtt (1261), mert rokonszenvezett az áldozatával.^[69] VIII. Mihály nagy számban alkalmazta a megvakítást uralkodása során, amely nem kerülte el az arisztokrácia sorait sem. A korabeli történetíró, Geórgios Pachymerés szerint már nem is törvénytisztelőként, hanem zsarnokként uralkodott.^[70] Például Konstantinost, Alexios Stratégopulos fiát, majd a normann származású Alexios Raoul fiait, Manuél és Izsákot vakíttatta meg.^[71] Konstantinápoly visszafoglalásakor a városban évszázadok óta kiváltságokkal élő velencei kereskedők

közül is sokan áldozatul estek a szegekkel végrehajtott megvakításoknak.^[72] A megvakítást, mint kiszabott büntetést más esetekben is említik a bizánci források, ezeket orvosi szempontból legutóbb az athéni egyetem orvos-történészei a *Documenta Ophthalmologica* több tanulmányában áttekintették.^[73]

A Bizánci Birodalom befolyása alatt álló Velencében is alkalmazták a megvakítást. Bár 755-ben a negyedik dózse, Deodato Ipató (742–755)^[74] a Ravennai Exarchátus szövetségese volt, a velenceiek –kedvezvén a frank III. (Kis) Pippinnek– megvakították és kopaszra nyírták Deodatot.^[75] A tizenkettedik velencei dózse, I. Giovanni Partecipazio (829–837) óvatos politikát folytatott Bizánccal. Azonban belharokba bonyolódott és frank csapatokkal legyőzte a Bizánc által támogatott trónkövetelőt, Caroso-t, akit elfogatott. Megöletni ugyan nem merte, de megvakította és száműzte.^[76] A XI. századi Magyarországon tehát a doge családból származó Orseolo Péter királyunk már Velencéből is ismerhette a bizánci megvakítás büntetését az ellene összeesküvőkre.

A megvakítás gyakorlata Bizánc határain túl is elterjedt, a bizánci jogi régió hatása alatt álló szláv jogi régióban gyakori volt. Különösen a délszláv jogi régióban, illetve a nyugati szláv jogi régió államaiban alkalmazták. Hóman Bálint Szent Istvánról szóló monográfiájában és az általa írt Magyar történetben meg is említett néhányat. 892-ben Borisz bolgár cár saját fiát, a pogányság felé hajló Oldamurt megvakította. De a történész a nyugati szláv jogi régióból is felsorol eseteket. 992-ben I. (Vitéz) Boleszláv lengyel herceg Odilien és Pribivoj rokonait; 1034-ben Ulrik cseh herceg a fivérét, a már korábban kasztrált idős Jaromirt vakította meg.^[77] Ezt azonban a későbbi századokra vonatkozóan kiegészíthetjük további példákkal. A XI. században a bolgár

polgárháborúban (1040–1041) Alusjan megvakította saját riválisát, a Szent István udvarában született Petăr Deljant.^[78] A szomszédos Szerbiában sem volt ismeretlen ez a büntetés. 1314-ben Milutin II. Uroš István szerb király (1282–1321) elleni zétai felkelésben részt vett legidősebb fia is, akit a politikai riválisok eltávolításának jól bevált bizánci eszközével megvakításra ítélt. Dečanskij Istvánt Szkopjében azonban csak „részlegesen” vakították meg, majd öt évig Konstantinápolyban élt gyermekeivel. Milutin halála után megkoronázták és III. Uros István néven uralkodhatott (1321–1331).^[79] A lengyel példa kapcsán mi már említettük Zbigniew 1112-ben történt megvakítását. 1145-ben II. (Száműzött) Ulászló lengyel nagyherceg (1138–1146) pedig a már túlságosan nagy hatalomú palotaispánját (wojewoda, comes palatinus), a népszerű sziléziai nagybirtokost, Piotr Wlostowic-ot vakította meg és száműzte az országból.^[80] A szláv jogi régióban a megvakítás alkalmazásának egyedüli kivétele a Kijevi Nagyfejedelemség állama. 1097-ben ugyan megpróbálták a megvakítást, mint büntetést bevezetni, de az általános ellenállás miatt sikertelenül.^[81] Hóman Bálint bár a megvakítást *„Európszerte alkalmazott és megszokott súlyos büntetésként”* definiálta,^[82] de egyetlen nyugat-európai esetet említett: I. Ottó császár ellen általános felkelés tört ki (953–955), amelyben a Bulcsú harka által vezetett magyar seregek is részt vettek. 955-re már csak a bajorok folytatták harcukat Liutpolding (II.) Herold salzburgi érsek (939–958) vezetésével. 955 tavaszán a császár és öccse, I. (Szász) Henrik bajor herceg Mühldorfnál legyőzték az érseket, aki fogságba esett. I. Ottó és Henrik ítélet nélkül megvakította és a dél-tiroli Säbenbe száműzte őt.^[83]

Valóban, ha a megvakítás nyugat-európai gyakoriságát vizsgáljuk, az alábbiakra kívánjuk felhívni a figyelmet. Nyugat-Európában az első bizánci alkalmazása (705)

után jelent meg. Továbbá a megvakítással –a bizánci alkalmazáshoz képest– kevesebb alkalommal találkozunk. Végül pedig e büntetés ismételt kiszabásának gyakorisága is –a bizánci mintával ellentétben– egy-egy országban jóval kisebb. Ha megvakítást a középkorban Európa-szerte alkalmazott büntetésnek definiáljuk, el kell fogadnunk, hogy az elterjedésének akarva-akaratlan a Bizánci Birodalom joggyakorlata volt a forrása és fenntartója. Ezen is jól lemérhető Bizánc jogi kisugárzása, a különböző népek és kultúrák közötti közvetítő, egyfajta „híd–szerepe”.

931-ben a hispán-félszigeten, a trónharcok során, amikor León leendő uralkodója, II. Ramiro foglyul ejtette IV. Alfonzt, megvakította és kolostorba záratta.^[84] Liudprand arról számol be, hogy 905-ben pedig az itáliai királyságért folyó harcban I. Berengár király Verona mellett legyőzte a frank III. Lajos provence-i (Alsó-Burgundia) királyt, akit foglyul ejtve nem ölt meg, hanem megvakított.^[85] VII. (Bíborbanszületett) Konstantín bizánci császár (913–959) a birodalom kormányzásáról írott munkája viszont nem közvetlenül Berengárnak, hanem a veronaiaknak tulajdonította e tettet: „,e)pane/sthsan au)t%= oi(tou= au)tou= ka/strou, kaiÜ krath/santej e)tu/flwsan.”^[86] Lajos ezután tanácsadójára, Arles-i Hugóra támaszkodott az uralkodásban. Említettük, hogy a megvakítást Angliában is normann uralkodó iktatta törvénybe, továbbá, hogy Skandináviába is a varég Harald Hardrada révén jutott el a bizánci módszer. 1134-ben a norvég királyt, IV. Magnust (1130–1139) Eric Emund dán király segítségével, riválisa, a későbbi IV. Harald legyőzte. Magnust pedig megvakította és kolostorba küldte.^[87] 1194-ben a Német-Római Birodalom császára, VI. Henrik Szicília meghódításakor, miután szicíliai királlyá koronázták, riválisát a 7 éves III. Vilmost kasztráltatta és megvakította.^[88]

A XIV–XV. században az oszmán törökök is követték a lehetséges trónörökösöktől való megszabadulás jól bevált bizánci módszerét. A középkori magyar krónikáinkat feldolgozó oszmán történeti munka, a *Tarih-i Üngürüş*, bár nem említi Vazul vagy Péter megvakítását, Álmosét és Béláét már igen.^[89] Laonikos Chalkondylés bizánci történetíró A)po/deicij i(storiw=n című munkájának I. könyvében említést tesz „közösen” végrehajtott oszmán-bizánci megvakításról. 1373-ban I. Murád szultán (1360–1389) már adófizetővé tudta kényszeríteni a Bizánci Birodalmat. V. János császár (1341–1391) ellen ekkor legidősebb fia, IV. (Palaiologos) Andronikos fellázadt és szövetekezett Murád legidősebb fiával, a Ruméliát kormányzó Savci Celebi béggel, de legyőzték őket. Murád nemcsak saját fiát vakíttatta meg, hanem követet küldött a bizánci császárhoz, hogy ő is hasonlóképpen cselekedjék.^[90] Bár a bizánci szerző szóbeli forrásától eltérve azt is tudjuk, hogy Murád a fiát teljesen megvakította, V. János viszont fiának, a jövőbeli IV. Andronikosnak „csak” az egyik szemét vakíttatta meg.^[91] Az 1426-ban megkötött tatai szerződés értelmében nemcsak az akkori Nándorfehérvár (Belgrád) került újra magyar kézbe, hanem egyúttal szabályozták a szerb trónutódlást is. Két bizánci szerző, Dukas és Chalkokondylés is beszámol arról, hogy amikor az új uralkodó, Brankovics György hatalomra került, II. Murád szultán (1421–1451) megparancsolta Brankovicsnak, hogy leányát, Marát küldje a szultáni hárembe és kísérje el még két fia is, akiket pedig udvarában túszként tartott, majd megvakíttatott.^[92]

Miután a megvakítás kapcsán megvizsgáltuk a középkorban a bizánci kultúra által fenntartott jelképes „híd szerepét”, és annak egyik „oldalát”, a „híd” másik vége az ókorba vezet. A Bizánc által átvett büntetés eredete valójában az ókorba nyúlik

vissza.^[93] Az ókori keleten alkalmazták az asszír, a babiloni királyok, de bibliai utalásokat is találunk.^[94] A Óperzsa Birodalomban hasonlóképpen ismert volt.^[95] A Római Birodalomban kevés példát találunk. A principatus kiépítésekor egyszer Augustus császár saját kezűleg alkalmazta. Suetonius császárelőtrajza szerint Quintus Gallius praetort, akiről azt gyanította, hogy merényletet kísérel meg ellene „...*paulo post per centuriones et milites raptum e tribunali, servilem in modum torsit, ac fatentem nihil, iussit occidi, prius oculis eius sua manu effossis...*” (Lib. II. Aug. 27. 4).^[96] A görög Appianos történetíró viszont Augustus császár ítéletével kapcsolatban már nem ír Quintus megvakításáról, de még a megbüntetéséről sem.^[97]

A megvakítást a keresztényüldözések korában, Diocletianus császár idején a római császárok a keresztények megbüntetésére is kiszabták, amelyet végül I. (Nagy) Constantinus törölt el. Bár a keresztények elleni alkalmazásában más kutatók kételkednek. E büntetési mód –az ókor és a középkor határán– majd perzsa közvetítéssel került vissza Bizáncba, a Sāsānida időszakban (226–651).^[98] Alkalmazására több perzsa példát találtunk. Kr. u. 364-ben II. Shāpūr (309–379) perzsa nagykirály Arménia királyát, II. Arsakést vakította meg. Ammianus Marcellinus beszámolója szerint az idős Shāpūr király megszerezte a két nagyhatalom állandó szorításában lévő Arméniát, miután a római császár, Iovianus (363–364) békét kötött, amelyben lemondott a rómaiak által meghódított Mezopotámiáról és Arméniáról. Arsakést lakomára hívta meg, majd a hátsó rejtekajtóhoz vonzoltatta és kiszúratta a szemét. Miután ezüst bilincset rakott rá, Agabana várába vitette, megkínóztatta, majd lefejeztette (XXVII. 12.).^[99] A VI. századi történetíró, Prokopios a perzsa háborúról írt művében még a megvakítás végrehajtási módjait is megtaláljuk.

Kavād (Kavadés) nagykirály (488–496, 498–531) elfogta Valāsh-t (Balāsh, Blasés, 484–488) és megvakíttatta.^[100] Theophylaktos Simokattés bizánci történetíró szintén beszámol egy újabb esetről, IV. Hurmazd (Hormisdas, 579–590) megvakításáról. „pero/naj kaiÜ sidhra=j a)nqrakeu/santej kaiÜ ma/la karterw=j tau/taj sunousia/santej t%= puriÜ e)piÜ taÜj ko/raj tw=n o)mma/twn e)pe/ballon” (IV. 6.)^[101]

III.

A megvakítás a középkorban elsősorban a Római Birodalom jogfolytonosságát valló Bizánci Birodalomban „élte virágkorát”, a bizánci jogi régióban alkalmazott büntetés volt. Indokolttá válik tehát a bizánci írott jogforrások közvetlen vizsgálata.

Bizáncban a megvakítás büntetésének alkalmazási köre jóval szélesebb. Témánk szempontjából először a megvakítás ilyen alkalmazását kell elkülönítenünk az írott törvény(ek)ben szabályozott, más büntetőjogi alkalmazásától, különösen a vagyon elleni bűncselekmények körében, a lopás esetén találunk ilyen szankciót. A Bizánci Birodalomban a VII–VIII. század fordulóján foglalták írásba a Földműves Törvényt, a Hadügyi Törvényt és a Rhodosi Hajózási Törvényt.^[102] A Földműves Törvény (Nomos Geórgikos) 68. szakasza szerint a magtárból gabonát ellopó elkövető harmadszori bűnisméltése esetén jár a megvakítás. A 69. szakasz pedig a bor éjjel elkövetett ellopásakor sújtja ugyanezzel a szankcióval az elkövetőt.^[103] A bizánci szabályozáshoz hasonlóan a lopás miatt kiszabott megvakítás a magyar, írott törvényekben is megtalálható. Szent István II. dekrétuma a szolga jogállapotúak esetében háromfokozatú büntetést alkalmazott, végső esetben halálbüntetéssel (6. capitulum), de megvakítást nem rendelt el. Szent László szigorú tulajdonvédelmi rendelkezéseiben

viszont már megjelent a megvakítás alkalmazása mind a szabadok, mind a szolgák körében: „*Si liber, quod decem denarios valeat, furatus fuerit, cum omni substantia sua pereat; si minus, alter oculus eruatur, et secundum sancti Stephani decreta diiudicetur. Item si servus VI denariorum precium furatus fuerit, careat oculis; si minus, oculo.*” (III. dekrétum 8. capitulum). Még az asyllum jog megsértésével is kiszabtak megvakítást. „*Si quis liber vel servus in furto captus fuerit, suspendetur. Si vero pro evadendo patibulo ad ecclesiam confugerit, eductus ab ecclesia obcecetur*” (II. dekrétum 12. capitulum). Az istenítélet folytán bűnösnek bizonyuló tolvajnál pedig Kálmán király is megtartotta a megvakítást. „*Fur inventus in iudicio culpabilis, aboculetur.*” (I. dekrétum 53. capitulum).^[104]

Azonban Bizáncban az összegyűjtött és fent ismertetett példáinkból látjuk, hogy ezen túlmenően főleg összeesküvőkre, a felkelésben résztvevőkre, és mindenekelőtt azokra, akik a bizánci császár ellen irányuló felkeléseket vezették.^[105] Mindezek a felségsértés tényállásához vezetnek bennünket. A felségsértés római jogi „klasszikus” tényállása már a római köztársaság korában kialakult.^[106] A Iulius Caesar nevéhez köthető *Lex Iulia de maiestate* (Kr. e. 46) törvény szerinti elkövetési magatartásaiba a külső ellenséggel való összejátszás, árulás; az állam és törvényes rendje elleni fellépések, az összeesküvések; a magistratusok által elkövetett ilyen bűncselekmények, okirat hamisítások és a szakrális törvények megsértése tartoztak bele.^[107] Ez került át a császári büntetőjogba és ezt egészítették ki a keletrómai Arcadius (395–408) és a nyugatrómai Honorius császárok (395–423) rendeletükkel, amelyet a justinianusi *Codex* is közzétett (*Ad legem Iuliam maiestatis*). A felségsértés (*crimen maiestatis*) elkövetőjét fej- és jószágvesztéssel büntették (C. 9. 8. 5. pr.).^[108] „*ipse quidem, utpote*

maiestatis reus, gladio feriat, bonis eius omnibus fisco nostro addictis.” A büntetés még a leszármazókat is érintette. Ugyanis az elítélt fiait ugyan életben hagyták, de nem örökölhetnek, más végrendeletéből nem részesedhetnek, További járulékos büntetésként pedig „*sint perpetuo egestes et pauperes, infamia eos paterna semper committetur, ad nullos unquam honores, nulla prorsus sacramenta perveniant sint postremo tales, ut his, perpetua egestate sordentibus, sit et mors solatium et vita supplicium.*” Ezt követték a bizánci törvények, a VIII. századi Eklógé, majd a X. században átvette a *Basilika* törvénykönyv és „jogi enciklopédia” is (B. 60, 36, 19. pr.).^[109]

Az Isaurai-dinasztiabeli III. Leó (717–741) és társcesászára valamint fia, V. Konstantín császárok 726-ban, más datálás szerint 741-ben,^[110]adták ki a 18 címből álló *Eklogé* (Törvénszemelvény) című törvénykönyvet, amely a justinianusi Digestához képest a magán- és büntetőjog rövid összefoglalását adja.^[111] Az Eklogé a későbbi közép-bizánci törvénykönyvek mintájává vált rövidegével és könnyen kezelhetőségével.

Az összeesküvésről az Eklógé 17. címének 3. szakasza rendelkezik. Az elkövetőt halálbüntetés sújtotta, de az összeesküvőt biztonsági okokból védőőrizet alá helyezték. Majd ezután kezdetét vette a kivizsgálási eljárás, amelynek legfőbb irányítója maga a császár.^[112] A törvény tehát megadja a császárnak a végső döntés jogát és szabadságát: nem feltétlenül kell kiszabnia a halálbüntetést. Ebben viszont benne rejlik más, alternatív büntető szankció kiszabásának lehetősége.

Bár már II. Justinianos esetében is alkalmazták, de a bizánci büntetőjogban általánosan e „képromboló császárok” idején jelennek meg a különböző testcsonkító

büntetések: a megvakítás, valamint az orr, a fül, a kéz levágása, és a kasztrálás.^[113] Ezek tulajdonképpen a halálbüntetéseket váltották ki, alkalmazásukat korlátozták, így ténylegesen enyhítést jelentettek.^[114] Kézlevágás járt a vagyon elleni bűncselekményekért, orrlevágás a szexuális bűncselekményekért, a nyelv kivágása a hamis tanúzás szankciója volt.^[115] Azonban az Eklógében a megvakítás is csak a lopás tényállásai között szerepelt, csupán egyetlen egyházi bűncselekmény esetében volt kiszabva (17, 15.),^[116] holott –mint az áttekintésünk során láttuk– egyre gyakrabban alkalmazták a politikai bűncselekményekre.^[117]

A megvakítás a törvény szerinti halálbüntetést helyettesítő jellege jól látszik León Phókas kuropalátész ügyében. A császár, Tzimiskés János annak ellenére megkegyelmezett az életének, hogy –a forrás León Diakonos szerint– Phókast az udvari bíróság jog szerint halálra ítélte.^[118] Ugyanígy értelmezte Kálmán király szempontjait is a XV. században a humanista Bonfini az eseményekhez fűzött kommentárjában. „*Rex tandem, quamvis de morte nihil audire voluit, de quodam tamen nefario temperamento cogitavit, quo a fraterna cede manus abstineret et Almus cum filio regie dignitatis impotem efficeret*” (2. 5. 272.).^[119] A megvakítás halálbüntetést helyettesítő jellegét írott törvényben pedig egyedül I. Vilmos törvényei (1070–1087) rögzítették.

A felsorolt példáinkból jól látható, hogy a bizánci császárok a testcsonkító büntetéseket a felségsértések eseteiben is kezdték alkalmazni a halálbüntetések helyett, az elkövető –gyakran császári családtag– életben hagyásával. Hiszen több esetben megelégedtek az uralkodásra „csupán” alkalmatlanná tétellel. Ez összefügg azzal a korabeli bizánci jogi érveléssel, amely szerint a leendő császár teljes testi épségébe

végtagjainak teljes épsége is beletartozott. Viszont ennek a megcsönkítással való megsértése már visszavonhatatlanul kizárta a trón megszerzésére való alkalmasságot. Az egyetlen kivétel Bizáncban később csupán a megvakított II. (Angelos) Izsák császár volt.^[120] Prokopios szerint a Sāsānida Perzsiában is e hasonló jogelv már létezett. Zhām (Zamés) bár soron következő volt az uralkodásban, de egyik szeme világát elvesztette, ami a perzsa törvények értelmében is megakadályozta, hogy trónra léphessen.^[121]

Azt mondhatjuk, hogy a megvakítás nem írott római–bizánci törvényben szabályozott, tipikus büntetésfajta volt, hanem az uralkodóknál inkább gyakorlati, szokásjogivá váló eszköz, amint ezt Engel Pál is sejtette. Tulajdonképpen politikai fegyver „a trónkövetelők hatástalanítására”, az uralkodásra való alkalmasság (*ideoneitas*) lehetetlenné tételére.^[122] Annak az eszköze lett, nehogy a trónutódlásban a következő rokon megszerezhesse a trónt. Ugyanez a cél már a Sāsānida Perzsiában^[123] megjelent, de a középkorban a Bizánci Birodalomban volt a leggyakoribb. István király ítéletében is ez lehetett a fő érv Vazullal szemben, amelynek során azonban majdnem kiirtotta férfiágon a később Vazultól származó leendő királyi dinasztia. A Vazul megvakításához fűzött Bonfini-kommentár is e mögöttes indok meglétét sejteti: „*Gysla...consilium iniit, quonam modo regis mentem interciperet neque Vazul, sed Petrus...*(2. 1. 346.)”^[124]

Így kiegészítjük vizsgálódásunkat nemcsak a bizánci törvények, hanem a bizánci szokásjog magyarországi hatásának újabb elemével, amennyiben a megvakítást a fővesztés büntetése helyett kiszabott, bizánci mintájú, speciális politikai szankciónak tekintjük, amellyel a magyar hungaro–bizantinológiai szakirodalom tudomásunk szerint, ebben az értelemben nem foglalkozott.^[125] A *Korai magyar történeti lexikonban*

önálló szócikket nem kapott.^[126] A Thuróczy kommentár is csupán tényként közli a bizánci, a cseh és lengyel alkalmazását.^[127] Emellett a forráskiadványok szűkszavúan említik.^[128]

Ez a gyakorlat ugyanis nem a magyar joggyakorlatból eredt, attól idegen. A korabeli szomszédos és a kora Árpád-kori magyar törvényalkotásra ható más nyugati jogtól – így például a bajor törvénytől – ugyanúgy. István király felesége, Gizella, Civakodó Henrik bajor herceg, később II. Henrikként uralkodó német-római császár, leánya volt. Azonban a *XIV. századi krónikakompozíció* előadását némileg támogatva, Gizella is tudhatott a családjában ilyen gyakorlatról, mert a nagyapja volt az az I. Henrik bajor herceg, aki részt vett lázadó Herold salzburgi érsek megvakításában. Reichenauai Hermann krónikája szerint István király halála után, Péter király második uralkodása alatt III. Henrik német császár a bajor jogot vezette be az országban.^[129] A *Lex Baiuvariorum* azonban a megvakítást csak testi sértésként szabályozta a szabadok között. „*Si quis libero oculum eruerit, vel manum vel pedem tulerit, cum 40 solidis conponat*”(I. IV. 9.)^[130] A szolga jogállapotú megsértése esetén a rendelkezés hasonló. „*Si ei oculum vel manum vel pedem absciderit, cum 6 solidis conponat*”(I. VI. 6.).^[131] A törvény az összeesküvésről szóló, igen terjedelmes, szakaszában sem említi a megvakítás büntetését. Már a gyilkossági előkészület is fej- és jószágvesztéssel járt, amelynek kiszabása a herceg hatalmában állott. Azonban az ügyet ki kellett vizsgálni. A bűnösség bizonyításának kérdésében helye volt tanúbizonyításnak, és ellentmondás esetén az istenítélet alkalmazásának. Csak a bűnösség megállapítása után lehetett a főbenjáró ítéletet kimondani (I. II. 1.). A törvény a társtettesek által fizetendő jóvátételeket is szabályozta (I. II. 3.). A herceg megöléséért járó fej- és jószágvesztés

büntetése viszont már feltétel nélküli volt (I. II. 2.).^[132] Mint látható, az uralkodó ellen elkövetett bűncselekmény esetén kiszabott megvakítás gyakorlata nem lehet bajor átvétel.

Az írott magyar jogi szabályozás viszont abban hasonló, hogy a megvakítás gyakorlata nálunk sincs törvényben szabályozva. Ahogyan Bizáncban sem. Viszont ez mégsem zárja ki a bizánci hatást, csupán nem a dekrétumokban kell párhuzamot keresnünk, hanem a gyakorlatban. Ugyanis *Szent István II. dekrétuma* 2. capitulum szerint „*si quis in consilio rege mortis aut traditionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sententie bona vero illius filiis innocentibus inremota sint remanentibus salvis.*” A magyar törvény, az eddigiekkel szemben, a fővesztés mellett nem alkalmaz jószágvesztést. A 17. capitulum (*De conspiratione regis et regni*) az összeesküvés elkövetése vagy (eredménytelen) megkísérlése esetén nem tesz említést a bajor törvényhez hasonló, kiszabható világi büntetésről, a megvakításról sem, csupán egyházi szankciót tartalmaz. „*Si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid temptaverit, seu temptanti sciens consenserit, anatematizetur et omnium fidelium communione privetur*” A bűnös nem nyerhet a büntetés kiszabása alól menedékjogot (*asylum*) az egyháznál. „*Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam.*”^[133]

Hozzá kell tennünk, hogy a II. dekrétum és a fenti rendelkezéseinek egykori alkalmazhatóságát cáfolja, hogy azokat egyes kutatók nem István-korinak, hanem későbbinek tartják. A szegedi (jog)történész *Jánosi Monika* éppen az előbb említett összeesküvés büntetését kapcsolta inkább I. András királyhoz (1046–1060), hivatkozva Bonfini későbbi tudósítására, amelyben András által elrendelt fejvesztés

büntetéséről írt.^[134] Ezt megerősíti, hogy később is csupán egyetlen esetet találtunk, amikor a király elleni összeesküvés miatt alkalmazhatták a II. dekrétum 2. capituluma szerinti halálbüntetést. Kálmán király fiának, II. Istvánnak (1116–1131) nem született gyermeke, és mivel nem tudta, hogy a megvakított Béla herceg életben van, így nővérének, Zsófiának fiát, Sault nevezte meg leendő uralkodónak. 1128 körül, kihasználva a király betegségét, a főurak összeesküvést szerveztek ellene. A XIV. századi krónikakompozíció 158. fejezete szerint: „*Bors vero comes et Iwan inani spe ducti a traditoribus in regem electi sunt. Cum autem Deo volente rex convaluisset, Iuani caput decollavit, Bors vero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam.*”^[135]

Szent István II. dekrétumának 17. capituluma Jánosi Monika véleménye szerint már Kálmán kori betoldás, mert megegyezik az 1112-ben megtartott II. esztergomi zsinat 2–3. capitulumaival.^[136] Véleményünk szerint így inkább volt alkalmazhatóbb az egyházban menedéket kereső Álmos és Béla herceg asylum jogára, mintsem Vazuléra. E megállapításokat igazolja az is, hogy az ellene irányuló összeesküvés megtorlására, a korabeli bizánci gyakorlatot látva, Szent István maga sem a II. dekrétumban leírtakat, hanem a kiszabható fővesztés helyett a megvakítást alkalmazta. Sőt, külön lehetőséget adott a példa statuálására Vazul személye! Vazul Géza testvérének, Mihálynak az egyik fia volt. A név a görög Basileios személynév származéka, amelyben a császár, uralkodó szó található meg. Valószínű tehát, hogy Vazul görög rítusú keresztény lehetett.^[137] Ezt megerősíti, hogy testvére, Szár László felesége Rusciából való volt.^[138] Így István a „görögöt” szándékosan a bizánci–görög szokás(jog) szerint büntette meg, betartva az *Intelmek*ben, munkánk elején már idézett, személyhez fűződő jog alapelvét.

Ha megpróbáljuk a Vazul által elkövetett cselekmény egykori „tényállását” rekonstruálni a forrásokban töredékesen ránk maradt adatokból, a kiszabott szankcióból érdemes kiindulnunk.^[139] Az eddigi forrásaink szerint a következő vázlatos kép bontakozik ki előttünk. Miután Imre herceg 1031-ben meghalt, uralkodásának vége felé, talán 1031–1032-ben, István király ellen a hatalom megszerzésére a királyi palotában összeesküvést kíséreltek meg. Erről írt a *kisebbik István–legenda*, megemlítve a palota négy főemberét. Ezek között lehetett Vazul, akit Nyitra várában tartottak fogva.^[140] Mivel személyesen nem hajthatta végre a merényletet, a megbízottját küldte, aki azonban lelepleződött és felfedte az összeesküvésben résztvevőket. A király gyors büntetése, a testcsönkítés, de főként a valamennyi résztvevőre kiszabott megvakítás a korabeli és későbbi bizánci gyakorlat alapján egyértelműen a *felségsértés bűncselekményét* valószínűsíti. A *XIV. századi krónikakompozíció* –a *kisebbik István-legendával* ellentétben– csak a Vazul megvakításáról szól, de összeesküvő társai hasonlóan bűnhődhettek. Éppúgy, ahogyan a megvakítást Aba Sámuel és Péter király is többekre kiszabta hasonló esetekben. Valószínűleg Vazul fiaira is ez várt volna, ha az országban maradnak.

A Szent István által alkalmazott megvakítás gyakorlata tehát bizánci hatást mutat, de bizonyos „helyi” sajátossággal. István ugyanis Vazulnak nemcsak a megvakítását rendelte el, hanem a forró ólommal való megsüketítését is. Ehhez hasonló uralkodói eljárást nem tudunk mutatni, István mindenképpen egyéni bosszúja lehetett.^[141] Nem elégedett meg a szokásos egyetlen büntetéssel, hanem még mellékbüntetést is kiszabott. Kálmán király későbbi eljárása Béla herceggel szemben ebben mutat hasonlóságot. Az uralkodásra való alkalmatlanság biztosabbá tétele érdekében a

megvakítás „főbüntetésén” túl –mintegy „mellékbüntetésként”– járulékos testcsonkító büntetést is kiszabott. Ezt figyelembe véve nem érthetünk egyet Györffy György megállapításával. Vazul megsüketítése valóban kiszabott és végrehajtott mellékbüntetés lehetett, akár a Béla herceg kasztrálására adott parancs, csak ez utóbbit nem „megfelelően” hajtották végre.

A füllel kapcsolatos büntetések közül a megsüketítés mindenképpen a legsúlyosabbnak számított, míg a fül levágása általában az enyhébb testcsonkító büntetések közé tartozott. Szent István II. dekrétuma szerint a lopást másodjára is elkövető szolgának vágták le a füleit, ha nem tudta bűnét megváltani (6. capitulum). Vazul büntetésének kapcsán feltételezzük, hogy –a világi szankció mellett– a megsüketítés egyházi büntetés lehetett. Az inkvizíció ugyanis később akkor alkalmazta, ha az elítéltről bebizonyosodott, hogy azért tért rossz útra, mert hamis igéket hallgatott és azért süketítették meg, hogy csak Úr belső hangját hallhassa. A legmakacsabb, hitüket meg nem tagadó eretnekeken alkalmazták ezt a büntetést.^[142] Legutóbb Font Márta lehetőségként felvetette –igaz csak a megvakítás kapcsán– hogy Vazult „tökéletlen” (bizánci) kereszténysége miatt is eltávolíthatták a lehetséges uralkodójelöltek közül.^[143] Bizonyára az sem a véletlen műve, hogy Vazul fiai közül ketten, Levente és András a hasonló rítusú Rusciába, azaz a Kijevi Nagyfejedelemségbe menekültek. András Bölcs Jaroszláv lányát vette feleségül és az András keresztnevet is ekkor kapta a bizánci egyházszervező András apostol tiszteletére.^[144]

A megsüketítés végrehajtása változó lehetett. Vagy kampót csavartak bele vagy bádogtölcséren keresztül forró ólmot öntöttek a fül nyílásába.^[145] Sajnos a *XIV. századi krónikakompozíció* Vazul esetében nem ábrázolja a büntetést.

A Bizánci Birodalomban a megvakítás végrehajtásának háromféle módszere különíthető el.^[146] A megvakítás első, legbiztosabb módja a látószerv mechanikai eltávolítása, megsemmisítése volt. Általában vas törrel hajtották végre, ritkán egyéb éles eszközzel is tudunk, így sátor-szeg, konyhakés vagy gyertyatartó használatáról is.^[147] Sőt forró, lapos hegyű nyílvezzőről is, amellyel kifordították a szemgolyót üregéből.^[148] Nagy segítséget jelentenek számunkra a képi ábrázolások. Johannés Skylitzés *Krónikájának* ún. madridi illusztrált kódexében megvakítás végrehajtásának módját többször is ábrázolták. (Így pl. León Phókas vagy Petăr Deljan megvakításának esetében.)^[149] Ezzel mutatnak (4. kép) egyértelmű hasonlóságot a magyar *XIV. századi krónikakompozíció* miniatúrái is. Vazul, Péter, Álmos és Béla herceg megvakítása a krónika-ábrázolásokon jól tanulmányozható (1., 2., 3. kép).^[150] A megbüntetettet a kezénél és lábánál fogva összekötözték, és hátára fektették. Majd a végrehajtó a megkötözött derekára ülve hegyes eszközzel, késsel kivájta, kikaparta a szemét.^[151] A krónika 69. fejezetében használt latin *effodio* ige „szemléletesebben” adja vissza e módszer asszír királyokat idéző brutalitását. Az eljárást általában nem élték túl. Vazul, a megvakítását követően, nem élhetett sokáig, hiszen hallgatnak róla a források.^[152]

Péter király esetében, a krónika beszámolójával ellentétben („*pre nimio dolore vitam in brevi finivit*”) azonban külföldi források arról írnak, hogy a megvakítást túlélte. Már Reichenauai Hermann világkrónikájában is többről tudósít: „*Petrum regem...variis cum coniuge sua iniuriis affectum, postremo oculis privant, et in quendam locum cum*

eadem coniuge sua alendum deputavit.”^[153] Prágai Kozma: A csehek krónikája című munkájában (Lib. II. 12.) pedig Péter újabb házasságáról tudósít Schweinfurti Judittal, a fia által elűzött cseh fejedelem özvegyével, aki „*ad contumeliam eius et omnium Boemorum nupserat Petro regi Ungarorum*” és 1058-ban halt meg.^[154] Álmos herceg és Béla király is túlélte e „beavatkozást”, ami orvosi szempontból is figyelemreméltó.

A megvakítást Bizáncban végrehajtották tűzforró eszköz használatával is (pu/rwsij). A középkori bizánci eljárás szerint is a szemet felizzított vassal vagy más eszközzel, izzó szénnel vagy forró folyadékkal (olaj, ecet) égetik ki. E módszert valószínűleg a perzsáktól vehették át. Prokopios hagyott ránk erről pontos beszámolót.^[155] Tűzzel vakították meg León Phókas kuropalátészt és fiát, Niképhorost, I. Andronikos fiait. Továbbá II. Basileios a foglyul ejtett 14 000 bolgár katonát. IX. Konstantin császár is gyakran alkalmazta.^[156] Magyar használatáról viszont nem tudunk.

Végül a harmadik megvakítási eljárás során az előzőeket együttesen alkalmazták. A görögség már az antik időkben is találkozhatott ezzel a módszerrel, hiszen elég pontos leírását találjuk az Odysseiában (Kyklopeia), amely szerzőjének –a hagyomány szerint vaknak tartott Homérosnak– nagyon is gyakorlati tapasztalatáról tanúskodik.^[157] Theophylaktos Simokattés bizánci történétíró a perzsa Hormisdas megvakítását figyelemre méltóan hasonló módszer alkalmazásával írja le (IV. 6.).^[158]

Láttuk, még a gregoriánus pápabarát Kálmán sem riadt vissza a megvakítás alkalmazásától. Viszont ami a XI-XII. században még alkalmazható volt, a XIII. század első felében már nem! Ennek egyik oka egyrészt az lehetett, hogy II. (Vak) Béla óta a megvakítással már nem lehetett véglegesen kiiktatni az uralkodókat. Másrészt a magyar joggyakorlat más irányba haladt.

A XIII. században –a bizánci gyakorlattal ellentétben– már ilyen jellegű megvakításról ritkán szólnak hazai forrásaink. Egy esetet kell még feltétlenül megemlítenünk. IV. Béla (1235–1270) rögtön megkoronázása után, 1235-ben egy ellene szervezett összeesküvést leplezett le, amelynek során az összeesküvők állítólag II. (Babenberg) Frigyes császárnak akarták a magyar koronát felajánlani. A király szigorú ítéletet hozott: II. András egykori főispánját, tárnokmesterét, majd nádorát,^[159] Ampod fia Dénest megvakíttatta.^[160] Erről Rogerius mester *Carmen miserabile* című munkájában ír a magyarok és a király közötti gyűlölség második oka kapcsán. „*de suis baronibus, qui patri adhererant contra eum, compulsi exulare, quosdam carcerali custodie, quos habere potuit, mancipavit, quendam de maioribus Dionysium palatinum privari fecit lumine oculorum*”^[161]Ezt a beszámolót vette át Bonfini is a maga kommentálásával. „*in proceres, qui patri adversus eum faverant, immodice sevit, quando alios in exilium, in carcerem alios plane coniecerat. Quin altius quoque sevens Dionysium palatinum excecavit.*” (2. 8. 123.).^[162] A megvakítás módjáról viszont e források nem tudósítanak.

A királyi ítéletről már okleveles forrásaink is fennmaradtak, amelyek azonban a megvakítás tényét sem említik.^[163] Az 1237. június 24-i, a bélakúti apátság alapítóleveléből a megállapított tényállás, a *hűtlenség (infidelitatis)* viszont megismerhető. Eszerint Dénes (Dionysius) „*de regni dilapidatione et infidelitate evidenter est convictus.*”^[164] Továbbá egy szintén 1237. évi oklevél bírósági visszaélését is megemlített: „*quia ipse Dionysius per dominum Belam regem et suos magnates pro iniusto iudice fuerat iudicatus.*”^[165] Dénes gróf túlélhette a megvakítást. Wertner szerint 1235-ben az I. (Hódító) Jakab királlyal kötendő házasság céljából

elutazó Árpád-házi Jolánta hercegnő kíséretében fiaival Aragóniába távozott és hamar beilleszkedett.^[166]

Párhuzamokat keresve a megvakított Wlostowic palotaispán esete kapcsán gondolhatunk korábbi és közvetett lengyel mintára. Viszont León Phókas kuropalátés vagy a királyi feleség, Laskaris Mária megvakított két nagybátyja esetét felidézve, pedig régi és a még meglévő bizánci hatásra. IV. Béla ítélete, véleményünk szerint, már egy átmeneti folyamatot mutat a joggyakorlatban. Az uralkodó a király(ság) elleni büntett miatt még kiszabta a megvakítás büntetését, de ez már összekapcsolódott a hűtlenség vétke tényállásával.

Az 1222. évi *Aranybulla* ellenállási záradékában (30. cikkely) ugyanis más jellegű tényállás-csoport jelenik meg a király személye vagy a királyság elleni bűncselekményekben: *a hűtlenség vétke (nota infidelitatis)*.^[167] Ez később folyamatosan bővül ki újabb és újabb elkövetési magatartásokkal (pl. 1462. évi *dekrétum* 2. cikk; *Hármaskönyv* I. 14.). A büntetése pedig az ún. *hűtlenségi ítélet* volt, amelyet később az évszázados joggyakorlat alapján Werbőczy István a munkájában gondosan elkülönített.^[168] A hűtlenségért kiszabott büntetés: fő- és jószágvesztés, és nem történik említés testcsonkító büntetésről, így a megvakításról sem. A hűtlenség vétkében elmarasztaltak birtokait a rokonok nem örökölhették, hanem azok a Szent Koronára háramlottak vissza (HK. I. 16.). Véleményünk szerint a hűtlenség vétke tényállásának megléte már korábban is kimutatható. Az 1131. évi aradi országos gyűlésen hozott királyi ítélet kapcsán a *XIV. századi krónikakompozíció* csak a kiszabott büntetést írja le: a fej- és jószágvesztést. A bűnösök kivégzése mellett, elkobozták azok birtokait is, és „*királyi adomány*” címén szétosztották a templomok

között (160. fejezet.).^[169] Ugyanis a bűnösök rokonai nem örökölhették a kivégzettek birtokait, hanem azok visszaháramlottak a királyra, aki immár királyi adományként továbbadományozta azokat a székesegyházaknak. Mindebből rekonstruálható az egykori *hűtlenség vétke* tényállása, annak ellenére, hogy a XII. századból írott, országos dekrétum nem maradt ránk.

A hűtlenség vétke tényállása írásos forrásban a XIII. században, II. András uralkodási idején (1205–1235) jelenik meg, a Gertrudis királyné elleni merénylet (1213) kapcsán. Az eredete pedig nem a közép-bizánci gyakorlatból, hanem az előbbieken ismertetett justinianusi szabályozásból eredeztethető: az ún. *felségsértés* (*laese crimen maiestatis*) bűncselekményéből, amelyet a hűtlenség vétkével szinonimaként használtak.^[170] A fent említett 1237. június 24-i oklevél szerint Petrust, Gurwey fiát ebben marasztalták el, aki: „*infidelitate exigente, quia crimen laesae maiestatis matrem nostram occidendo commiserat.*” Petrus vagyona pedig királyi kézre háramlott vissza: „*ad manus regias sunt devolutae.*”^[171] Egy 1240-es oklevél tanúsága szerint Bánk bán tettét hasonlóan minősítették: „*Cum Banku quondam banus pro crimine lese maiestatis in necem...matris nostrae conspiraverat.*”^[172] A felségsértés később beleolvadt a hűtlenség vétke fogalmába. A XVI. században Werbőczy már a hűtlenség vétkének első elkövetési magatartásaként tartotta számon a felségsértést („*Primus est de crimine laese Majestatis...*”, HK. I. 14. 1.§).

A joggyakorlatban lezajló folyamat mélyebb okait a XIII. századtól megváltozott magyar-bizánci kapcsolatok jellegében kell keresnünk. I. Komnénos Manuél császár halála után már a Bizánci Birodalom nem tudott megújulni. A második Bolgár Cárság és a keresztes háborúk, Konstantinápoly 1204-ben történt elfoglalása meggyengítette

régi hatalmát. A Magyar Királyság és a Bizánci Császárság területe közvetlenül már nem érintkezett egymással, közéjük ékelődött a Bolgár Cárság és Szerbia. A kapcsolatok jellege pedig átalakult: nem Magyarország támaszkodott Bizáncre, hanem a szorongatott helyzetben lévő Bizánc várt támogatást a Magyar Királyságtól: az oszmán-török fenyegetéssel szemben.^[173]

Ezzel viszont a bizánci jogi régió közvetlen hatása is gyengülni kezdett a magyar jogra, ami esetünkben az uralkodó ellen elkövetett bűncselekmény szankciójának alapvető megváltozását is magával hozta. Így a XIII. század második felétől királyainknak már eszébe sem jutott e bizánci gyakorlat követése, ha valaki felségsértés bűnét merete ellenük elkövetni, hanem a dekrétumokban meghatározott halálos ítéletet kellett kiszabniuk a királyi kúria bíróságán. Avagy még ennél is nagyobb szigorral büntetett, ahogyan 1330. május 15-én, Visegrádon I. Károly király a Zách nembeli Felicián ügyében.

*Jelen tanulmány a K 81485 számú OTKA pályázat támogatásával készült. Ezúton tisztelettel ajánlom a Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola Medievisztika Ph.D. program vezetőjének, tanáromnak, *Dr. Makk Ferenc professzornak 70. születésnapja alkalmából*. Köszönettel tartozom továbbá hasznos észrevételeiért témavezetőmnek, Prof. Dr. Olajos Teréziának, valamint Dr. Dér Teréziának, Dr. Hoffmann Zsuzsannának és Dr. Kacziba Ágnesnek (SZTE–BTK).

^[1] Ezzel hozhatók összefüggésbe az Ajtony, az erdélyi Gyula elleni háborúk, valamint a Viddinnél folyó harcok.

^[2] *Moravcsik Gy.*: Bizánc és a magyarság. Budapest 2003². 65.

^[3] *Kapitánffy I.*: Hungaro–Byzantina. Budapest 2003. 35.

^[4] *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Ed. E. Szentpétery. Budapestini, 1938. 626; *Kapitánffy*: i. m. (3. jegyz.) 24.

^[5] A Szent István törvényeire gyakorolt külföldi behatáshoz *Nótári T.*: Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum. *Jogtudományi Közlöny* 2011. (sajtó alatt)

- [6] *Havas L.*: A Szent István-féle Intelmek és lehetséges bizánci irodalmi háttere. In: *Kultúrák találkozása* (Ünnepi tanulmányok Olajos Terézia professzornő tiszteletére), Szerk. *Makk F.–Galántai E.* Szeged 2002. 62.
- [7] „*Et Heinricus, Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus.*” *Annales Hildesheimenses*. MGH. *Scriptores Rerum Germanicarum*. Ed. G. Waitz. Hannoverae 1878. 36. A szakirodalomban ez az általánosan elfogadott datálás a nagyobbik István–legenda, a Pozsonyi Évkönyvek alapján is. Ld. legutóbb *Dér T.*: Gondolatok Imre herceg alakja kapcsán. *Tiszatáj* (2010. aug.) 75. Hozzáteszük, hogy Cremonai Albert apát krónikájában az 1026. évnél áll ugyanez az esemény: „*MXCVI. Huius tempore Haymericus sancti Stephani primi regis Ungarorum filius virgo cum sponsa sua obiit miraculis coruschantibus.*” MGH. *Scriptores Rerum Germanicarum*. *Chronica Alberti de Bezanis abbatis S. Laurenti Cremonensis: Cronica pontificum et imperatorum*. Ed. O. Holder-Egger. Hannoverae et Lipsiae 1908. 11.
- [8] „*Eodem anno imperatoris filius Heinrichus rex, et ipse dux Baioariae, et Stephanus rex Ungarias cum iuramento invicem firmaverunt pacem.*” *Annales Hildesheimenses*, i. m. (6. jegyz.) 36.; Erre a tényre legutóbbi tanulmányában Dér Terézia is felfigyelt. *Dér*: i. m. (6. jegyz.) 77.
- [9] *Scriptores rerum Hungaricarum* II. i. m. (4. jegyz.) 399.
- [10] *Scriptores rerum Hungaricarum* II. i. m. (4. jegyz.) 430.
- [11] Apja testvérének, Mihálynak két fia közül az egyik Vazul volt, a másik Szár László.
- [12] *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Ed. E. Szentpétery. Budapestini 1937. 320.
- [13] *Chronica picta*. (repr.) Budapest 1991.
- [14] *Annales Althenses maiores*. Hannoverae 1891. Ed. E. von Oefele. 24.
- [15] Legutóbb hasonlóan: *Piti F.*: „Keresztúton” A pogányság társadalmi-politikai jelenléte I. István korában. In: „*Magyaroknak eleiről*” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Piti F.–Szabados Gy.* Szeged 2000. 448.
- [16] *Marczali H.*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. *Magyar nemzet története IV.* Budapest 1985. 331.
- [17] *Váczy P.*: A Vazul-hagyomány középkori kútfontokban. *Levéltári Közlemények* 18–19 (1940–1941) 311 sk.
- [18] *Györffy Gy.*: István király és műve. Budapest 1977. 377 sk.
- [19] *Györffy*: i. m. (17. jegyz.) 378; *Makk F.*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged 1996². 67.
- [20] *Kristó Gy.*: Az Árpád-ház, egy dicsőséges dinasztia. *Rubicon* 2000/3. 21.
- [21] *Marczali*: i. m. (15. jegyz.) 329.
- [22] *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Volumen I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Ed. G. Györffy. Budapestini 1992. 132.
- [23] *Scriptores rerum Hungaricarum* I. i. m. (11. jegyz.) 325.
- [24] *Antonius de Bonfini*: *Rerum Ungaricarum decades*. Ed. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tomus II. Lipsiae 1936. 39.

- [25] *Scriptores rerum Hungaricarum I. i. m.* (11. jegyz.) 343. (85. De morte Petri regis); L. még *Kristó Gy.*: Magyarország története (896–1301). Budapest 1998. 119.
- [26] *Annales Althenses maiores, i. m.* (13. jegyz.) 43.
- [27] *Annales Hildesheimenses, i. m.* (6. jegyz.) 46.
- [28] *Kristó: i. m.* (24. jegyz.) 141.
- [29] *Scriptores rerum Hungaricarum I. i. m.* (11. jegyz.) 430.
- [30] *Kristó: i. m.* (24. jegyz.) 165.
- [31] *Kristó Gy.*: Álmos kalandjai és bukása. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely Gy., szerk. Bartha A. Budapest 1984 I/2. 959.
- [32] *Horváth J.*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest 1954. 144.
- [33] *Kristó: i. m.* (24. jegyz.) 165.
- [34] Kritikai szövegkiadás és kommentár: Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum. I. Textus.* Ed. E. Galántai et J. Kristó. Budapest 1985; Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii 1. Ab initiis usque ad annum 1301.* Composuit E. Mályusz, adiuvante J. Kristó. Budapest 1988.
- [35] „*Sebus...effodit oculos Vazul, et concavitates aurium eius plumbo obturavit*” (60. cap. De morte sanctissimi Emerici ducis. Et de orbatone oculorum Wazul) *Chronica Hungarorum. I. i. m.* (33. jegyz.) 75; „*ipse vero vivus captus est et obcecatus*” (68. cap. De morte Petri regis) *Chronica Hungarorum. I. i. m.* (33. jegyz.) 88; „*rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum, et obcecavit eos, sed Belam infantulum preceperat castrare*” (89. cap. Quomodo dux Almus et Bela filius eius fuerunt exoculati) *Chronica Hungarorum. I. i. m.* (33. jegyz.) 123.
- [36] *W. E. Kaegi*: Herakleonas. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium. I–III.* Editor in chief. A. P. Kazhdan New York, Oxford 1991. 918; *W. E. Kaegi–A. Kazhdan*: Martina, i. m. 1307–1308.
- [37] *L. Bréhier*: Bizánc tündöklése és hanyatlása I. Budapest 1997. 48.
- [38] *Bréhier: i. m.* (36. jegyz.) 55.
- [39] *P. A. Hollingsworth*: Justinian II. i. m. (35. jegyz.) 1084.
- [40] *J. Lascaratos–S. Marketos*: The penalty of blinding during Byzantine times-medical remarks. *Documenta Ophthalmologica* (1994) Number 1. 133.
- [41] *P. A. Hollingsworth*: Artabasdos, i. m. (35. jegyz.) 192.
- [42] *P. A. Hollingsworth*: Nikephoros, i. m. (35. jegyz.) 1476; *Bréhier: i. m.* (36. jegyz.) 70.
- [43] *Bréhier: i. m.* (36. jegyz.) 71; *P. A. Hollingsworth–A. Cutler*: Constantine VI. i. m. (35. jegyz.) 502.
- [44] *Lascaratos–Marketos: i. m.* (39. jegyz.) 135.
- [45] *Bréhier: i. m.* (36. jegyz.) 95.

- [46] A kuropalatés tisztségét ld. A. Kazhdan: kouropalates, i. m. (35. jegyz.) 1157; L. Bréhier: A bizánci birodalom intézményei. Budapest 2003.103. , 142.
- [47] Bréhier: i. m. (36. jegyz.) 147–148; A. Kazhdan – A. Cutler: Phokas, Leo, i. m. (35. jegyz.) 1667.
- [48] C. M. Brand– A. Cutler: Basil II. i. m. (35. jegyz.) 261; C. M. Brand– A. Cutler: Constantine VIII. i. m. (35. jegyz.) 503; Györffy Gy.: István lengyel, besenyő és bolgár háborúi. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely Gy. szerk. Bartha A. Budapest 1984 I/1. 814.
- [49] Bréhier: i. m. (36. jegyz.) 177.
- [50] Laszaratos–Marketos: i. m. (39. jegyz.) 135.
- [51] C. M. Brand: Michael V Kalaphates, i. m. (35. jegyz.) 1366.
- [52] S. Sturlson: King Harald's Saga. 1966. 62.
- [53] D. Obolensky: A Bizánci Nemzetközösség. Budapest 1999. 288; T. Rowley: A normannok. Debrecen 2008. 57.
- [54] „The laws of William the Conqueror (1070–87) In: English Historical Documents. Gen. ed.: D. C. Douglas. Vol. II. London–New York 1981². 431–432. „I also forbid the anyone shall be slain or hanged for any fault, but let his eyes be put out and let him be castrated. And this command shall not be violated under pain of a fine in full to me.” L. még: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Sz. Jónás I. Budapest 1999. 241.
- [55] 1072. június 29-én vakították meg és augusztus 4-én meghalt. G. Ostrogorsky: A bizánci állam története. Budapest 2003. 302–303; L. Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása II. Budapest 1997. 292; C. M. Brand–A. Cutler: Romanos IV Diogenes, i. m. (35. jegyz.) 1807.
- [56] Bréhier: i. m. (54. jegyz.) 296; A. Kazhdan: Bryennios, Nikephoros, i. m. (35. jegyz.) 331.
- [57] Annae Comnenae: Alexias. Rec. D. R. Reinsch et A. Kambylis. Pars prior: prolegomena et textus. Berolini et Novi Eboraci. 2001. 26.
- [58] Annae Comnenae, i. m. (56. jegyz.) 16.
- [59] Idézi: Laszaratos–Marketos: i. m. (39. jegyz.) 140.
- [60] Bréhier: i. m. (54. jegyz.) 296.
- [61] Bréhier: i. m. (54. jegyz.) 339 sk.
- [62] Laszaratos–Marketos: i. m. (39. jegyz.) 138.
- [63] Bréhier: i. m. (54. jegyz.) 346; C. M. Brand – A. Cutler: Isaac II Angelos, i. m. (35. jegyz.) 1012.
- [64] Az elítélt császárt lelőtték Theodósios oszlopáról. C. M. Brand: Alexios V Doukas, i. m. (35. jegyz.) 66.
- [65] Bréhier: i. m. (54. jegyz.) 363; M. J. Angold: John III Vatatzes, i. m. (35. jegyz.) 1048; C. M. Brand –A. Kazhdan –G. Fiaccadori: Poimaneon, i. m. (35. jegyz.) 1690.
- [66] A. Kazhdan–A. Cutler: Laskaris, i. m. (35. jegyz.) 1181.

- [67] *Bréhier*: i. m. (54. jegyz.) 365; *M. J. Angold*: Klokočnica, i. m. (35. jegyz.) 1134; *M. J. Angold*: Theodore Komnenos Doukas, i. m. (35. jegyz.) 2042.
- [68] *M. J. Angold*: John IV. Laskaris, i. m. (35. jegyz.) 1049; *A. M. Talbot*: Michael VIII Palaiologos, i. m. (35. jegyz.) 1367.
- [69] *Bréhier*: i. m. (54. jegyz.) 373.
- [70] *Georgii Pachymeres*: De Michaelae et Andronico Palaeogis libri tredecim. Rec. I. Bekkerus, volumen prius. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Volumen prius, Bonnae 1835. 193.
- [71] *Pachymeres*: i. m. (69. jegyz.) 24; 48; *A. Kazhdan*: Raoul, i. m. (35. jegyz.) 1771.
- [72] *Pachymeres*: i. m. (69. jegyz.) 425.
- [73] *I. Fronimopoulos–J. Lascaratos*: Further ophthalmological information on Byzantine chroniclers and historians, *Documenta Ophthalmologica* (1994) Number 2. 209–223. *I. Fronimopoulos–J. Lascaratos*: Some Byzantine chroniclers and historians on ophthalmological topics. *Documenta Ophthalmologica* (1992) Number 1. 121–132.
- [74] A dózse Ipató neve a lagúna felett uralkodó bizánci consul, (hypatos) elnevezését őrzi.
- [75] *A. Wiel*: Venice. New York 1894. 28: „*a Velencében gyakran átvett barbár görög szokás szerint*”(kiemelés tőlem: Sz. P.)
- [76] *Wiel*: i. m. (74. jegyz.) 41.
- [77] *Hóman B.–Szekfű Gy.*: Magyar történet. I. kötet. Írta: Hóman B. Budapest 1935. 236–237.
- [78] *A. Kazhdan–C. M. Brand–A. Cutler*: Deljan, Peter, i. m. (35. jegyz.) 601; *Bréhier*: i. m. (35. jegyz.) 183.
- [79] *Obolensky*: i. m. (52. jegyz.) 384; *Bréhier*: i. m. (54. jegyz.) 396; *J. S. Allen*: Stefan Uroš III Dečanski, i. m. (35. jegyz.) 1950.
- [80] *G. (Jerzy) J. Lersky*: Historical dictionary of Poland. 966–1945. Westport 1996. 442. Włostowic 1153-ban halt meg.
- [81] *A. Kazhdan*: Blinding, i. m. (35. jegyz.) 298.
- [82] „*A megvakítás és csonkítás a X–XI. században a törvényesen uralkodó ellen pártot ütő, vértagadó, hitszegő fejedelmi rokonok büntetése volt.*” *Hóman–Szekfű*: i. m. (76. jegyz.) 236.
- [83] *Hóman–Szekfű*: i. m. (76. jegyz.) 236–237; *Hóman B.*: Szent István király. Budapest 2000² 296. L. még: *Balogh E.*: Középkori bajor egyházi bíráskodás. Budapest 2000. 21; valamint *Bóna I.*: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest 2000. 51–53.
- [84] *A. George*: Annals of queens of Spain. New York 1850. 41–42. A közelmúltban magyar nyelven megjelent ország történetek nem említik. Pl. *Anderle Á.*: Spanyolország története. Budapest 1999; *G. de Cortazar–G. Vesga*: Spanyolország története. Budapest 2001.
- [85] „*Vitam tibi...concedo; oculos vero tibi auferre non solum iubeo, sed compello.*” Liudprand: Antapodosis. II. 41. *Quod Hulodoicus Veronae degens a Berengario corruptis civitatis custodibus capitur et lumine privatur*. *Scriptores Rerum Germanicarum*: Liudprandi opera. Ed. J. Becker Hannoverae et Lipsiae 1915. 34, 56, L. még: *P. Classen–Cremonai*

Liudprand: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Budapest 2005. 371; *Váczy P.: A középkor története.* Budapest 1936. 350.

[86] *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása.* Ford.: Moravcsik Gy. Budapest 2003². 110. (26. caput).

[87] *S. A. Dunham: History of Denmark, Sweeden and Norway. Vol. II.* London 1839. 272.

[88] *S. Fischer–Fabian: A német cézárok.* Budapest 1985. 343.

[89] Kolomanusz király „*Almust és fiát azonnal elfogatta, s mindkettejüket megvakította. Azután életfogytiglani járadékot biztosított nekik, és elrendelte, hogy amíg élnek, Dimiskárban (ti.: Dömösben) lakjanak*” *A magyarok története. Tarih-i üngürüsz.* Ford.: Blaskovics J. Budapest 1982. 248.

[90] *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes. Tomus I. (libros I–IV. continens) Ed.: E. Darkó.* Budapestini 1922. 41–42.

[91] *A. M. Talbot: Andronikos IV Palailogos, i. m. (35. jegyz.) 95; S. W. Reinert: Savci beg, i. m. (35. jegyz.) 1847–1848; T. E. Gregory: A history of Byzantium.* 2010. 371.

[92] *Szabó Pál: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered” –Nándorfehérvár első török ostroma (1440).* *Belvedere 2010/XXII. 3–4.* 59–85. Szerk. *Halmágyi M.* 72; 81. (36. lbj). Vö. *Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes. Tomus II. Pars prior (libros V–VII. continens) Ed.: E. Darkó.* Budapestini 1923. 24–25.

[93] Az ókori Egyiptomban a felségsértés egyetlen lehetséges büntetése a (máglya)halál volt. A megvakítást testcsonkító büntetésként alkalmazták, ahogyan a *Mese az Igazságról és az Álnokságról* szóló allegóriában olvashatjuk. *J. Tyldesley: A fáraó ítélete.* Budapest 2000. 90. A Hammurapi-féle törvénykönyvben csupán a testi sértés egyik eseteként fordul elő. Ha az elkövető és a sértett egyaránt awēlum, csak akkor rendeli el –a talio-elv alapján– az elkövető megvakítását. Egyébként jóvátételt kell az elkövetőnek fizetnie (196., 198–199. §§). Az ún. „Hettita törvények” I. táblája is szintén testi sértésként említi a szabad ember szemének megvakítását, pénzbeli jóvátétel fizetésével (7–8.§§). Ókori Keleti Történeti Chrestomathia. Szerk. Harmatta J. Budapest 1997⁶ 143; 257. Vizsgálatunk a mitológiai leírásokra nem terjedhet ki, csupán utalunk arra, hogy az antik görög mitológiában is felbukkan a megvakítás precíz leírása. Pl. az Odysseiában, amikor Odysseus társaival megvakítja az óriás Polyphémot (IX. 375–390).

[94] Egy Korszababban előkerült márvány domborművön az asszír király lándzsával vakítja meg foglyát. (<http://www.ancientreplicas.com>, belépés ideje: 2010. VIII. 29. 16. 24.) Az Ószövetségből (2 Kir. 25. 7.) tudjuk, hogy az újbabiloni király, II. Nabû-kudurri-usur Jeruzsálem elfoglalásakor (Kr. e. 587) az ellene fellázadt Cidkijjának (Sedékiás), Júda királyának szemeit kivájatta. „*oculos eius effodit*” (Vulgata, 2. Reg. 25.7). Jól ismert a nagy erejéről híres Sámson megvakításának története (Bírák könyve 16. 21.).

- [95] Az Akhaimenida Perzsa Birodalomban tudunk a testcsonkító büntetések sorában megvakítás büntetésekről. Xenophón írja például az ifjabb Kyros jellemzésekor (An. I. 9. 13). Xenophon's Anabasis. Books I–IV. Ed. M. W. Mather, J. W. Hewitt. Oklahoma 1962. 40 sk.
- [96] C. Suetonius Tranquillus. Opera. Vol. 1. De vita Caesarum. Rec. M. Ihm. Monachii et Lipsiae 1993². 61–62.
- [97] Appianos: Római polgárháborúk (Görögül és magyarul). II. kötet (III–V. könyv) Budapest 1967. 140.
- [98] *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 133. A bizánci és perzsa jogi kapcsolatokról ld. *E. Chrysos*: Some aspects of Roman–Persian legal relations. *Kleronomia* 8 (1976) 1–52. A keresztényekkel szembeni alkalmazásának kételyeiről ld. *A. Kazhdan*: Blinding, i. m. (35. jegyz.) 297.
- [99] Ammianus Marcellinus: A Római Birodalom története. Ford. Szepessy Gy. Budapest 1993. 470. A latin szövegből a végrehajtás módja is megállapítható. Kivájták, kiszúrták a szemét: „*eumque effossis oculis*”. Ammianus Marcellinus *Römische Geschichte Lateinisch und deutsch und mit einem kommentar Versehen von W. Seyfarth. Viertel Teil. Buch 26–31. Berlin 1971. 88.*
- [100] Procopii Caesariensis opera omnia. t. I. rec. J. Haury, Lipsiae 1962. 29, 15–23.
- [101] Theophylakti Simokatae Historiae. Ed. C. de Boor. Editionem correctiorem curavit et explicationibusque recentionibus adornavit P. Wirth. Stutgardiae 1972. 160; *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 135.
- [102] L. legutóbb: Szabó Pál: Árukidobás a tengeren? –A bizánci nomosz rhodiön nautikosz római jogi párhuzamairól. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6.* Szerk. G. Tóth P.–Szabó P. Szeged 2010. 217–218.
- [103] In: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. i. m. (53. jegyz.) 30. A 68. szakasz szerint az első esetben a kártérítés mellett 100 korbácsütés járt, másodízben pedig kétszeres kártérítés.
- [104] Závodszy L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények forrásai. Appendix: A törvények szövege. Budapest. 1904. 175;169;191.
- [105] *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 133; *A. Kazhdan*: Blinding, i. m. (35. jegyz.) 297.
- [106] A régi római jogban a *perduellio* fogalmából –amely magában foglalt minden államellenes bűncselekményt– vált ki a *maiestas* (felség) fogalma révén és a késő köztársaság korától kezdve egyre inkább *crimen laesae maiestatis* néven alkalmazták. Több törvény szabályozta, például Kr. e. 81-ben a Sulla általi *Lex Cornelia de maiestate*. Ld. Hoffmann Zs.: A felségsértés Caesar korában. In: *Abhivádana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére.* Szerk. Felföldi Sz. Szeged 2005. 185–196; *Nótári T.*: Római köz- és magánjog. Kolozsvár 2011. 427; *Uő.*: Tényálláskezelés és szóközi taktika Cicero védőbeszédeiben. Szeged 2010. 162–163.
- [107] Hoffmann: i. m. (106. jegyz.) 186, 194–195.
- [108] Corpus Juris Civilis. Ed. F. Kriegelii. Pars II. Stuttgart 1887. 583. „*Ad legem Iuliam maiestatis. 5. Imp. Arcadius et Honorius*”

- [109] *Komáromi L.*: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. Doktori értekezés. Budapest 2007. 141.
- [110] *L. Burgmann*: Ecloga, i. m. (35. jegyz.) 672; *Komáromi*: i. m. (109. jegyz.) 24.
- [111] Az Eklogé kiadásai: Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basillii Leonis et Alexandri. Collectio Librorum juris graeco-romani. Edidit: C. Eduardus, Z. a Lingenthal. Lipsae 1852; L. még: I and P. Zepos: Jus graecoromanum II. Athen 1931, 11–62; E. H. Freshfield: A Manuel of Roman Law: The Ecloga, Cambridge 1926.
- [112] Ecloga Leonis et Constantini. i. m. (111. jegyz.) 44.
- [113] *Bréhier*: i. m. (45. jegyz.) 242.
- [114] A szakirodalom ebben egységes, legutóbb: *Laszaratos–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 133.
- [115] *Komáromi*: i. m. (109. jegyz.) 136.
- [116] *A. Kazhdan*: Blinding, i. m. (35. jegyz.) 297.
- [117] Gregory, Timothy E.: The Ekloga of Leo III and the concept of Philantropia. *Byzantina* 7 (1975) 274. Idézi: *Komáromi*: i. m. (109. jegyz.) 625. lbj.-ben.
- [118] *Laszaratos–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 138.
- [119] *Rerum Ungaricarum decades*, i. m. (23. jegyz.) 109.
- [120] *Laszaratos–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 134; Továbbá, az 590–591. évi bizánci–perzsa koalícióban a szem világossága például a Világ feletti hatalmat is szimbolizálta. Theophylaktos Simokattés bizánci történétíró idézi a perzsa trónviszály miatt bizánciakhoz menekült és tőlük segítséget kérő II. Khusrau Maurikios császárhoz (582–602) írott levelét, amelyben a nagykirály a két birodalomról, mint „*az egész világ két ragyogó szeme fényéről*” beszél. A perzsa Baram (VI. Bahrám 590–591) fellázadását királya ellen pedig „*hatalmunk szeme fényének kioltásaként*” értelmezte. *Olajos T.*: A bizánci–perzsa kapcsolatok egy különleges pillanata: Maurikios császár és II. Khusrau koalíciója (590–591) In: „*Fons, skepsis, lex*” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Dr. Almási T.–Révész É.–Dr. Szabados Gy.* Szeged 2010. 312.
- [121] Vö. Procopii, i. m. (100. jegyz.) 49, 2–6.
- [122] *Engel P.*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. *Magyarok Európában I.* Budapest 1990.122.
- [123] A már említett Kavād perzsa nagykirály is ezért vakítottatta meg az előző uralkodót. Idézi: *Laszaratos–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 134. Hormisdas megvakítása is hasonló indokból történt.
- [124] *Rerum Ungaricarum decades*, i. m. (23. jegyz.) 26.
- [125] *Laszaratos–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 133.
- [126] Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) Főszerk. *Kristó Gy.* szerk. *Engel P.–Makk F.* Budapest 1994.
- [127] „*excaecatio saeculo XI Bizantii, in Bohemia et in Polonia usitata fuit*” *Commentarii* 1, i. m. (33. jegyz.) 271.

[128] Államalapítás korának írott forrásai. Szerk. *Kristó Gy.* Szeged 1999. 378; Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény (1000–1526). Budapest 2000. Szerk. Bertényi I. 28–29; Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szeged 2006. Szerk. *Makk F.–Thoroczkay G.* 281. (1214. lbj.)

[129] „*Ipse vero, ut erat per omnia piissimus, Petrum regem dudum expulsus regno suo restituit, Ungaros petentes lege Baiouarica donavit...*” Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum tomus V. Herimanni Augiensis Chronicon. Ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1840. 125.

[130] Monumenta Germaniae Historica. Leges Tomus III. Ed. Georgius Heinricus Pertz. Stuttgart 1993². 291. (I. IV. De liberis quomodo componuntur) A Lex Baiuvariorum kétnyelvű kiadásában ld. Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye. Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszó és a kísérő tanulmányt írta *Nótári T.* Szeged 2011. 54. A Lex Baiuvariorumhoz és datálásához ld. *Nótári T.*: Römischrechtliche Elemente im Prolog der Lex Baiuvariorum. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica* 50. 2009. 419–429; *Uő.*: Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához. *Jogtörténeti Szemle* 2009/1. 19–26.

[131] Monumenta, i. m. (131. jegyz.) 296. (I. VI. De servis quomodo componuntur.)

[132] Monumenta, i. m. (131. jegyz.) 281–282. (I. II. De ducibus et eius causis, qui ad eum pertinent) „*1. Si quis contra ducem suum, quem rex ordinavit in provincia illa, aut populus sibi elegerit ducem, de morte eius consiliatus fuerit et exinde probatus negare non potest; in ducis sit potestate homo ille et vita illius, et res eius infiscentur in publico. Et hoc non sit per occasionem factum, sed probata res pateat veritatem. Nec sub uno teste, sed sub tribus testibus, personis coequalibus, sit probatum. Si autem unus fuerit testis, et ille alter negaverit: tunc Dei accipiant iudicium, et exeant in campo, et Deus cui dederit victoriam, illi credite. (Et hoc in praesente populo fiat, ne per invidiam nullus pereat.) Ut, nullus liber Baiuvarius alodem aut vitam sine capitale crimine perdat; id est si in necem ducis consiliatus fuerit, aut inimicos in provinciam invitaverit, aut civitatem capere ab extraneis machinaverit, et exinde probatus inventus fuerit. Tunc in ducis sit potestate vita ipsius et omnes res eius in patrimonium. Ceteras vero quascumque commiserit peccatas, usque habet substantiam conponat secundum legem; si vero non habet, ipse se in servitio deprimat, et per singulos menses vel annos, quantum lucrare quiverit, persolvat cui deliquit, donec debitum universum restituat...3. Si quis seditionem suscitaverit contra ducem suum...per quem inprimis fuerit levatum, conponat duci 600 solidos; alii homines, qui eum secuti sunt, illi similes, et consilium cum ipso habuerunt, unusquisque 40 solidis conponant; ut tale scandalum non nascatur in provincia.*”

„*2. Si quis ducem suum occiderit, anima illius pro anima eius mortem, quam intulit recipiat, et res eius infiscentur in publico in sempiternum.*”

[133] *Závodszyk*: i. m. (104. jegyz.) 153, 155.

[134] *Jánosi M.*: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. Szeged 1996. 91. Bonfini megemlékezik a kereszténység és a Szent István által elrendelt törvények be nem tartása kapcsán I. András által elrendelt fej- és

jószágvesztésről. „*promulgavit edictum: Quicumque Ungarus...ad veram Iesu Christi fidem evestigio non redierit ac sacram legem a divo rege Stephano traditam non receperit, capitalis esto.*” (2. 2. 190.) *Rerum Ungaricarum decades*, i. m. (23. jegyz.) 43.

[135] *Scriptores rerum Hungaricarum I*, i. m. (11. jegyz.) 444; *Kristó*: i. m. (24. jegyz.) 164., 312.

[136] Írott források. i. m. (129. jegyz.) 248; *Jánosi*: i. m. (135. jegyz.) 93.

[137] *Kristó*: i. m. (19. jegyz.) 26.

[138] A *XIV. századi krónikakompozíció* említi (87. cap.); *Font M.: Államalapítás 970–1038. Magyarország története 2*, Budapest 2009. 89.

[139] Hasonló módszert alkalmaztunk már Csépan nádor 1209. évi meggyilkolásának ítéletrekonstrukciójakor. Ld. *Szabó P.: Merénylet a merénylet árnyékában?–Megjegyzések Csépan nádor halálához*. In: *X. RODOSz Konferencia kötet*. Szerk. Kovács Cs.–Székely I.–Székely T. Kolozsvár 2009. 380–391.

[140] *Hóman–Szekfü*: i. m. (76. jegyz.) 236.

[141] Egy ókori példa csupán hasonló ehhez. Cassius Dio történetíró szerint, Crassust, miután a parthusok legyőzték, a kapzsiséga miatt kegyetlenül megbüntették. A szájába olvasztott (tehát forró) aranyat öntöttek (R(wmai+khÜ Istor/a 40. 27. 3.). Crassus életrajzában Plutarkhos azonban erről nem tesz említést. A középkorban viszont Dante által ismert lehetett. A *Purgatorium XX. énekében* meg is szólítja a triumvirt a fősvények között. „*Crassus, mondjad az aranynak izét, amellyel szájad lyukja töltve*” (116 sk, Babits M. fordítása). Dante: *Isteni színjáték*. Ford. Babits M. Budapest 1957. 262.

[142] *T. del Bosque: Kínzások és kivégzések története*. Budapest 2002. 76.

[143] *Font M.: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged 2005. 129; *Font*: i. m. (139. jegyz.) 10.

[144] *Font*: i. m. (144. jegyz.) 130.

[145] *del Bosque*: i. m. (143. jegyz.) 76.

[146] *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 134–135, A. *Kazhdan: Blinding*, i. m. (35. jegyz.) 297.

[147] *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 135.

[148] Említi: *Szegfü L.*: 1214. lbj. Írott források. i. m. (129. jegyz.) 281.

[149] *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 136–137; проф. Атанас Вожков: *Миниатюури от Мадридския ръкопис на Иоан Скилица*. София 1972. 177. a 217Va számú miniatúra.

[150] *Chronica picta*. Budapest 1991. i. m. (12. jegyz.).

[151] Érdekes megjegyeznünk, hogy a krónika legelső miniatúráján, „a történetíró” bal kezében hasonló (vakaró)kést láthatunk, mint amilyent a miniatör a végrehajtók kezében ábrázolt.

[152] *Dr. Wertner M.: Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek 1892. 23.

[153] *Herimanni Augiensis Chronicon*, i. m. (130. jegyz.) 126.

- [154] Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum tomus IX. Cosmae Chronica Boemorum. Ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1851. 78. L. még *Makk*: i. m. (18. jegyz.) 93.
- [155] Vö.. 100. jegyz.
- [156] *Lascaratós–Marketos*: i. m. (39. jegyz.) 138–139.
- [157] Hom. Od. IX. 375–390.
- [158] Vö. 101. jegyz.
- [159] 1216–1224 között királyi tárnokmester; 1216–1219 között abaújvári főispán; 1220–1223 között bácsi főispán, majd 1227–1228 között nádor. Ismerteti: *Dr. Wertner Mór*: Ompud nádor és utódjai. Turul (13) 1895. 91–93. In: Arcanum DVD Könyvtár IV.
- [160] *Kristó*: i. m. (24. jegyz.) 224. Legutóbb: *Almási T.*: A tizenharmadik század története. Budapest 2000. 79. Korábban: *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Budapest 1899. 129; *Hóman–Szekfű*: i. m. (76. jegyz.) 515.
- [161] *Scriptores rerum Hungaricarum II*, i. m. (4. jegyz.) 555.
- [162] *Rerum Ungaricarum decades*, i. m. (23. jegyz.) 169.
- [163] Ld: *Pauler*: i. m. (161. jegyz.) 510; *Marczali H.*: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). Budapest 1896. 114.
- [164] *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera G. Fejér. Tomus quartus, volumen I. Budae 1829. 70.
- [165] Idézi: *Wertner*: i. m. (160. jegyz.)
- [166] *Wertner*: i. m. (160. jegyz.) Továbbá Brachfeld F. Olivér is beszámol Jolánta népes kíséretében egy Szepesi Dénes grófról. *Brachfeld F. O.*: Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja. Szeged 1994². 23. Egyik fia, Dénes fia Dénes katalán udvarhölgyet vett feleségül és tőlük származik a Dionis család. *Vajay Sz.*: Dominae Reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. *H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc*, Budapest 1984. 404, 414.
- [167] *Szabó*: i. m. (140. jegyz.) 388.
- [168] Werbőczy István: *Tripartitum*, a dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Ford.: Csiky K. Budapest 1990. Továbbiakban: HK.
- [169] In: *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény*, i. m. (129. jegyz.) 58.
- [170] *Bónis Gy.*: Középkori jogunk elemei. Budapest 1972. 102.
- [171] *Fejér*: i. m. (165. jegyz.) 68.
- [172] Idézi: *Bónis*: i. m. (171. jegyz.) 205. Továbbá: In: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I.* (1000–1270) Szerk. *Szentpéteri I.*, Budapest 1923. 676.

[\[173\]](#) *Moravcsik*: i. m. (2. jegyz.) 94.

CSABA VARGA
REMINISCENCES TO A FERVENT MEDIATOR
OF MAGISTERIAL HUMANISTIC IDEAS
Professor LUIS [ELUARDO] VILLAR BORDA (1929–2008)

Many of us could get acquainted with Professor LUIS VILLAR BORDA at the World Congresses of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy held at either Granada and Cracow or elsewhere in the recent past, standing or sitting around his table of exposition where a long series of most challenging items of his great *Serie de Teoría Jurídica y Filosofía del Derecho* was exhibited. A smiling elderly gentleman suggesting great experience and intellectuality fought for through a long and expeditious life, elegantly dressed and speaking from an elevated distance *Jenseits von Gut und Böse* (as FRIEDRICH NIETZSCHE termed the position of moral investigations), with no ending Professor VILLAR BORDA proved to be easily approachable to anyone interested in the authors and/or titles of the huge a many books he edited in his series. Albeit English must have been mixed with some German and Spanishly pronounced French for that communication could go on smoothly and effectively in both abstract and concrete terms leading to either main or marginal issues of our common vocation in legal philosophy, his attention towards such topics made any potential communication problem transcended.

What was he interested in? I felt that his inquiry focussed first of all on the humanity as such and all possible concerns relating to and caring for humaneness. Secondly, his reflection was linked to scholarship in general, formulated in terms of cognition and theorisation which might help the former's deeper and pro-active understanding. And thirdly, by the mercy of human destiny and thanks to his self-consciousness, he became a master of how to deal with and also solve such problems as treated in their legal philosophical aspects and connections. Certainly he developed well defined research preference as his personal competence for his own work as topical limitation, but, in point of principle, his perspective of intellectually acquiring and theoretically understanding the world may have been almost infinite. In fact, he was a partner to listen to or talk on any piece of news on institution building, educational program or research initiative so far as it could be linked to the fields with some theoretical legal relevancy. When I happened to remember to him the happy or bitter memories of the terrible facts of how we in Hungary could, on the one hand, and were expected as should, on the other, cultivate socialist jurisprudence in a communist country, he revoked at once the part of his past he had spent as the last ambassador of Columbia in the so called

German Democratic Republic. When I reported to him about timely problems after the fall of this vicious *ancien régime*, he just replied by the exemplification of, accompanied by his own conclusions he had drawn from, the trends of contemporary legal theorising in the German Federal Republic.

He was one of the last giants of a great generation in Columbia,^[1] so Colombian compatriots mourned him correspondingly.^[2] One involved in his nation's fights, member of its political bodies and a co-drafter of the 1968 reform Constitution, as well as ambassador,^[3] and all through an academic jurist^[4] as educator and author, channelling his preoccupations more and more definitely from constitutional and municipal problems areas towards an overall interpretation from the heights of legal theorising and philosophising.^[5] The series he had launched had the same function of reorientation what we were expected to do through translating and publishing western and atlantic classic contemporaries after the fall of communism. He could do that through booklets and large books of monographs rather than what we in fact did, that is, by huge number of selected papers in field- or problem-centric anthologies.^[6] But his series, indeed, enriched itself by offering a genuinely large perspective,^[7] within which he cared in person for the translation of his preferred authors, the Munich professor ARTHUR KAUFMANN and the director of the Vienna Kelsen-Institute, ROBERT WALTER.^[8]

His own path and direction, moreover, his predilection in legal philosophy could roughly speaking be clearly seen and reconstructed from the mere list of the authors and titles he had adopted in his series. But all this notwithstanding his list of personal preferences may have been so finiteless that, properly speaking, we should rather claim that he had nothing like a *numerus clausus* or anything of a closed sight in mind when launching and re-launching his series.

As a matter of fact I had presented some books to him while the first encounter and he responded to them with some reading memory shared with me while the second one. As the next step, I dared suggesting him to invite me as a potential next author and title to be translated for as to be included within his series, and he agreed on to considering the offer. I responded to such a latent query by drafting a scheme entitled *Contents »Derecho & Filosofía«*, saved electronically on the March 30, 2007, including, almost extending to a three-hundred-printed-page volume, papers already translated into Spanish and the rest already made available in French as he asked for, but, unfortunately, being too late in his life, no answer could come this time.

I do preserve his memory as a great synthesist, in his quality of an excellent series editor at the least. His openness to whatever kind of meritable human endeavours in theoretical domains was simply exemplary. I guess that a tormented national history and personal story aware of national history may have taught it and also fuelled it. Lived through and fighting against one of the epoch's dictatorships, I have also felt a definite moral challenge to draw adequate conclusions by identifying and reassessing basic values. This is why I could

approach to him with the psychological experience of family resemblance in being committed to great causes. This is why his dramatic and early passing away has shocked me. And this is why I feel to be so much secure by having the news of the live memory he is granted by his homeland.

^[1] Gabriel García Márquez *Vivir para contaria* (2002) remembers him as a mate during their law studies (diplom in 1953) at the Universidad Nacional de Colombia [in Hungarian translation: *Azért élek, hogy elmeséljem az életemet* ford. Székács Vera (Budapest: Magvető 2002), pp. 137–138].

^[2] From professional side, cf. *Libro en memoria del Prof. Dr. Luis Villar Borda* (Bogotá: Universidad Externado de Colombia 2008) 500 pp.

^[3] In Switzerland, Finland, People's Republic of China, then Deutsche Demokratische Republik. Cf. his *El último embajador* Testimonio de un colombiano que vio construir y caer el Muro de Berlín (Bogotá: Tercer Mundo Editores 1992) 236 pp.

^[4] With postgraduate studies at Leipzig (1956–57) and then in Berlin at the Humboldt University (1957–59).

^[5] After his *Cursos de Ciencia del Derecho y Derecho Constitucional Colombiano* (1960) and edited *Oposición, insurgencia y amnistía* Estudio jurídico í político sobre las posibilidades de la paz (Bogotá: Editorial Dintel 1982) 167 pp., he authored *Kelsen en Colombia* (Bogotá: Editorial Temis 1991) 90 pp., *Ética, derecho y democracia* (Santafé de Bogotá: Ediciones Jurídicas Gustavo Ibañez 1994) 268 pp. [Nuevo derecho 3], *La paz en la doctrina de derecho de Kant* (Bogotá: Universidad Externado de Colombia 1996) 113 pp., *Donoso Córtes y Carl Schmitt* (Bogotá: Universidad Externado de Colombia 2006) 180 pp. as well as *Derechos humanos* Responsabilidad y multiculturalismo (Bogotá: Universidad Externado de Colombia 1998) 104 pp.

^[6] Cf., by the author, *Contemporary Legal Philosophising* Schmitt, Kelsen, Lukács, Hart, & Law and Literature, with Marxism's Dark Legacy in Central Europe (On Teaching Legal Philosophy in Appendix) (Budapest: Szent István Társulat 2011) [forthcoming], part two "On Imposed Legacy".

^[7] All in his university edition (Bogotá: Universidad Externado de Colombia) in a nice and almost pocket-book series (of 11x16.5 cm) of [Serie de Teoría Jurídica y Filosofía del Derecho], from which I am exemplifying only with some titles representing legal theorising (in which it is worthwhile considering the time sequence as well, witnessing about a definite line of development):

Robert Alexy *Teoría del discurso y derechos humanos* (1995) 136 pp., Manuel Atienza *Derecho y argumentación* (1997) 138 pp., Juan Antonio García Amado *La filosofía del derecho de Habermas y Luhmann* (1997) 203pp., Robert Walter Kelsen, *la teoría pura del derecho y el problema de la justicia* (1997) 120 pp., Jan Schapp *Derecho civil y filosofía del derecho* La libertad en el derecho (1998) 99 pp., Arthur Kaufmann *Filosofía del derecho* (Bogotá: Universidad Externado de Colombia 1999) 655 pp., Hermann Klenner *Thomas Hobbes* Filósofo del derecho y su filosofía jurídica (1999) 177 pp., Robert Walter *La doctrina del derecho de Hans Kelsen* (1999) 120 pp., Xacobe Bastida Freixedo *El derecho como creencia* Una concepción de la filosofía del derecho (2000) 303 pp., Stanley L. Paulson *Fundamentación crítica de la doctrina de Hans Kelsen* (2000) 193 pp., Robert Alexy *La pretensión de corrección del derecho* La polémica Alexy/Bulygin sobre la relación entre derecho y moral (2001) 124 pp., Luigi Ferrajoli *El garantismo y la filosofía del derecho* (2001) 198 pp., Pablo Raúl Bonorino *Objetividad y verdad en el derecho* Variaciones sobre un tema Dworkin (2002) 226 pp., Carlos Miguel Herrera *Derecho y socialismo en el pensamiento jurídico* (2002) 264 pp., Clemens Jabloner *Hans Kelsen 1881-1973* (2003) 234 pp., Joseph Raz *Valor, respecto y apego* (2003) 222 pp., Fernando Rey Martínez *La ética protestante y el espíritu del constitucionalismo* La impronta calvinista del constitucionalismo norteamericano (2003) 127 pp., Bernd Rüthers *Carl Schmitt en el Tercer Reich* ¿La ciencia como fortalecimiento del espíritu de la época? (2004) 174 pp., Dante Cracogna *Cossio y la teoría egológica del derecho* Ensayos (2006) 183 pp., Bjarne Melkevik *Rawls o Habermas* Un debate de filosofía del derecho (2006) 264 pp., Ulfried Neumann *La pretensión de verdad en el derecho y tres ensayos sobre Radbruch* (2006) 184 pp., Gregorio Peces-Barba Martínez *La Constitución y los derechos* (2006) 294 pp., Jan-R. Sieckmann *El modelo de los principios del derecho* (2006) 330 pp., Silvana Castignone *La máquina del derecho* La escuela del realismo jurídico en Suecia (Axel Hägerström, Karl Olivercrona y Vilhelm Lundstedt) (2007) 209 pp., Eveline T. Feteris *Fundamentos de la argumentación jurídica* Revisión de las teorías sobre la justificación de las decisiones judiciales (2007) 317 pp., Morris Lorenzo Ghezzi *La distinción entre hechos y valores en el pensamiento de Norberto Bobbio* (2007) 130 pp., Brian Bix *Lenguaje, teoría y derecho* (2008) 128 pp., Hubed Bedoya *Dogmática como derecho* (2009) 255 pp., Hans Kelsen *Autobiografía* ed. Matthias Jestaedt (2008) 176 pp., Carlos Bernal Pulido *El neoconstitucionalismo y la normatividad del derecho* Escritos de derecho constitucional y filosofía del derecho (2009) 397 pp., Teodoro

Dalavecuras *La sociología del derecho de Theodor Geiger* (2009) 178 pp., Juan Antonio García Amado *El derecho y sus circunstancias* Nuevos ensayos de filosofía jurídica (2010) 815 pp.

Cf. also H. L. A. Hart *Entre utilidad y derechos* (Universidad Externado de Colombia Centro de Investigación en Filosofía y Derecho 2002) 46 pp. & *Utilitarismo y derechos naturales* (Universidad Externado de Colombia Centro de Investigación en Filosofía y Derecho 2003) 35 pp.

^[8] Gustav Radbruch *Relativismo y derecho* (Bogotá: Temis 2009) xxi + 72 pp. & Arthur Kaufmann *La filosofía de derecho en la posmodernidad* 3. ed. (Bogotá: Temis 2007) xvii + 89 pp.